T.C.
ERCİYES ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI
DİN SOSYOLOJİSİ BİLİM DALI

YENİ KENTSEL AİLENİN MANEVİ BOYUTLARI: GAZİANTEP ÖRNEĞİ

Hazırlayan
Hatice GÜL

Danışman
Prof. Dr. Celaleddin Çelik

Doktora Tezi

Ağustos 2019
KAYSERİ

T.C.
ERCİYES ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI
DİN SOSYOLOJİSİ BİLİM DALI

YENİ KENTSEL AİLENİN MANEVİ BOYUTLARI: GAZİANTEP ÖRNEĞİ

(Doktora Tezi)

Hazırlayan
Hatice GÜL

Danışman
Prof. Dr. Celaleddin Çelik

Ağustos 2019
KAYSERİ

BİLİMSEL ETİĞE UYGUNLUK

Bu çalışmadaki tüm bilgilerin akademik ve etik kurallara uygun bir şekilde elde edildiğini beyan ederim. Aynı zamanda, bu kural ve davranışların gerektirdiği gibi bu çalışmanın özünde olmayan tüm materyal ve sonuçları tam olarak aktardığımı ve referans gösterdiğimi belirtirim.

Adı-Soyadı: Hatice GÜL

İmza:

T.C.
ERCİYES ÜNİVERSİTESİ REKTÖRLÜĞÜ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

Tez Başlığı: **Yeni Kentsel Ailenin Manevi Boyutları: Gaziantep Örneği**

Yukarıda başlığı gösterilen tez çalışmamın a) Giriş, b) Ana bölümler ve c) Sonuç kısımlarından oluşan toplam … sayfalık kısmına ilişkin …/…/2019 tarihinde ***Turnitin*** intihal programından aşağıda belirtilen filtreleme uygulanarak alınmış olan özgünlük raporuna göre, tezimin benzerlik oranı: % … dür.
Uygulanan filtrelemeler:
1- Giriş dahil
2- Ana Bölümler dahil
3- Sonuç dahil
4- Alıntılar dahil/hariç
5- Kapak hariç
6- Ön söz ve Teşekkür hariç
7- İçindekiler hariç
8- Kaynakça hariç
9- Özet hariç
10- Yedi (7) kelimeden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç

Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez İntihal Raporu Uygulama Esaslarını inceledim ve bu uygulama esaslarında belirtilen azami benzerlik oranlarına göre tez çalışmamın herhangi bir intihal içermediğini, aksinin tespit edileceği muhtemel durumlarda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

Gereğini bilgilerinize arz ederim. …/…/2019

Adı Soyadı : Hatice GÜL
Öğrenci No : 4030241427
Anabilim Dalı : Felsefe ve Din Bilimleri
Bilim Dalı : Din Sosyolojisi
Program Adı : Doktora

Danışman: Adı/İmza
Prof. Dr. Celaleddin ÇELİK

Öğrenci Adı/İmza
Hatice GÜL

YÖNERGEYE UYGUNLUK

"**Yeni Kentsel Ailenin Manevi Boyutları: Gaziantep Örneği**" adlı Doktora tezi, Erciyes Üniversitesi Lisansüstü Tez Önerisi ve Tez Yazma Yönergesi'ne uygun olarak hazırlanmıştır.

Hazırlayan	**Danışman**
Hatice GÜL	Prof. Dr. Celaleddin ÇELİK

Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı Başkanı

Prof. Dr. Abdulvahap TAŞTAN

KABUL VE ONAY SAYFASI

Prof. Dr. Celaleddin ÇELİK danışmanlığında Hatice GÜL tarafından hazırlanan **"Yeni Kentsel Ailenin Manevi Boyutları: Gaziantep Örneği"** adlı bu çalışma jürimiz tarafından Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalında Doktora tezi olarak kabul edilmiştir.

20/06/2019

JÜRİ:

Danışman : Prof. Dr. Celaleddin ÇELİK

Üye : Prof. Dr. Abdulvahap TAŞTAN

Üye : Prof. Dr. Asım YAPICI

Üye : Doç. Dr. Abdullah ÖZBOLAT

Üye : Doç. Dr. Kasım KARAMAN

ONAY:

Bu tezin kabulü Enstitü Yönetim Kurulunun 02/09/2019 ve 36 sayılı kararı ile onaylanmıştır.

02/09/2019

Enstitü Müdürü

Doç. Dr. Kenan GÜLLÜ

ÖN SÖZ

Genel anlamda bir doktora tezine başlandığında bir konu seçeriz ancak bitene dek seçtiğimiz konunun çalışacağımız yönleri hakkında zihnimiz sürekli meşguldür. Her defasında konuyla aramıza birden fazla unsur girer ve yapmayı istediğimiz şeye ulaşmak âdeta bir mücadele alanına dönüşür. Anlarız ki uzunca ve sancılı sürecek bu mücadele dönemi artık hayatımızın önemli bir parçası olmuştur. Uzunca süren bu dönemin, hayatımızdan pek çok şey aldığını, bir o kadar da çok şey kattığını sona doğru yaklaştığınızda anlarsınız. Bu zorlu dönem boyunca yanımda olup benden desteğini esirgemeyen, beni anlayışla karşılayan annem, babam ve kardeşlerime teşekkürlerimin yeterli olmadığını biliyorum. Öyle ki sevgimi ve ilgimi istediğim yoğunlukta veremeyip vicdanen üzüldüğüm oğluma da gösterdiği bu özverili anlayışından dolayı teşekkürümün geçen zamanı telafi etmiyeceğini de biliyorum. Her defasında yıllardır "bitecek umuduyla" bekleyen annem, babam ve oğluma bana gösterdikleri derin anlayış ve sevgileri ve onları yıllardır sıraladığım aynı gerekçelerle meşgul etmemin karşılığında bana gösterdikleri sabır için müteşekkirim. Bütün bunlarla birlikte aileme düşkünlüğüm, onların hiç eksilmeyen destekleri ve isabetli bir şekilde tez konumun da aileyle ilgili olması, kendimi bu anlamda şanslı saymak için nedenlerimi arttırmış ve tez konumu anlamlı hâle getirmiştir. Ayrıca hiç bitmeyecek diye düşündüğüm yazma sürecimde yanımda olan yakın çevrem, arkadaşlarım ve dostlarımı da bu konuda unutmamam gerekir.

Beni bu konuya yönlendiren ve çalışmam boyunca desteğini arttıran ve sürdüren danışman hocam Prof. Dr. Celaleddin Çelik'e öncelikle gösterdiği anlayış ve sabrı için özellikle teşekkür etmem gerekir. Tezin başlangıcından itibaren katkılarını esirgemeyen hocam Prof. Dr. Abdulvahap Taştan'a ve tez izleme komitesi üyesi değerli hocam Doç. Dr. Kasım Karaman'a verdikleri destek ve katkılarından dolayı teşekkür ederim. Tezimin uygulama aşamasında katkı sağlayan tüm Gaziantepli katılımcılara da bu çalışmanın ortaya çıkmasını sağladıkları için yürekten teşekkür ediyorum.

Kayseri – Ağustos 2019

YENİ KENTSEL AİLENİN MANEVİ BOYUTLARI: GAZİANTEP ÖRNEĞİ

Hatice GÜL

Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü
Doktora Tezi, Ağustos, 2019
Danışman: Prof. Dr. Celaleddin ÇELİK

ÖZET

Bu araştırmanın konusu aile içi ilişkiler, manevi değerler, geleneksel ritüellerde değişim ve yeni kentsel ritüellerin kentlileşme bağlamında incelenmesidir. Çalışmanın ana problemi ise yapısı ve dinamikleri sürekli değişen bir kent hayatında küçülen ve farklılaşan aile yapısının bu durumla nasıl bir etkileşime girdiği ve ne tür dirençler geliştirdiğini anlamaya yöneliktir. Tezin uygulama boyutu ise Gaziantep örneğinde nitel paradigmaya bağlı olarak belirlenmiş sınırlı bir katılımcı grubuyla gerçekleştirilmiştir.

Bu çerçevede Gaziantep kentinde aile yapısında meydana gelen değişimler ele alındı, aile içi ilişkilerdeki farklılaşmalar vurgulandı. Yeni kentsel hayatın aile yaşamına yansımaları, geleneksel ritüeller ile yeni ritüeller bakımından değerlendirildi. Her şeyden önce yeni kentsel ailenin manevi değerlerle etkileşimi, çalışmanın eksenini oluşturmuştur. Bu eksende araştırma başında belirtilen ve izi sürülen problemlere cevaplar aranmaya çalışılmıştır. Araştırmanın bağlı olduğu paradigmaya uygun olarak nitel veri toplama ve analiz teknikleri uygulanmıştır. Bu çerçevede Gaziantep kent kültürü dikkate alınarak görüşülen kişilerin tutum ve düşünceleri veri kaynağını oluşturmuştur. Kentlileşme sürecinde aile yapısı ile onun manevi boyutları, belirlenmiş kavramlar üzerinden incelenmiştir. Bu boyutlar manevi değerler alanında sevgi, fedakârlık, nezaket, şefkat, özgürlük, sorumluluk gibi olgularla birlikte dinî inançlar ve pratikleri de kapsamaktadır. Buna ek olarak ailenin bu önemli değişim sürecinde modern kent kültürüyle girdiği etkileşim de tartışılmış, bir uyum mekanizması olarak geleneksel ritüeller ile yeni mekânsal ve seküler ritüellerin olguya eşlik etmesi irdelenmiştir. Sonuçta yeni kentsel ailenin, kentleşmenin aile içi ilişkileri bozucu etkilerine karşı yeni savunma mekanizmaları geliştirdiği gözlemlenmiştir. Bu mekanizmalar arasında önemli olarak aile eksenli manevi değerlerin öne çıktığı anlaşılmıştır. Gözlemlerimiz aile içi yaşamda nesiller boyu devam eden geleneksel ritüellerin tamamen kaybolmadığını, değişerek ve yeni ritüellerle birleşerek aileyi yuva kılma yönünde tekrar işlevselleştiğini göstermiştir.

Anahtar Kelimeler: Yeni Kentsel Aile, Kentlileşme, Maneviyat, Sevgi, Ailevi Düzen, Ritüel, Yeni Kentsel Ritüel

THE SPIRITUAL DIMENSIONS OF THE NEW URBAN FAMILY: A CASE STUDY IN GAZIANTEP

Hatice GÜL

Erciyes University, Institute of Social Sciences
Ph. D. Thesis, August, 2019
Supervisor: Prof. Dr. Celaleddin ÇELIK

ABSTRACT

The subject of this research is to examine in-family relations, spiritual values, change in traditional rituals and new urban rituals in the contex of urbanization. The main problem of the study is intended to understand the structure and dynamics of an ever-changing urban life and how shrinking and differentiating family structure interacts with this situation and what kind of resistances it develops. The research was carried out among a limited group of participants based on the qualitative paradigm in the town of Gaziantep.

In this context, changes in the family structure in Gaziantep were discussed and the differences in family relations were emphasized. The reflections of new urban life on family life were evaluated in terms of traditional rituals and new rituals. First of all, the interaction between the new urban family life and the spiritual values form the basis of the study. In the framework of the research, the problems, mentioned and traced at the beginning of the research have been tried to be answered. Qualitative data collection and analysis techniques were applied in accordance with the paradigm to which the research is in relevance. In this context, considering the urban culture of Gaziantep, the attitudes and thoughts of the interviewees formed the data source. In the process of urbanization, the family structure and its spiritual dimensions were examined through the defined concepts. These dimensions include religious beliefs and practices in the field of spiritual values as well as love, sacrifice, kindness, compassion, freedom and responsibility. In addition, the interaction of the family with the modern urban culture was discussed in this important process of change, and with the traditional rituals, new spatial and secular rituals accompanying the phenomenon was examined as an adaptation mechanism. As a result, it was observed that the new urban family developed new defense mechanisms against the disruptive effects of urbanization on inter-family relations. The most important of these mechanisms is that the family-oriented spiritual

values came to exist. Our observations have shown that traditional rituals, which have been going on for generations in family life, have not disappeared completely, and that has re-functionalized by changing and merging into new rituals in order to nidify the family.

Keywords: New Urban Family, Urbanization, Spirituality, Love, Family Order, Ritual, New Urban Ritual

İÇİNDEKİLER

YENİ KENTSEL AİLENİN MANEVİ BOYUTLARI: GAZİANTEP ÖRNEĞİ

BİLİMSEL ETİĞE UYGUNLUK i
TEZ İNTİHAL FORMU ii
YÖNERGEYE UYGUNLUK iii
KABUL VE ONAY SAYFASI iv
ÖN SÖZ v
ÖZET vi
ABSTRACT viii
İÇİNDEKİLER x
GİRİŞ 1
1. Konu 1
2. Amaç ve Önem 3
3. İlgili Literatür 4

BİRİNCİ BÖLÜM

KAVRAMSAL ÇERÇEVE

A. YENİ KENTSEL AİLE VE KENTLİLEŞME 7
1. Modern Kent Yaşamına Kavramsal Bir Yaklaşım 7
2. Kentlileşmenin Türkiye'deki Tarihsel Serüveni ve Değişimin Sosyokültürel Yansımaları 14
3. Kentlileşme ve Manevi Arayışlar İlişkisinde Yeni Kentli Karakteri 22
4. Sosyolojik Kategori Olarak Yeni Kentsel Aileyi Kavramak 27
5. Yeni Kentsel Ailenin Sosyokültürel Yapısı 34
5.1. Yeni Kentsel Aileye Özgü Roller 40
5.2. Yeni Kentsel Ailede Yoksunluk 43
5.3. Yeni Kentsel Ailede Boşanma 48
5.4. Yeni Kentsel Ailede Sekülerleşme 51
5.5. Yeni Kentsel Ailede Yabancılaşma 54
5.6. Yeni Kentsel Ailede Teknoloji ve Etkileri 58
6. Yeni Kentsel Ailede Maneviyat ve Yeni Krizin Göstergeleri 61

B. YENİ KENTSEL AİLE YAŞAMININ MANEVİ TEMELLERİ 65
1. Din ve Maneviyata Kavramsal Yaklaşımlar 65
1.1. Dine Kavramsal Yaklaşımlar 65
1.2. Maneviyata Kavramsal Yaklaşımlar 68
2. Aile Yaşamında Din ve Maneviyatın Rolü 71
2.1. Bireyci Dindarlık ve Bireysel Maneviyat 71
2.2. Bireyci Dindarlık ve Bireysel Maneviyat Karşısında Ailede Ritüelin Kollektif Rolü 76
2.3. Evlilikte İnanç Uyumunun Önemi 79
2.4. Sosyal Sermaye Olarak İnancın Aile içindeki Birleştirici Rolü 81
3. Yeni Maneviyat Sorunları ve Paylaşılan Değerler 85
3.1. Sosyoekonomik Kaynaklı Maneviyat Sorunları 85
3.2. Psikososyal Maneviyat Sorunları 87
3.2.1. Sevgi ve Saygı Eksikliği 87
3.2.2. Şefkat ve İlgi Eksikliği 89
3.2.3. Nezaket Yoksunluğu 90
3.2.4. Sorumluluk Almama 91
3.2.5. Fedakârlıktan Kaçınma 92
3.3. Ailede Paylaşılan Değerler 93
3.3.1. Dinî Değerler 93
3.3.2. Sosyokültürel Değerler 94
3.3.3. Sosyo-Psikolojik Değerler 96
4. Yeni Kentsel Ailede Manevi Kaynaklar 97
4.1. Ailede Manevi Kaynak Olarak Dinî Pratikler 98
4.1.1. Dua 98
4.1.2. İbadet 100
4.2. Ailede Manevi Kaynak Olarak Paylaşılan Ritüeller 101
4.3. Ailede Manevi Kaynak Olarak Dinî Aktiviteler 103
4.4. Ailede Manevi Kaynak Olarak Doğayla Kurulan Temaslar 103
4.5. Ailede Manevi Kaynak Olarak Sosyal Aktiviteler 104

İKİNCİ BÖLÜM

ALAN ARAŞTIRMASI VE BULGULAR

YENİ KENTSEL AİLENİN MANEVİ BOYUTLARI: GAZİANTEP ÖRNEĞİ

A. YÖNTEM 105
1. Araştırmanın Sınırları 106
2. Cevap Aranan Sorunlar 106
3. Verilerin Toplanması ve Analizi 107
4. Araştırma Süreci ve Araştırmacının Rolü 109
5. Araştırma Sahasının Özellikleri (Gaziantep) 111
B. YENİ KENTSEL AİLEDE MANEVİ DEĞERLERİN YERİ VE ÖNEMİ 115
1. Sevgi Kavrayışları ve Görünümleri 115
1.1. Sevgi Aileden Miras mı? "*Eşim Benim Yanımda Farklı Ailesinin Yanında Farklı*" 117
1.2. Sevgi Güç Kaynağı mı? *"Eşim Benimle Birlikteyken Daha Güçlü Hissediyorum"* 119
2. Fedakârlık Kavrayışları ve Görünümleri 122
2.1. Fedakârlığın Kutsallığı: *"Ben Yapmazsam Kim Yapacak"* 124
2.2. Erkekler Kadınlardan Daha mı Az Fedakâr? *"Erkekler de Fedakâr"* 128
3. Nezaketten Dostluğa İletişimin Dili: "*Sert Başlangıçlar, Hor Görme, Eleştiri Eşler Arasında Duvar İnşa Eder"* 131
4. Ailede Düzen İnşasında Sorumluluk ve Özgürlük Dengesi: *"Evlilikte Sen, Ben Değil, Biz Olmalı!"* 134
5. Ailede Manevi Bir Boyut Olarak Şefkat: "*Sizin Rolünüz, Sevdiğiniz Kişinin Yanında Olduğunuzu Bilmesini Sağlamaktır"* 138
6. Ailenin İnşasında ve Sürdürülmesinde Dindarlık 142
6.1. Bir Meşrulaştırma Aracı Olarak İnanç: *"İnancı Yoksa Evlenmesine Müsaade Yok Kardeşim!"* 143
6.2. İnançla Meşrulaşan Evlilik: *"Sen, Ona Ilımlı Yaklaşıp Güzel, Tatlı Bir Dille Dinimizi Sevdirebilirsin"* 145
7. Evlilik ve Dinî Pratikler İlişkisinde Dua ve İbadet: *"Herşeyin Başı Duadır"* 148
C. YENİ KENTSEL AİLEDE RİTÜELLERİN MANEVİ YAŞAMA ETKİLERİ 154
1. Bir Geçiş Ritüeli Olarak Doğum: *"Her Aile Doğumla Tekrar Yenilenir"* 155

2. Evliliğin Dönüştürücü Etkisi: *"Eşler, Başta Sevgilidir, Sonra Ortak Olurlar, Daha Sonra ise Akraba Olurlar"* 159
3. Haccın Dönüştürücü Etkisi: "*Döndüğümde Namaza Başladım, Eve Huzur, Bereket Geldi"* 167
4. Bir Aradalığın Anlamlı Zamanları Olarak Bayramlar: *"Bir Mana Etrafında Birlikte Hareket Edebilmek"* 171
5. Acının Birleştirici Gücü: *"Ölenle Ölünmüyor ama Unutulmuyor da"* 176
6. Yeni Kentsel Ailede Ritüeller 182
6.1. Yeni Mekânlar Üzerinden Ritüeller: *"Bağ Evleri, AVM'ler, Hobi Bahçeleri"* 182
6.2. Seküler Aile Ritüelleri: *"Doğum Günü, Babalar Günü, Yılbaşı …"* 187
DEĞERLENDİRME VE SONUÇ 191
KAYNAKÇA 201
EK 220
ÖZ GEÇMİŞ 221

GİRİŞ

1. Konu

Bu araştırmanın temel konusu aile içi ilişkiler, manevi değerler, geleneksel ritüellerdeki değişim ve yeni kentsel ritüellere uyum ve bunun kentlileşme süreci bağlamında incelenmesidir. Kentlileşme bir ülkenin toplumsal, kültürel, ekonomik, siyasal yapısını, normlarını, değerlerini değiştiren ve yapısını yeniden bir forma sokan süreç olarak sosyal bilimcilerin üzerinde durduğu önemli konulardan biridir. Bu açıdan bakıldığında kentin, ailenin sosyal ve manevi hayatı üzerindeki etkileri veya karşılıklı etkileşimi önem arz etmektedir. Ait olduğu toplumla bir etkileşim hâlinde bulunan kent, toplumdan etkilendiği gibi onu etkileme ve değiştirme niteliğine de sahiptir. Günümüzde gittikçe büyüyen kentler, birer yerleşim yerinin ötesinde, çok farklı toplulukları bünyesinde toplayarak sosyal, ekonomik, kültürel ve psikolojik hayatın merkezini kontrol eden yapılar haline gelmiştir. Kentleşme ile ortaya çıkan bir takım sosyo-psikolojik ve sosyokültürel değişimler; manevi inanç, pratik ve gruplaşmalarda yansımalarını bularak karşılıklı bir etkileşime sebebiyet vermektedir. Bu anlamda yaşanan bir süreç olarak kentlileşmenin mahiyeti ile aile yaşamı ve manevi boyutu arasında meydana gelen etkileşimlerin ve değişmelerin yönünün anlaşılması ve açıklanması önem arz etmektedir.

Kentlileşme sürecinde kent kültürü, kentsel davranış ve değerler sistemi zamanla geleneksel ilişkiler ve davranışlar sisteminin yerini almakta ve kentsel yaşama uyum sağlama süreci bazı evrelerden geçerek tezahür etmektedir. Bir etkileşim ağı olan ailenin sosyo-psikolojik değişme boyutunda kentin kültürel yapısının, insanların davranışlarını ve ilişkilerini, değer yargılarını, maddi ve manevi yaşam biçimlerini değiştirmesiyle meydana gelen manevi değişim süreci kentli ailelerde benzer niteliklerle de olsa birbirinden farklı bir işleyiş gösterebilmektedir. Bilindiği üzere kentleşmenin, farklı gelişmişlik düzeyine sahip toplumlarda aynı değişimleri yaratmasını beklemek, deterministik ve genelleyici bir yanılgı olur. Zira gelişmiş kabul edilen ülkelerde

kentleşme, sanayi bölgelerinin çevresinde oluşurken gelişmekte olan toplumlarda ise bu durum biraz farklı şekilde kendini göstermektedir. Sanayileşmeye dayanmayan kentleşme genellikle kırsal kesimin iticiliği ya da büyük kentlerin eğitim, sağlık imkânlarının çekiciliği gibi durumlara dayanır. Kendine özgü tarihsel, manevi-kültürel farklılıklarını korumakla birlikte Türkiye'de kentleşmenin yeni kültürel çatışmalar ile karşı karşıya kaldığı gözden kaçırılmamalıdır. Doğal olarak yaşanan bu sürecin yol açtığı sorunlar, toplumun her alanında olduğu gibi kentin sosyokültürel alanlarında da yansımalarını bulmaktadır. Dolayısıyla yeni kent hayatı ve aile arasında her iki yapıyla da uyuşmayan bir yaşamın sürdürülmesi şaşırtıcı bir durum değildir. Öte yandan yeni kentsel yaşamda aile içi ilişkiler ve aile yapısında özel değişimler ortaya çıkmaktadır. Kentleşme sürecinde geleneksel yapılara özgü denetimci ve koruyucu özellikler zayıfladığı için aile yapısı daha da önemli bir işlev kazanmaktadır. Ancak giderek hayatın bütün boyutlarını bürokratikleştiren kurumsallaşma karşısında aile eskisi kadar güçlü bir yapı durumunda da değildir. Sosyal hayatı kuşatan kentsel anonimlik, insanları bir yabancılık ve duyarsızlık ikliminde yaşamaya zorlamaktadır. Oysa kentin yeni kontrol ve dayanışma sistemleri, insani ilişkileri güvensiz ve hayatı huzursuz kılan yabancılaşmaya karşı yeterince destek sunamamaktadır. Bütün bunlarla birlikte aile değişen toplum yapısında yapısal bir zaafa uğrasa bile toplumsal yorgunluklara ve yılgınlıklara karşı sığınılacak yegâne bir yuva olarak önemini sürdürmeye devam etmektedir.

Araştırmamızın önemli boyutunu kentlileşme sürecinde kadın ve erkeğin ikili ilişkilerde sevgi, nezaket, özgürlük, sorumluluk, fedakârlık, dinî inanç ve tutum gibi manevi değerleri kendi pratikleri söylemleri üzerinden değerlendirmek oluşturmaktadır. Bu bağlamda çalışmanın alt konularını ise kadın ve erkeğin ikili ilişkilerin yeniden inşasına dair tecrübelerin sürdürülmesinde ve değişiminde yaşadıkları sorunlar, beklentiler, manevi değer ile geleneksel ve yeni ritüeller üzerinden karşılıklı etkileşimler gibi başlıklar oluşturmaktadır. Öte yandan bu değişim ekseninde eşlerin geleneksel ve yeni ritüelleri benimseme eğilimleri, uyum ve çatışmalarını kendi deneyimlerinden ve kültürel perspektiflerinden görmek, aile içi yaşamın yapısal ve kültürel özelliklerinin gözlenmesi de araştırma konusunun diğer boyutlarını teşkil etmektedir. Bu araştırma, teorik bağlamda kentlileşme süreci ile aile içi eşler arası ilişkileri sosyolojik açıdan ele almak; pratik boyutta ise önemli sosyoekonomik ve kültürel değişmelere sahne olan Gaziantep'in kentlileşme sürecinde manevi değer (sevgi, fedakârlık, nezaket, şefkat,

sorumluluk, özgürlük vs.), dinî inanç, tutum ve ritüel yaşayışında meydana gelen değişmeleri incelemeyi hedeflemektedir. Çalışma bir yandan kentlileşme sürecini eksene aldığı için kent sosyolojisini, diğer yandan süreç içindeki değişen aile yapısı ve onun manevi boyutlarını ele aldığı için de aile ve din sosyolojisini içermektedir.

2. Amaç ve Önem

Bu araştırmanın temel amacı kentlileşme sürecindeki yeni kentsel aile yapısını ve aile içi ilişkilerin manevi boyutlarında meydana gelen değişmeleri ortaya koymaktır. Sosyokültürel değişim süreci olarak kentlileşme olgusu ile yeni kentsel aile arasındaki etkileşim çalışmanın odağını oluşturmaktadır. Bu bağlamda yeni kentsel ailenin manevi ve dinî yaşam arasındaki ilişkilerin sosyolojik çerçevesi kuramsal ve kavramsal bir düzlemde tartışma konusu yapılmıştır. Çalışmanın pratik boyutu ise büyük şehir olan Gaziantep ili örneğinde yeni kentsel aileyi temsil eden bir grup örneklem üzerinden inşa edilmiştir. Buna göre amacımız sosyolojik bağlamda kentlileşme sürecindeki aile içi ilişkileri ve onun manevi boyutlarındaki değişimi anlamaya çalışmak ve kavramsallaştırmaktır. Yeni kentsel ailenin manevi dinamikleri olarak ise sevgi, fedakârlık, şefkat, nezaket, özgürlük, sorumluluk gibi boyutlar teorik çerçevemizle ilişkisi içinde inceleme konusu yapılmıştır. Öte yandan maneviyatın değerler ve dinî yaşayışla ilişkisi çok yakın olduğu için dinsel yaşam da bu çerçeveye dahil edilmiştir.

Bu çerçevede olmak üzere öncelikle Gaziantep'teki kentli ailelerin sosyokültürel yaşamını kendi iç dinamiklerinden beslenerek yeniden inşa edilişi, eşler arasındaki manevi ilişkiler ve ritüellere katılım kendi yorumlarından hareketle ortaya konmuştur. Eşlerin aile içinde dinî, manevi değerler ve ritüellerden nasıl etkilendiği, aile içi sosyo-psikolojik yaşamın yeniden yaratılması ve devamlılığı için nasıl bir model oluşturduğu açıklanmaya çalışılmıştır.

Burada kent kavramının kendi öznel dinamizmi ile aile temelinde farklılaşan güçlü sonuçları, kentlileşmeyle birlikte sosyokültürel aile yaşamı içinde eşlerin etkin rolleri, maneviyatın aile yaşamındaki yönlendirici gücü, eşlerin sevgi, saygı, fedakârlık vb. manevi değerler üzerinden birbirlerine yaklaşımları, konuya ilişkin olgusal önemi göstermektedir. Konu kavramsal ve olgusal karakteristiklerinden kaynaklanan potansiyel bir önemi barındırmasının ötesinde teorik ve uygulama kısımlarının sağlayacağı katkılara bağlı bir öneme de sahiptir. Teorik kısımda kent ve aile ilgili kavramsal ve kuramsal yaklaşımların bir değerlendirilmesinin yapılması Türkiye

bağlamında genelde sosyoloji, antropoloji, etnoloji özelde de din sosyolojisi alanlarına kayda değer bir katkı sağlayacaktır. Her ne kadar Batı dünyasında aile maneviyatı hakkında geniş bir literatür meydana gelmiş, kuramsal ve kavramsal yaklaşımlar geliştirilmişse de ülkemizde bu konu oldukça yeni ilgi görmeye başlamıştır. Söz konusu kuramsal ve kavramsal yaklaşımların bir değerlendirmesinin yapılması kısa vadede bir aşinalığı sağlamasının ötesinde uzun vadede böylesi kuramsal gelişmeler için küçük de olsa bir adım niteliğindedir.

Benzer bir duruma kentlileşme sürecini eksen alan çalışmalarda da rastlanmaktadır. Kentleşme konusunda sayısız araştırma yapılmasına rağmen bu çalışmaların büyük bir kısmında ekonomik kuramların baskınlığı kendisini hissettirmektedir. Söz konusu eğilimin bir neticesi olarak daha çok kentleşmenin yarattığı sosyoekonomik dönüşümler ve ailelerin bütünleşmeleri araştırılmıştır. Ülkemizde ailelerin sosyokültürel ve sosyo-psikolojik yaşamlarını inceleyen araştırmalar, konuyu, genellikle sınırlı düzeyde ele almıştır.

Ailelerin sosyokültürel yaşamlarını kendi iç dinamikleri ile inşa etme eğilimleri uzun bir müddet görmezden gelinmiş, kültürel varoluşlarının en önemli kaynağı olan manevi değerler ve ritüeller temelinde yaşamlarını analiz eden ve anlamaya çalışan araştırmalar yeterince yapılmamıştır. Türkiye'de kentlileşme üzerine çok sayıda araştırma yapılmış olmakla birlikte kentlileşme tecrübesini yaşayanların kendi içsel dinamikleri ile kendi kültürlerini yaratma tecrübelerini orijinal kaynaklarıyla gözler önüne sermeye çalışan araştırmalara nadir olarak rastlanmaktadır. Öte yandan aile içi ilişkilere dair manevi değerler ile geleneksel ve yeni ritüelleri ele alan çalışmalar neredeyse yok gibidir. Ayrıca bu çalışma, kentlileşme ve aile içi ilişkileri manevi değerler ile geleneksel/yeni ritüeller gibi iki özel fenomen bağlamında hem teorik düzlemde ele almış hem de pratik boyutta konuya ilişkin temaları ve problemleri Gaziantep'te ikamet eden aileler örneğinde incelemeyi amaçlamıştır.

3. İlgili Literatür

Yeni bir çalışmaya, onu öncekilerden ayırabilecek bir eksikliği ve boşluğu tamamlaması ya da daha önce ele alınmamış bir yönü ortaya koyması bakımından önem atfedilir. Çalışmamızda aile içinde eksikliğini hissettiğimiz sevgi, fedakârlık, nezaket, şefkat, özgürlük, dinî inanç ve pratikler gibi manevi boyutlar ile ailede devam eden geleneksel ve yeni ritüellerin mahiyeti derinlemesine ele alındı. Türkiye'deki aile ile ilgili yapılan

araştırmaların daha çok yapısal boyuttaki değişimlerle ilgili olduğu söylenebilir. Araştırmalar genellikle mevcut aile yapılarını nüfus yapısı, sayısal büyüklüğü, doğurganlık, aile üyeleri arasındaki ilişkiler, evlilik ve boşanma gibi çok boyutlu olarak incelemelere yönelik olmuştur. Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı Aile ve Toplum Hizmetleri Genel Müdürlüğü'nün 2006, 2011 ve 2013 yıllarında yaptığı TAYA (Türk Aile Yapısı Araştırması) çalışmaları bu bağlamda değerlendirilebilir. Türkiye genelinde önemli araştırmalardan bir diğeri ise Sağlık Bakanlığı ile Hacettepe Üniversitesi Nüfus Etütleri Enstitüsü'nün birlikte yaptıkları TNSA (Türkiye Nüfus ve Sağlık Araştırması)'nın 1993, 1998, 2003, 2008 yılında gerçekleştirdiği çalışmalarıdır. Bu çalışma ise ailenin sağlık ve nüfusu ile ilgilidir. Son zamanlarda aile ile ilgili çalışmalarda ise eşlerin evlilik uyumları, aile içi şiddet, aile içi roller ve dindarlık konulu çalışmaların da öne çıktığı görülmektedir.

Günümüzde kentleşme ve aile olgusunu ele alan çalışmalar olmasına rağmen bilhassa kentlileşmeyle birlikte aile yaşamında manevi boyutları ele alan araştırmalar kısıtlı kalmıştır. Ayrıntılı olarak aile içinde yaşanan manevi değişimleri konu edinen çalışma sayısının yokluğu bizi bu çalışmaya yöneltmiştir. Bilindiği üzere ailenin manevi boyutu geniş ve çok boyutludur. Literatürde sevgi, fedakârlık, şefkat, nezaket, özgürlük vb. manevi değerleri konu edinen çalışmaların bulunmaması dikkat çekicidir. Batıda bu tür konular üzerinde çalışılsa da ailede manevi yaşam boyutu Türkiye'de ihmal edilmiştir. Bu bağlamda Wesley R. Burr, Loren D. Marks ve Randal D. Day'in, "*Sacred Matters: Religion and Spirituality in Families (2012)"* adlı çalışmaları diğer yapılabilecek araştırmalara rehberlik edecek farklı coğrafyalardan, farklı dinlerden, yaşam döngülerinin farklı aşamalarından örneklemlerin ele alındığı geniş boyutlu bir çalışmadır. Ancak bizim çalışmamızın bundan ayrılan bir yönü, sevgi, fedakârlık, şefkat, nezaket, özgürlük vb. manevi değerlerin, dinî inanç ve pratiklerle olan etkileşimi ile sınırlı kalmaması ve ilişkilerdeki din dışı manevi boyutlara ilişkin yönleri de nitel yönteme bağlı olarak araştırma konusu edinmesidir. Öte yandan Adnan Selman'ın *Dindarlığın Aile Yaşam Döngüsü Süreçlerine Etkisi (Batı Akdeniz Örneği) (2017)* adlı çalışması ise Türk ailesine özgü yaşam döngülerini ortaya çıkarmak ve aile bireylerinin özellikle de eşlerin din algısının, ailenin yaşam döngüsü süreçlerini etkileyip etkilemediği ve döngüler değiştikçe dindarlığın farklılaşıp farklılaşmadığı üzerinde duran nicel bir çalışma olarak dikkat çekmektedir. Ancak burada spesifik olarak

dindarlığın süreç ilişkisi olmaksızın Türk aile yapısıyla etkileşimi üzerinde durulduğu için konunun manevi değişim yönü bizce eksik kalmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

KAVRAMSAL ÇERÇEVE

A. YENİ KENTSEL AİLE VE KENTLİLEŞME

1. Modern Kent Yaşamına Kavramsal Bir Yaklaşım

Günümüzde yaşanan büyük çaplı değişmelerin niteliğini ve yönünü tayin edebilmek için "geç modernite", "risk toplumu" "post-geleneksel toplum", "düşünümsel modernite", "üst modernite" veya "akışkan modernite" gibi kavramlardan yararlanılmaktadır. Modernleşme kuramı ise genel anlamda "gelenek ve sonrası" dikotomisini esas alan boyutlara dayandırılmıştır. Burada büyük çaplı söylemlerin tartışma alanlarına girmeyeceğiz, isterse bu kavramlar birbirinin karşıtı veya devamı olarak kullanılsın bu dikotomiler yaşanan değişimi ifade eden kavramlardır ve bu kavramlar üzerinde mülahazalar bitecek gibi görünmemektedir. Sosyolojik çalışmalar için önemli olan, bu süreçlerin öncesinde veya sonrasında yaşanan değişimlerin hiçbir şekilde durmaması ve aile üzerindeki etkilerinin hâlen devam etmekte olmasıdır. Genel olarak bilinmektedir ki kavramlar olgulara dayandırılmakla birlikte esasen insan zihninin ürünleridir ve üretildikleri bağlamlara göre değişirler. Burada şunu belirtmemiz gerekir ki içinde bulunduğumuz dönem modernitenin birbirini takip eden evrelerinden biri olup bu dönem postmodern veya üst/geç modern gibi kavramlarla tasvir edilmeye çalışılmaktadır. Dolayısıyla bilimsel çalışmalarda önemli olan, önceden tayin edilmiş kavramların sınırlarına sıkışmak yerine yaşadığımız zamanın bize yansıyan sosyal eylem ve pratiklerini sosyal olgular üzerinden anlamaya çalışmaktır. Muhtemelen anlamları yakalamaya çalıştığımız bu sürecin sonunda özgün kavramlar da peşinden gelecektir.

Modern kentler bugün de kabul edildiği gibi sanayileşmenin ve modernleşmenin bir sonucu olarak biçimlenmektedir. Sanayileşme ve modernleşme, sosyal değişme tartışmalarında en çok kullanılan kavramlardır. Zira modernleşme sanayileşmeyle

bağlantılı olarak Batı'da görülen sosyal ve siyasi değişmeleri ifade eder.[1] Hatta kentleşmeye atfedilen anlamlar bile sanayileşme ve modernleşme üzerinden türetilerek zengin bir literatür oluşturulmuştur. Modern kent olgusuna yönelik tanım ve tasvirler, daha çok Batı'nın tarihsel gelişiminin etkisi altında ortaya çıkmıştır.[2] Zamanla dünyadaki değişimlerin tetikleyicisi olan sanayileşme ve modernleşme perspektifinden kentsel tanımlar türetilmiştir. Bu anlamda kent, toplum yapısı ve kültüründe önemli değişimlere yol açan sanayileşme ve kentleşme olgusu ile bağlantılı bir gelişmenin mekânsal alandaki yansımasıdır. İçerdiği kurumsal ve bürokratik mekanizmalar ve yapısal şekillenişi itibariyle kent özellikle Batı'da Sanayi devrimi ile hızlanan kentleşme sürecinin etkilerini taşımaktadır. Bu sebeple modern kent hayatına ilişkin tanım ve tasavvurlar, genellikle bu sürecin dışında kalan çeşitli kültürel ve tarihsel durumları dışarıda tutma zaafını taşımaktadır.[3] Weber'e göre "Kent tanımlamalarının çoğu yalnızca tek bir öğede ortaktır: şehir basitçe bir ya da birden fazla müstakil konutlar topluluğundan oluşur fakat nispeten kapalı bir yerleşim (birimi)dir."[4] Weber kenti açıklarken özellikle ekonomi ve siyasi örgütlenmenin önemine değinmiştir. O, özellikle Batı kentlerinin sahip olduğu vasıfları eksene almış ve bir kent tasavvurundan bahsederken kentsel bir "topluluk" olgusunun önemine dikkat çekmiştir. Zira Weber açısından kentsel topluluk, Avrupa'da ortaya çıkmış ve Avrupa'ya özgü spesifik bir olgudur. Her ne kadar Asya toplumunda ticari yönelimin simgesi olan pazarlar ve siyasi yönelimin simgesi olarak kaleler olsa da şehir halkının özerk bir biçimde seçtiği siyasi güce sahip özel hukuk mahkemeleri bulunmamaktadır. Bu durum ise kentsel bir topluluğun oluşmasına engeldir. Weber için tam bir kentsel topluluk; kendine ait bir mahkeme, özel bir hukuk, ilgili bir birlik biçimi, bir kale, pazarı olan, en azından kısmi bir özerklik ile kendi kendini yönetebilme ve ticaret ilişkilerinin görece hâkimiyetinin olduğu, şehir sakinlerinin katıldığı seçimlerle işbaşına gelen özerk bir idareye sahip olmalıdır. Dolayısıyla kentsel topluluk için en önemli unsur ekonomik ve ticari ilişkilerin göreli hâkimiyetidir.[5] Weber'in tarihsel Batılı kent için yaptığı bu tanım, belli ölçülerde eleştiriye maruz kalmakla birlikte halen referans olmaya da devam etmektedir.

---

1 İhsan Sezal, *Sosyoloji Yazıları*, (Der. İhsan Sezal), Ağaç Yayıncılık, İstanbul 1991, s. 99.
2 İhsan Sezal, *Şehirleşme,* Ağaç Yayınları, İstanbul 1992, s. 16.
3 Celaleddin Çelik, *Geleneksel Şehir Dindarlığından Modern Kent Dindarlığına,* Hikmetevi Yayınları, İstanbul 2013, s. 22.
4 Max Weber, "Şehrin Doğası", (Çev. Fırat Oruç), *Şehir ve Cemiyet*, (Haz. Ahmet Aydoğan), İz Yayıncılık, İstanbul 2000, s. 101.
5 Weber, "Şehrin Doğası", s. 119-120.

Louis Wirth, kenti "toplumsal açıdan heterojen bireylerin göreli olarak geniş bir alanda, yoğun bir biçimde ve sürekli olarak birlikte yaşadığı yerleşim birimi"[6] olarak tanımlamıştır. Zira Wirth için kent sosyologların ana problemi göreli olarak geniş bir alanda yaşayan, nüfus yoğunluğuna sahip, türdeş olmayan bireylerin oluşturduğu sosyal eylem ve örgütlenmelerin formlarını keşfedebilmek olmalıdır.[7] Bu formları keşfedebilmek için belli başlı ayırıcı faktörlere gerek vardır. Zira kentin bu formları için belli kriterler çevresinde hareket etmek gerekir ki bu da kentlerin nüfus yoğunluğu, yerleşim yerinin kalıcılığı ve karmaşık yapısının yarattığı sonuçları sosyal bağlamda analiz edebilmeyi gerektirir. Bu çerçevede kenti oluşturan ayırt edici özellikler ayrı ayrı neticeler verebilecek yeni sosyal değişimlere sebep olan içerimlere sahiptir. Wirth, çağdaş dünyanın kentsel anlamda ifade edilebilme derecesinin şehirlerdeki toplam nüfus yoğunluğu ile tam olarak ölçülemeyeceğini vurgular. İnsanın sosyal yaşamı üzerindeki etkisinin kentsel nüfusun göstereceği orandan daha yüksek olduğunu belirtir. Ona göre,

> "… kent yalnızca modern insana daha büyük oranda konut yeri ve çalışma yeri sunan bir yer değildir, aynı zamanda dünyanın en uzak yerlerini yörüngesine çeken; çeşitli bölgeleri, insanları ve etkinlikleri bir kozmos içinde dokuyan; ekonomik, siyasal ve kültürel yaşamın başlangıcı ve kontrol merkezidir."[8]

Kente gelen nüfusun kalış süreci arttıkça kenti kent yapan ayırt edici unsurlar da o denli belirginleşecektir. Nüfustaki nicel artış toplumsal ilişkilerin niteliğinde değişmeyi de sağlayacaktır. Modern kentte fiziksel mesafenin azalmasıyla sosyal mesafe artacak, kentliler birbirleriyle oldukça farklılaşmış rollerle yüz yüze gelecektir. Modern kent farklı köken ve yapılar ile değişik kültürleri bir potada eritme işlevine sahip olması anlamında heterojendir. Dolayısıyla kent içindeki akrabalık bağları, komşuluk ilişkileri ve müşterek gelenekler zaman içinde eriyecek veya değişecektir. Hatta bu bağların yarattığı dayanışmanın yerini kurumsallaşmış yeni mekanizmalar ve resmî yapılar alacaktır.

G. Simmel (1858-1918) ise daha çok modern kentin kültürel boyutları üzerinde durmuştur. Esasen Simmel'in kentin kültürel boyutlarıyla ilgili olarak günümüz modern kentin, bir başka deyişle geç modern kentin kültürel temellerini attığı söylenebilir. Simmel'in yaklaşımında dikkat çeken önemli nokta, onun ısrarla bireyselliğe vurgu

---

6 Louis Wirth, "Urbanism as a Way of Life", The American Journal of Sociology, c. 44, No. 1, p. 8, July 1938, http://www.sjsu.edu/people/saul.cohn/courses/city/s0/27681191Wirth.pdf, https://www.jstor.org/stable/2768119 (18. 11. 2018).

7 Wirth, "Urbanism as a Way of Life", p. 9.

8 Wirth, "Urbanism as a Way of Life", p. 2.

yapmasıdır. Simmel'in çağdaş kentin karakteristik bir göstergesi olarak işaret ettiği metropol çözümlemesi, insanın birbirlerine fiziksel olarak en yakın durumdayken bile duygusal açıdan uzak bir eğilim içinde olduğunu belirtir. Simmel'e göre kent hayatının en önemli sorunları tarihsel miras, toplumsal güçler, dışsal etkileri barındıran kültür ile teknik karşısında kişilerin bireyselliğini ve özerkliğini koruma çabasından kaynaklanmaktadır.[9] Yine kent hayatı yıllarca komşu olduğumuz kişiler karşısında temkinli olmayı gerekli kılmıştır. Oysa modern öncesi kentlerde A. Giddens'in (1938--) da belirttiği gibi kentsel karşılaşmalar daha dostça ve samimi ilişkiler üzerine kuruluydu.[10] Simmel'in temkinlilik fenomenin arka planında yatan sebep ise kent hayatında bireyi her türlü tehlikeye karşı koruyan bir gereklilik arz etmesidir. Simmel'e göre metropol insanı dışsal çevreden gelen uyarıcılara karşı kalbiyle değil, bilinciyle hareket etmelidir. Çevresi bireyin bilincini arttırarak aklın egemenliğine yol açar. Böylelikle kent ufkunun genişlemesi ile zenginlik ve refahın gelişmesinin ilişkili olduğuna dikkat çeker; kentler en yüksek düzeyde ekonomik iş bölümünün gerçekleştiği mekânlardır. Simmel için kent, aklın egemenliği kadar, *"para ekonomisi*"nin de egemen olduğu bir mekândır ve kentin ekonomik hayatında modern akıl gittikçe daha hesaplı olmuştur. Kentsel sosyal hayatta "dakiklik, kestirilebilirlik (hesaplanabilirlik) ve kesinlik (tamlık)" gibi fenomenler yaşamın karmaşıklığının gerektirdiği unsurlardır. Yani para ekonomisi dakiklik, kestirilebilirlik ve kesinlik yaratır, modern akıl gittikçe daha hesapçı hâle gelir. Simmel aslında kalabalık kentte bireyin rutin rollere büründüğünü ve kendi yarattığı nesnel kültürle çatışmasının ve yabancılaşmasının önemini vurgular.[11]

Simmel'in öğrencisi Robert E. Park (1864-1944) ise modern insan zihniyetini makineye benzeterek, bu zihniyetin kent hayatını ilgilendiren eğitim, reklam, siyaset gibi uygulamalara dayandığını, modern insanın kent kültürünü içselleştirdiğinden artık ortak hayata doğrudan katılımına dayanan halk kültüründen ayrıldığını ifade eder.[12] Yani modern hayat miras aldığı bütün alışkanlıklar ve davranış biçimlerini rasyonalize

---

9 Georg Simmel, "Metropol ve Zihinsel Yaşam", (Çev. Ahmet Aydoğan), *Şehir ve Cemiyet*, (Haz. Ahmet Aydoğan), İz Yayıncılık, İstanbul 2000, s. 167, s. 175.

10 Anthony Giddens, *Modernite ve Bireysel Kimlik: Geç Modern Çağda Benlik ve Toplum*, (Çev. Ümit Tatlıcan), 2. Basım, Say Yayınları, İstanbul 2014, s. 194.

11 Simmel, "Metropol ve Zihinsel Yaşam", s. 169-174.

12 Robert E. Park, "Büyü, Zihniyet ve Şehir Hayatı", (Çev. Pınar Karababa Kayalıgil), *Şehir: Kent Ortamındaki İnsan Davranışlarının Araştırılması Üzerine Öneriler*, (Ed. Robert E. Park, Ernest W. Burgess), Heretik Yayınları, Ankara 2015, s. 180.

etmiştir.[13] Kent hayatında rasyonel davranan birey için modern kent ortamı yalnızlaştırıcı ve yabancılaştırıcı etkilere sahiptir. Öyle ki Z. Bauman (1925-2017)'nın da belirttiği gibi "… yalnızlık, epizodik bir talihsizlikten çıkıp standart bir duruma dönüşmüştür. Artık yalnızlık, yaşama işinin çekip çevirildiği ve benliğin, yaşamına anlam katabilmek için uyum sağlamak zorunda olduğu bir dünya"[14]dır. Modern kent ortamının birey üzerinde yalnızlaştırıcı ve yabancılaştırıcı etkisine rağmen kente uyum sağlayabilmenin yollarını aramak yine de kentli için zor olmamaktadır. Nitekim Bauman da modern ruhun "ümitsizlik durumunu benimsemediği"[15] vurgusunu yaparak modern zamanlara ait bir söylem olan "büyü bozma"ya tamamen katılmamaktadır. Zira "tarih ve akla dayalı" modern büyü bozma, yeni ve tamamen işleyen bir büyü paketini içeren bir paket programı olarak ortaya çıksa da kısmi olarak gerçekleşmiştir.[16] Dolayısıyla kentsel hayatta ümitsizlik gibi duygular hâkim olsa da bireyin, tamamen kendini bu sarsıcı ortamlara bırakması söz konusu değildir, nitekim birey kente uyum sağlamanın yollarını aramakta ve keşfetmektedir. Öte yandan her ne kadar kentin yalnızlaştırıcı ve yabancılaştırıcı etkilerinden bahsedilse de burada gözden kaçırılmaması gereken bir hususa işaret etmek gerekir. Zira Batı'nın gölgesinde gelişen modern kent tanımları, Doğu kentlerinde de aynı şekilde bir gelişim çizgisinde olmamıştır. Modern kent yaşamına ilişkin tasavvurlar, bu sürecin dışında olan toplumları göz ardı etme gibi bir zaafa sahiptir.

Buraya kadar sosyolojik teoride modern kent, kentsel insan ilişkileri ve kent hayatına ilişkin yapılan tematik vurguların altını çizdik. Ancak modern kent günümüzde de çok farklı değişimlerle de karşımıza çıkmaktadır. Öyle ki toplumsal değişimin hızı, modernitenin kendi içinde farklı aşamalarını yaşamaya zemin hazırlamaktadır. Bu açıdan modern kent hayatını anlamak, bir bakıma toplumsal gerçekliği modernite ile eşgüdümlü olarak gelişen özgürleşme perspektifinden görmek demektir. Nitekim Giddens'a göre modern çağın dinamikleri *özgürleşmeyle* ilgili fikirleri harekete geçirmiş ve en belirgin özelliği olan rasyonelliğin toplumsal hayata uygulanmasıyla birlikte insan etkinlikleri önceki kısıtlamalardan kurtularak özgürleşmiştir.[17] Kent

---

13 Park, Büyü, "Zihniyet ve Şehir Hayatı", s. 179.

14 Zygmunt Bauman, *Modernlik ve Müphemlik*, (Çev. İsmail Türkmen), Ayrıntı Yayınları, İstanbul 2003, s. 155.

15 Zygmunt Bauman, *Parçalanmış Hayat: Postmodern Ahlak Denemeleri*, (Çev. İsmail Türkmen), Ayrıntı Yayınları, İstanbul 2001, s. 34.

16 Bauman, *Parçalanmış* Hayat …, s. 35.

17 Giddens, *Modernite ve Bireysel Kimlik …,* s. 262.

hayatının bireye geniş alternatifler ve özgürlükler alanı sunması[18], kentliye, kırdaki insana kıyasla daha fazla temasa geçebilecek eş dost edinebilme ve arkadaşlıkları geliştirme imkânlarını vermektedir.[19] Dolayısıyla modernleşmeyle başlayan süreçten itibaren içinde yaşanılan döneme gelindiğinde kent hayatının bireye sunduğu seçim özgürlükleri kırdaki yaşam biçiminden fazlasıyla uzak bir yaşam biçimidir. Kent hayatı yaşamın her alanında sosyalleşme imkânları yaratmakta, bireylere düşünce ve inanç özgürlüğü sunarak farklı inançlarla tanışmalarına ve etkileşimlerine imkân vermektedir.

Modern zamanların temel karakteristiklerinden biri de bireyselleşme ile ilgili olmasıdır.[20] Bu durum ise bireyselleşmenin özellikle geç modern dönemde yeni kapitalizmin karakteristiği olan esneklik olgusuyla doğrudan bir ilişkisini gündeme getirmektedir. Başka bir deyişle esnek yapı bireysellik üzerinde önemli bir etkiye sahiptir. Esneklik daha çok tüketim üzerinden bireylere birçok seçenek ve fırsatlar sunma yoluyla kendini göstermektedir. Bu bağlamda kentin sosyal, kültürel, siyasi ve manevi etmenlerle ilişkisini sağlayan süreç kapitalist sistemin egemenliğini sağlamlaştırdığı bir döneme tekabül eder. Bu süreç yeni bireysel formların, aidiyet bağlarının, dolayısıyla yeni manevi arayışların da tezahür ettiği bir süreçtir. Nitekim modernitenin bu aşamasında yani geç moderniteyle birlikte geleneksel aidiyet ve anlam haritalarından koparak parçalanmışlık duygularını bünyesinde toplayan kent insanı, maneviyattan tamamen uzaklaşmadığını ya da onsuz yapamayacağını göstermektedir. Zira kültürel iklimi bireysel olan kent ortamında maneviyat bir şekilde bireylerin özgür seçimlerinin de konusu olabilmektedir. Bu arada din de uzunca sayılan bir süreçte bireyselleşmiştir, bir başka ifadeyle bireysel din anlayışları ve yorumları öne geçmiştir. Modern yaşam, bireyi kentin kalabalığında daha önceki dinî kabullerinden sıyırarak başka seçenekleri de görebileceği bir özgürlük ortamına itmiştir. Taylor'ın ifadesiyle önceleri "Tanrı'yla öncelikle toplum olarak ilişki kuruyor"[21] iken, din de toplumun kolektif bir şekilde icrasıydı. Eski zamanları Taylor, "Tanrı tarafından tasarlanmış, içindeki her şeyin Tanrı'nın amaçları doğrultusunda uyumlu bir biçimde bir araya geldiği bir düzen"[22] olarak görmektedir. Eski zamanlarda aileye veya bir cemaate

---

18 Harvey Cox, *The Secular City*, Pelican Books, London 1965, p. 40.

19 Cox, *The Secular City*, p. 41.

20 Peter L. Berger, "Dinler ve Küreselleşme", (Çev. Hatice Gül), *Bilimname: Düşünce Platformu*, Cilt 2017, Sayı 34, Ekim 2017, s. 606.

21 Charles Taylor, *Modern Toplumsal Tahayyüller*, (Çev. Hamide Koyukan), Metis Yayınları, İstanbul 2006, s. 60.

22 Taylor, *Modern Toplumsal Tahayyüller*, s. 23

bağlılık belirleyici iken yeni toplumsal süreçte bireysel yaşam karakteristiktir. Nitekim manevi yaşamın bir seçim ve tercih meselesi haline gelmesi modernliğin bu yeni aşamasının çoğulcu ve bireyci karakteriyle ilgili bir yansımadır.

Gelinen noktada maneviyatın artık insanların hayatlarında ne tür değişimlerle şekillendiği konusunda müphem bir alan ortaya çıkmıştır. Manevi yaşam vardır çünkü insanlar hâlen cami ve kiliselere gitmekte, konu komşu, hasta ziyaretlerinde bulunmakta ve dinî bayram kutlamalarına önem vermektedir. Bunun gibi manevi dinamiklerin ve boyutların devam ettiğini gösteren tezahürlere sıklıkla rastlamaktayız. Öyle ki bu anlamda bir yandan dinî öğretileri ve ahlaki normları dinden devşiren, diğer taraftan Tanrıya inanmayıp ibadet edenler ya da Tanrıya inanıp da namaz, oruç gibi ibadetler yerine yoga, derin düşünme gibi rahatlama tekniklerini pratiğe geçirenler veya bütün bileşenlerin bir karmasını hayat felsefesi olarak benimseyenlerle de karşılaşılmaktadır.

Günümüzün kentli bireyi, geniş kapsamlı zihni-manevi etkileşimleri ve dönüşümleri içerisinde barındıran bir çağda yaşamaktadır. Kent ortamı, bireyi, yeni maneviyat dinamikleri, süreçleri ve akımlarını içeren kültürel dönüşümlerle sarmalamıştır. Kent ikliminde yaşanan çağdaş maneviyat böylece kişinin dünya görüşünün şekillenmesinde etkili olan bireyselliği sunmakta ve bireyi farklı bir kültüre yerleşmiş bir dinî gruba veya manevi gruba katılmasını olanaklı kılmaktadır.[23] Yeni kentsel hayatın çoğul yapısı sadece kültürel çeşitlenme ve etkileşimlerde bir zenginliği değil, tüketim kültürü ekseninde de muazzam bir dönüşümü gündeme getirmiştir. Söz konusu tüketim olgusu eşyaları, malları, toplumsal davranış ve ilişkileri, yaşam tarzları ve kodları da bir başka deyişle tüm kentsel yaşamı kuşatarak değiştirmekte ve düzenlemektedir.[24] Böylelikle bireycilik duygusunun başat unsurları olan parçalanmışlık, kaygı, tedirginlik, mutsuzluk gibi fenomenler kentin her köşesine nüfuz etmektedir. Değişimin sürekliliği ise bireyin kentsel yaşamda da köksüzlük, parçalanmışlık ve süreksizlik durumları ile karşı karşıya kalmasına sebep olmaktadır.[25]

Buraya kadar modern kent yaşamının kavramsal süreci ve halen devam eden karakteristik yönlerini vurgulamaya çalıştık. Şimdi ise kentlileşmenin Türkiye'deki

---

23 Ivan Varga, "Georg Simmel: Religion and Spiritüality", *A Sociology of Spiritüality*, (Ed. Kieran Flanagan, Peter C. Pupps), Ashgate Publishing Limited, England 2007, p. 145.

24 Jean Baudrillard, *Tüketim Toplumu,* (Çev. Hazal Deliceçaylı, Ferda Keskin), 6. Basım, Ayrıntı Yayınları, İstanbul 2013, s. 20.

25 Bauman, *Parçalanmış Hayat* …, s. 341-342.

tarihsel sürecinde değişen mahiyetini ve sosyokültürel yansımalarını ele almamız gerekmektedir.

2. Kentlileşmenin Türkiye'deki Tarihsel Serüveni ve Değişimin Sosyokültürel Yansımaları

Toplumsal değişme süreci değerleri, kurumları, tabakalaşmaları ve üretim tarzlarındaki farklılaşmaları içerir. Bir başka deyişle değişme toplumun bir durumdan başka bir duruma geçmesidir.[26] Toplumsal değişmeleri ve bunların ortaya çıktığı evreleri tetikleyen birçok etken vardır. Toplumsal değişmenin keskin dönüştürücülerinden biri olan sanayi devrimi de beraberinde birçok değişim ve sosyal olguyu getirmiştir. Sanayi devrimiyle beraber başta üretim, kentleşme, göç vs. olmak üzere birçok sosyal olgu meydana gelmiştir.[27] Değişim süreçlerinde tarihsel, kültürel ve ekonomik faktörlerin ayrı ayrı ya da birlikte bir etki yarattığını söyleyebiliriz. Bazen tarihsel dönüşümlerin toplumsal değişmeleri öncelediği ve belirlediği durumlar bariz bir biçimde öne çıkabilmektedir. Nitekim Türkiye'de, İkinci Dünya Savaşı'ndan beri kırsal kesimin kitleler hâlinde büyük şehirlere göç etmesi, Türk toplumunun geleneksel yapısını önemli ölçüde değişime uğratmış ve köklü toplumsal biçimlerin yeni ifadesi karşılığını bulmuştur.[28]

Kentleşmenin Türkiye'deki yansımalarına geçmeden önce kentleşme ve kentlileşme kavramlarını açıklamak uygun olacaktır. B. Tolan, kentleşmeyi açıklarken ekonomik-demografik, sosyoekonomik, sosyo-politik-kültürel ya da felsefi tanımlar şeklinde farklı tanımlar kullanmıştır. Ancak bütün bunları içeren şöyle bir tanım da yapmıştır. Tolan'a göre kentleşme, kırsal toplumun kentsel bir topluma dönüşme süreciyle birlikte kentsel mekânlarda ve toplumsal pratiklerde değişimlerin yaşandığı bir evrimleşme sürecidir.[29] R. Keleş, kentleşmenin, bir toplumun, toplumsal ve ekonomik yapısındaki değişmelerden doğduğuna işaret edererek kentleşmeyi, "… sanayileşmeye ve ekonomik gelişmeye koşut olarak kent sayısının artması ve kentlerin büyümesi sonucunu doğuran, toplum yapısında, artan oranda örgütleşme, uzmanlaşma yaratan, insan davranış ve

---

26 Ergun Yıldırım, "Toplumsal Değişme Sürecinde Aile", *Aile Sosyolojisi, (*Ed. Kadir Canatan, Ergün Yıldırım), 4. Basım, Açılım Kitap, İstanbul 2013, s. 121

27 Yıldırım, "Toplumsal Değişme Sürecinde Aile", s. 122.

28 Alan Duben, *Kent, Aile, Tarih*, (Çev. Leyla Şimşek), 3. Basım, İletişim Yayınları, İstanbul 2012, s. 23.

29 Barlas Tolan, *Toplumbilime Giriş,* Adım Yayınları, Ankara 1991, s. 161-163.

ilişkilerinde kentlere özgü değişikliklere yol açan bir nüfus birikimi sureci"[30] olarak tanımlar. K. Alver ise

> "Kentleşme kavramı hem kent sürecini hem de kent bağlamında ortaya çıkan süreçleri imler. Kentleşme, bir nüfus yoğunlaşması, yeni bir örgütlenme süreci olarak yapılaşır fakat bu şekilde kalmaz; bizzat kentin halden hale geçişine karşılık gelir. Mekânlar ve hayatlar arasındaki geçiş ve uçurum, insanlar ve rollerdeki farklılaşma bütün yönleriyle kentte yankılanır böylece. Bir değişim abidesi olarak kent, değişimi bizzat yaşar."[31]

Kentlileşme ise kente göç eden kesimin 'yeniden sosyalizasyon' sürecini anlatır. Sosyalizasyon ise bireyin içinde bulunduğu aile, arkadaş, meslek gibi sosyal gruplara ve topluma ait davranış kalıpları ile değer ve norm sisteminin benimsenmesidir.[32] Keleş'e göre kentlileşme, kentleşme sonucunda ortaya çıkan toplumsal değişmenin insanların davranışlarında, ilişkilerinde, değer yargılarında, manevi ve maddi yaşam biçimlerinde değişiklikler yaratan bir süreç,[33] Güneş'e göre ise "kent kültürüne ait değer, davranış ve tutumların benimsenmesi"[34]dir. Zaman içinde kentlileşmenin tanımı güncelliğini korusa da geç/yeni kapitalist gelişmeyle birlikte kentleşmenin da yeni bir evreye doğru kaydığını belirtmek gerekir. Nitekim tarihsel değişimi içerisinde kentleşme, yeni toplumsal değişmelerle karşılıklı bir etkileşim içinde olup başta aile olmak üzere bunun somut göstergelerini eğitim, ekonomi, hukuk, ahlak ve dinî alanlarda da görmek mümkündür. Esasen yeni kapitalist kentleşme ile birlikte kentlileşmenin de mahiyeti değişmiştir. Bu sebeple eski kentlileşmede kente yeni gelenlerin sosyalizasyonu ve uyum sürecinde sergiledikleri davranış ve eğilimler, yakın akraba ve çevresel dayanışma ağlarının kullanılması suretiyle gerçekleşirken, "yeni kentlileşme" de daha çok kente uyum sağlama tecrübelerinin bireysel çabalarla sürdürüldüğü bir boyut belirginleşmektedir. Bir başka deyişle yeni kentlileşme, geç kapitalist sistemin yoğun etkileri doğrultusunda gelişen tüketim eğilimlerinin kentli sosyal grup, aile ve bireyler üzerindeki etkileriyle şekillenmekte olup bireyin kente uyum sağlama yeteneklerinin giderek daha bireyselleşerek farklılaştığı bir sürece işaret eder. Bu yeni kapitalist yapılanmanın ayırt edici özelliği ise esneklik anlayışıdır. Bu esnek tutum kapitalizm için baştan aşağı kendini yeniden yaratmanın yolunu açmıştır. Bu anlamda kapitalist

---

30 Ruşen Keleş, *100 Soruda Türkiye'de Kentleşme, Konut ve Gecekondu,* 3. Basım, Gerçek Yayınevi, İstanbul 1983, s. 6.

31 Köksal Alver, "Kent İmgesi", *Kent Sosyolojisi*, (Ed. Köksal Alver), Çizgi Kitabevi, Konya 2017, s. 18.

32 Hüseyin Bal, *Kent Sosyolojisi, Fakülte Kitabevi,* 3. Basım, Isparta 2006, s. 70.

33 Ruşen Keleş, *Kent Bilimleri Terimler Sözlüğü,* TDK Yayınları, Ankara 1980, s. 70-71.

34 Hasan Güneş, *Sosyoloji Terimleri Sözlüğü*, Ütopya Yayınevi, Ankara 2016, s. 149.

sistemin kentsel yaşamın bireysel ve toplumsal yaşamının tümünü kuşattığını ve yeni davranış kodları yarattığını söylemek yanlış olmayacaktır. Dolayısıyla yeni kapitalist kavramına koşut olarak "yeni kentlileşme" kavramından da bahsedilebilir.

Tarihsel serüveni içerisinde Türkiye'deki kentleşme olgusunun göç, nüfus artışı, toprak yetersizliği gibi itici nedenlerinin yanı sıra kentsel eğitim, sağlık, kültür ve iş imkânları gibi çekici nedenleri bulunmaktadır. Özellikle Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerde kırsal alandaki yaşam koşullarının elverişsizliğinden doğan *itici öğeler,* kentleşme süreci açısından çok önemli etken olmuştur.[35] Tekeli'ye göre "19.yüzyılın başından İkinci Dünya Savaşı sonuna kadar devam eden bu kentleşme ve kentlileşme (hem kantitatif hem kalitatif) süreci çok yavaş bir süreçtir."[36] İkinci Dünya Savaşı sonrasında, Türkiye'de kırsal alanda yapısal bir dönüşümün olduğu ve bu dönüşüme paralel olarak kırsal alandan şehirlere göçün arttığı, şehirleşmenin hızlandığı görülmüştür.[37] Öte yandan 1980 sonrasındaki göç hareketlerine özellikle doğu ve güneydoğu illerinden, diğer bölgelere güvenlik nedeniyle yapılan zorunlu göçlerin de dahil olduğunu söylemek gerekir.

Türkiye'nin kentlileşme süreci aile, eğitim, ekonomi, hukuk, ahlak ve dinî yaşayışın bütün alanlarında kendine özgü kültürel yansımaları ile farklı göstergelerle ortaya çıkmıştır. Ancak kültürel kurumların her biri farklı etkilere maruz kalsa da genel anlamda ortak etkileşimler söz konusudur. Bu bağlamda Türkiye'de bir dönem kentleşme sürecinin ortaya çıkardığı en önemli şey, gecekondu gerçeği olmuştur.[38] 1980 sonrası Türkiye kentlerinin en belirgin özelliklerinden biri de aynı kentin içindeki sosyo-mekânsal ayrışmalarla birlikte aynı zamanda politik tercihler, tüketim normları ve davranış kalıpları açısından da bir ayrışma söz konusudur. Dolayısıyla 1980 sonrasında kentleşmenin fiziki dokusunda mekânsal bir ayrışma ve parçalanma yaşanmaktadır. Bir taraftan aynı kent içinde, yaşam standardının yüksek olduğu lüks ve güvenli konut alanları, büyük iş merkezleri, banka binaları, ticaret ve alışveriş merkezleri, eğlence yerleri bulunmakta iken diğer taraftan nüfusun büyük bölümünün düşük ücretli işlerde çalışma, işsizlik, düşük gelir, yoksulluk koşullarında yaşadığı ve konut, eğitim, ulaşım

---

35 Emre Kongar, *21. Yüzyılda Türkiye,* 45. Basım, Remzi Kitapevi, İstanbul 2012, s. 550.

36 İlhan Tekeli, "Türkiye'de Kentleşme Dinamiğinin Kavranışı Üzerine", *Türkiye'de Kentleşme Yazıları*, Turhan Kitabevi, Ankara 1982, s. 330.

37 İlhan Tekeli, "Türkiye Tarımında Mekanizasyonun Yarattığı Yapısal Dönüşümler ve Kırdan Kopuş Süreci", *Türkiye'de Kentleşme Yazıları*, Turhan Kitabevi, Ankara 1982, s. 85.

38 İbrahim Nacak, "Kent Sosyolojisinde Temel Kavramlar", *Kent Sosyolojisi*, (Ed. Köksal Alver), Çizgi Kitabevi, Konya 2017, s. 106.

ve sağlık gibi temel kentsel hizmetlerden alt düzeyde yaralandığı ikili bir yapı söz konusudur.[39]

Kentleri içinde bulundukları toplumun bir parçası olarak analiz etmek kentleşme olgusunu daha iyi anlamak için önemlidir. Kente göç eden kırsal kökenli kitlelerin, modern kent hayatında sosyal hareketlilik kanallarını kullanabilme konusunda meslek, eğitim ve dil konularında avantajlı olduğu söylenemez. Nitekim kentlilerin kentsel imkânlara ve donanımlara ulaşmadaki sıkıntıları, kırsalın geleneksel yapısı ve kent arasında yaşanan zıtlıklar, uyum problemleri, Türkiye de bir dönem benzer köken ve grupların etrafında yerel himaye ve patronaj ağlarının ortaya çıkmasına sebep olmuştur.[40] Kıray'a göre her on yıllık bir dönemde patronaj tipi değişikliğe uğramış, patronajın en eski biçimi olan barınak bulmak, bir gecekondu inşa etmek gibi durumlar akraba ve aile dayanışmasında somutlaşmaktayken daha sonra ise bunun yerini kente daha önce yerleşmiş patronlar ve hemşehri grupları tarafından sağlanan daha geniş ve örgütlü dayanışma ağları almıştır.[41]

Türkiye'deki kentlileşme sürecinin uzunca bir süre sancılı bir döneme işaret ettiği bilinmektedir. Nitekim kente göçle gelenler kente tutunabilmenin formel olmayan kanallarından yararlanmaya çalışmışlardır. Himaye mekanizmaları denilen bu kanallar dayanışma ağları olarak işlev görmekte olup resmî ve resmî olmayan tüm süreçlerde karşılaşılan sorunlar enformel güç kaynaklarıyla halledilmiştir.[42] Kente uyumu sağlayan komşuluk ilişkileri de geçiş dönemi boyunca kente uygun bir yardımlaşma ağı olarak günlük yaşamı kuşatan bir referans işlevini görmüştür. Böylelikle kent çevresinde ilk uyum akrabalarla ve komşuluk ilişkileriyle başlayıp, iş arkadaşlarıyla gelişen bir çizgide devam etmiştir.[43] Komşuluk ilişkileri ve burada vücut bulan birtakım dayanışma ağlarının yanı sıra gecekondu ailesi de göç yoluyla gelen kentlilerin kente uyum sürecini kolaylıkla atlatabilmelerini sağlamıştır.[44] Nitekim akrabalık ilişkileri, yardımlaşması ve hemşehri kümelenmeleri kırsalla şehir arasında bir tampon mekanizma olarak işlev

---

39 Fatime Güneş, *Kent Sosyolojisi*, Anadolu Üniversitesi, Açıköğretim Fakültesi Yayını, No: 1932, Eskişehir 2013, s. 265.

40 Çelik, *Geleneksel Şehir* …, s. 38.

41 Mübeccel B. Kıray*, Kentleşme Yazıları*, Bağlam Yayınları, İstanbul 1998, s. 186.

42 Celaleddin Çelik, "Kentsel Dindarlık: Kentlilik Tecrübelerinde Farklılaşan Dindarlıklar", *Dindarlığın Sosyo-Psikolojisi*, (Ed. Ünver Günay, Celaleddin Çelik), Karahan Kitabevi, Adana 2006, s. 94.

43 Yakut Sencer, *Türkiye'de Kentleşme Süreci ve Kırsal Alan Sorunları*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1979, s. 31.

44 Çelik, *Geleneksel Şehir* …, s. 39.

görmekte,[45] göçün ilk evrelerinden itibaren gecekondu ailelerin en belirgin niteliklerinden birisi olarak karşımıza çıkmaktadır. Esasen akraba ilişkilerinin kentsel yaşamda yeniden ortaya çıkışının üç temel yolu görünmektedir. Birinci yolu akraba içi evlilik, ikincisi kentte ve mahalle kümelenmesinde akrabaların komşular olarak varlığı ve üçüncüsü ise kentte yüz yüze kurulan ilişkilerde de akrabalık ilişkilerinin sürdürülmesidir.[46]

Türk toplumunda sözkonusu kentlileşme süreci aynı zamanda arabesk kültür ve müziğinin, kentte var olabilmenin aracı hâline geldiği dönemdir. Nitekim arabesk Türkiye'de 1960'lı yıllarla hızlanan toplumsal dönüşüm ve modernleşmenin ivme kazandığı dönemde ortaya çıkmıştır.[47] Yaşayarak oluşturulan ve etki eden arabesk kültür, geniş bir kitle tarafından paylaşıldığı için estetik değeri hep tartışmalı olmuştur. Ancak arabeski kentlere göç eden kırsal nüfusun çevreye uyumsuzluğuna ilişkin bir gösterge olmaktan çok çevreye uyumunun ve kentsel usullerin etkisi altında var olabilme yolunun başarılı bir göstergesi olarak görmek gerekir.[48] Öte yandan bireyin çevresini anlamlandıracağı ve kendisine rehberlik edebilecek anlam ağları da hızlı kentleşme koşulları içerisinde kaybolmaya yüz tutmuştur. Kentte yaşam tecrübesi zamanla kaybolan geleneksel kutsallıkların yerine mekâna özgü kutsallığın geçmesiyle farklı bir boyut kazanmıştır. İşte bu dönem caminin dinsel ibadet pratikleri içindeki kutsallığının, gecekondu mekânları için meşruiyet kazanmasında önemli hâle geldiği bir dönemdir. Nitekim bu dönemde cami olgusu şehre yeni eklemlenen alanlar ve şehir göçmeni için dünyevi meşruiyetin alanı olarak önem kazanmıştır.[49]

Türkiye'deki kentlileşme sürecinde kentlere göçenler, bir ümit ve çabayla kendilerine yeni sayfa açmak için Türkiye'de yaratıcılık ve girişimciliğin gelişmesine katkı sağlamışlardır. Karpat'ın çalışmasında gecekondu sakinlerinin başarılı olma arzusunun Türkiye'de girişimcilik ruhunun gelişmesine katkıda bulunduğu vurgulanmıştır. Böylece kendilerine yeni bir hayat kurma arzusuyla kente göç edenler kentteki fırsatları değerlendiren yaratıcı, çalışkan nitelikleriyle kentin renkli simalarını oluşturmuşlardır.

---

45 Kasım Karaman, "Şehirleşme Sürecinde Gelenek ve Değişme- Kayseri Örneği", İnönü Üniversitesi SBE, Malatya 2003 (Yayınlanmamış Doktora Tezi), s. 262.

46 Başbakanlık Kadın ve Sosyal Hizmetler Müsteşarlığı, *Gecekondularda Ailelerarası Geleneksel Dayanışmanın Çağdaş Organizasyonlara Dönüşümü,* T.C Başbakanlık Kadın ve Sosyal Hizmetler Müsteşarlığı Yayınları, Ankara 1993, s. 349-350.

47 Meral Özbek, *Popüler Kültür ve Orhan Gencebay Arabeski,* İletişim Yayınları, İstanbul 1991, s. 16.

48 Özbek, *Popüler Kültür* …, s. 27.

49 Rana A. Aslanoğlu, *Kent, Kimlik ve Küreselleşme,* 2. Basım, Ezgi Kitabevi, Bursa 2000, s. 220.

Yine Karpat'a göre imamların ve hocaların köylerdeki dini etkisi ve rehberliği gecekondularda daha az bir etkiye sahiptir. Gecekonduda oturanların İslami kimlik duyguları da zamanla Türkiye'nin siyasi ve sosyal gerçeklerine uyumlu hâle gelmiştir. Burada kente ilk göç edenlerin durak yeri olan gecekonduların kentsel alandaki dönüştürücü etkilerini görmek mümkündür. Türkiye'de 1983'ten sonra gecekonduların büyük bir bölümü süreç içinde kentin normal semtleri hâline gelmiştir.[50]

Kentlileşme sürecinde kente göç edenlerin taşıdıkları değerler ile kentteki değerlerin farklı oluşu da kentsel değerlerle ilgili bir uyum sorununa yol açmıştır. Türk toplumunun süreç içindeki bu köklü yapısal dönüşümünde yaşadığı çatışmalar kentleşme olgusuyla birlikte manevi alanda ortaya çıkan göstergelerle yansımasını bulmuştur. Bu türden bir toplumsal çelişki, bunalım ve çatışma ortamında geleneksel olanın çoğunlukla kutsal ve dinî bir form çatısı altında yeni ve modern olanın karşısına çıkmakta oluşu da kayda değer gözükmektedir.[51] Türkiye'de özellikle 1970'li yıllardan itibaren kendisinden söz ettiren 'dinî canlanma', sanayileşme, şehirleşme ve modernleşme süreçlerinde kendine özgü yeni anlam ve biçimler altında şekillenerek vücut bulmuştur. Köklü değişimlerin yaşandığı bu süreçte, eski geleneksel anlam haritaları ve dayanışma formlarının yerine yenilerinin ikame edilememesi, yeni dinî hareket ve grupların meşruluk zeminini oluşturmuştur.[52] Kıray'a göre 1990'larda daha geniş kentsel merkezlerde, geniş mali kaynaklara sahip yeni dinî liderler ve merkezler ortaya çıkıp göçmenlerin yerleştiği bölgelere girerek kente göç edenlere çok geniş himaye sistemi sunmuşlardır.[53]

Türkiye'nin kentleşme tecrübesinde birey, kent ortamının ve kültürünün bir parçası olmanın yollarını aramış ve aramaktadır da. Kentsel yaşamın parçası olmaya çalışan birey çevreyle etkileşim ve dayanışma içerisinde yeni olasılıklarla karşılaşma fırsatlarını yaratarak yeni kent yaşamına uyum sağlamaya çalışmıştır. Ancak kültürel yapının değişim sürecinde Türk toplumunda kentlileşme, aşırı ve hızlı göç dalgası karşısında yetersiz kalmıştır. Bu durum kentlilerde bireysel tutum ve davranışların beklenilen ölçüde gerçekleşmesine engel olmuştur. Keleş, "Türkiye'de kentleşme hareketlerinin en

---

50 Kemal H. Karpat, "The Genesis of the Gecekondu: Rural Migration and Urbanization (1976)", *European Journal of Turkish Studies*, 2004, http://journals.openedition.org/ejts/54 (15.01.2018)

51 Ünver Günay ve Vehbi Ecer, *Toplumsal Değişme, Tasavvuf, Tarikatlar ve Türkiy*e, Erciyes Üniversitesi Yayınları, Kayseri 1999, s. 18.

52 Celaleddin Çelik, *Şehirleşme ve Din*, Çizgikitabevi, Konya 2002 s.103.

53 Kıray, *Kentleşme Yazıları*, s. 186.

önemli özelliği, bu hareketlerin hızlı olmasıdır"[54] der. Bu süreçte bireysel tutum ve davranışlar kentleşmenin hızına ayak uyduramayarak kentleşme ile kentlileşme aynı paralelde gitmemiştir. Türkiye'de kent yaşamı, uzunca süre kent kültürüne özgü ve bunu destekleyecek standartlarda bir yaşam sürmenin mekânı olmaktan çok kendisine sığınılan ve yaşamı devam ettirebilmenin bir geçiş mekânı olmuştur.[55]

Kent ve toplum sürekli birbiriyle etkileşim içerisindedir. Esasen bu durum bir tür evlilik ilişkisine benzetilebilir. Evlilik ilişkisinde uyum birtakım görevleri yerini getirme ve rol paylaşımını gerektirdiği gibi kent yaşamında da birey kendisine atfedilen birtakım yükümlülükleri yerine getirdiği ölçüde uyumu yakalayabilir. Birey evliliğe ne kadar angaje olursa ve yabancılaşmazsa bu birliktelik uzun sürebilir. Kent-toplum evliliği de buna benzer, kent yaşamına ne kadar hızlı angaje olunursa zamanla kent içinde her türlü zorluğa direnç ve uyum da beraber gelişecektir. Öte yandan bu birliktelikler sadece uyumun olduğu ve gerçekleştiği alanlar olarak kalmamıştır, her birliktelik içinde çatışmacı unsurları da barındırır. Kent ve toplum birlikteliği hem uyumu hem de çatışmayı barındırır, sorunsuz anlaşabilmek ya da sorunları ve zorlukları en aza indirgeyebilmek bireylerin yaşam stratejilerini geliştirmelerini mümkün kılar. Bu anlamda kentlileşmenin mevcut mahiyeti de bütün dünyada olduğu gibi Türkiye'deki toplumsal ilişkilere yansımaları çağın gerçeklerine göre değişmekte olup bunun göstergelerini, bireylerin birbirlerine olan güvensizlik ve yabancılaşmalarında olduğu gibi birçok sosyo-psikolojik gerilim ve manevi sorunlarda da görmek mümkündür. Bir başka deyişle dünyada ve Türkiye'de yaşanılan değişim süreçlerinin insan dünyasına olan derin etkileri kaçınılmazdır. Nitekim L. Mumford[56], modern kentin özünde "paranoyak bir ruhsal yapıyı" barındırdığını ve "derin kolektif kaygıların" kent kültürünün bir özelliği olduğunu ifade etmektedir. Modern kentteki bu dönüştürücü etkiyi K. Robins ise şöyle betimler:

> "Modern metropol her zaman yabancılaşma ve yönünü yitirme duyguları yaratmıştır, fakat ötekilerle karşılaşma ve dayanışma için yeni olasılıklar sunmuş ve her zaman kentin "canlılık, çeşitlilik, özgürleştiren farklılık ve devingenlik gibi özellikleri hep var olmuştur. Modern kenti şekillendiren inanılmaz karmaşıklık, parçalanma ve kutuplaşma, aynılaşma ve bayağılaşma dinamiklerini görmezden

---

54 Keleş, *100 Soruda Türkiye'de* …, s. 25.

55 Çelik, "Kentsel Dindarlık …", s. 93.

56 Lewis Mumford, *Tarih Boyunca Kent: Kökenleri, Geçirdiği Dönüşümler ve Geleceği,* (Çev. Gürol Koca, Tamer Tosun), Ayrıntı Yayınları, İstanbul 2007, s. 56.

> gelemeyiz. Ayrılmayı, daha fazla tehdit eden hareket ve akışın yeni teknolojilerini kabullenemezlik edemeyiz."[57]

Sanayi devrimi ve sonrasında yaşanan kentlileşme süreçlerini birbirine karıştırmamak gerekir. Zira günümüzde gelinen noktaya bakıldığında, yaşanan toplumsal değişimin mahiyeti ve birbirleriyle etkileşim süreçleri de çeşitlilik göstermekte olup birey ve toplum üzerinde yansımaları da farklılaşmaktadır. Dolayısıyla kentlileşmenin süreç içerisinde geldiği aşama diğer toplumsal değişmelerden de soyutlanamaz. Özellikle ister yeni kapitalist kentlileşme veya yeni kentlileşme olarak adlandırılsın, kentlileşme, tüketim ve haz anlayışını kaçınılmaz olarak öne çıkarmaktadır. Yeni kentlileşmeyle birlikte tüketim alışkanlıklarının yaygınlaşması ve geleneksel anlam kayıplarının yaşanması, kentin yerlileri ve yeni gelenlerini yeni anlam ve mutluluk arayışlarına sürüklemektedir. Bu durum, ayrıca esnek, hareketli yaşam tarzları ve davranış kalıplarına kapı aralamaktadır.

Bugün gelinen noktada bilgi ve iletişim teknolojilerinin giderek yaygınlaşması ve kentliler üzerindeki yoğun etkileri göz önünde bulundurulduğunda yeni davranış kalıplarının ve yaşam tarzlarının varlığından ve çeşitliliğinden söz etmek mümkündür. Kentli birey; sosyalleşmek, eğlenmek ve alışveriş yapmak gibi sebeplerle yüksek bir devinim hâlinde dolaşmaktadır. Bu süreçte kentleşmenin hızına ayak uydurmak giderek daha kolay gelse de kentte eskiden beri yaşayan kuşaklar için bile yeni imkânlara uyum konusunda yeni zorlukların ortaya çıkacağını söylemek gerekir. Zira kente uyum sağlamanın en büyük göstergelerinden biri hızla yayılan AVM (alışveriş merkezleri)' lerdir. AVM kültürü dönüşen ve küreselleşen kentsel yaşamın bir gerçeği olarak karşımıza çıkmaktadır. Bir başka deyişle yeni kapitalist kentleşmenin farklı düzeylerde de olsa, kentte yaşayan her bireyin hayatına özel etkileri bulunmaktadır. Bu etkiler yalnızca bireysel düzeyde kalmayıp artık kentsel aile dediğimiz yeni aile formlarında da karşımıza çıktığını görüyoruz. Dolayısıyla kapitalist kentleşmenin özellikle aile kurumuna yansımalarının dikkate değer bir şekilde öne çıktığı söylenebilir. Bu sebeple öncelikli olarak söz konusu kentlileşme sürecini daha iyi anlayabilmek için bu süreçte ortaya çıkan kentli karakterini ve yeni kentsel aileyi anlamak gerekir.

---

[57] Kevin Robins, "Kent Tutsakları: Postmodern Kent De Ne Ola ki?", (Çev. T. Yöney), *Yitik Ülke Masalları, Kimlik ve Yer Sorunsalı*, Sarmal Yayınları, İstanbul 1996, s. 81.

3. Kentlileşme ve Manevi Arayışlar İlişkisinde Yeni Kentli Karakteri

Tarihsel gelişimi içinde insanın sürekli olarak manevi boyuta ilişkin bir arayış ve sorgulama eğilimi içinde olduğu bir gerçektir. Bu sebeple daha çok insani var oluşa kaynak teşkil eden manevi arayışları modernitenin bağlamından söküp çıkarmak olgusal duruma da aykırıdır. Zira geç modernlikle birlikte maneviyat arayışlar âdeta telafi gerektiren önemli bir "açık" olarak sosyal bilimlerin tartışma alanına girmiştir. Bu bölümde söz konusu manevi arayışlarla birlikte yeni kent yaşamı içinde değişen koşulların, toplum yapıları ve bireyler üzerinde yarattığı etkileri, davranış kalıpları ve yaşam tarzları üzerinden ele alacağız.

Davranış kalıpları ve yaşam tarzları üzerinden karakterize olan manevi arayışları, birlikte geliştiği tüketim toplumu anlayışı üzerinden değerlendirmek, bu sürecin en önemli unsuru olduğunu hesaba katmak, yeni kapitalizmin tüketici ve bireyci bir toplum yaratmadaki başarısından bahsetmek çağın ruhunu anlamak açısından önemlidir. Yeni kapitalist sürece bir tepki olarak ortaya çıkan bu arayışlar, söz konusu sürecin dikotomik yapısına uyacak şekilde kapitalizmin yeni bir mecrası olduğunu hissettirmektedir. Kapitalizmin getirdiklerinden kaçınmak manevi bir tüketim anlayışına, anlam ve mutluluk arayışlarına sürüklemekle beraber sistem, içinde sabit olmayan esnek ve hareketli yaşam tarzlarına kapı aralamaktadır. Burada önemli bir nokta da tüketim anlayışına dayalı bu arayışların aynı zamanda kendisinin de kapitalizmin bir parçası olduğu gerçeğidir.

Kapitalizm ve kentin toplumsal, kültürel, siyasi ve manevi ilişkileri, sistemin çelişkiler toplamı içerisinde birbirine nüfuz etmekte ve giderek daha bağımlı hâle geldiği gözlenmektedir. Kapitalizmin kente dair mekân algısı erken dönem modernitede emeğin yeniden üretimine dayanırken, geç dönem modernitede sermayenin yeniden üretiminin alanı hâline gelmiştir. Yeni kentte artık yükselen olgu sermaye üretimi ve akışı olmaktadır. Günümüzün kapitalist anlayışı kentleri cazibe merkezi hâline getirirken, bunu daha çok tüketim üzerinden bireyleri harekete geçirecek birtakım fırsatlar yaratarak gerçekleştirmektedir. Bu bağlamda kentin sosyal, kültürel, siyasi ve manevi etmenlerle ilişkisini sağlayan süreç kapitalist sistemin egemenliğini pekiştirdiği döneme tekabül eder. Bu süreç geleneksel ailenin sıcaklığını kaybettiği, yeni aile formlarının üretildiği, bireyselliğin arttığı, yeni aidiyet bağlarının, manevi birlik ve huzur arayışlarının uzun soluklu bir sancıya tutulduğu dolayısıyla eskinin *manevi çatısında*

çatlakların oluştuğu bir süreçtir. Bu bağlamda kentli insanın sosyo-psikolojik durumunu anlamaya çalışırken kapitalist sistemin kendi içinde sistemin sorunlarına yeni çözümler üretecek çelişkili doğasını göz önünde tutmak gerekmektedir.

Sennett'in iki farklı kapitalizm dönemini ele aldığı *Karakter Aşınması* kitabında, bu durumla ilgili yaklaşımı önemlidir. Sennett'in, baba-oğul ikilisi örneğini vererek karşılaştırma yaptığı bu çalışmada bireyin esnek/geç kapitalist kentte nasıl bir kimliğe ve bir yaşam tarzına yöneldiğine ilişkin açıklamaları dikkat çekicidir. Sennett'e göre karakter "asıl olarak duygusal deneyimlerimizin uzun vadeli boyutu üzerine odaklanır. Karakter kendini, sadakat ve karşılıklı bağlılık, uzun vadeli bir hedef için çaba sarf etme ya da gelecekteki bir amaç uğruna kimi mükâfatları erteleme seklinde gösterir. Her birimiz, herhangi bir özel anda yaşadığımız duygu karmaşasının içinden bazı duygular seçer ve içimizde yaşatırız; yaşadığımız bu duygular karakterimizi oluşturur."[58] Oysa ki yeni kapitalist sistemde uzun vadeli hedefler ve planlar yoktur. Sadakat, güven duyguları rekabet ortamında zayıflamış hatta geçici ve yüzeysel duygular egemen olmuştur. Sennett bu çalışmasında yeni kapitalist toplumsal yapının kısa süreli ve yüzeysel ilişkilerini tasvir ederken, bireyin artık istikrarlı tutum ve davranışları sergileyemediğini, karakter yapılarının bundan olumsuz etkilendiğini, sürekli ve hızlı değişimlerdeki "geçiciliğin" daha çok kısa vadeli davranışları yaygınlaştırdığını ayrıntılı bir şekilde açıklar. Sennett eski kapitalist sistemde çalışan Enrico'nun rutin ancak huzurlu bir hayat yaşadığını, bürokratik dünyanın sunduğu sendikalar sayesinde uzun süreli iş garantisine sahip olduğunu belirtir. Oysa yeni kapitalizmin temel kurucu ilkesini oluşturan esnek düzende çalışan oğul Rico için durumlar bunun tam tersidir. Geleceğe yönelik uzun vadeli planların olmayışı, geçici hedeflere sahip, aile yaşantısında istikrardan uzak, güvensiz bir iklimde her an her şeyin değişebileceği kaygısıyla endişeye kapılmış bir hayatı yaşamaktadır. Enrico'nun yaşam anlatısı, bürokratik bir dünyaya uygun ve doğrusal; Rico'nun ise esneklik ve değişimin hâkim olduğu bir dünya anlatısı sunmaktadır.[59] Her iki sistemin karakter üzerinde oluşturduğu etkileri düşünecek olursak, iş yaşamından aile yaşamına, akraba ve cemaat içinde kurduğu ilişkilere kadar yansımasını bulan bir anlatı söz konusudur. Esasen Sennett'in

---

58 Richard Sennett, *Karakter Aşınması: Yeni Kapitalizmde İşin Kişilik Üzerindeki Etkileri*, Ön söz, (Çev. Barış Yıldırım), 3. Basım, Ayrıntı Yayınları, İstanbul 2008, s. 10.

59 Sennett, *Karakter Aşınması: Yeni Kapitalizmde İşin Kişilik Üzerindeki Etkileri*, s. 13-31.

Karakter Aşınması metaforu günümüz kentli bireyin davranış kalıplarında ve yaşam tarzlarında meydana gelen etkileri bağlamında anlamlı görünmektedir.

Sennett'in günümüz insanının tutum ve davranışlarına ilişkin eleştirel yaklaşım ve değerlendirmelerinin yanı sıra Bauman da günümüz insanının karakterini analiz ederken onun bir oyuncu ve tüketici rolüne büründüğünü, kendisinden icra etmesi beklenilen birtakım görevleri olduğunu vurgular. Bauman'a göre birey, öncelikle, sürekli olarak yeni deneyimler arayan, daimî uyarıcılara tepki verebilen deneyim organizması hâline gelmiştir. Bauman'ın bireyleri yaratıcı aktörlerdir; kolayca harekete geçebilen bir davranış esnekliğine sahip, önceki öğrendiklerine ve kazanılmış alışkanlıklarına çok az bağlı olan öznelerdir. Bireyler, kendi kendine yeten ve kendilerini motive eden özellikleriyle dengeleme işlevini de görmektedirler. Dolayısıyla birey için en önemli doğruluk modeli *uygunluktur*. Bauman'a göre *uygunluk*, bireyin gittikçe artan yeni deneyimleri bedensel ve ruhsal olarak içselleştirme ve bunlara yaratıcı bir biçimde tepki verme kapasitesini, hızlı değişimlere dayanma yetisini temsil etmektedir.[60] Bu bağlamda kent insanı Sennett ve Bauman'ın da belirttiği gibi yeni kapitalizmin dünyası içinde sürekli gezinen, gelecek planlarını kısa süreli tutan, yeni koşullara bedenen ve ruhen adapte olmakta zorlanmayan, her gün yeni bir şeyler öğrenip öncekilere bağlı olmayan ve yeni şartlara uyum sağlayabilme kapasitesine sahip bir bireydir. Burada koşulların belirsizliği açık bir şekilde yeni risk durumlarını yaratmaktadır. Bu manada kentli birey, çevresini kuşatan ya da içinde yaşamak zorunda kaldığı yeni risk alanları sebebiyle U. Beck'in de işaret ettiği *Risk Toplumu*'nun[61] kaygı ve endişe yaratan sonuçlarıyla yüz yüzedir. Yeni kentli insanın bu karakteristik özelliklerinin yanı sıra artan risk koşulları, her durumda bir manevi arayış eğilimini de beraberinde getirmektedir. Bu durumda modern kentte yeni maneviyat arayışlarını tetikleyen nesnel risklerle birlikte öznel kaygıların da dikkate alınması gerekmektedir.

Fromm'un öne çıkardığı bireyin toplumsal yönelimlerinde belirginleşen *sahip olma* tutkusunu da bu bağlamda değerlendirmek anlamlı gözükebilir. Fromm, günümüz insanının "sahip olma" biçiminde tezahür eden karakteristik temayülünü, özel mülkiyet anlayışına bağlar. Esasen özel mülkiyetle kastettiği şey, *sahip olunanı* saklamak ve kendine ait kılmaktır. İnsan her şeye *sahip olmak ister*; fikirler, inançlar, eşyalar,

---

60 Bauman, *Parçalanmış Hayat* …, s. 204-205.

61 Ulrich Beck, *Risk Society: Towards a New Modernity*, Sage Publications, London 1992; Ayrıca bu konuda yapılmış bir çalışma için bkz. Mustafa Günerigök, *Risk Toplumu ve Din: Yeni Bir Sosyolojiye Doğru,* Maarif Mektepleri, Ankara 2018.

mekânlar hatta evlilikler de bu sahip olma arzusuna dâhildir.[62] Sahip olma tutkusu, sınırsız tüketim alışkanlıklarının yarattığı geçici hazlar ve zevkler arasında geçişleri sağlamakla yetinmez, aynı zamanda bir tatminsizlik hissi de üretir. Dolayısıyla kentte yaşayan insanların sürekli mekân değiştirme eğilimlerini[63] ve tüketim ekonomisi bağlamında yeni çıkan her nesneyi edinme arzularını, sahip olma tutkusu üzerinden değerlendirmek mümkündür. Yer değiştirme olgusu bu anlamda sadece mekâna özgü bir karakteristik değildir. İnsanlar sahip olma ihtiyacı içerisinde sürekli bir şeylerin yerine geçecek yeni bir şeyler alma güdüsüyle hareket etmektedir. Dolayısıyla bu tarz bir yaşamın alışkanlık hâline gelmesi bireyin manevi bir doyumsuzluk içinde olduğunun göstergesi şeklinde değerlendirilebilir. Harvey, kentsel mekân olgusunu tanımlarken, kenti her türden insanın yan yana gelerek durmadan değişen gelip geçici müşterek bir yaşantı tarzı ürettiğini vurgular.[64] Bu şekilde günümüz kentinin öne çıkan özeliklerini Harvey, *gelip geçici ve müşterek bir yaşam tarzı* ifadesinde açık bir şekilde özetlemiştir. Sınırsız bir tüketme ve sahip olma arzusu, neticede ne aradığını bilmeyen ve her an değişebilir manevi taleplerle çevrili bir yaşam tarzı yaratmıştır.

Buraya kadar yaptığımız açıklamalar yeni kentli insanın yaşam tarzına ilişkin temel nitelikleriyle ilgilidir. Bu nitelikler daha çok kentsel hayata egemen olan tüketim ve hazza dayalı bir yaşam biçimine özgü karakterler ile artan manevi eğilimler arasındaki ilişkiyi öne çıkarmıştır. Esasen kapitalist sistemin bireyler üzerinde etkilerinin eşitsiz, birbirine benzemeyen ve istikrarsız bir şekilde kendini gösterdiğini, bu durumun özellikle aile içi ilişkiler ve yeni mekânsal çevre dinamikleri arasında yaşanan bir dizi sürece de işaret ettiğini belirtmeliyiz. Tüketim ve hazza dayalı yaşam tarzı ile bireyin manevi yoksunluğunun gereğince tatmin edilememesi, beraberinde zincirleme oluşan sorunlar kümesini getirmiştir. Kapitalist düzenin en önemli unsuru dikotomik yapılar üretmesidir. Toplumun en küçük birimini teşkil eden bireyler fakir-zengin, dul-bekâr, eğitimli-eğitimsiz, inançlı-inançsız gibi dikotomik yapılarda, kendilerine atfedilen statüler ve kişilikleri arasında özel bir tanımlamanın konusu olurlar. Modern öncesi toplumda aile öne çıkarken, modern sonrası toplumda yaşanılan değişimlerle birlikte birey bunun önüne geçmiştir. Bauman birlik ve sürekliliğin kaybolduğu günümüz dünyasında artık hiçbir şeyin, ortaya çıkan değişimlerin dışında kalmadığını belirtir:

---

62 Erich Fromm, *Sahip Olmak ya da Olmak* (Çev. Aydın Arıtan), Arıtan Yayınevi, İstanbul 2003, s. 101-110.

63 Kevin Lynch, *The Image Of The City*, MIT Press, London 1960, s. 111.

64 David Harvey, *Asi Şehirler,* (Çev. Ayşe D. Temiz), 4. Basım, Metis Yayınları, İstanbul 2015, s. 117.

> "Başka bir deyişle dünya eskisinden (ya da eskiden olduğunu düşündüğümüzden) daha değişken görünüyor. Hayatın çeşitli yönlerinin anlamlı bir bütün oluşturacak biçimde birleşebildiği ve bugün yaşananların dünün köklerine ve yarının sonuçlarına bağlanabildiği zamanlarda açıkça görünen birlik ve sürekliliğini yitirdi. Bugün çoğumuz yaşadıklarımızdan şunları öğreniyoruz: Etrafımızda gördüğümüz hiçbir biçim -ne kadar sağlam görünürse görünsün- değişimin dışında kalmıyor; şeyler bir anda ve hiç habersiz dikkat alanımıza giriyor ve ondan sonra da hiç iz bırakmadan unutuluyor; bugün çok moda olan şeyler yarının maskarası oluyor; bugün göklere çıkarılan ve şiddetle telkin edilen şeyler yarın aşağılanıyor (tabii eğer hatırlanırsa); zaman -her birinin başı ve sonu bulunan fakat ne öncesi ne de sonrası olmayan- vakalar halinde bölünüyor; bu vakalar arasında çok az mantıksal bağ bulunuyor ya da hiç bulunmuyor; ve bu vakalar, tıpkı ansızın ve bilinmedik yerlerden geldikleri gibi, arkalarında kalıcı sonuçlar bırakmadan kayboluyorlar. Başka bir deyişle, içinde yaşadığımız (hayat koşuşturmacılarımızla yarattığımız) dünya, parçalanmışlık, süreksizlik ve sonuçsalsızlık ile belirleniyor."[65]

Bauman'ın da ifade ettiği gibi içinde yaşadığımız dünya parçalanmışlık ve süreksizlik gibi kendine özgü yansımaları barındıran bir iklime dönüşmüştür. Bu durumdan bütün sosyal ve kültürel kurumlarla birlikte en çok ailenin etkilendiği söylenebilir. Nitekim kentleşme sürecinden en çok etkilenen aile kurumu olup bu değişimi anlamak için daha çok ailenin yaşadığı manevi sorunlara odaklanmak gerekmektedir. Dolayısıyla ailenin yaşam tarzı ve değişim eğilimleri de içinde bulunulan çevreye göre farklılık arz etmektedir. Bu anlamda ailede yaşanan manevi değişimleri hem içinde yaşanılan zamanın sıkıntılarına bir cevap arayışı hem de ailenin süreklilik arz eden bazı özellikleriyle de ilişkili olarak okumak mümkündür. Esasen bu özellik, değişim ile süreklilik arasındaki geçişlilikleri tecrübe eden yeni kentli insanın tavrıyla da uyumlu bir durumdur.

Kent ve maneviyat ilişkisi temelinde aile olgusunu gelenek ve sonrası dikotomisine indirgemek, içinde bulunduğumuz dönemin etkilerini göz ardı etmek anlamına gelir. Zira yeni kentsel toplumun karakteristiği hetorejen bir yapı arz etmesidir. Dolayısıyla yabancılarla ve bilinmeyenlerle karşılaşma ve temas süreci, psikolojik şokların, sorunların ve sürprizlerin yaşandığı bir mecrayı oluştururken,[66] tek bir yaşam tarzı ve tek tip bir aile yapısı yeni kentlerin ayırıcı bir özelliği değildir. Daha öncede değindiğimiz gibi kentsel aile olgusu, nicel ve nitel olarak bir ayrımlaşmaya konu olacak bir dizi yeni yapılanmalar ile kendini göstermektedir. Özellikle boşanmaların arttığı kentsel yaşam farklı türden aile yapılanmalarını öne çıkarmaktadır. Nitekim

---

65 Bauman, *Parçalanmış Hayat …*, s. 341-342.

66 Robins, Kevin, *Into The Image: Culture and Politics in The Field of Vision,* Routledge, London 1996, p. 131.

geleneksel ve modern aile biçimlerinin dışında yeni kentsel aile türlerinin ortaya çıktığı bir sürece şahit olmaktayız. İçinde yaşanılan süreci bu bağlamda değerlendirdiğimizde kentsel aile çeşitliliğinin artışına karşı manevi eğilimler ve arayışların da çeşitleneceğini ifade etmek yanlış olmayacaktır. Şimdi ise kent ile aile yapısı arasındaki bağı açıklayabilmek için sosyolojik olarak yeni kentsel aile olgusunu açıklamamız gerekmektedir.

4. Sosyolojik Kategori Olarak Yeni Kentsel Aileyi Kavramak

Kentsel aile bir tipoloji olarak kent yaşamını ve ona uygun aile tarzını anlatmak için kullanılan bir kavramdır ancak yeni kent hayatına bakıldığında bu tarzın çok dışında farklı aile tiplerine de rastlamak mümkündür. Kentsel yaşamın sosyal ve ekonomik bağlamı ailenin yapısal özelliklerinde bir daralmaya yol açsa da kültürel bağlamına bakıldığında ailenin geleneksel özellikleri tekrar sahneye çıkabilmektedir. Bu çerçevede belki de yeni kentsel ailenin önemli boyutlarından birinin maneviyatla ilişkili olarak öne çıktığını söylemek mümkündür. Maneviyatın, yeni kentsel aile yaşamının vazgeçilmez unsurlardan biri ve belki de en önemlisi olduğunu düşünüyoruz. Bugün yaşanan maddi ve manevi krizlerin çözümü veya yeni arayışlar bağlamında maneviyata olan yönelimin gittikçe artacağı konusunda yaygın bir kanı bulunmaktadır. Bizi bu çalışmaya yönlendiren önemli etkenlerden biri toplumsal ve bireysel yaşantılarımızda durdurulamayan değişimlerin yarattığı çıkmazlardır. Bu çıkmazları söz konusu edebilmek için sorunların ve değişimin asıl ilgi odağına yani çıkmazların öznesi olan aileyi mercek altına almak gerekmektedir. Ailelerin tecrübe etmek zorunda oldukları değişim süreçlerini anlamadan ve bu değişimi yorumlamadan, değişimin etkilediği aileyi analiz edebilmek tutarlı gözükmemektedir. Bu bölümde değişim süreçlerinin etkilerinden bahsetmeden önce sosyolojik olarak yeni kentsel ailenin, bu değişim süreci içindeki konumuna ve çeşitliliğine yer verilecektir.

Sosyologlar aile olgusuyla yakından ilgilenmişlerdir. Aile sadece sosyolojinin değil, diğer bütün disiplinlerin ilgi alanına girmiş ve çalışma konusu yapılmıştır. Esasen ailenin evrensel bir tanımını yapmak olanaksızdır. Tarih boyunca toplum nasıl değişikliğe uğramışsa aile de yapısı ve işleyişi bakımından büyük dönüşümler göstermiştir. Ailenin geçirdiği tüm dönüşümlere rağmen yinede genel bir tanımı yapılabilir. Aile denilince akla ilk gelen şey, anne, baba ve çocuklardır, bu nedenle herkes için ailenin tanımı açık ve net gözükebilir, oysaki aileyi tanımlamak sanıldığı

kadar kolay değildir.[67] Gökçe'ye göre aile "ana-baba çocuklar ve tarafların kan akrabalarından (aile biçiminin gereğine göre) meydana gelmiş ekonomik ve toplumsal bir birliktir."[68] Giddens'a göre aile, "akrabalık bağlarıyla doğrudan birbirine bağlanmış olan ve yetişkin üyelerinin çocukların bakımından sorumlu olduğu bir grup insandan oluşur."[69] Sayın ise aileyi, "biyolojik ilişkiler sonucu insan türünün devamını sağlayan, toplumsallaşma sürecinin ilk ortaya çıktığı, karşılıklı ilişkilerin belirli kurallara bağlandığı, o güne dek toplumda oluşturulmuş özdeksel ve tinsel zenginlikleri kuşaktan kuşağa aktaran, biyolojik, psikolojik, ekonomik, toplumsal, hukuksal vb. yönleri bulunan bir birim"[70] olarak tanımlar. Dikeçligil ise bu tanımlardan daha farklı bir yaklaşımla aileyi etkileşim örüntüsü olarak "kendini yenileme" özelliğine sahip oluşu nedeniyle toplum için vazgeçilmez bir kurum olarak tanımlamıştır.[71]

Toplum tiplerine ve değişen tarihsel süreçlere göre aile yapısında farklılaşmalar ortaya çıkmaktadır. Nitekim bu bağlamda sanayi öncesi toplumlarda görülen aile tipi kırsal kesimde yaygın olan geleneksel geniş ailedir. Eğer evli çift, çocukların yanısıra yakın akrabalar ile aynı evde yaşıyorlarsa veya birbirleriyle yakın ve sürekli bir ilişki içinde oluyorlarsa burada geniş aileden söz ediyoruz demektir. Yani geniş aile, büyük anne ve babaları, kardeşler ile onların eşlerini, teyze ve yeğenleri içerebilmektedir.[72] Özellikle sanayi devrimi öncesi toplumlarda ve kırsal yörelerde yaygın biçimde görülen bu aile türünün, aile bağlarının bütünleşmesini ve güçlenmesini sağlayan, akrabalık bağlarını kapsayacak derecede genişleyen, çocuklarını kent ailelerine kıyasla kendilerine daha yakın tutan işlevleri bulunmaktadır.[73] Öte yandan hemen hemen bütün toplumlarda, sosyologlar ile antropologların çekirdek aile dediği, bir evde kendi çocukları ya da evlat edinilmiş çocuklarıyla yaşayan iki yetişkin vardır. Modern öncesi toplumların çoğunda çekirdek aile dediğimiz aile, daha genel nitelikteki bir çeşit akrabalık ağının bir parçası durumundaydı. Sosyologlar bir zamanlar, Batı Avrupa'da modern dönemden önceki baskın aile tipinin geniş aile olduğunu düşünüyorlardı. Yapılan araştırmalar, bu görüşün

---

67 Önal Sayın, *Aile Sosyolojisi: Ailenin Toplumdaki Yeri*, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İzmir 1990, s. 2.

68 Birsen Gökçe, "Aile ve Aile Tipleri Uzerine Bir inceleme", *Hacettepe Sosyal ve Beşerî Birimler Dergisi*, Cilt 8, Sayı 1-2, Mart-Ekim 1976, s. 48.

69 Anthony Giddens, *Sosyoloji,* (Haz. Hüseyin Özel, Cemal Güzel), Ayraç Yayınevi, Ankara 2000, s. 148.

70 Sayın, *Aile Sosyolojisi* …, s. 2.

71 F. Beylü Dikeçligil, "Aileye Dair Kabullerin Ezber Bozumu", *Aile Sosyolojisi Yazıları*, (Ed. Mustafa Aydın), Açılım Kitap, İstanbul 2014, s. 42.

72 Giddens, *Sosyoloji,* s. 148-149.

73 Sayın, *Aile Sosyolojisi* …, s. 8.

yanlış olduğunu göstermiştir. Çekirdek aile modern öncesi dönemlerden bu yana varlığını sürdürmektedir.

Stone'a göre, 1500 ve 1800 yılları arasında Batı Avrupa'da üç çeşit aile tipine rastlanmaktaydı. Bunların ilki Orta Çağ'dan 16. yüzyılın başlarına kadar süren, özel yaşamın olmadığı; sıkı akrabalık bağları, eşler, ebeveyn ve çocuklar arasında yakın bir ilişkinin bulunmadığı *"Açık Nesil Aile"* tipidir. İkincisi Avrupa'da 1530-1640 tarihleri arasında yaygın olan, soya, akrabalığa ve topluluğa bağımlılığın azaldığı, devlete ve kiliseye bağımlılığın artması neticesiyle koca-babanın herkesin itaat etmesi gereken aile reisi konumuna gelmesiyle karakterize edilen *"Sınırlanmış Çekirdek Aile"* tipidir. Son tip ise 1640'larda özel hayata, ebeveynler ve çocuklar arasında yakın duygusal bağlara ve bireyciliğe önem verilmesi ile sonuçlanan "*duygusal bireycilik"* akımıyla aynı zamanda ortaya çıkan *"Kapalı Geliştirilmiş Çekirdek Aile"* tipidir. Stone'un kavramsallaştırdığı üçüncü aile tipi günümüz yeni kentsel aile tipine en yakın özellikleri içermektedir. Esasen kent ortamında tüm bireyler ve aileler sürekli bir hareket ve değişim hâlinde olup bir yaşam döngüsünden geçerler. Gittins, sanayi öncesi toplumların karakteristiklerinin bir kısmının sanayileşme sonrasında da devam ettiğini öne sürer. O çağlarda bir aile tipi olduğunu söylemek mümkün olmadığı gibi aileler de sürekli bir değişim içindeydiler. Bu dönemdeki aileler için genel anlamda söylenebilecek tek özellik ailenin özünü ebeveyn ve çocuklar oluştursa da büyükanne ve babaları ve diğer akrabaları, hane halkı hizmetkârları ve yardımcıları da içeriyordu.[74]

Yaygın bir şekilde kabul görüldüğü üzere, modern toplumunun aile yapısı, *kentsel çekirdek* ailedir. Ancak zaman içinde değişimlerin etkisiyle aile tanımlarındaki çeşitlilik Batı toplumlarında olduğu gibi Türkiye'de de artmaya devam etmiştir. Nitekim süreç içerisinde değişen aile özelliklerinin yeni işlevler ve tipolojilerle çeşitlendiğini görmek ilgi çekicidir. Her şeyden önce, kentsel yaşamda boşanmanın yaygınlaşması, parçalanmış ailelerin çokluğu, boşanmış çiftlerin tekrar kurduğu evlilik tipleri *yeni kent ailesinin* belirgin göstergelerini oluşturmakta ve giderek yeni aile tipleri çeşitlenmektedir. Bu bağlamda üzerinde durulması gereken konu, kent ile aile kurumu arasında yakın bir ilişki olduğudur. Kente özgü kurumsal ve kültürel gelişmeler ile toplumsal ilişkiler arasında bağlantı kurulması, yeni kent ailesinin nasıl yapılandığını, bu süreçlerden nasıl etkilendiğini ve nasıl bir yaşam tarzına sahip olduğunu bize

---

[74] Ayrıntılı bilgi için bkz. Diana Gittins, *Aile Sorgulanıyor*, (Çev. Tuna Erdem), Pencere Yayınları, İstanbul 1991, s. 18-19, s. 29-30.

gösterebilir. Nitekim David Harvey de bu konuya işaret etmektedir. Ona göre, "Kentsel yapı yaratıldığında toplumsal ilişkilerin ve üretimin örgütlenmesinin gelecekteki gelişimi"[75] etkilenmektedir. Harvey kenti kısmen daha önceki üretimde biriktirilmiş sabit varlıkların bir deposu olarak görürken, günümüzde teknolojik olarak inşa edilmiş belli bir üretim tarzı ile yapılandırıldığını vurgulamıştır. Ona göre kentsellik toplumsal bir biçim, belli bir iş bölümü ve egemen üretim tarzıyla genelde tutarlı belli bir hiyerarşik faaliyet düzenine dayandırılmış bir yaşam tarzıdır. Ancak egemen üretim tarzı, toplum üzerindeki eşitsizlikler yaratarak, bireylerin yaşam alanlarına ve tarzlarına yön veren karakteristik bir eğilim taşımaktadır. Nitekim yeni kapitalist kentleşme süreciyle birlikte aileye ilişkin işlevlerin önemli bir kısmı da diğer kurumlara aktarılarak birey öne çıkmıştır. Hazza ve tüketime dayalı bir yaşam tarzı olan kapitalist sistem, bir bakıma aileyi de kentsel tüketim kültürünün nesnesi hâline getirmiştir. Kapitalizmin kent üzerindeki olumsuz etkisinden bahseden Bookchin kenti, kimliksiz pazar yerlerinin hüküm sürdüğü bir mekân olarak tanımlar. İnsani bir karaktere sahip olan toplumsal ilişkiler, günümüzde nesneler yardımıyla gerçekleştirilmekte; evlilik, çocuk yetiştirme, eğitim, sosyal yaşam, kültür ve değerler bütünü olarak ele alınan toplumsal yaşam, görülmemiş bir derecede ticarileşmiş ve bir meta dünyasına dönüşmüştür.[76] Sennett, kapitalizmin farklılaşmış ihtiyaçları olan insanlar yarattığını vurgular.[77] Bu durum, geleneksel otoritenin zayıflaması ve kapitalist bir kentsel kültürünün oluşumuna bağlanabilir. Dolayısıyla yeni kentsel aile kültürünün bireyci bir anlayışı da içerdiğini ifade etmek yanlış olmayacaktır.

Modernleşme öncesi toplumlarda aile kurumunun, modernlikle birlikte geçirdiği değişimler de ayrı bir tartışma konusudur. Modernleşme öncesi toplumda aile kurumu çok farklı fonksiyonları yerine getirirken, modernleşmeyle birlikte aile yapısının fonksiyonları değişmiş, ailenin kuruluşundan aile içi ilişkilerin şekillenmesine, aile içi kararların belirlenmesine, karı koca ve çocuk rollerinden sorumluluk anlayışı ve algılamalarına kadar pek çok meselede köklü değişimler ortaya çıkmıştır. Geleneklerin belirlediği aile yapısı bu süreçte bir zihniyet ve kültür değişimine uğrayarak rasyonalizmin ve bireyciliğin etkisiyle sarsıntı geçirmiştir. Böylelikle geleneksel

---

75 Harvey, *Sosyal Adalet ve Şehir*, (Çev. Mehmet Moralı), 4. Basım, Metis Yayınları, İstanbul 2013, s. 277, s. 187.

76 Murray Bookchin, *Kentsiz Kentleşme*, (Çev. Burak Özyalçın), Ayrıntı Yayınları, İstanbul 1999, s. 261, s. 277.

77 Richard Sennett, *Kamusal İnsanın Çöküşü, (*Çev. Serpil Durak, Abdullah Yılmaz), 4. Basım, Ayrıntı Yayınları, İstanbul 2013, s. 255-257.

ailedeki eski yerleşik iş bölümü ve roller sistemi ortadan kaybolmaya başlamış, kadının erkekle eşit olmaya başladığı, erkeğin ev işlerinde ve çocukların yetişmesinde sorumluluk almaya çalıştığı bir anlayış yer edinmiştir.[78] Ancak zamanla hızlanan değişimler, karı koca arasındaki rollerin belirsizliği, yerleşik iş bölümünün giderek kaybolması, kadın-erkek eşitliğinin de ötesinde ilişkilerin daha hassas ve kırılgan bir yapı gösterdiği hatta bu türden değişimlerin daha radikalleştiği, bireyciliğin arttığı, rasyonelliğin yerini esnek bir anlayış ve yaşam tarzının aldığı bir sürecin bize sunduklarıyla başbaşa bırakmıştır. Bir başka deyişle değişimlerin daha radikalleştiği bir süreci yaşamaktayız. Yeni dinamikler belki de en çok ailenin geleneksel yaşam biçimini, niteliğini ve niceliğini dönüştürmüştür. Söz konusu değişimler, geleneksel topluma ait iş birliği, dayanışma gibi unsurların yanı sıra birtakım anlayışlar, değerler ve inanışları da dönüştüren bir etki yaratmıştır. Üzerinde önemle durulan meselelerden biri ise mahremiyetin erozyona uğramasıdır. Nitekim geçen süreçte ailenin mahremiyet kimliği dönüşmüş, aile alenileştirilerek kamusal olguya indirgenmiş, bir bakıma kamusallaşmıştır. Aile içindeki aşk ilişkileri, boşanma durumları, evlilik ve evlenilecek eş seçimleri vb. konular kamusal alanda olgular üzerinden ifade edilmektedir.[79]

Bauman, içinde bulunduğumuz dönemin tüketici özeliğine vurgu yapar ve modern dönemin üretici, modern sonrası dönemin ise tüketici olduğunu belirtir. Ona göre üretici toplumundan tüketici toplumuna geçmenin en belirgin sonucu eski düzen toplumunun dağılması ve evlilik-aile gibi kurumların işlevlerinin çoğunu yitirmesidir.[80] Modern sonrası veya geç modern dönemin aileye yansıyan en belirgin özelliği aile üyelerinin tüketici kimliğine iyice bürünmeleridir. Zira kapitalist süreçle birlikte tüketim olgusu da kentin ve ailenin yaşam tarzını şekillendirmektedir. Böylelikle yeni kentsel yapı ve aile arasındaki ilişkinin sabit olmayıp tüketim ekseninde iniş çıkışlı olduğu söylenebilir. Bu ilişkinin hareketli yapısında ise yeni kapitalizmin de etkisi açıktır. Kapitalizmin birey üzerindeki etkilerinin bir ürünü olarak ortaya çıkan kararsızlık, değişkenlik, parçalanmışlık duygularından aile de nasibini almaktadır. Bir başka deyişle ne istediği ne hissettiği, hedefleri ve eylemleri konusunda yönelimlerini belirlemede değişken ve kararsız yeni aile formları inşa olunmaktadır. Ancak yine de bu, tam anlamıyla ailenin manevi dirlik ve duygularını yitirdiği anlamına gelmemektedir. Her ne kadar kapitalist

---

78 Celaleddin Çelik, "Değişim Sürecinde Türk Aile Yapısı ve Din-Paradigmatik Anlam ve İşlev Farklılaşması", *Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi,* 2010, Sayı 8, s. 27.

79 Yıldırım, "Toplumsal Değişme Sürecinde Aile", s. 124.

80 Bauman, *Parçalanmış Hayat* …, s. 207-208.

sistemin esneklik anlayışı, ailede hareket hâlinde çatışan benlik formları yaratsa da bu durum, ailenin birlik ve dayanışmayı gerektirecek manevi dinamiklerden uzaklaştığı veya tamamen koptuğu anlamına gelmez. Bir başka deyişle bu durum toplumda yeni aile görünümlerini gündeme getirebilir. Ailenin bu yeni görünümlerinde kent yaşamının, yeni kapitalizmle olan ilişkisi ve kentsel yaşamın kendine özgün etkisi de ailenin işlevselliğini radikal bir daralmaya uğratmış, geleneğin önem atfettiği kurumların çoğu yeniden düzenlemiş, aile birçok fonksiyonlarını okula devretmiştir. Ailenin yaşadığı bu radikal daralma, işlevlerinin birçoğunu kaybeden aile bireylerinin daha da bireycileşmesinin önünü açmıştır. Kendilerine daha fazla zaman ayıran, yaşamın birçok yönü ile ilgili beklentileri daha çok artan, küçülmüş ve özgürleşmiş aileler, eskilerin "boşanma" olgusuna sıcak bakmayan bir anlayışını artık geride bırakmıştır.

Evliliğe ve aileye yönelik yaşam biçimleri ve yeni aile türlerinin ortaya çıkması hem aile hem de evlilik kurumunun yapısında ve işlevlerindeki değişimlerin göstergesi olmuştur. Bu bağlamda yeni kent ailesi sanayi toplumunun inşa ettiği kent ortamında gelişen; modernliğin önceki aşamalarına kıyasla sosyal dayanışma, akrabalık ve ilişkilerinde bir daralmanın ve farklılaşmanın olduğu; yaşama tarzı, sosyal ilişkileri, yerleşme düzeni ve çalışma biçimi esnek/yeni kapitalist anlayış tarafından şekillenen bir fenomendir. Yeni kentsel aile, yaşanan toplumsal değişimlerden ve etkilerinden payını almış, özgürleşmiş bir ailedir. Değişimin sarsıcı etkilerine karşı kırılgan bir yapı gösterse de yine de kendi içinde güçlü manevi dinamikleri barındıran bir ailedir. Ailenin kendi içinde güçlü manevi dinamikleri barındırdığını, çalışmamızın bulgularından hareketle rahatlıkla söyleyebiliriz.

Aile bireylerinin sayısının az olması, kentin sunduğu olanaklardan yararlanmasına daha fazla imkân yaratırken aile bu olanakları sınırsız bir biçimde kullanma özgürlüğünü de elde edebilmektedir. Ancak günümüzdeki aile görünümlerine baktığımızda yeni kent ailesinin bu özgürlükleri, boşanmaların da etkisiyle dezavantaja dönüşebilmektedir. Boşanmaların giderek artması *"aile parçalanıyor mu, aile mutsuz mu?"* sorularını bize sorgulatmaktadır. Boşanma sebebiyle kadınların ve çocukların mağduriyeti gözden kaçmamaktadır. Son zamanlarda bu durumla ilgili *yeni bir kentsel aile tipleri* ile karşılaşmaktayız. Bu aile tipleri arasına, "çoğunlukla boşanmış veya eşini kaybetmiş çocuklu kadınlar tarafından yeniden kurulmuş bir başka deyişle yeniden yapılandırılmış

aile tipi olan *Karışık Aile"*[81], "boşanmalarla gerçekleşen ve boşanan çiftlerin ayrıldıkları ebeveynlerine tekrar dönüşle vuku bulan *Geri Dönüşe Açık Kentsel Destekli Aile"* ve "boşanma sonrasında yeniden yapılanmamış *Tek Ebeveynli Aile"* tipleri de uygun düşmektedir. Bu tip aile türleri arasında "*Geri Dönüşe Açık Kentsel Destekli Aile"* tipi son zamanlarda giderek artan boşanmalarla birlikte kendisinden söz ettirmeye başlamıştır. Özellikle kadınların ayakta kalabilme mücadelesinde aile desteğine olan ihtiyacı bir gereklilik hâline gelmiştir. Böylelikle modern süreçle başlayan aile yapısının kırılganlığı, geç modern süreçle birlikte daha da kırılgan hâle gelmiştir.

Değişen şartlara göre ortaya çıkabilen *"Geri Dönüşe Açık Kentsel Destekli Aile"*nin Türkiye kentleşmesinde de karşımıza çıktığını görmek şaşırtıcı değildir. Nitekim Timur'un 1972 de yaptığı çalışmada tanımladığı gibi aile başkanın kendi veya karısının ana-babası ve yakın akrabalarının birlikte olduğu "*geçici geniş aile"*[82] tipine benzer bir aile tipinin de günümüzde daha çok *"geri dönüşe açık kentsel destekli aile*" formunda kısmen de olsa biçim değiştirerek karşımıza çıktığını söyleyebiliriz. Öte yandan Türkiye'de geleneksel aile örüntüsü kısmen devam ederken çekirdek aile de modernitenin bu yeni aşamasının veya Bauman'ın da işaret ettiği "tüketici dönem"in kıskacına yakalanmıştır. Toplumun diğer kesimleri ailenin geleneksel yapısını koruyamadığı gibi anne-baba ve çocuklardan oluşan çekirdek aile yapısını da korumakta zorlanmıştır. Bu durumda çekirdek aile daha bağımsız bir aile tipine evrilmektedir. Söz konusu *Bağımsız Kentsel Aile* tipolojisine ek olarak *Geri Dönüşe Açık Kentsel Destekli Aile, Tek Ebeveynli Aile* ve *Karışık Aile Tipi* gibi yeni kentsel aile tipleri de eklenebilir. Bu yeni aile tipleri içinde en dikkat çekici aile tipinin *Geri Dönüşe Açık Kentsel Destekli Aile* olduğunu da belirtmek gerekir. Bu aile tipi yeni kentsel yaşamın çeşitli seçeneklerine imkân veren, değer ve tutumları gelecek kuşaklara aktaran, değişimlerin yarattığı gerilimlere karşı duygusal destek sağlayan bir aile biçimi olarak öne çıkar. Dolayısıyla çok boyutlu bir değişim süreci yaşayan Türkiye'de de bu bakımdan oldukça farklı aile tiplerinin bir arada yaşadığı söylenebilir.

1968 yılında yapılan Türkiye'de Aile Yapısı çalışmasında geniş aile oranının %32,1 olduğu, küçük veya çekirdek aile oranının ise %59,6, dağılmış aile oranının ise %8,3

---

81 Ayrıntılı bilgi için bkz. Virginia Satir, *İnsan Yaratmak: Aile Terapisinin Başyapıtı*, (Çev. Selim Yeniçeri), 3. Basım, Beyaz Yayınları, İstanbul 2018, s.194

82 Serim Timur, *Türkiye'de Aile Yapısı*, Hacettepe Üniv. Yayınları D-15, Ankara 1972, s. 27.

olduğu saptanmıştır.[83] TAYA'nın yakın tarih verileri ise bu oranların arttığı yönündedir. TAYA 2006, TNSA 2008 ve TAYA 2011 sonuçlarına göre çekirdek aile hem kentsel hem de kırsal alanlarda en yaygın aile biçimidir.[84] Zira TAYA'nın 2006 yılındaki Türkiye genelinde yaptığı araştırmasında çekirdek aile oranı %73, geniş aile oranı %14,5, dağılmış aile oranı ise %12,5'tir. TNSA'nın 2008 verileri ise çekirdek aile oranını %69,9, geniş aile oranını %15,9, dağılmış aile oranını ise %14,3 olarak tespit etmiştir. TAYA'nın 2011 verilerine göre ise çekirdek aile oranı %70, geniş aile oranı %12,3, dağılmış aile oranı ise %17,7'dir. Öte yandan Başbakanlık ve Sosyal Araştırmalar Genel Müdürlüğü ve TÜİK'in 2006 yılında birlikte yaptığı *Aile Yapısı Araştırması 2006* verilerinden de çekirdek ailenin %80,7, geniş ailenin %13, tek kişilik hanenin ise %6 olduğu görülmüştür.[85] Bu verilerden Türkiye'de çekirdek aile yapısına geçildiği anlaşılmaktadır. Görüldüğü gibi kozmopolit bir yaşam biçiminin hâkim olduğu kentsel alanlarda çekirdek/küçük aileler ile dağılmış aileler daha yaygındır. Burada sonuç olarak en dikkat çekici gelişmenin son 40-45 yıl (1968-2011 yılları arasında) süresince geniş aile yapısının %161 oranında azalması, çekirdek aile ve dağılmış aile oranlarının ise sırası ile %15 ve %53 artmasıdır.[86] Bu durum bize kentsel aile yapısı ile ilgili birtakım elle tutulur veriler sağladığı gibi kent ailesinin genel itibariyle çekirdek bir yapı arz ettiğini fakat aynı zamanda farklılaşabilen bir yapıya da sahip olduğunu göstermektedir.

Buraya kadar yaptığımız açıklamalar "yeni kentsel aile" ile ilgili belli bir kavramsal çerçeveyi çizmeye yöneliktir. Bunun için öncelikle değişimin odağında olan yeni kentli bireyi ve sonrasında ise yeni kentli aileye ilişkin belli bir kavramsal çerçeveyi çizmeye çalıştık. Ancak buna ek olarak ailenin değişimini çok farklı boyutlarda izleyebilmek ve yeni işlevsel özelliklerini tanımlayabilmek için dolayısıyla yeni kentsel aileyi daha iyi anlayabilmek için ailenin sosyokültürel yapısına yoğunlaşmak gerekmektedir.

5. Yeni Kentsel Ailenin Sosyokültürel Yapısı

Kentler nüfus ve ekonomik büyüklüğü sebebiyle içine aldığı insan topluluklarını ve çevrelerindeki yaşam olanaklarının bulunduğu her yeri etkileme potansiyeline sahiptir.

---

83 İsmet Koç, "Türkiye'de Aile Yapısının Değişimi:1968-2011", *Türkiye Aile Yapısı Araştırması: Tespitler, Öneriler,* (Ed. Mustafa Turgut, Semiha Feyzioğlu), Araştırma ve Sosyal Politika Serisi 07, İstanbul 2014, s. 29.

84 Koç, "Türkiye'de Aile Yapısının …", s. 30.

85 Aile ve Sosyal Araştırmalar Genel Müdürlüğü ve TÜİK, *Aile Yapısı Araştırması 2006,* Ankara 2006, s.1.

86 Koç, "Türkiye'de Aile Yapısının …", s. 29-31.

Kent kendisine barınma amacıyla sığınan insan topluluğuna sadece bir sığınak işlevi sunmamış, aynı zamanda her türlü tehlikelerden koruyarak muhafızlığını yapmıştır. Kimi zamanda ekonomik, siyasal ve kültürel bir bağlamda tüm ihtişamıyla türlü saldırıların merkezi olurken kimi zamanda kendisine sığınanlara büyük bir oranda iş ve yerleşim olanakları sunmuştur. Zira *kent havasının insanı özgür kıldığı*[87] anlayışı insanı mutlu ederken beraberinde türlü zorlukları da getirerek hem itici hem de çekici bir işlev üstlenmiştir. Kent sadece bir fiziksel bir mekân işlevi görmemiş aynı zamanda insanlar arası etkileşimin sürdüğü; yaşam tarzlarının, düşünce biçimleri, davranış kalıpları, sosyal ve politik ilişkiler üzerinden şekillendiği bir alan niteliğini de kazanmıştır.

Kent kültürünün herşeyden önce modern çağın bir ürünü olarak öne çıktığını ve onu karakterize eden dinamiklerden biri olduğunu belirtmek gerekir. Bu noktada, modernitenin ne anlama geldiğine açıklık getirmek ve bu sürecin bütün etkilerine maruz kalan aile ile ilişkisini betimlemeye girişmek yerinde olacaktır. Modernliğin ne zaman başladığı tartışmalı bir konu olsa da genel olarak onu, Aydınlanma çağı ile başlatmak yaygın kabul gören bir anlayıştır. Modernite sanayileşmeyle birlikte üretim biçimlerinin, ticari ilişkilerin, sosyal yapılaşmanın değiştiği ve 20. yüzyılın son çeyreğinden itibaren de farklı bir sürece doğru evrilişinin kabul edildiği bir olgu olarak konusu sıkça gündeme getirilse de ancak bu hususla ilgili etkilerinin, modernliğin bir uzantısı mı veya bir kopuş mu olduğu konusunda müşterek bir fikir birliğine varılamamıştır. Değişen bu süreç, üretim biçimlerinin ve imkânlarının gelişimiyle birlikte kapitalizmin yeni düzene baskın bir ekonomik sistem olarak hâkimiyetini göstermektedir.

Bu noktada modernitenin anlaşılması ile ilgili olarak iki olgudan söz etmek gerekir; birincisi Kapitalist sistemin egemenliği ve diğeri ise Aydınlanmacı zihniyet anlayışıdır. Bu iki kategori de modernite ve modernleşme ideolojisini karakterize etmesi açısından önemlidir. Aydınlanmacı perspektif üzerine kurulu olan modernite, kapitalist sistemin endüstriyel bağlamı üzerinden vücut bulmuştur. Harvey, "Kentleşme, kentsel bir ortak alanın (veya onun gölge biçimleri olan kamusal alanlar ve kamu mallarının) hiç durmadan üretilmesi ve özel çıkarların buna hiç durmadan el koyması ve bunu yok etme

---

87 Bkz. bu söylem için Richard Sennett, *Gözün Vicdanı: Kentin Tasarımı ve Toplumsal Yaşam*, (Çev. Süha Sertabiboğlu, Can Kurultay), Ayrıntı Yayınları, İstanbul 1999, s. 159; Mumford, *Tarih Boyunca Kent* …, s. 325.

sürecidir."[88] der. Bu ifade bizi yeni kent kültürünün oluşumu ile ilgili özel sonuçlara götürmektedir. Zira kapitalist sistem, kent toplumu üzerinde eşitsizlikler yaratarak bireylerin yaşam alanlarına, tarzlarına yön veren karakteristik bir etkiye sahiptir. Bireylerin gündelik hayatlarının büyük bir kısmı özel hayatın merkezini oluşturan evin dışında geçmektedir. Bugün gelinen noktada kapitalist sistemin farklı bir aşamada olması yani örgütlü kapitalist sistemden yeni kapitalist sisteme geçişle birlikte aile yapısı da dönüşmekte olup aileye ilişkin işlevlerin önemli bir kısmı da diğer kurumlara aktarılarak birey öne çıkmıştır. Yeni kapitalist kentleşme, bunu, tüketime dayalı bir yaşam tarzını piyasaya sürerek gerçekleştirmiştir. Böylelikle aile bir bakıma yeni kapitalist kentsel tüketim kültürünün nesnesi hâline gelmiştir.

Sennett'e göre kapitalizm farklılaşmış ihtiyaçları olan insanlar yaratır. Kimileri kamusal alanda aktif bir rol alırken kamusal yaşamdan haz alamayanlar ise kimlikleri ne olursa olsun kamusal yaşamın gerekliliğine inanmakla birlikte kişisel hayatlarında kamusal hayatta kendilerinden mahrum edilen şeyleri ararlar.[89] Bu durum, geleneksel otoritenin zayıflaması ve kapitalist bir kentsel kültürün oluşumuna bağlanabilir. Dolayısıyla yeni kentsel kültüre bireyci kültür demek yanlış olmaz. Ailenin çözülmesini de bu bağlamda değerlendirmek yerinde olacaktır. Nitekim Türk toplumunda geleneksel aile yapısının giderek çözülmesi kapitalist kentleşmenin yansımalarından biri olarak yorumlanabilir. Bir zamanlar aile yasalar ve geleneksel değerlerin yapı taşı olması sebebiyle mahrem bir alanı teşkil ederken bu çerçevede yabancıların o sınırı geçemeyeceği özel bir dokunulmazlık alanına sahipti. Kapitalist sistem bu mahremiyeti yırtmış, kendi düzenini oluşturarak dokunulmazlığın sınırlarını yabancılara, yıkıcı değişimlere ve kamusal alanın her türlü etkisine kapısını aralamak durumunda bırakmıştır. Yeni kentsel yaşam tarzı; ailenin biçimsel olarak küçülmesine, çeşitli biçimlerde farklı aile türlerinin ortaya çıkmasına, akrabalık ilişkilerinin göreceli olarak zayıflamasına, kadının ekonomik bağımsızlığını elde etmesi ve aile içi rollerin değişmesi gibi yeni kültürel öğelerin yerleşmesine yol açmıştır.

Kentsel hayatın işleyişi ve kültürel temelleri esasen kentler arası farklılıkları yansıtır. Bu farklılaşmaları şekillendiren temel değişim süreçlerinden biri de sanayileşme ile gelen göç hareketleridir. Göç hareketleri yapısı gereği dinamik bir mahiyet taşır, her dinamik yapı, üzerine eklemlendiği yapıya hareketlilik getirir. Göç süreçleri de kent

---

88 Harvey, *Asi Şehirler*, s. 133.
89 Sennett, *Kamusal İnsanın Çöküşü,* s. 255-257.

kültürünün şekillenmesinde ve aile yapısının dönüşümünde rol oynar. Özelikle geç sanayileşen toplumlarda yüzyılın ikinci yarısına damgasını vuran gelişme, kitlesel göç nedeniyle ortaya çıkan sorunlar ve yıkımlar olmuştur.[90] Nüfus çoğaldıkça etkin bir yönetim ve yapılanma yoksa insanlar üzerindeki sosyokültürel ve ekonomik kontrol giderek zorlaşacaktır. Kent nüfusunun giderek artması insanların kent içinde yeni yüzlerle ve yabancılarla karşılaşması anlamına gelmektedir. Ancak kentte yabancılarla karşılaşmanın, özel bir fiziksel mesafeyi gerektirdiği bilinmektedir. Oysa geleneksel dönemde mahalle dediğimiz mekânlarda fiziksel ve sosyal birliktelik insanlar arasında her türlü yakınlığı ve dayanışmayı geliştirmekteydi. Ancak kentsel modernleşme mahalle olgusunu ve onun temsil ettiği ilişkiler ve değerleri devreden çıkarmıştır. Çok katlı binalar, AVM'lerin varlığı, fiziksel olarak mekânların yan yanalığı, çokluğu, kapalılığı veya açıklığı kent kültürünün oluşumunda etkin rol oynamakla birlikte toplumsal ilişkilerin tüketim eksenli bir anlayış üzerinden yer edinmesine yol açmaktadır. Kapitalist tüketim kültürünü her ne kadar geç/postmodern bir perspektif üzerinden okumak mantıklı gözükse de temellerini modern oluşumlarda aramak daha sağlıklıdır. Nitekim Giddens, bu sürece "postmodern evre" yerine modernliğin sonuçlarının daha radikalleştiği ve evrenselleştiği bir evre demeyi tercih eder.[91] Ona göre "modernliğin sonucunda ortaya çıkan yaşam tarzları bizi bütün geleneksel toplumsal düzen türlerinden eşi görülmedik bir biçimde söküp çıkarmıştır."[92] Aydınlanmacı zihniyet vaad ettiği özgürlüğü gerçekleştirmeye çalışırken gerçekte tek tip bir insan ve tek tip bir kültür modeli yaratmadaki başarısızlığıyla bireyleri demir kafeslere sokmuştur. Dolayısıyla modern kent kültürü, tek tip insan ve tek tip kültür yerine daha demokratik, heterojen ve renkli simalara kapı açmıştır. Sanayileşme ve kentleşme her ne kadar ilk başlarda çok sıkıntılı bir sürece yol açtıysa da zamanla değişimlerin hızıyla birlikte bireyler için daha özgürce yaşam tarzlarına sahip olma imkânları yaratmıştır. Kent kültürü esasen yabancılarla bir arada yaşamayı mümkün kılan ve farklılıkları bünyesinde barındıran bir zemindir. Burada önemli olan kent sakinlerinin aynı kültürel öğeleri paylaşmasından ziyade farklı kültürel motifleri paylaşacak bir iklim yaratmalarıdır.

---

90 Kıray, *Kentleşme Yazıları*, s. 184.

91 Anthony Giddens, *Modernliğin Sonuçları*, (Çev. Ersin Kuşdil), Ayrıntı Yayınları, İstanbul 1994, s. 11.

92 Giddens, *Modernliğin Sonuçları*, s. 12.

Türk toplumunda sanayileşme ile sosyal ve kültürel dönüşümler birbirlerine paralel şekillerde gelişmediğinden aile yapısında yaşanan bir dizi sorun da bundan etkilenmiştir. Kentleşmenin kültürel boyutunda yaşanan istikrarsız ve çarpık gelişmeler, bireysel düzeyde yeni sosyo-psikolojik problemler ve manevi sarsıntılar ortaya çıkarmıştır. Ortaya çıkan bu bunalım özellikle aile kurumunda kırılmaları, kuşaklar arası çatışmaları filizlendirerek ciddi problemlere sebep olmaktadır. Modern kültürün yapısal formları ve kısıtlayıcı kurumları birey üzerine öyle bir yük bindirir ki birey hızlı teknolojik ve sosyal değişimlerle mücadele eden dünya görüşleri arasında bir anlam arayışında rotasını bulmaya çalışır. Fromm, günümüz insanın içinde bulunduğu durumu betimlerken yanılmamıştır:

> "Günümüz toplumunun ruhunda derin kökleri olan ve bu nedenle de insan mutluluğunun gerçekleşmesini engelleyen gerçek, insanın yüce konumundan aşağılara indirilmesidir. Ondokuzuncu yüzyıl "Tanrı öldü" demişti; yirminci yüzyıl ise, "insan öldü" demeliydi. Araçlar amaçlara dönüştürüldü, nesnelerin üretimi ve tüketimi yaşamanın gayesi oldu ve yaşama eylemi, bunların emrine verildi. İnsanlar gibi davranan nesneler ve nesneler gibi davranan insanlar üretir olduk. İnsan kendini bir nesneye dönüştürüp, kendi elleriyle ürettiği şeylere tapmaya başladı; kendisine yabancılaştı ve Tanrı'nın adını kullanıyor olsa bile, puta tapıcılığa geri döndü"[93]

Tüketim anlayışına dayalı kültür, varlığını kapitalist ekonomik sistemin işleyişine borçludur. "Kapitalizm mütemadi olarak ürettiği artı ürünün soğrulması için şehirleşmeye ihtiyaç duyar."[94] Böylelikle kapitalizmin gelişimi ile kentleşme arasında içsel bir bağlantı ortaya çıkar. 19. yüzyılda kapitalizm biriktirmeyi seven kimselere ihtiyaç duyarken, günümüz toplumunda ise çılgınca harcamayı ve tüketmeyi seven insanlara gerek duyuyor. Artık bireyi içinde bulunduğu kaybolmuşluk ve yalnızlık durumlarından koruyacak tek yol, başkalarına çaresizce uyum sağlamaktır. Birey, bir eşyaya indirgenmiş vaziyette, kendi özünü sistemi yönetenlere bırakmış ve kendisine yabancılaşmıştır.[95] Tüketim kültürü anlayışının gelişmesinde Aydınlanmacı zihniyetin tutumu temel oluşturmuştur diyebiliriz. Nitekim Fromm da Aydınlanma düşüncesinin, bireyin ahlaki kuralları yaratmadaki yönelimini etkilediğini ve ona, telkin etmeye çalıştığı şeyin ise dinî otorite yerine, 'aklına ve bilgisine güven' olduğu vurgusunu yapar. Çağdaş insanın günümüzde gösterdiği uğraş ve çaba için aklın bilgisine başvurmak en temel ihtiyaç olmakla birlikte gittikçe büyüyen kuşkular, insanı ahlaksal

---

93 Erich Fromm, *Barışın Tekniği ve Stratejisi,* (Çev. Fevzi Emir, Kaan H. Ökten), Arıtan Yayınevi, İstanbul 1996, s. 38-39.

94 Harvey, *Asi Şehirler*, s. 45.

95 Fromm, *Barışın Tekniği ve Stratejisi*, s. 63, s. 126.

olarak karışıklığa sürüklemiş ve insanı vahiysiz ve mantıksız bırakmıştır. Bunun sonucu olarak değer yargıların ve ahlaki kuralların zevk ve tercihler tarafından belirlenebileceğini öne süren göreceli bir tutumun kabulünü de beraberinde getirmiştir.[96]

Yeni kent ikliminde aile örüntüleri, Aydınlanmacı zihniyetin gerçekleştirmeye çalıştığı özgürlük ve akla güven ilkesinin çağdaş insanı sürüklediği çıkmazlardan olsa gerek rahat yürümemektedir. İnsanlar akrabalarıyla daha sıcak ve senli benli ilişkiler içine girememekte, birbirleri için zaman ayırmayı ve yardımlaşmayı ihmal edebilmektedir. Kentteki mevcut teknolojik tüketime dayalı kültür, birçok şeyin yerini doldurmakta ve aynı teknik oluşumlar insani ilişkilere olumlu katkı sağlayamamaktadır. Böylesi bir kent yapısı içinde kadim şehir geleneğinin hemşerilik kültürünü sağlıklı bir biçimde yaşatma imkânı neredeyse kalmamıştır.[97] Bir başka deyişle bütün bu oluşumlar, yeni kapitalist dünya sisteminin bireysel ve toplumsal yaşama yansıyan çarpık tezahürleridir. Gelinen noktada artık kent hayatının başkalarıyla birlikte yaşamaya zorlayan yapısı, mahremiyet meselesini daha belirgin hâle getirmiştir. Giddens, mahremiyetten bahsederken bu arayışın pozitif değer taşıdığını vurgular ancak büyük sistemler ve toplumsal süreçler karşısında zayıflığını ve kırılganlığını da dile getirir.[98] Mahremiyetin dönüşümüyle birlikte ortaya çıkan değişmeler birey ve toplum eksenli sorunlar doğurmuştur. Birey artık narsist bir duyguya sahip hale gelmiş ve beden öncelenmiştir. Kişinin kendi duygularını öteki insanlara dışa vurma tutkusu yıkıcı hâle gelmektedir.[99] Bu bağlamda öne çıkan husus, kendisini önemseyen birey kimliğinin, aileyi arka plana iterek hissedilir derecede kendinden söz ettirmeye başlamasıdır. Günümüzde bu sürecin etkilerini, küçük aile yapılarının ortaya çıkması, boşanmaların artması, akrabalık ve komşuluk gibi geleneksel ilişki formlarının zayıflaması ve dinin kuşatıcılığının gevşemesi vb. gibi yansımalar üzerinden görmek mümkündür.[100] Dolayısıyla aile yapılarındaki farklılıklar önemli ölçüde artmakta, akraba ilişkilerinin sağlam yapısı zayıflamakta, eşler özgür biçimde seçilmekte, ailenin kendi işlevlerinin önemli kısımları başka kurumlara aktarılmaktadır. Bir başka deyişle ailenin, kendi üyeleri ve hayatları

---

96 Erich Fromm, *Kendini Savunan İnsan*, (Çev. Devrim D. Yüzer), İlya Yayınevi, İzmir 2005, s. 15.

97 Mustafa Aydın, "Tarihsel Dönüşümü İçinde Aile ve Kent İlişkisi", *Aile Sosyolojisi Yazıları*, (Ed. Mustafa Aydın), Açılım Kitap, İstanbul 2014, s. 88.

98 Giddens, *Modernite ve Bireysel Kimlik* …, s. 127.

99 Aydın, "Tarihsel Dönüşümü İçinde …", s. 94.

100 Necdet Subaşı, "Toplumsal Değişme, Aile ve Yeni Risk Alanları", *Aile Sosyolojisi Yazıları,* (Ed. Mustafa Aydın), Açılım Kitap, İstanbul 2014, s. 114.

üzerindeki etkisi de azalmaktadır. Bu durumu, daha büyük ölçekteki küresel tüketim kültürünün bir sonucu olarak da görebiliriz.[101]

5.1. Yeni Kentsel Aileye Özgü Roller

Kentleşme toplumun aile yapısı ve fonksiyonlarında birçok değişimlere yol açmıştır. Türkiye'de kentleşme ve sanayileşme süreçleriyle birlikte yaşanan toplumsal değişim, aile yapısını ve aile içindeki bireylerin durumlarını etkilemekte olup[102] bugün gelinen noktada kentleşmenin de farklı bir boyuta taşınması ve diğer toplumsal değişimlerle etkileşimi de ailenin rollerini derinden etkilemektedir. Kentsel toplumun sosyoekonomik yapısı ve ilişkilerindeki dönüşümler başta kadın olmak üzere aile üyelerine bakış açısını da değiştirmiştir. Bilindiği üzere ailenin temel unsurları kadın, erkek ve çocuk(lar) olup, işlevsel açıdan her birinin farklı rolleri vardır.[103]

Yeni kent hayatında kadın yerine göre bir anne, bir genç kız ve hatta bir çocuk olarak daha öncesinde hiç üzerine almadığı ve içselleştirmediği rolleri üstlenerek ailenin en önemli aktörü hâline gelmiştir. Yeni kent hayatının pratikleri kadınların ev dışındaki dünyaya açılmalarına imkân verirken aynı zamanda dış dünyanın zorluklarıyla yüzleşmelerine de zemin hazırlamıştır. Kentsel iş hayatında artan uzmanlaşma ve farklılaşma çalışma koşullarının değişmesine yol açarken, bu durum kadının iş hayatında giderek daha fazla yer almasına sebep olmuştur. Kadının giderek iş hayatına daha aktif şekilde katılmasıyla artık önceki eve ilişkin rolleri bazen baba bazen de çocuklar devralmaya başlamıştır.

Peter L. Berger ve Thomas Luckmann modernliğin bir anlam krizi yarattığına vurgu yaparlar.[104] Bu çerçevede biz de modernliğin hem ailede hem de kadının statüsünde bir anlam krizi yarattığını düşünüyoruz. Böylece modern zihniyetle başlayan anlam krizinin kiritik yönlerini bir bakıma kadın rollerindeki farklılaşmalar teşkil etmektedir. Kadınların çalışma hayatına girmelerinin nedeni çoğu zaman ekonomik sebeplerle açıklanması, bilinen bir gerçeği vurgular. Yeni aile yapısı ister istemez kadınların da çalışma hayatına dahil olmasını zorunluluk hâline getirmiştir. Öte yandan erkeklerin de

---

101 Yasin Aktay, "Modern Dünyada Ailelerin Dönüşümü ve Muhtemel Geleceği Üzerine Mülahazalar ve Geleneğe Dayalı Problemler", *Aile Sosyolojisi Yazıları,* (Ed. Mustafa Aydın), Açılım Kitap, İstanbul 2014, s. 183.

102 Kongar, *21. Yüzyılda Türkiye,* s. 585.

103 Mustafa Aydın, "Ailede Çocuk ve Ebeveynle İlişkisi", *Sistematik Aile Sosyolojisi,* (Ed. Mustafa Aydın), 2. Basım, Çizgi Kitabevi, Konya 2014, s. 195.

104 Peter, L. Berger ve Thomas Luckmann, *Modernite, Çoğulculuk ve Anlam Krizi: Modern İnsanın Yönelimi*, (Çev. M. Derviş Dereli), Heretik Yayınları, Ankara 2015, s. 88.

bu konudaki tutum ve davranış değişimlerini iletişimin teknolojik yansımalarında gösteren durumlar da söz konusudur. Erkekler, yüz yüze bir iletişim hâlindeyken kadınlara rahatlıkla soramadıklarını, sosyal ağlar yardımıyla çok rahat bir şekilde iletebilmekte ve bir tanışma durumunda ise ilk sorulan "*Çalışıyor musun?*" olmaktadır. Bu soru neredeyse kadınların çoğu tarafından kabul edilmiş bir ön tanışma sorusu hâlini alırken, sosyal ağları kadınlarla tanışma amaçlı kullanan erkekler için artık evliliği teşvik eden bir niyete işaret etmektedir. Bu soru, davranışları ve niyetleri anlamlandırma imkânı sağlarken aynı zamanda kadın rollerine ilişkin beklentinin radikal değişimini örneklemektedir.

Kent toplumu yapısı gereği dönüştürücü bir etkiye sahiptir. Bu bağlamda ailenin yapısal değişimiyle ilgili olarak dikkate değer bir değişim de aile üyeleri arasındaki ilişki biçiminin hiyerarşik ve asimetrik bir ilişkiden eşitlikçi bir ilişkiye doğru yol almasıdır. Yeni kentsel ailelerde kadın ve erkek arasındaki geleneksel hiyerarşik ilişki neredeyse sona ermek üzeredir. Bu gelişmenin arkasında yatan nedenler arasında ataerkil ailenin çözülmesi kadar kadının eğitim düzeyinin yükselmesi, çalışma yaşamına katılması ve ekonomik olarak bağımsızlaşması da yatmaktadır.[105]

Modern öncesi toplumlarda erkek, tercih nedenleri arasında kadının ahlaki davranışını, dindarlığını ve çocuğuna iyi bir anne olma vasfını önemli görürken, modern/geç modern toplumda ise erkek-kadın her ikisi de evlilik tercihi ve tutumlarında belirgin ve seçici olmaya başlamıştır. Giddens'ın da önemle belirttiği gibi "Geleneksel toplumlarda evlilik, çoğu kez eşlerin değil, ebeveynler veya akrabaların inisiyatifiyle oluşturulan bir sözleşmedir."[106] Yeni toplumsal süreçlerde ise aile yapısı ve rollerinde oldukça büyük dönüşümler yaşanmaktadır. Bu süreçlerde aile yapısının ve rollerinin bireysel bir olguya indirgenmesi, aileyi cinsel deneyimin ve sosyalleşmenin bir parçası hâline getirmektedir. Dolayısıyla Gidddens'ın da ifade ettiği gibi çeşitli ihtimallerle birlikte eşlerin özgürce seçildiği cinsel mahremiyet ve arkadaşlık, modern zamanların en belirgin özelliği olmuştur.[107] Artık bir taraftan kent hayatına özgü evlilikler ve tercihler yapılmakta, diğer taraftan nikâhsız birliktelikler yaygınlaşarak toplumsal zeminde yeni meşruluklarla yerini sağlamlaştırmaktadır. Böylece kentleşmeyle ortaya çıkan yeni yaşam tarzları ve yeni aile tipolojisi, doğurganlığı içerisinde barındırmayan veya en aza

---

105 Kadir Canatan, "Türk Ailesinin Tarihsel Gelişimi", *Aile Sosyolojisi*, (Ed. Kadir Canatan, Ergün Yıldırım), 4. Basım, Açılım Kitap, İstanbul 2013, s. 117.

106 Giddens, *Modernite ve Bireysel Kimlik* …, s. 120-121.

107 Giddens, *Modernite ve Bireysel Kimlik* …, s. 118.

indirgeyen bir eğilim göstermiştir. Dolayısıyla ebeveynlerin çocuk yapma işlevi yeni yaşam biçimlerinde belirsiz bir çizgiye doğru evrilerek aileye ilişkin esas önemini kaybetmiştir. Bilindiği üzere çocuk sosyalleşmesinin ilk basamağı olan aile, bu işlevini artık modern zamanların eğitim kurumlarıyla eşit biçimde paylaşmaktadır. Bu sebeple çalışma hayatına katılmış anneler, çocuğun eğitimi ve sağlıklı birey olarak yetiştirilmesi gibi geleneksel rollerini eskisi kadar yerine getirememektedir. Günümüzde özellikle iktisadi nedenlerden ötürü anne ve babanın dışarıda çalışmasıyla birlikte sevgi, şefkat, güvenlik gibi psikolojik temelli birtakım ihtiyaçların ve dinsel değerlerin ailede filizlenip yeşermesi mümkün görünmemektedir. Geleneksel ailede çocuklar ailenin en önemli parçasını oluştururken, zamanla anne ve babalar için önem arz eden konuların içeriği ise giderek çeşitlenmiştir.

Geleneksel geniş aileden, kent ailesine geçiş sürecinde değişimin beraberinde getirdiği bir özelleşmeden de söz etmek gerekir. Nitekim kentsel ailede karı koca arasına dış çevreden gelen müdahaleler giderek azalmakta ve kentsel ailede sevgi gösterisi gibi samimi davranışlar geleneksel geniş aileye göre daha rahat sergilenmektedir. Bununla birlikte kent ailesinde eş seçiminde akrabalar da daha az rol oynamaktadır. Kent ailesinin bu olumlu yönlerinin dışında olumsuz tarafları da söz konusudur. Örneğin kent ailesinde ayrılma ve boşanmalar yüksek oranlara ulaşmıştır.[108] Ayrıca kent ailesi üstesinden gelemeyeceği sorunlarla karşı karşıya kalmakla birlikte anne de çalıştığı veya hastalandığı vakit çocuk bakımı, evin düzeni, yemek, temizlik gibi vb. işler babaya kalabilmektedir. Bir başka deyişle geniş ailenin verdiği dayanışma ve destekten yoksun bir aile görüntüsü ortaya çıkmaktadır.[109] Öte yandan nikâhsız birlikteliklerin yasa dışı ilan edilmeleri bugün eskisi kadar ilgi görmemekle birlikte nikâhsız çocuk sahibi olmayı seçen ilişki biçimleri de aile yapısını bozmaktadır.[110] Günümüz kent toplumunda bu değişimlerin çocuk üzerindeki olumlu yanlarını görmek neredeyse imkânsız hâle gelmiştir. Bunun en belirgin örneğini boşanma sayılarının artışı ile çocukların içine düştüğü *"anne veya babadan birini kaybetme"* durumunda açık bir biçimde görebiliriz. Terk edilmişlik duygusu içinde kalan çocuğun anne ve babasına biçtiği rol ve ebeveyn kaybının yarattığı travmanın boyutları her boşanmayla birlikte derinleşerek *sığıntı veya kayıp çocuklar* meselesini karşımıza çıkarmaktadır.

---

108 Özer Ozankaya, *Toplumbilim,* 7. Basım, Cem Yayınevi, İstanbul 1991, s. 384.

109 Atalay Yörükoğlu, *Değişen Toplumda Aile ve Çocuk*, 7. Basım, Özgür Yayınları, İstanbul 2007, s. 49.

110 Subaşı, "Toplumsal Değişme …", s. 107.

Boşanma ile kadın rollerinin değişimi arasında yakın bir ilişki olup boşanmayı etkileyen temel faktörlerden birinin de kadının aile içindeki rolünün değişimi olduğu açıktır. Zira ekonomik bağımsızlığını elde eden kadın aile ve iş yükü altında bunalmış, kadının rolü ve fonksiyonlarındaki değişim ise dolaylı da olsa boşanmayı arttırmıştır.[111] Bir başka deyişle kadının sosyal hayata çalışma yoluyla katılımı hem statüsünde bazı avantajlar edinmesine yol açmış hem de boşanma konusundaki eğilimlerini kolaylaştırmıştır.

5.2. Yeni Kentsel Ailede Yoksunluk

Kentler, toplumsal yaşamda gerçekleşen süreçleri özellikle de insanların çevreleriyle ve birbirleriyle olan ilişkilerinde yaşanan bir dizi değişimi gözlemlemek için ideal bir alandır.[112] Bu açıdan bakıldığında kent, yoksun kişilerin de dahil olduğu farklı yaşam dünyalarına sahip olan kesimlerin birlikte yaşadıkları alandır. Marshall burada yoksunluk kavramını şu şekilde açıklar: "Asıl anlamıyla bir şeyin insan elinden alınması ya da mülksüz bırakmayı karşılayan yoksunluk terimi, esnek bir şekilde de bir şeye sahip olmama durumu (daha önceden ona sahip olunmuş olsun ya da olmasın) için kullanılmaktadır."[113] Yani yoksunluk, yaşamsal düzlemde şartlara göre değişmektedir; bir insan evden, eğitimden, paradan, işten ve duygusal ilgiden de mahrum olabilir.[114]

Kentsel alanlar, sosyoekonomik ve sosyokültürel özellikleri bakımından hetorejen özellik gösterirler. Kentin bu heretojen yapısı itibariyle iyi durumda yaşayanlar, bir taraftan kendileri gibi olmayanları dışlarken, diğer yandan daha düşük sosyoekonomiye sahip olanlarla komşuluk etmez, daha zengin ve en iyi imkânlara sahip olanlarla iletişim kurmak isterler. Bazı kişiler için kent hayatı, karmaşıklığı içinde her türlü yenilikleri barındırmakla birlikte bazıları için de çelişki oluşturacak derecede toplumsal tehlikelere de ev sahipliği yapmaktadır. Bu durumla ilintili olarak David Harvey aşağıdaki ifadelerde bu çelişkiyi özetliyor:

> "Sıradışı karmaşıklığı, gücü ve güzelliği olan fiziksel bir manzarada en gelişmiş bilgiyi maddeleştirirken, aynı zamanda en büyüleyici sosyo-teknik ve siyasal yeniliklere sahip olan toplumsal kuvvetleri bir araya getiren şehir, insan başarısının tepe noktasıdır. Yalnız, bununla beraber, insanlığın başarısızlığının kirli simgesi,

---

111 Vehbi Ünal, "Geleneksel Geniş Aileden Çekirdek Aileye Geçiş Sürecinde Boşanma Sorunu ve Din", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt 6, Sayı:26, Bahar 2013, s. 595.

112 Laura Buffoni, "Küreselleşmiş Koşullarda Yoksulluğu Yeniden Düşünmek", (Çev. Günseli Altaylar), *Sosyoloji Başlangıç Okumaları*, (Ed. Anthony Giddens), Say Yayınları, İstanbul 2009, s. 318.

113 Gordon Marshall, *Sosyoloji Sözlüğü*, (Çev. Osman Akınhay, Derya Kömürcü), Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara 1999, s. 828.

114 Marshall, *Sosyoloji Sözlüğü*, s. 828-829.

> insanların tatminsizliklerinin şimşeği ve toplumsal ve siyasal çatışmaların arenasıdır.” [115]

Kentlerin çoğalması ve gittikçe artan nüfusla birlikte kalabalıklaşması kent içerisinde sosyoekonomik ve sosyokültürel açıdan eşit olmayan sınıfsal yapılaşmalara yol açabilmektedir. İnsanlar her açıdan tatminsizlik duygusuyla karşı karşıya kalmaktadır. Küreselleşme süreci ile birlikte neoliberal politikalarda yaşanan yeni düzenlemeler ve yapılanmalar, eşitsizliğin, adaletsizliğin, yoksun ve yoksul aileler arasındaki uçurumun gittikçe açılmasına zemin hazırlamıştır. Dolayısıyla yeni kapitalizmin niteliği, yoksulluğun da nitelik ve nicelik olarak değişime uğramasına sebebiyet vermiştir. Genellikle yoksunluğun sadece mutlak yani ekonomik boyutuyla ilgilenilmiştir. Neoliberal politikalarla yoksulluğun azaldığı düşünülürken esasen eski yoksulluk yerini yeni yoksulluk formlarına yani “göreli yoksunluklara” dönüştürmüştür. Mutlak yoksulluğun ekonomik boyutu, büyük kentlerin kenar mahallelerinde oluşturulan yaşam alanlarında, kendi çerçevesinde bir kültür iklimi yaratmıştır. Küresel gelişmelerin etkileriyle iç göçün beslediği yeni toplumsal yapıya eklemlenemeyen ve dışlanma duygusuyla farklı yaşam alanlarına itelenen yoksullar oluşturmuştur.[116] Küreselleşme sürecinde yeni kentsel yoksulluğun ayırt edici bir özelliği de yoksul ailelerin, tüketim imkânlarından yararlanamaması olmuştur. Zira küreselleşmeyle birlikte tüketim zincirinde oluşan dalgalanmalar toplumlara eşit derecede yararlanma olanağı sunamamıştır. Tüketim toplumunda toplumsal aşağılanmaya ve iç sürgüne neden olan faktör ise bireyin tüketici olarak yetersizliğidir; dışlanmanın, yoksun bırakılmanın ya da aşağılanmanın, başkalarının dahil olabildiği toplumsal eğlence ve şölenlerden dışlanmanın üzüntüsüne dönüşen bu yetersizlik, tüketici görevlerini yerine getirememenin hissettirdiği bir güçsüzlük durumu yaratmıştır.[117] Küreselleşme sürecinde neoliberal politikaların düzenlemeleri doğrultusunda eşitsizliğin ve umutsuzluğun yaygınlaştığı, beklentilerin kayba uğradığı kent çeperlerinde yerleşik yoksul aileler, aynı zamanda yoksun ailelerdir; kendilerinden daha iyi durumda bulunan kesimlerle aynı şeyleri tüketme, aynı imkânlara sahip olma ihtiyacı hissetmektedirler. Aynı gelirlere, aynı imkânlara sahip olamayan kesimlerin, içinde yaşadığı

---

115 Tom Horlick-Jones, “Risk Toplumunda Kentsel Felaketler ve Mega-Şehirler”, (Çev. Günseli Altaylar) *Sosyoloji Başlangıç Okumaları*, (Ed. Anthony Giddens), Say Yayınları, İstanbul 2009, s. 477.

116 Mehmet Karakaş, “Küresel Yoksulluğun Öteki Yüzü: Yeni Yoksulluk ve Sosyal Dışlanma”, *Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: 12, Sayı:2, Aralık 2010, s. 9.

117 Zygmunt Bauman, *Çalışma, Tüketicilik ve Yeni Yoksullar*, (Çev. Ümit Öktem), Sarmal Yayınevi, İstanbul 1999, s. 60.

sosyoekonomik sorunların yanı sıra psikolojik olarak da kayba uğramaması mümkün değildir. Yoksun aile her yerdedir, yalnızca kentin periferisinde değildir. Çoğunluğu orta gelirli insanların oluşturduğu bir binada yaşayan apartman görevlisi, diğer apartman sakinlerine göre yoksul kabul edilir. Yoksun(luk) bir bakıma izafi bir kavramdır, nitekim evliliğinde mutsuz olan bir iş adamı yoksun sayılabilirken, onun sahip olamadığı mutluluğa erişen fakir bir kişi de yoksun sayılmayabilir.

Yoksunluğu izafileştiren şeylerden biri de farklı statülerin bir arada yaşama zorunluluğudur. Kentsel hayat bireylere sürekli bir karşılaşma imkânı yaratmakla kalmaz, bir etkileşim ve iletişim ortamı da sağlar. Bu ortamda iletişimi zaman zaman bozan şeylerden biri de "*sosyoekonomik yoksunluk"*lardır. Zira ekonomik yoksunluk ister istemez sosyal dışlanmayı ya da ayrımlaşmayı doğurur. Öyle ki aynı iş çevresinde farklı sosyal statüler kendilerine uygun ya da aynı kategorik oluşumun içinde toplanırlar. Bu durumda kentsel alan içerisindeki karşılaşmalar, daha alt düzeydeki guruplarda bir yoksunluk duygusu oluşturabilir, dolayısıyla daha iyi şeylere erişememe durumu bireyleri mutsuzluğa sürükleyebilir. Statüler arasındaki bu etkileşim ve iletişim mesafesini korumak, çoğu şartlarda yoksul ailelere psikolojik bir korunma da sağlayabilir. Bauman, söz konusu mesafe için kentsel hayattaki yabancıların karşılaşmalarını açıklarken, Erich Fromm'a ait "şipşak resim metaforunu" aktarır:

> "Resim çekme, görmenin yedeği haline geliyor. Elbette ki objektifinizi istediğiniz nesneye yöneltmek için ona bakmak zorundasınız… Fakat *bakmak görmek* değildir. Görmek insani bir işlev ve insana bahşedilen en büyük nimetlerden biridir. Görmek için etkinlik, içsel açıklık, ilgi sabır ve konsantrasyon gerekiyor. Bugün bir şipşak resim ([ki burada] saldırgan ifade önemlidir), temelde görme edimini bir nesneye dönüştürmek demektir…"[118]

Yeni kent ortamında görme ediminin insani özelliği, yoksunlarla karşılaşma alanlarında sadece nesnel boyuta indirgenerek ve köreltilerek içsel açıklığı, şefkati ve merhamet duygularının bastırıldığı bir duygu durumuna işaret eder. Bu görme seçimlerinde bireyin yoksunluğu, sosyoekonomik statüsü boyutuna indirgenerek değerlendirilir. Diğer açılardan yoksun olup olmadığının bir önemi yoktur. Zira kent ortamı uzun süreli ilişkilere izin vermez; geçici ilişkilerin egemen olduğu kentte görme ancak bayramlar, doğum günleri, yılbaşı kutlamaları gibi yılın belli kültürel evrelerinde ve dönümlerinde harekete geçer. Ancak yoksunluğun ayrışması sadece görmeye dayalı bir süreç de değildir. Bu bağlamda kanaatimize göre öteki etkenleri de ekleyerek diyebiliriz ki kent

---

118 Bkz. Bauman, *Parçalanmış Hayat* …, s. 177.

ailesinde yoksunluk kavramını üç kategoriye ayırmak mümkündür: "*Sosyoekonomik yoksunluk, mahremiyet yoksunluğu ve duygusal yoksunluk."*

Sosyoekonomik yoksunluk, mahremiyet yoksunluğu ve duygusal yoksunluk türleri eşit derecede önemli olmakla birlikte her üç yoksunluk türünün de insan üzerinde bıraktığı maddi ve manevi etkileri günümüz değişme koşullarında daha derinden hissetmek mümkündür. Esasen bu üç yoksunluk türü de aile yaşamını derinden etkileyen sosyolojik olgulardır. Amerika'da yapılan çalışmalar değerlendirildiğinde, Flowers (2001), evden kaçan çocukların büyük bir kesiminin sosyal imkânları kısıtlı olan ailelerden geldiğini öne sürmektedir. Evden kaçan çocukların genelde ebeveyninin işsiz olduğu veya yaşadığı evde bir ya da iki biyolojik ebeveyninin de eksik olduğu bilinmektedir.[119] Ailede uzun vadeli çözülmemiş sorunlar ile dönüşü olmayan aşırı çatışmaların da bu duruma etkisi olduğu ifade edilmektedir.[120] Özellikle ekonomik yoksunlukla ilgili işsizlik olgusunun aile yapısına etkisi dikkate alındığında bunun oldukça önemli olduğu gözükmektedir. Toplumumuzda aile kurumunun önemi ve işlevi, bireylerin aile üyeleriyle olan birlikteliği ve belirgin cinsiyet rolleri nedeniyle işsizliğin aile üzerindeki etkileri daha da ağır olabilir. Nitekim yapılan bir çalışmada işsizliğin aile ve eş ilişkilerinde, özellikle erkekler üzerinde olumsuz etkileri olduğu tespit edilmiştir. Ekonomik yoksunluğun en büyük göstergelerinden birini yansıtan işsizler çoğu zaman toplumdan yalıtılmakta ve kamu hizmetlerinden yararlanma şansları azalmaktadır.[121] İşsizlerin en büyük korkusu ise gelecek kaygısı ve belirsizlik gibi olgular stres kaynağı olabilmektedir. Aile geçindirmek zorunda olan işsiz yoksun kesimler için bu durum, bütün aile üyelerinin dâhil olduğu bir endişeye dönüşmektedir.

Mahremiyet olgusuna ise çok eski zamanlardan beri rastlanmakla birlikte modernleşme sürecinin, onu, daha belirgin hâle getirdiğini belirtmek gerekir. Önemli hâle gelmesinin temel sebeplerinden biri de modern/geç modern hayatta mahremiyetin erozyona uğramasıdır. Bilgi ve iletişim teknolojilerindeki gelişmeler başta olmak üzere, modern teknolojik araçlar ve imkânlar sayesinde özel yaşam alanındaki konuşmalar, davranışlar uzak mesafelerden dinlenerek kayıt altına alınabilmekte ve insani yaşam âdeta bir gözetim ağına açılmaktadır Gizli gözetleme ve dinleme, yaşadığımız dönemin bir

---

119 Sıddık Ekici, *Evden Kaçan Çocuklar Aile Dinamikleri ve Suç,* Sentez Yayıncılık, İstanbul 2015, s. 45.

120 Ekici, *Evden Kaçan Çocuklar …,* s. 37.

121 Bkz. Nebi Sümer, Nevin Solak, Mehmet Harma, *İşsiz Yaşam: İşsizliğin ve İş Güvencesizliğinin Birey ve Aile Üzerindeki Etkileri*, Koç Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2013, s. 132, s. 57.

gerçekliği hâline gelmiştir. Mahremiyete yönelik tehditlerin; kendini ifşa etme, merak ve gözetleme gibi üç kaynağı olduğunu belirtmek mümkündür.[122] Kentsel ailenin mahremiyeti yani özel alanı gerek teknolojik aletlerle gerekse ailenin bu araçlar yoluyla kendisinin de dahil olduğu bir süreçte giderek ifşa olmaktadır. Bir başka deyişle aile üyeleri artık mahrem alanın sınırlarının dışına çıkmakta, ailevi sohbet ya da ilişkiler ortamı âdeta kamuya açılmaktadır. Esasen bir sosyal kontrol aracı olarak gözetim, kamusal alanda insani ilişkiler ve davranışları denetim altına alma ve müdahale etme için bir imkânı da içermektedir. Yerine göre sosyal ağlar eşlerin ve aile üyelerinin birbirlerini gözettiği ya da denetime tabi tuttuğu bir bağlamı da ifade edebilmektedir. Dolayısıyla tüketim kültürüne dayalı sosyal medyayı da işin içine sokuyoruz. Habermas'a göre geldiğimiz noktada bugün mahremiyet alanı, "kitle iletişim araçlarının tüketim kültürüne dayalı kamusallığı üzerinden çekirdek ailenin iç dünyasına sızan toplumsal güçlerin akınlarını başlattığı gediğe"[123] dönüşmüştür. Böylelikle mahrem alan "alenileştirilerek" içi boşaltılmıştır. Mahremiyet konusundaki ortaya çıkan açıklık ya da ailenileşme, özel alan duygusu ve anlayışını gerektiren aile için ciddi bir yoksunluk anlamına gelmektedir.

Yeni kentsel ailede bir diğer yoksunluk türü ise *duygusal yoksunluktur*. Bu yoksunluk türünün yeni kentsel süreçte de belirginleşerek önemli bir boyuta geldiği söylenebilir. Zira ilişkilerin temelinde sevgi, fedakârlık, şefkat, özgürlük, sorumluluk vb. manevi duygular eksikse bu duyguların yoksunluğu durumunda belirgin bir manevi yıkım da söz konusu olmaktadır. Aile yaşamı belli gereksinmeler temelinde yürümektedir. "Bu gereksinmeler cinsel ilişkilerin düzenlenmesi, çocukların doğum ve bakımı, karşılıklı sevgi, güven gereksinmesidir."[124] Aile evrensel olmakla birlikte duygusal bir temele dayanır; bunun içinde, sevgi, şefkat, romantik duygular da dâhil olmak üzere karmaşık duygularla temellendirilmiştir.[125] Evlilikte sevgi ve duygusal paylaşımları, diğer unsurların ardına atmak ve bu değerleri ilişki süresince öne çıkaramamak, sağlıklı bir iletişimin oluşmasına engel teşkil edecek zemini hazırlar. Dolayısıyla ailede duygu yoksunluğu var ise diğer bütün yoksunluk türlerinin bundan kaynaklandığını belirtmekte sakınca görmüyoruz. Zira sevgi, saygı ve duygusal paylaşımların olduğu bir

---

122 Alan F. Westin, *Privacy and Freedom*, Atheneum, New York 1970, p. 52-62.

123 Jürgen Habermas, *Kamusallığın Yapısal Dönüşümü,* (Çev. Tanıl Bora, Mithat Sancar), 5. Basım, İletişim Yayınları, İstanbul 2003, s. 283.

124 Joseph Fichter, *Sosyoloji Nedir?*, (Çev. Nilgün Çelebi), 5. Basım, Atilla Kitabevi, Ankara 2001, s. 58

125 Gökçe, "Aile ve Aile Tipleri …," s. 49.

aile ortamında eşler ekonomik açıdan birbirlerini idare edebilirler, sabırla hayat şartlarına göğüs gerebilirler. Ancak eşler arasında bu değerler bulunmuyorsa zamanla diğer yoksunluk türlerinin yaşanması muhtemeldir.

5.3. Yeni Kentsel Ailede Boşanma

Kent çoğulcu kültürün yeridir. Kentlinin tanımı, kentin fırsatlarını kullanmak olarak yapıldığında kentin fırsatlarını kullananların kentli olarak değerlenebileceği söylenebilir.[126] Bugün kent dediğimiz olgu ailelere her türlü özgürlük imkânı sunan, kente özgü özgürlük anlayışının yaygınlaşmasıyla birlikte birçok değişimin de tetikleyicisi olmuştur. Kent ailesi, kültürel değişimlere karşı savunmasız ve açık bir aile yapısına sahip hâle gelmiştir. Son zamanlarda yaygınlaşan boşanma olgusu ve tecrübesi yeni kentsel toplumun en belirgin özelliğini oluşturmaktadır. Toplumsal değişmelerin sayısı ve niteliği çeşitlendikçe boşanmaları da tek bir sebebe bağlamak ve açıklamak güçleşmiştir. Boşanma olgusu tek bir değişkenle açıklanabilecek bir durum değildir. "Boşanmaya yol açan faktörler nadiren tek ve doğrudan bir olayla ilişkili olarak açıklanabilir ..."[127] Marshall, boşanma tanımını yaparken "Hukuksal olarak kurulmuş bir evliliğin, yine resmî yapılar nezdinde ortadan kalkması" olarak tanımlar.[128] Oysaki boşanma süreci resmî olarak yaşanmamışken de eşler birbirlerine olan bağlılıklarını evlilik süreci içerisinde de kopartabilmektedirler. Boşanma olgusunu anlamak için buna neden olan etmenleri ve süreci anlamak gerekir. Boşanma sürecini anlamak demek, sebeplerini de içine alacak şekilde değerlendirmek demektir. Son yıllarda artan oranlarda ailelerin boşanmalarla dağılması, boşanma olgusunun, evlilikten daha fazla söz edilir hâle gelmesine vesile olmaktadır.

Kentleşmeyle birlikte kadının iş ve eğitim hayatında yer alması, aile içi rollerinde çocuğa ve kocasına olan sorumluluğunun içeriğinde ve niceliğinde değişiklikler meydana getirmiş ya da kesintiye uğratmıştır. Yaşanan bu değişimler aile yapısında başta boşanma olmak üzere çok ciddi riskleri de beraberinde getirmektedir. Ülkemizde nüfusun kentlerde toplanması, iletişim teknolojilerinin ve kitle iletişim araçlarının ve tüketim kültürünün yaygınlaşması ile aile içi şiddet ve boşanma önemli bir sorun hâline gelmiştir. Bunlara ek olarak bireysel stres kaynaklarının artması, tüketim odaklı bir

---

126 Aslanoğlu, *Kent, Kimlik ve Küreselleşme*, s. 102.

127 Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı Aile ve Toplum Hizmetleri Genel Müdürlüğü, *Türkiye Boşanma Nedenleri Araştırması TBNA 2014,* İstanbul 2015, s. 196.

128 Marshall, *Sosyoloji Sözlüğü*, s. 79.

yaşam tarzının benimsenmesi ile evliliklerin maddi değerler üzerine kurulması da boşanmaya götüren faktörler olarak değerlendirilebilir.[129] Aile ve Sosyal Araştırmalar Genel Müdürlüğünün 2009 yılında yaptığı *Boşanma Nedenleri Araştırması* sonuçlarına göre boşanmaların artış nedenleri arasında eşlerin sorunlara ilgisiz kalması, yeterli duygusal desteği alamamak, önemsenmediğini düşünmek gibi başlıca sebepler iletişim problemlerinin en büyük göstergesidir.[130] Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı'nın *Türkiye'de Aile Yapısı Araştırması 2011* sonuçlarına göre boşanma sebebi olarak Türkiye genelinde en yüksek oran %27,3 ile sorumsuz ve ilgisiz davranma, %12 ile evin ekonomik geçimini sağlayamama ve %11,7 ile aldatma, %11,4 ile dayak/kötü muamele, içki ve kumar alışkanlığı ise %8,8 oranı ile diğer boşanma sebepleri olarak gösterilmektedir.[131] Buna benzer şekilde Aile ve Sosyal Araştırmalar Genel Müdürlüğünün *Aile Yapısı Araştırması TAYA 2006'*ya göre boşanmanın sebepleri arasında erkekler ve kadınlar "aldatma, aldatılma"; kadınlar "içki ve kumar, dayak/kötü muamele"yi gösterirken, erkekler ise eşlerin ailelerine saygısız davranmasını sebep olarak göstermiştir. Diğer taraftan her iki cinsiyet de eşit derecede "sorumsuz ve ilgisiz davranma"yı boşanmalarının en büyük sebebi olarak göstermişlerdir. Dolayısıyla en yüksek boşanma nedeni olarak her iki taraf da "aldatma ile sorumsuz ve ilgisiz davranma"yı görmektedir.[132] Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı Aile ve Toplum Hizmetleri Genel Müdürlüğü'nün 2008 yılında yaptığı bir araştırmada ise sorumsuzluk, ilgisizlik, yeterli duygusal desteği alamamak gibi nedenler ortaya çıkmaktadır.[133] 2014 yılında yapılan niteliksel bir çalışma bu konuyla ilgili daha ayrıntılı veriler sunmaktadır. Bu çalışmada bireylerin boşanma gerekçesi olarak sunulan verilerde, yakın çevrenin evliliğe müdahalesi ve duygusal ilişki en üst sırada yer almaktadır. Bunları ise aldatma, ekonomik sorunlar ve şiddet takip etmektedir. Eski eşin veya kendisinin alışkanlıkları, yaşam tarzı ve değerleri de evliliğin sona ermesinde etkin faktörlerdir.[134] Boşanmanın niteliksel olarak araştırılması, boşanma nedenlerine ilişkin algı ve tutumları anlamak

---

129 Semra Y. Demirkan, Aysel G. Ersöz, Rahime B. Şen, Emre Ertekin, Özden Sezgin, Ahu Meryem Turgut ve Nuray Şehitoğlu (Araştırma Ekibi), *Boşanma Nedenleri Araştırması*, T.C. Başbakanlık Aile ve Sosyal Araştırmaları Genel Müdürlüğü, Ankara 2009, s. 8.

130 Demirkan ve diğerleri, *Boşanma Nedenleri Araştırması*, s. 102.

131 Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı Aile ve Toplum Hizmetleri Genel Müdürlüğü, *Türkiye'de Aile Yapısı Araştırması 2011*, Ankara 2011, s. 229.

132 Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı Aile ve Toplum Hizmetleri Genel Müdürlüğü, *Türkiye Aile Yapısı Araştırması TAYA 2006*, 2. Basım, Ankara 2014, s. 66.

133 Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı Aile ve Sosyal Araştırmalar Genel Müdürlüğü, *Türkiye Boşanma Nedenleri Araştırması TBNA 2008*, 2. Basım, Ankara 2015, s. 99.

134 Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı Aile ve Toplum Hizmetleri Genel Müdürlüğü, *Türkiye Boşanma Nedenleri Araştırması TBNA 2014,* s. 196.

açısından daha sağlıklı sonuçlar verebilir. Öte yandan 2016 yılında TÜİK'in yaptığı araştırmada da en az bir kez boşamış bireyin boşanma nedeni incelendiğinde Türkiye genelinde en fazla boşanma nedenini %50,9 oranı ile sorumsuz ve ilgisiz davranma oluşturmaktadır. Bunu %30,2 ile evin ekonomik olarak geçimini sağlayamama ve %24,3 ile eşlerin ailelerine karşı saygısız davranması, %20,4 ile aldatma izlemektedir.[135] Yukarıda boşanmayla ilgili verdiğimiz oranlar içinde ilk sıralarda yer alan sebepler, eşin ilgisiz ve sorumsuz davranışları, ekonomik geçimsizlik, aldatma, aldatılma ve yakın çevrenin yani akrabaların evliğe müdahalesi, duygusal bağların zayıflığı dolayısıyla iletişimsizlik olarak değerlendirilebilir. Kuşkusuz diğer nedenler de önemli olmakla birlikte 2006 yılından itibaren yapılan çalışmalarda bu etmenler öne çıkmaktadır.

Giddens'ın da belirttiği gibi "Geleneksel toplumlarda evlilik, çoğu kez eşlerin değil, ebeveynler veya akrabaların inisiyatifiyle oluşturulan bir sözleşmedir. Bu sözleşme genellikle kuvvetle ekonomik faktörlerden etkilenir ve ekonomik ağlar ve faaliyetlerin bir parçasıdır."[136] Modern/geç modern toplumlarda, geleneksel evliliklere özgü unsurların bir kısmı gözükse de evliliği dışarıdan etkileyecek unsurlar azdır. Zamanla dış etkenlerin azalmasıyla birlikte temel evlilik nedeni olarak romantik aşk, yani sevgi unsuru ortaya çıkmaktadır. Dolayısıyla uzun süre devam eden bir evlilikte dış etkenlerin azalmasıyla duygusal doyum da artmaya başlamaktadır.[137] Öte yandan evliliğin temelini teşkil eden sevgi bağının gevşek olması ve çocuk gibi bağlayıcı bir unsurun da bulunmaması evliliğin devam etmemesinde etkili olmaktadır.[138] Evliliğin yıkılmasında ekonomik veya sorumsuzluk gibi bazı sebepler yeri geldiğinde öne çıksa da eşler arasında sağlıklı bir iletişim ve paylaşımın olması, kopmaların önüne geçebilir. Evlilik bağları zayıfsa, bu türden belirtiler evlilikte çatışma sebebi olabilir. Nitekim Satir'a göre boşanma, bireyin yaşamının tüm boyutlarını etkileyen metaforik bir ameliyattır. Boşanmanın kökleri, evlenme aşamasındaki koşullar, beklentiler ve umutlarda saklıdır.[139] Esasen boşanma ile ilgili gözden kaçırılmaması gereken faktörlerden en

---

135 TÜİK, Aile Yapısı Araştırması, 2016, http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1068, http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=21869, (21. 01. 2018), Ayrıntılı bilgi için bkz. İstatiksel Tablolar, Aile Yapısı 2016.

136 Giddens, *Modernite ve Bireysel Kimlik* …, s. 120-121.

137 Giddens, *Modernite ve Bireysel Kimlik* …, s. 121.

138 Gökçe, "Aile ve Aile Tipleri …," s. 66.

139 Bruce Fisher, *Sona Eren İlişkinin Ardından Yeniden Toparlanmak* (Ön söz Virginia M. Satir'a ait), (Çev. Semra Eren), HYB Yayıncılık, Ankara 1998, s. 1.

belirgini kentleşmeyle birlikte kadının rolünün değişmesidir. Kadın rolünün değişmesi, kendisinden daha fazla fedakârlık, sevgi, saygı ve sorumluluk beklenilen kadını aile içinde manen ve madden çok bölünmelere ayırmıştır. Bu sebeple kadın, kocasına ve çocuğuna ilgi, sevgi ve şefkat gösterecek zamanı bulamamaktadır. Kadın rolünün niteliğinin değişmiş olması, sevgi ve şefkat gibi kadınla özdeşleşen manevi değerlerin evlilikte yeteri derecede gerçekleşmemesi, kent ailesini boşanmaya iten faktörler arasında öne çıkarmaktadır.

5.4. Yeni Kentsel Ailede Sekülerleşme

Sekülerleşme, özellikle modern sanayi toplumlarında dinsel inanç, pratik, kurum ve bilincin toplumsal önemlerini kaybetmesi[140] olarak tanımlanabilir. Taylor, sekülerleşmeyi üç kısma ayırarak günümüz sekülerleşmesinin bireysellikle ilgili olduğunu ve çağımızın sekülerliğinin, inancın koşullarına bağlı olarak yaşandığını ileri sürer. "Bu anlamıyla sekülerliğe geçiş, başka şeylerin yanı sıra, Tanrı'ya sorgusuz sualsiz ve hatta sorunsuzca inanılan bir toplumdan, bu inancın çeşitli seçeneklerden biri, hem de çoğunlukla zor bir seçenek olarak görüldüğü bir topluma geçmek demektir."[141]

Seküler eğilimler insani birlikteliklerin hepsinde olduğu gibi ailede de önemli etkilere yol açmaktadır. Geleneksel toplumda din, aileyi belirleyen parametrelerden biriydi. Bu durum ise ailede erkeğin evin yöneticisi olması, çocukların ebeveynlerin bakımından sorumlu tutulması, kadının erkeğine hizmet etmesi ve erkeğin kadının geçim sorumluluğunu üstlenmesi ve ona iyi davranması biçimde vurgulanmaktaydı.[142] Günümüzde de geleneksel ailevi örüntüler olmakla birlikte bunların giderek aşınması doğrultusunda da bir eğilim söz konusudur. Evlilik yaşı yükselmekte, evlilik kararlarında ebeveyn etkisi azalmakta, romantizmle birlikte nikâhsız birlikteler yaygınlaşmakta, az çocuk isteyenlerin sayısı da artmaktadır. Evlilik öncesi yakınlaşma veya flörtleşme biçimi, sekülerleşmeyle birlikte değişime uğramıştır. Esasen modern öncesi dönemde de Anadolu ailesinde İslam fıkhının bilinen ahkâmıyla uyuşmayan bazı özelliklerin var olduğu bilinmektedir.[143] O dönemde toplumsal anlamda kadın ve

---

140 Marshall, *Sosyoloji Sözlüğü*, s. 645; Malcolm Hamilton, "Sekülerleşme var mı yok mu?", (Çev. Günseli Altaylar), *Sosyoloji Başlangıç Okumaları,* (Ed. Anthony Giddens), Say Yayınları, İstanbul 2009 s. 455- 457.

141 Charles Taylor, *Seküler Çağ*, (Çev. Dost Körpe), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2014, s. 5.

142 Ergün Yıldırım, "Aile ve Evlilik Türleri", *Aile Sosyolojisi*, (Ed. Kadir Canatan, Ergün Yıldırım), 4. Basım, Açılım kitap, İstanbul 2013, s. 73.

143 İlber Ortaylı, *Osmanlı Toplumunda Aile*, 9. Basım, Pan Yayıncılık, İstanbul 2009, s. 137.

erkeğin yakınlaşması uygun olmadığı gibi mahremiyet olgusu geleneksel Osmanlı ailesinde önemli bir konuydu ve evler haremlik-selamlık şeklinde düzenlenmekteydi. Ancak günümüzde uzun süreli birlikteliklerin yaşandığı yaşam alanları çoğalmış; iş yeri, okul, eğlence ortamları, modernleşme ve kentlileşmenin de etkisiyle birçok alanda kadını ve erkeği cinsiyetsizleştirmiştir. Evlilik öncesi romantik veya cinsel yakınlaşmalar giderek artmakta ve ailelerin bu konuda gençlere müdahaleleri azalmaktadır. Esasen bu türden birliktelikler aşırıya gidilmediği müddetçe aileler tarafından biraz da olsa kanıksanmış durumdadır. Nitekim bu konuyla ilgili üniversite öğrencileri üzerine yapılan bir araştırmada "evlilik öncesi karşı cinsle tanışma/görüşme"yi onaylayan öğrencilerin oranı %75,2 gibi dikkat çekici bir yükseklikte çıkmıştır.[144] Geleneksel ailede bilindiği üzere eş seçiminde dindarlığa büyük bir önem verilirdi. Ancak günümüzde bu durum sekülerleşmeyle birlikte değişim geçirmiştir. Ankara Üniversitesi ile Gazi Üniversitesi'ne bağlı çeşitli fakültelerin öğrencileri üzerinde yapılan bir araştırmada deneklere, eş seçiminde dindarlığa önem verip vermeyecekleri sorulmuş; deneklerin %49,9 önem vermeyeceğini belirtmiştir.[145] Ankara'da üniversite öğrencilerinin evlilik ve eş seçme konusundaki bazı değişkenlere ilişkin tercih, tutum ve değer yargılarının incelendiği bir araştırmada, üniversite öğrencilerinin eşlerde aradıkları kişilik ve karakter özellikleri ile ilgili olarak sorulan bir soruya, "sevgi" %29 oranla ilk sırayı alırken, "dürüstlük" %24, "hayat görüşü" %13, "sosyokültürel yakınlık" %12 ve "inanç birliği" ise % 11 gibi bir oranla sıralanmıştır.[146]

Sekülerleşme ile ilgili bir diğer değişim ise hukuki bir yasallaştırmayı ifade eden *nikâh işlemlerinde* kendini göstermektedir. Bilindiği üzere nikâh, modern öncesi dönemde dinî kural ve ritüellere uyularak gerçekleştirilen, modern dönemde daha çok yasal bir çerçeveyi gerektirmektedir. Zamanla resmî nikâh ve dinî nikâhın birlikte kıyılması toplumsal bir pratik hâline gelmiştir. Ancak son zamanlarda giderek resmî nikâhın itibarsızlaştırılması söz konusu olmaktadır. Nitekim 2000'li yıllarda yapılan akademik

---

144 Mehmet A. Kirman, *Din ve Sekülerleşme: Üniversite Gençliği Üzerine Sosyolojik bir Araştırma*, Karahan Kitabevi, Adana 2005, s. 208.

145 Münir Koştaş, *Üniversite Öğrencilerinde Dine Bakış*, TDV Yayınları, Ankara 1995, s.79

146 İbrahim Ethem Özgüven, "Üniversite Öğrencilerinin Evlilik ve Eş seçmeye İlişkin Tercihleri", *Aile Kurultayı- Değişim Sürecinde Toplumsal Katılım ve Demokratik Değerler (16-18 Kasım 1994)* içinde, Ankara 1995, s. 208.

çalışmalarda evlilik dışı ilişkilerin yaşanma sıklığı ve partnerler arasındaki mahremiyet sınırlarının farklılaştığı ortaya konulmuştur.[147]

Sekülerleşmeyle bağlantılı bir diğer konu ise ailede çocuklara verilen isimlerin geleneksel dinî kalıplardan giderek uzaklaşmasıdır. Çocuklara verilen isimler, geleneksel kültürün sürekliliğini ve geleneğin gücünü ifade etmesi açısından anlamlıdır. Günümüzde çocuklara verilen isimlere bakıldığında seküler bir eğilim gösteren kent ailesinin, dinî ve milli isimlerden uzak, gelenekte yeri olmayan isimlere yöneldiği görülmektedir. Nitekim Çelik'in Konya'da gerçekleştirdiği alan çalışmasının sonuçlarına göre genç kuşak isimlerinde dindarlık eğiliminin ileriki yaş gruplarına göre daha az olduğu görülmüştür. Yeni isimler daha çok çarpıcı, estetik, kulağa hoş gelen, moda ve fantezi özellikleri olan isimleri içermektedir.[148] Esasen bu durum sekülerleşmenin çok boyutlu bir süreç olduğunu da kanıtlamaktadır.

Aile kurumunun temel işlevleri arasında çocukları sosyalleştirme görevi de bulunmaktadır. "Kişinin çevresiyle ilk teması doğumla katılmış olduğu aile grubu içinde başlar. Sosyolojik literatürde çocukla aile üyeleri arasında başlayan bu etkileşim sürecine sosyalleşme (toplumsallaştırma) denir."[149] Sosyalleşme, toplumun norm ve değerlerini içselleştirme, aynı zamanda toplumsal rollerimizi yerine getirmeyi ve toplumun bir üyesi hâline gelmeyi öğrenme sürecimizdir.[150] Böylelikle aileler sosyalleştirme yolu ile kültürlerini çocuklara aktarmaya çalışır. Sosyalleştirme aynı zamanda dinî açıdan da önemli bir olgudur. Doğumla başlayan sosyalleşme sürecinde insanlar yaşadıkları çevrenin dinini benimsemekte ve yaşam alanını dinî inanç ve pratiklerle şekillendirmektedir. Sosyalleşmeyle ilgili ailelerin çocuklar üzerinde etkilerinin belirleyici olduğu düşünüldüğünde özellikle dinî inanç ve pratiklerde ailelerin baskın olduğunu söylemek yanlış olmaz. Esasen bu durum sekülerleşmenin toplumsal alanda tam anlamıyla gerçekleşmediğinin bir göstergesi olarak öne çıkmaktadır. Modern öncesi toplumlarda aileler kendi üyelerine sadece dinsel eğitim vermezler, aynı zamanda dinî eğitimin çocuk üzerinde görülebilir ve hissedilebilir pratik durumlarını da denetlemeyi de görev edinirlerdi. Ancak modern toplumların seküler yapılanması, dinî eğitimi belirli kurumlara devretmiş olsa da aileler yine de bu

147 Ayrıntılı bilgi için bkz. Volkan Erit, *Sekülerleşme Teorisi: Sekülerleşen Türkiye'nin Analizi,* Liberte Yayınları, Ankara 2019, s. 277-282.
148 Celaleddin Çelik, *İsim Kültürü ve Din*, Çizgi Yayınevi, Konya 2005, s. 199-201.
149 Gökçe, Aile ve Aile Tipleri …," s. 46.
150 Marshall, *Sosyoloji Sözlüğü*, s. 760.

işlevlerini yerine getirerek, inandıkları dinî değerleri ve davranışları çocuklarına aktarabilmektedirler.[151] Dolayısıyla sekülerleşmenin doğal bir sonucu olarak ailenin de kısmen seküler etkilere açıldığını söyleyebiliriz. Ailenin sekülerleşmesi, eş seçiminden nikâh biçimine, çocuklara verilen adlardan sosyalleşmeye kadar kendini gösterebilen büyük toplumsal değişmelerden biridir. Bu sürecin toplumun tüm kesimlerinde farklı düzeylerde de olsa karşılık bulduğunu söylemek mümkün görünmektedir.

5.5. Yeni Kentsel Ailede Yabancılaşma

Kentleşme bireyin yaşam dünyasına cezbedici güzel şeylerin yanı sıra öngörülemeyen birtakım sorunları da taşır. Bireyin hayatını etkileyen bu sorunlardan biri de kentsel yaşantının yabancılaşma dediğimiz yeni bir olguyla, bireyi karşılaştırmasıdır.[152] "Yabancılaşma terimi, en genel çerçevesiyle bireylerin birbirlerinden ya da belirli bir ortam veya süreçten uzaklaşmalarını anlatır."[153] Yabancılaşmanın temelinde bireyselleşme vardır. Daha doğrusu yabancılaşma bireyselleşmenin bedelidir.[154] Bir başka deyişle kente özgü bireyselleşme potansiyel olarak yabancılaşmayı içerir. Oysa aile, üyelerin bireyselleşmesinden değil, kolektif birliğinden meydana gelmektedir. Aile olmak, sadakat, bağlılık, paylaşım gibi değerlerin bütünlüğünü sağlayıcı unsurları gerektirir. Modernleşme "birey" olgusunu öne çıkarırken; aile içerisinde kadın, erkek, çocuk vb. gibi kategoriler birbirinden bağımsız bir şekilde konumlandırılmıştır.[155] Bu bağlamda ailenin yabancılaşması ise eşlerin birbirlerine, çevresine, yaşadıkları ortama, içinde yaşanılan kültürün değerlerine uzak düşmeleri anlamına gelir. Buna göre yeni kentsel ailedeki yabancılaşma türünü, "*Aile içi ilişkilerde yabancılaşma ve ailenin dış çevreyle ilişkilerinde yabancılaşması"* olarak ikiye ayırabiliriz.

Aile içi ilişkilerde eşler arasında sevgi, saygı, şefkat, fedakârlık vb. birçok manevi boyutun zayıflığı eşlerin birbirlerine yabancılaşmasına neden olmaktadır. Ailede bu tür manevi değerlerin zayıflamasına neden olan içsel ve dışsal birçok etmen olsa da ailedeki mekânsal iletişim bağlarının kopukluğunun, bu değerlerin zayıflamasının arkasındaki

---

151 Kenan Çağan, "Ailenin İşlevleri", *Aile Sosyolojisi,* (Ed. Kadir Canatan, Ergün Yıldırım,) 4. Basım, Açılım Kitap, İstanbul 2013, s. 83.

152 Orhan Türkdoğan, *Çağdaş Türk Sosyolojisi: Araştırma, Yöntem ve Teknikler*, 2. Basım, Turan Yayıncılık, İstanbul 1995, s. 60.

153 Marshall, *Sosyoloji Sözlüğü*, s. 798.

154 Peter L. Berger, Brigitte Berger ve Hansfried Kellner, *Modernleşme ve Bilinç*, (Çev. Cevdet Cerit), Pınar Yayınları, No:27, İstanbul 1985, s. 218.

155 Mustafa Tekin, "Sekülerleşme Bağlamında Aile ve Kadın", *Aile Sosyolojisi Yazıları*, (Ed. Mustafa Aydın), Açılım Kitap, İstanbul 2014, s. 265.

gizli etmenlerden biri olduğu gerçeği genelde göz ardı edilir. Nitekim eşlerin aynı mekân içinde 'zayıf birlikteliğine' koşut olarak sevgi, saygı, paylaşım ve sorumluluk gibi ilişkileri bağlayıcı manevi değerler de zamanla azalmaktadır. Ailede etkileşimi sekteye uğratan bu önemli faktörler çoğunlukla görmezden gelinmekte veya göz ardı edilmektedir. Modernleşmenin getirdiği iş bölümü ve eşler arası rol dağılımı hem kadını hem de erkeği evsel mekânda uzun birlikteliklerden soyutlamaktadır, özellikle bu dönüşümün merkezi noktasında bulunan kadının, evde ailesine ayırabileceği zaman da gittikçe azalmaya başlamıştır. Oysaki eşler arasında ortak bağlar paylaşıldıkça artar, birlikte geçirilen zamanların kısalması, artan iş bölümü, ailede kolektif bağların azalmasında önemli etkendir; burada, zaman ve mekânın işlevsel yönlerinin "zayıf birlikteliği" söz konusudur. Geleneksel eski evlerde ve mahallelerde samimi bir ortam vardı; televizyon, internet ve telefonun yaşam dünyamıza karışmasıyla birlikte geleneksel mahalle sohbetleri yerini apartman dairelerinde iç mekânlara bırakmıştır. Artık ev içi koridorlarda karşılaşan bireyler "Ne yapıyorsun?", "Ne haber?" tarzındaki "geçiştirmeli kısa diyaloglar"la iletişim kurmaktadır. Oysaki aile üyelerinin birbirleriyle iletişimlerinde kısa süreli bile olsa kuracakları sıcak temaslar aile içi bağların daha sıkılaşmasına zemin hazırlayabilir. İnsanlar hâl hatır sordukça, konuştukça sevgi bağları artabilir ancak anne-babaların çoğu, çocuklarının düşünsel ve davranışsal özelliklerini bilmekten, duygusal ve manevi durumlarını hissetmekten uzak düşmüşlerdir. Sennett, *Gözün Vicdanı* adlı eserinde sanayi devrimiyle birlikte evin, bir sığınak durumuna gelemeyişinin önemine vurgu yapar. Ona göre eski evlerin odaları çok bölmeli değildi, çok odalı olsalar bile genellikle aile her türlü ihtiyacını yine bir tek odada gidermeye çalışırdı, oda sayısının azlığı veya bütün ihtiyaçların tek bir odada giderilmeye çalışılması aile üyelerini kaçınılmaz olarak bir araya getirerek daha sıcak ve samimi bir ev ortamı yaratırdı. Aynı evin odası içinde yatılır, kalkılır, yemek yenilir, dualar edilirdi. Aile her zaman dünyevi yaşamın bir sığınağı olarak görülmüştür. Ancak sanayileşmeyle birlikte öznel yaşamın içsel mekânları çeşitlendirmesi ve çoğaltması sonucu insanlar kendilerine tahsis edilen odalarla birlikteliği tercih eder duruma gelmiştir. Böylece içsel mekân yani ev, kutsal sığınak işlevini sağlayamamıştır. Sennett evin kutsal sığınak olamamasının diğer nedenini ise aile içi rollerdeki eşitsizliğin dışarıda tutulamamasına bağlar. 19. yüzyılda erkekler sokağa salınırken kadınlar ise iç mekâna kapatılıp yalıtılarak, ev ahlaksal sığınak işlevini görmüştür.[156]Ailenin birbirine yabancılaşmasının

[156] Ayrıntılı bilgi için bkz. Sennett, *Gözün Vicdanı* …, s. 38-49.

köklerini Sennett esasında 19. yüzyıl öncesi ve sonrası iç mekânların işlevsel değişimlerini karşılaştırarak açıklamış gibidir. Ona göre, "Evlerin iç tasarımı ondokuzuncu yüzyıl boyunca aile bireylerini birbirinden gittikçe daha çok ayırdı ve bedensel gereksinimleri evin içinde giderek daha çok gizledi. Artık evin ortak ve özel alanları arasında, oturma odasıyla yatak odası arasında ayrım vardı." Bu dönem evlerde oda sayısının çokluğu, mutfağın, yatak odasının, çocuk odasının, oturma odasının, bilgisayar odasının bölmelere ayrılması bireyin yabancılaşmasına bir nevi imkân yaratmıştır. Mekândaki değişimin aile yapısına etkilerine değinen Bauman da günümüz evliliklerin eski istikrarlı yapılarının bozulmasını estetik mekân tarafından aşındırılmasıyla bağlantı kurarak açıklar. Ona göre:

> "Evliliğin gözden düşmesinin, daha istikrarlı, ortodoks aile modellerinin yerini çeşitli "birlikte yaşama" biçimlerinin alması yönündeki giderek artan eğilimin, (yeni bir bildirime kadar hepsi hiçbir bağın olmadığı, programatik olarak epizodik olan) deneysel, parçalı ve epizodik birlikteliğe yönelik hevesin ve diğer proteofili tezahürlerinin hep, toplumsal mekânın estetik mekân tarafından aşındırılmasının ve toplumsal mekân oluşturmanın kriterlerinin ve mekanizmalarının yerini giderek estetik mekân oluşturmanın kriterleri ve mekanizmalarının almasının yan etkileri olduğunu ileri sürüyorum."[157]

Kendisine ait özel bir odaya sahip bireylerin gündelik hayatlarını çoğunluğunu burada geçirmesi, bir müddet sonra giderek aile içinde yalnızlaşma eğilimine girdiklerine işaret etmektedir. Dolayısıyla yabancılıkla, yalnızlık iç içe geçmiş olgulardır. Öte yandan iç mekânın günümüzde artan işlevselliği sebebiyle teknolojik gelişmeler de giderek mekânın vazgeçilmez unsuru hâline gelmiştir. Bir başka deyişle iç mekân tasarımı ve teknolojik faktörler aile içi ilişkilerin yönünü değiştirmekte, bireyin yalnızlığını tatmin etmesine ve zamanını doldurmasına sebep olmaktadır. Böylelikle *teknoloji bireyin yalnızlığının iç mekândaki yeni dostu hâline gelmiştir.* Esasen aile ve kent tipi ilişkide ev, aileyi dış dünyanın düşmanlığına ve kötülüğüne karşı koruma görevi sağlaması gerekirken içsel mekânların özelleşmesi, aile üyelerini birbirinden tecrit ederek, neredeyse bütün ilişkilerini yeni teknolojik imkânlarla giderebileceği yeni bir ortam yaratmıştır. Bu anlamda teknolojinin de bireyin yabancılaşmasındaki rolünü kabul etmek gerekir.

---

157 Zygmunt Bauman, *Postmodern Etik*, (Çev. Alev Türker), Ayrıntı Yayınları, İstanbul 1998, s. 218-219.

Kentin dönüştürücü etkisi ile insanı belli bir mekânda sınırlı sayıda işlevlerle baş başa bırakması ve aile içi ilişkilerde manevi duyguları ve pratikleri tecrübe edebilecek zamanın daralması, ailenin duygusal bağlarında ve sosyalleşme eğilimlerinde kırılmalara yol açmaktadır. Burada sosyalleşme eğilimlerine, ailenin çocuklarını yetiştirme tarzı, dinî eğilimler ve hayata bakış açılarını örnek verebiliriz. Evsel mekânda artık eşler yeteri kadar çocuklarıyla ilgilenememekte, sosyalleşmeyle ilgili gerekli eğitimleri verememektedir. Geleneksel ailelerde üst ebeveynler, çocukların dinî eğitimlerine önemli katkılarda bulunurdu. Ancak bugün üst ebeveynin de ayrıldığı küçülen ve çeşitlenen yeni kentsel ailede, aile içi sorunların çeşitlenmesi, aile üyelerinin birbirlerine karşı ilgisizlik tutumlarının artmasına sebep olmaktadır.

"Ailenin dış çevreyle ilişkilerinde yabancılaşması" ile insanın kendi kültürel değerlerine, akrabalarına, çevresine, çalıştığı kuruma, ilişkide bulunduğu diğer sosyal kurumlara olan yabancılaşmasını kastediyoruz. Yeni kentsel hayat, farklı ve yeni biçimlerde modern ile gelenekselin, yeni ile eskinin kıyasıya karşılaşması, kimi zaman da uyuşması olarak izlenir. Değişim çok güçlü ve etkili bir süreç olmakla birlikte ilişkiler bu süreçte değişime uğrar ve yeni biçimler alır. Değişim komşuluk, akrabalık, mahallelilik, kentlilik zemininde yeniden yorumlanır.[158] Her bir değişim esasen bir yabancılaşmadır. Bizimle birlikte her şey değişmekte, yeni komşular, yeni muhitler, yeni yaşam alanları, yeni iş alanları, uzun süredir görmediğimiz akrabalara evlilik yolu ile katılan yeni akrabalar. Geleneksel ailelerde özellikle çevre ve akraba ilişkileri birincil ilişkiler düzeyinde işlerdi; insanlar samimi, yardımsever ve güçlü dayanışma bağlarına sahipti. Kentleşme bu güçlü dayanışma bağlarını yıpratarak ailenin akrabalarına ve çevresine yabancılaşmasına yol açmaktadır. Öte yandan yeni iş alanlarının ortaya çıkması ve hayatın giderek karmaşıklaşması işe girmek için aranılan niteliklerin sayısını çoğaltmıştır. Bir kişinin uzun süreli bir işte çalışması giderek zorlaşmakta, sürekli iş değişikliği, kişilerin kendi işlerine de yabancılaşmasını doğurmaktadır. Hayatın her günü çoğu kez sayısız kurumla (sağlık, adalet, eğitim vb.) iletişime geçmek zorunda olan birey, kurumların getirdiği prosedürlere, yeniliklere ayak uydurma konusunda gerginlikler ve çekincelerle yaşamaktadır. Dolayısıyla kentte yaşamın her alanı aile için bir yabancılaşma doğurmakta ve bireyin toplumla temasa geçtiği tüm iletişim yolları kendi içinde özel bir kırılganlık barındırmaktadır. Anlaşılan

158 Alver, "Kent İmgesi", s. 32.

o ki kentleşme olumlu veya olumsuz, hangi yönden olursa olsun, sürekli toplumsal sorunlar ortaya koymaktadır.[159]

5.6. Yeni Kentsel Ailede Teknoloji ve Etkileri

> "Yarım yüzyıl önce kasabını, manavını, sütçüsünü, alışveriş yaptığı diğer yerel tüccarları, gündelik ilişkiler içinde, hikâyeleri ve biyografileri kendisininkiyle kesişen münferit şahıslar olarak tanıyan kentli ev hanımı için, kişiliği olmayan bir süpermarkette haftalık alışverişi yaparken kazara bir komşuya rastlaması olabilecek tek güzel şey. Ev kadını, artık hali vakti yerindeyse, kanlı canlı dostların yerini alan elektrik veya elektronik aygıtlarla çevrilidir: Gerçek dostları, yol göstericileri, âşıkları, yaşamadığı hayatları yaşatanlar televizyon ekranındaki gölgelerdir veya görüntüsüz sesler. Onlara cevap verebilir, ama sesini duyuramaz: Bilindiği gibi, bu tek taraflı bir sistemdir. Yayılma alanı ne kadar büyükse, uzak bir kaynağa ve uzaktan kumandaya olan bağımlılık o kadar artar."[160]

Mumford'un yukarıda ifade ettiği gibi teknoloji son yüzyılda, insanoğlunun ruhunun da temas ettiği mekânlara el atmış, zamanla insanı, sosyal çevresinden, hemşerilik, akrabalık ve dostluk bağlarından uzaklaştırmıştır. Gündelik yaşam dünyalarının belirlenmesinde oldukça etkili olan teknolojinin varlığı ve insan ihtiyaçlarını karşılama potansiyeli giderek bağımlılık derecesinde önemli bir yer işgal etmektedir.

Kentlileşme süreci ve küreselleşmenin de etkisiyle bugün neredeyse teknolojinin nüfuz etmediği bir aile yoktur. Kentli insanın teknolojiyle tanışması birçok dönüşümün habercisi olmuştur. Burada teknolojik gelişmenin günümüze yansıyan yeni yüzlerinden ve boyutlarından söz ediyoruz. Yeni teknolojiyle sürekli dönüşümü sağlayan şey, teknolojinin zamandan ve maliyetten tasarruf sağlayan bir getirisinin olduğu kadar insan yaşamına olan olumsuz etkilerinin de hesaba katıldığı bir değerlendirme sürecini içermesidir. Bu bakımdan birçok nokta veya bileşeni değerlendirmeye katmak, ailenin kentsel anlamda manevi dönüşümünü anlamak açısından bir gereklilik arz etmektedir. Bugün teknoloji, kent içinde ulaşımdan, gündelik alışverişe ve kişiler arası iletişime kadar hayatın hemen her alanına sirayet etmiştir. Öte yandan kendini sürekli yenileyen tüketime ve piyasaya yönelik bir üretim anlayışı içerisinde gelişen teknolojik keşifler de sürekli olarak yaşamı kolaylaştırmak adına gündelik hayatımızı egemen olmaktadır.

Teknolojik gelişmenin yeni evreleri ile küreselleşme arasında özel bir bağlantı vardır. Kongar'a göre teknoloji, küreselleşmenin ilk ayağını oluşturmaktadır. Teknoloji

---

159 Türkdoğan, *Çağdaş Türk Sosyolojisi* …, s. 60.
160 Mumford, *Tarih Boyunca Kent* …, s. 621.

kaynağını da iki farklı devrim teşkil etmektedir. Birincisi, iletişim devrimi yani telefon, diğeri ise bilişim teknolojisi yani bilgisayardır. Bu iki teknolojik devrim bir arada geliştiği için yeni bir teknoloji *İletişim ve Bilişim Devrimi* doğmuştur.[161] Bu iki devrime alternatif devrim ise televizyonun icadıdır. Postman'nın ifadesine göre televizyon aynı zamanda ince yollarla bir kumanda merkezidir. "Telefon sisteminin nasıl kullanılacağını, hangi filmlerin görüleceğini, hangi kitap, kaset ve dergilerin alınacağını, hangi radyo programlarının dinleneceğini televizyondan öğreniriz. Televizyon iletişim oranımızı, başka hiçbir iletişim aracının gücünün yetmeyeceği tarzlarda bizim adımıza düzenler."[162] Etkin bir kitle iletişim aracı olan televizyon yıllardır kitleler üzerinde etki yaratan bir bilgi kaynağı hâline gelmiştir. Televizyon dünyanın algılamasında ve anlamlandırılmasında rol oynayacak düzeyde hayatın merkezindedir. Bu sebeple televizyon sadece teknolojik bir kitle iletişim aracı olarak görülmemeli, aynı zamanda kültürel-toplumsal etkileri de göz önünde bulundurulmalıdır.

Bugün etkileşimli hâle gelen televizyona artık çocukların kolay erişebildiğini, onun olumlu yanları kadar tehlike arz edecek yanlarının da bulunduğunu,[163] özellikle ergenlik dönemindeki çocukların yaşamlarını şekillendiren öğelerin başında önemli bir yer tuttuğunu görmekteyiz.[164] Bu yeni teknolojinin insan yaşamına olan etkisini televizyon kadar bilgisayar teknolojisinde de görmek mümkündür. Nitekim okul öncesi eğitim alan çocukların ve ailelerin bilgisayar oyunu oynama alışkanlıklarını belirlemek için yapılan bir araştırmada aileler, çocuklarının %48,8'nin haftada 1-2/3-4 kez şiddet içeren bilgisayar oyununu oynadıklarını belirtmişlerdir. Yapılan araştırmalar şiddet içeren bilgisayar oyunu oynamanın çocuklarda ve gençlerde saldırgan davranışlara neden olduğunu göstermektedir.[165] Okul öncesi çocukların ev yaşantısındaki teknolojik etkileşimlerinin bilgisayar okuryazarlığı becerileri üzerindeki etkisini ölçen diğer bir araştırmada ise araştırmaya katılan çocukların

---

161 Emre Kongar, *Küresel Terör ve Türkiye*, 13. Basım, Remzi Kitabevi, İstanbul 2016, s. 19.

162 Neil Postman, *Televizyon: Öldüren Eğlence*, (Çev. Osman Akınhay), 3. Basım, Ayrıntı Yayınları, İstanbul 1985, s. 91-92.

163 Ali Murat Kırık, "Televizyonun Gelişim Çağı Çocukları Üzerindeki Olumsuz Etkileri ve Ebeveynlerin Kontrol Sorunu", *21.Yüzyılda Eğitim ve Toplum*, Cilt 2, Sayı 4, Bahar 2013, s. 190-191.

164 Fatih Erdoğan, H. Tezcan Uysal, Ahmet Altın ve Erkan Saki, "Televizyon Eğilimi, Özdeşleşme ve Medya Okuryazarlığı Kavramlarının İlişkilendirilmesi: Ergenlik Dönemindeki Çocuklara Yönelik Bir Araştırma", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi,* Ağustos 2015, Cilt 8, Sayı 39, s. 859.

165 Duygu Akçay ve Hilal Özcebe "Okul Öncesi Eğitim Alan Çocukların ve Ailelerinin Bilgisayar Oyunu Oynama Alışkanlıklarının Değerlendirilmesi", *Çocuk Dergisi*, 2012, Cilt 12, Sayı 2, s. 69.

%54'ünde bilgisayar okuryazarlık düzeyinin yüksek olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bu çocukların bilgisayarı tek başına kullanma oranları %76 iken televizyonu kullanma oranı ise %77'dir.[166] Anlaşılan televizyon ve bilgisayar teknolojilerinin artık giderek evde hem çocuklar hem de diğer aile bireylerinin bireyselliğini artıracak bir şekilde ev hayatına dahil olması, yeni kentsel ailenin bütünlüklü yapısı ve aile içi ilişkiler açısından önemli riskler içermektedir.

Kent, bugün kitle bilgi-iletişim teknolojilerinin bütün aile yaşantılarına nüfuz edebilecek kadar egemen olduğu yeni bir iletişim muhiti hâline gelmiştir. Bilgi teknolojileri ve sosyal yapı arasındaki ilişkinin boyutu özellikle kentli aile bağlamında çok daha derinlikli ve etkili sonuçlar doğurabilmektedir. Yeni teknolojiler, bir taraftan zaman ve maliyetten de tasarruf sağlayarak kentsel ailenin yaşam standardının yükselmesine neden olurken, bir taraftan da aile yapısına zarar verebilme potansiyelini taşımaktadır. Yeni bilgi-iletişim teknolojilerinin aile yapısına zarar verebilme potansiyeline rağmen insanların bu teknolojik gelişmelerden uzak kalma seçeneğine sıcak bakmadıkları da bir gerçektir. Zira teknoloji, beraberinde birçok insani sosyal problemler getirmenin yanı sıra hayatı kolaylaştırıcı ve sistematiğe edici vazgeçilmez özelliklere de sahiptir. Bu bağlamda teknolojinin geldiği aşamada kitle iletişim araçlarının olağanüstü faydalarının yanı sıra gündelik hayatı ve aile içi ilişkileri zayıflatacak etkilere yol açtığını tahmin etmek zor değildir. Özellikle internet üzerinden gelişen yeni sosyal ağlar vasıtasıyla aile içi iletişimin bazı kırılmalara uğradığını göz önünde tutmak gerekir. Mumford'un yukarıda kentli kadın ile ilgili ifadelerine bakıldığında, yeni teknolojinin bireyin, giderek kendine ve çevresine yabancılaşmasına ve yalnızlaşmasına işaret etmesi önem taşımaktadır. Kentli insanın çevresi, teknolojiyle bu kadar kuşatılmışken hemcinsleriyle sosyalleşme zamanı bulması artık giderek zorlaşmakta ve ilişkilerine mesafe girmektedir. Ancak sanal sosyal ağlar sayesinde bu mesafenin de giderek silikleştiği ve hatta farklı bir yön kazandığı söylenebilir. Esasen mesafenin önemsizleşmeye başlaması artık yeni teknolojik aygıtların günümüz insanını oyalayıcı bir niteliğe bürünmesi olarak da görülebilir. Zira teknolojik gelişme bir yandan zamanı ve

---

166 Buket Akkoyunlu ve Belma Tuğrul, "Okul Öncesi Çocukların Ev yaşantısındaki Teknolojik etkileşimlerinin Bilgisayar okuryazarlığı Becerileri Üzerindeki Etkisi", *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi,* Sayı 23, 2002, s.16-17.

mekânı izafileştirirken, diğer yandan da ironik şekilde oyalayıcı ve yabancılaştırıcı etkilere yol açabilmektedir.

Mumford, *Makinelerin Efsanesi*'nde "… dahası kendi idrakine vardığı andan itibaren bebek, herhangi bir makinede bulunmayan birçok özellik sergiler. Eğer makine bir kişiye dönüşebilseydi, İncil veya Kuran'da geçen herhangi bir mucizeden kat kat daha muazzam bir mucize olurdu"[167] der. Mumford'un da belirttiği gibi bu efsaneye bakış açımız, yaşam tarzlarımızı şekillendirmektedir. Teknolojik ilerlemenin hızına karşı koymak imkânsız olabilir ancak bu gelişmeyle brlikte yabancılaşma da risk unsuru olarak artmaktadır. Öyle ki bugün gelişen teknolojinin aile yapılarına olumlu etkilerinden daha ziyade ilişkilerde ve rollerde hayatın akışı ve sürekliliğinde ürettiği çatışmalar ve tramvalar dile getirilmektedir. Nitekim sosyal araştırmalar internetin eşler arasında iletişim kopukluğuna, aldatmaya ve hatta boşanmalara kadar giden sonuçlar yarattığına işaret etmektedir.[168] Böylelikle gelişen teknoloji ile birlikte yaşamın her alanında bir denge, istikrar ve bütünlükten bahsetmek bir hayli zorlaşmıştır. Toffler'ın da bahsettiği gibi birey yaşamın her alanında parçalanmışlık olgusuyla karşı karşıya kalabilir. Bu olgu özellikle kişilik parçalanması olarak karşımıza çıkmakta ve birey, günlük hayatın anlamı konusunda derin açmazlara ve bunalımlara dolayısıyla birtakım değer krizlerine düşebilmektedir. [169]

6. Yeni Kentsel Ailede Maneviyat ve Yeni Krizin Göstergeleri

20. yüzyılın son çeyreğinde üzerinde çok tartışılan geç modernlik söylemi, özellikle kültürel ve düşünsel alanlarda birçok bilim adamı ve araştırmacının ilgisini çekmiştir. Modernliğin bu yeni aşaması ile ilgili yapılan birçok tartışmaya rağmen bu dönemin, tamamen modernlikten kopuş olduğu tezi çok yaygın kabul görmemiştir. Modernitenin bu aşamasıyla başlayan değişim süreci; tüketimde, üretimde, kentleşmede kısacası hayatın her alanında varlığını hissettirmektedir. Nitekim geç modern çağın bir geçiş evresi olduğu sadece modernitenin bir devamı değil, daha kapsamlı yapısal dönüşüm türlerinin de habercisi olduğu söylenebilir.[170] Yaşanılan bu değişim aile ve kent arasında diyalektik bir süreci içermekte olup bu süreçten aile kadar kent de nasibini almaktadır.

---

167 Lewis Mumford, *Makine Efsanesi*, (Çev. Fırat Oruç), İnsan Yayınları, İstanbul 1996, s. 171-172.

168 Verda Tüzer, "İnternet, Siberseks ve Sadakatsizlik", *Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar-Current Approaches in Psychiatry,* Cilt 3, Sayı 1, 2011, s. 102-105*;* Reyhan Cafri ve Pınar Özdemir Çukadar, "Boşanmanın Sosyo-Ekonomik Nedenleri Üzerine Mekânsal Ekonometrik Bir İnceleme", *Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi,* Eylül 2018, s. 420.

169 Alvin Toffler, *Üçüncü Dalga,* (Çev. Selim Yeniçeri), Koridor Yayıncılık, İstanbul 2008, s. 24.

170 Giddens, *Modernite ve Bireysel Kimlik* …, s. 260.

"Zaman içinde şehrin her bölgesi ve mahallesi, içinde yaşayanların karakterinden ve özelliklerinden bir şeyler alır. Şehrin her bir ayrı parçası kaçınılmaz olarak, içerdiği nüfusa özgü hassasiyetlerle bezenir."[171] Bu diyalektik karmaşık bir döngüyü içermekte olup, onu betimlemek nispeten zordur. Ancak şunu belirtmek gerekir ki bundan en çok etkilenen de aile yapısıdır. Bu sebeple ailenin dönüşümüne ilişkin bu diyalektikten nasıl etkilendiğini anlamaya çalışmak önem arz etmektedir.

Bilindiği üzere yeni kent ailesi, teknolojinin gelişmesi ve ilerlemesinden son derece etkilenmiştir. Teknolojinin belirgin bir biçimde ev içi hayatı da etkilediği yeni kent ailesi, üyelerinin daha özgür bir biçimde yaşadığı, birbirlerine karşı sorumluluklarının daha esnek olduğu bir yapıya sahiptir. Dışarıdan bakıldığında söz konusu ailede evlilik ve evliliğin getirdiği yükümlülükler, bu esneklik sebebiyle kısmen gevşemiş görünmektedir. Aileye yönelik geleneksel algı ve anlayışı sürdüren çevreler açısından bu yeni örüntünün sindirilmesi kolay olmayabilir. Aile yapısını etkileyen farklı yaşam tercihlerinin ve tarzlarının pratiğe sokulması, daha çok modern sonrası düzlemde mümkün olmuştur. Yeni kentsel ailede bireyler arasındaki kişisel ve psikolojik bağların önemi daha fazla ve belirgin bir biçimde öne çıkmıştır. Bu yeni aile yapısı toplumsal değişme koşullarına uygun olarak yeni bir hayat tarzını beraberinde getirmektedir. Eskiden boşanmalarla birlikte yeniden evlilikler gündeme gelirken, boşanan çiftlerden biri kendine uygun iyi bir eş adayı bulduğunda çok fazla beklemeden evlilik olayını gerçekleştirirdi, şimdilerde ise tek ebeveynli bir aile yapısının giderek görünür olmaya başladığı dönemde boşanan çiftler hemen evlenmeyip uygun bir eş adayı çıkıncaya kadar beklemeyi tercih etmektedir. Türkiye'de geleneksel aile örüntüsü bütün bu değişim süreçlerinde kısmen devam ederken yeni kentsel aile de modernitenin bu yeni aşamasına uygun özelliklerle eşlik etmektedir. Bu süreçte yeni kentsel aile, daha bağımsız bir aile tipine evrilmektedir. Söz konusu *Bağımsız Kentsel Aile* tipolojisine ek olarak daha öncede bahsettiğimiz gibi *Geri Dönüşe Açık Kentsel Destekli Aile*, *Tek Ebeveynli Aile* ve *Karışık Aile* gibi yeni aile tipleri de eklenmiştir. Bu yeni aile tipleri içinde en dikkat çekici aile tipinin *Geri Dönüşe Açık Kentsel Destekli Aile tipi* olduğunu belirtmiştik. Nitekim bu aile tipi yeni kentsel yaşamın çeşitli seçeneklerine imkân veren, değer ve tutumları gelecek kuşaklara aktaran, değişimlerin yarattığı gerilimlere karşı

---

171 Robert E. Park, "Şehir: Kent Ortamındaki İnsan Davranışlarının Araştırılması Üzerine Öneriler", (Çev. Pınar K. Kayalıgil), *Şehir: Kent Ortamındaki İnsan Davranışlarının Araştırılması Üzerine Öneriler*, (Ed. Robert E. Park, Ernest W. Burgess), Heretik Yayınları, Ankara 2015, s. 42.

duygusal destek sağlayan bir aile biçimi olarak öne çıkmaktadır. Dolayısıyla çok boyutlu bir değişim süreci yaşayan Türkiye'de de bu bakımdan oldukça farklı aile tiplerinin bir arada yaşadığı söylenebilir.

Bauman, içinde bulunduğumuz dönemin özelliklerini betimlerken sürecin tüketici özeliğine vurgu yapar ve *modern dönemin üretici, modern sonrası dönemin ise tüketici* olduğunu vurgular. Ona göre üretici toplumundan, tüketici toplumuna geçmenin birçok sonucu olmuştur ve en belirgin sonucu ise eski düzen toplumunun dağılmasıydı, böylelikle evlilikler, aileler, ebeveynlik, mahalleler ve işyerleri, rollerinin çoğunu yitirmiş oldular.[172] Modern sonrası dönemin aileye yansıyan en belirgin özelliği aile üyelerinin tüketici kimliğe iyice bürünmeleridir. Zira kapitalist sürecin hızıyla da paralel giden tüketim olgusu gerek kentin gerek ailenin yaşam tarzını şekillendirmektedir. Kentler genelde insan ilişkilerinin, özelde ise aile üyelerinin birbirleriyle olan etkileşimini belirler. Buna göre tüketim toplumunun kentsel aile yapısına getirdiği bazı olumsuz etkiler de bulunmaktadır. Nitekim evliliklerin de aile içi etkileşimin olumsuz yönde değişime uğraması ve zayıflamasıyla bu durumdan payını aldığı görülmektedir.

Kent her türlü sosyal, ekonomik, kültürel ve politik eylemlerin vuku bulduğu devingen bir mekândır. Aile ise insanların kişisel hayatlarında kamusal hayatta kendilerinden esirgenen şeyleri aradıkları özel bir ortamdır. Bu durumun kurumsal köklerinde ölü kamusal kültür yatmaktadır.[173] Dolayısıyla kamusal alanda sessizliğini koruyan birey, bu sessizliğini mahrem ilişkiler alanında bozmaktadır. Bu açıdan "*aile olabilmek",* kamusal alanın karmaşasından kaçış yolunun tescillendiği ayrı bir dünyadır. Satir'e göre sağlıklı aileler üyelerine değer verirler, birbirlerini dinler ve saygı gösterirler. Karı koca arasında sevgi ve saygı karşılıklıdır ve eşler birbirlerine karşı açık ve samimidir. Aralarındaki bu samimi ilişki ailenin diğer üyelerine de yansımaktadır. Aile içinde yaşanan kırgınlıklar, kızgınlıklar, öfkeler, kaygı verici durumlar açık bir şekilde konuşulabilmektedir.[174] Bilindiği üzere insan ilişkileri ana ve babayla başlar ve bıraktığı izlerin bazıları bir ömür boyu varlığını devam ettirebildiği gibi yetişkin bireyin dünyasını algılama biçimine de tesir etmektedir.[175] İyi anne ve baba yaşamın içinde olan ve aynı zamanda kendisini yaşayabilendir. Bu nitelikleri taşıyan biri, diğer insanların da yaşamına saygılıdır. Ancak pek çok insanın amacı diğer insanlara ve onların sevgisine

---

172 Bauman, *Parçalanmış Hayat* …, s. 207-208.
173 Sennett, *Kamusal İnsanın Çöküşü*, s. 31.
174 Satir, *İnsan Yaratmak* …, s. 27-32.
175 Engin Geçtan, *İnsan Olmak*, 14. Basım, Remzi Kitabevi, İstanbul 1994, s. 27.

sahip olma isteğidir. Esasen bu insanın kalıtsal bir parçasıdır. Birlikteliklerde sevgiye sahip olabileceği umudunu taşıyan insan o sevgiye sahip olduğunu düşündüğünde boşluğa düşerek sahip olabileceği yeni şeyler arayabilir. Oysa sevgi veya ilişki bir nesne değil, bir süreçtir. Dolayısıyla sevgi duygusu ilişkiye yaşam katabilmeyi, canlılığı tutabilmeyi ve arttırabilmeyi içerir.[176] Öte yandan tüketim odaklı kentsel yaşam tarzı sevgiyi nesneleştirirken insan ilişkilerini de samimiyet boyutundan tecrit etmektedir. Zira tüketmek, öncelikli olarak ilgi duyduğumuz şeye *sahip olmak*tan geçer. Sahip olunan herşey ise bir müddet sonra tüketilmeye hazır hâle gelmektedir. Bu sadece nesneler için değil, insanla ilgili olan her türlü ilişki ve dolayısıyla da evliliklerde de böyledir.

> "Sevmek, yaratıcı bir etkinliktir. Bir insana (ya da şeye) ilgi duymayı, onu tanımak istemeyi, onu anlamayı, doğrulamayı ve onun yanındayken sevinç duyabilmeyi doğurur. Bu ister bir insan, ister bir resim, isterse bir ağaç olsun, sevme eyleminin özellikleri hiç değişmez. Sevmek, sevilen insanı (ya da şeyi) canlandırmak, onun yaşam duygusunu arttırmak anlamına gelir. Aynı zamanda, kişinin kendisini de canlandıran, yenileyen ve hareketlendiren bir süreçtir."[177]

Fromm, "sahip olma" davranışı olarak "sevginin" boğucu, engelleyici ve kışkırtıcı bir eylem hâline dönüşeceğini belirtir. Fromm'a göre geleneksel evliliklerdeki göreneklere ve alışkanlıklara dayalı olarak kurulan evliliklere bakıldığında, birbirini seven çiftlerin azlığı dikkat çekicidir. Esasen aile içi ilişkiler üzerinde durulurken sevgi ve saygı gibi temaların kilit nokta olduğu, boşanma nedenlerini araştıran çalışmalarda ihmal edilmiş gözükmektedir. Eşler arasında sağlam ve samimi bağların oluşmasında başat önemi olan sevgi, saygı gibi manevi değerlerin, evlilik ilişkilerinin sağlıklı yürümesinde esas faktör olduğu göz ardı edilmemelidir. Şu ana kadar boşanma nedenleriyle ilgili birçok araştırma verilerini ortaya koyduk. Bu veriler arasında aldatma, sorumsuz ve ilgisiz davranışlar ve ekonomik vs. nedenler gelmekteydi. 2016 yılında TÜİK'in yaptığı araştırmada da en az bir kez boşamış bireyin boşanma nedeni incelendiğinde Türkiye genelinde en fazla boşanma nedenini %50,9 oranı ile *sorumsuz ve ilgisiz davranma* oluşturmaktadır. Bunu %30,2 ile *evin ekonomik olarak geçimini sağlayamama* ve %24,3 ile *eşlerin ailelerine karşı saygısız davranması*, %20,4 *ile aldatma*

---

176 Geçtan, *İnsan Olmak,* s. 43, s.167.
177 Fromm, *Sahip Olmak ya da Olmak,* s. 73.

izlemektedir.[178] Sözü edilen boşanma gerekçeleri ile yeni kentsel sorunlarla karmaşık ve yaralayıcı süreçler içine düşen aile kimi zaman kayıtsız kimi zaman endişeli tutumlar sergileyebilmektedir. Ancak bütün bu birikimli sorunlara karşın manevi destek mekanizmalarını canlı tutan ya da desteklerle sürece eşlik edebilen aileler her türlü zorluğa direnme potansiyeli taşırlar. Bununla birlikte teknolojinin, ekonomik koşulların, aile içi şiddet ve çözülmeler gibi nedenlerin etkisiyle birlikte bunların tek başına boşanmaya götüren sebepler olarak değerlendirilmesi uygun değildir zira "Boşanma çoğunlukla iç içe geçen sebeplerin sonucunda alınan bir karardır."[179]

Boşanmada çok farklı bileşenlerin iç içe geçmesi söz konusu olsa da ikili ilişkilerdeki sevgi gibi manevi boyutlar daha fazla belirleyici olmaktadır. Bu konuya kendi perspektifinden bakan Fromm aşkın ilk dönemlerinde her iki tarafın da diğerinden emin olamadığı için dikkatli olduğunu, öbürünün kalbini kazanabilmeyi hedeflediğini belirtir. Dolayısıyla ilişki canlı, hareketli, güzeldir; iki taraf da henüz sahip olamadıklarından enerjilerini birbirine vermeye yönlendirmişlerdir. Fromm, bu durumun çoğu kez evlilikten sonra değiştiğini, böylelikle birbirleri üzerinde hak sahibi olan çiftlerin sevgiyi bir nesneye, bir mülkiyete dönüştürdüklerini ifade eder. Burada iki taraf da sevgiyi tekrar canlandırmak için çaba göstermeyince zamanla her şey can sıkıcı olur, ilişkinin güzelliği kaybolur ve artık ilk zamanlardaki gibi birbirlerini seven insanlar olmaktan uzaklaşırlar.[180] Fromm'un işaret ettiği sevginin zamanla nesneleşmesi ya da kaybolması, modern/geç modern evliliklerin sona ermesini hazırlayan en büyük handikaplardan biridir.

B. YENİ KENTSEL AİLE YAŞAMININ MANEVİ TEMELLERİ

1. Din ve Maneviyata Kavramsal Yaklaşımlar

1.1. Dine Kavramsal Yaklaşımlar

Sosyologlar dinin mahiyeti ve işlevleri konusunda, kesinlik arz eden ifadelerden kaçınırlar. Ancak şu da bir gerçektir ki dinin tanımları konusunda antropologlar, etnologlar, sosyologlar ve psikologlara göre değişen açıklamalar vardır. Sosyolojik bağlamdan bakıldığında ise dinin tanımlarında nesnel ve öznel bir ayrım dikkati çeker.

---

178 TÜİK, Aile Yapısı Araştırması, 2016, http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1068, http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=21869 (21. 01. 2018), Ayrıntılı bilgi için bkz. İstatiksel Tablolar, Aile Yapısı 2016.

179 Alanur Çavlin, "Türkiye'de Boşanma", *Türk Aile Yapısı Araştırması: Tespitler, Öneriler*, (Ed. Mustafa Turgut, Semiha Feyzioğlu), Araştırma ve Sosyal Politika Serisi 07, İstanbul 2014, s. 205.

180 Fromm, *Sahip Olmak ya da Olmak*, s. 74-75.

Özsel tanımlar konuya dinin aşkın, kutsal, tabiatüstü, ilahi gibi özü ve içeriği açısından yaklaşırken; işlevsel tanımlar ise dinin sosyal ve psikolojik etkilerini esas alır. İşlevsel tanımlarda din, bireylerin saldırganlık duygularını önleyen, toplumda birleştirici rol oynayan veya bir kimsenin ölüm korkularını yatıştıran bir araç olarak görülmektedir.[181] Pargament'e göre din, anlam arayışını ifade eder ve işlevseldir. Burada arayışın amacı, anlamı bulmak için çabalamaktan ziyade onu bir kere bulduğunda muhafaza etmek ve gerektiğinde onu dönüştürmektir. Anlamdan kastedilen şey ise ister fiziksel-manevî isterse psikolojik-sosyal olsun, insanların hayatlarında değer verdikleri şeylerdir. Ona göre her anlam arayışı dinî olarak nitelenemez, bir dinî arayışı diğerlerinden ayıran şey kutsalla kurduğu ilişki tarzlarında tezahür eder. Dinin özü budur ve onu diğer insan fenomenlerinden ayıran bu özelliğidir.[182]

Clifford Geertz ve Mary Douglas gibi antropologlar dine sembolik açıdan yaklaşarak yorumsamacı bir perspektifle dinin anlamsal bağlamları üzerine odaklanmışlardır. Geertz, dinsel sembolleri kültürel sistemin kendisi olarak görmekte ve dinî sembollerin dünyayı anlama ve anlamlandırmada çok önemli bir role sahip olduğunu ifade eder.[183] C. Geertz'in tanımlamasında, "(Din), genel varoluşsal düzen kavrayışlarını formüle ederek insanlarda yaygın ve uzun süre kalıcı ruhsal durumlar ve güdülenmeler tesis eden ve bu kavrayışları bir gerçeklik havasıyla bezeyerek ruhsal durumları ve güdülenmeleri eşsiz bir biçimde gerçekçi gösteren bir semboller sistemidir."[184] Geertz'in bu tarifinde dinin işlevsel ve sembolik boyutu belirgin bir şekilde ön plana çıkmaktadır. William James'e göre din, *"bireylerin kendilerini kutsal kabul ettikleri şeyle bağlantılı gördükleri ölçüde kendi başlarına sahip oldukları duyguları ve gerçekleştirdikleri davranışları, deneyimleri"*[185]dir. James'in burada önemle üzerinde durduğu nokta dinin hem ferdi hem de tecrübe boyutuna sahip olmasıdır. Kuşkusuz her bireyin kutsal olarak kabul ettiği şeyle irtibatı aynı olmadığı için diğer önemli bir boyut daha ortaya çıkmaktadır ki o da dinî tecrübedeki çeşitliliktir.

---

181 Abdurrahman Kurt, "Sosyolojik Din Tanımları ve Dine Teolojik Bakış Sorunu", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi,* Cilt:17, Sayı:2, 2008, s. 75-78.

182 Kenneth, I. Pargament, "Din Psikolojisi mi, Din ve Maneviyat Psikolojisi mi? Gerekçeler ve İtirazlar", (Çev. Ahmet R. Geçioğlu), *Bilimname: Düşünce Platformu*, Vol. 29, Issue 2, 2015, s. 375.

183 Sibel Özbudun, Balkı Şafak ve N. Serpil Altuntek, *Antropoloji: Kuramlar, Kuramcılar,* 2. Basım, Dipnot Yayınları, Ankara 2007, s. 316-318.

184 John Bird, *Din Sosyolojisi Nedir?*, (Çev. Abdulvahap Taştan, M. Derviş Dereli), Lotus Yayınevi, İstanbul 2015, s. 40.

185 William James, *Dinsel Deneyimin Çeşitleri: İnsan Doğası Üzerine Bir İnceleme*, (Çev. İsmail H. Yılmaz), Pinhan Yayıncılık, İstanbul 2017, s. 41.

19. yüzyıl ile birlikte dini sosyal bir gerçeklik olarak işlevselliği açısından değerlendiren en önemli isim ise Durkheim olmuştur. Durkheim'e göre ayinler, bireylerin bir araya gelmelerine aracılık etmesi ve bir ortaklık duygusu yaratması açısından önemlidir. Ayinler, çoğunlukla elle yapılan manevralar gibi gözükürken aslında bireyde gizli olan bu manevralar, zihinsel faaliyetlerin maddi tezahürleridir. Durkheim, dinî hayatın yani dinsel ayinin temelini toplum olarak görür. Din toplumsal bir olgudur.[186] Durkheim dine ilişkin görüşlerini ayin ve ritüel üzerinden gerçekleştirmeye çalışırken, dayanışma, eşitlik duygusu ve kolektivite gibi unsurların modern toplumlarda bilimsel düşünce temelinde oluşacağını ve dinlerin biçim değiştirerek varlığını devam ettireceğini belirtir.

Weber ise öncelikle dinin sosyal değişmedeki rolünün önemine değinmiştir. Weber'e göre dinî sistemler ve kavramlar gücünü, kurucu bireylerden ve peygamberlerin karizmasından almaktadır. Weber, sosyal eylemlerin anlaşılmasının aktörlerin niyetlerini anlamaya bağlı olduğunu savunmuştur.[187] Esasen Weber, birey ile eylemi arasındaki ilişkinin nedenlerini anlamaya yönelerek öznelliğin peşine düşmenin gerçek bir sosyolojik yaklaşım olduğunu dile getirir. Weber'in üzerinde durduğu diğer bir önemli konu ise dinsel duygular ve tecrübelerin akılsallaştırma yoluyla ele alınmasıdır; akılsallaştırma sürecinde büyüsel fikirler erir ve dünyanın büyüsü bozulmaya başlar. Böylelikle din kendine özgü anlamına dönüşür.[188] Weber'in dine bakışı anlamacı ve yorumlamacı bir perspektife dayanır. Genelde din tanımlamasından kaçınmayı tercih eden Weber'e göre dinsel edimi anlamak için bireylerin amaçlarına, öznel tecrübeleri ve düşüncelerine önem vermek gerekir. Ona göre dinsel edimin en temel biçimleri, bu dünyaya yönelik olarak dinsel veya büyüsel etkenlerin ışığında harekete geçmektedir. Dinsel olanla, olmayan edim arasındaki farkın, özellikle eylemin kendisinde değil, sadece eylem sahibinin öznel beklenti ve düşüncelerinde aranması gerektiğini belirtir.[189] Weber dünyevileşme kuramı üzerinde çok durmuştur. Modernliğin sahneye çıkmasıyla, toplumsal kurumlar dinsel alandan soyutlanmış, dinsel inanç ve uygulamalar özel alana doğru kaymış ve gücünü kaybetmiştir. Ona göre ortaya çıkan bu özerk alanlar dünyevi

---

186 Emile Durkheim, *Dini Hayatın İlkel Biçimleri*, (Çev. Fuat Aydın), Ataç Yayınları, İstanbul 2005, s. 492.

187 Winston Davis, "Din Sosyolojisi: Kurucular ve Temel Yaklaşımlar", (Çev. İhsan Çapcıoğlu), *Din Sosyolojisi Klasik ve Çağdaş Yaklaşımlar*, (Ed. Bünyamin Solmaz, İhsan Çapcıoğlu), Çizgi Kitabevi Yayınları, Konya 2006, s. 87.

188 Ayrıntılı bilgi için bkz. Hans G. Kippenberg, "Max Weber: Din ve Modernleşme", (Çev. Nilgün S. Kılıç), *Din Sosyolojisi Kuram ve Yöntem*, (Der. Peter Clark, Çev. Ed. İhsan Çapçıoğlu), İmge Kitabevi, Ankara 2012, s. 125.

189 Kippenberg, "Max Weber …", s. 134.

düzenleri inşa ederken büyü bozumu denilen süreç de yeni dindarlık tiplerinin tezahüründe itici bir güç olmuştur. 'Anlam', tarihin ve doğanın nesnel tarafından, öznel tarafına doğru hareket etmiştir.[190] Netice itibariyle kurumsal din, bireysel dindarlığı ortaya çıkarmıştır. Nitekim yeni dönemin din sosyologları olan Berger ve Luckmann gibi isimler de dinin kurumsal görünümlerinden çok bireysel tezahürlerine odaklanmışlardır. Berger ve Luckmann, dinî grup ve kurumların dışında dinin başka gerçeklik alanlarına sahip olduğu anlayışını taşımaktadırlar. Luckmann'ın "görünmeyen din" anlayışı, sembolik mânâlar dünyası inşâ etmek suretiyle bir toplumun en temel değerlerini meşrûlaştıran sembolik gerçeklerdir. Berger'e göre din kendisiyle kutsal bir kozmosun veya anlamlı bir dünyanın inşâ edildiği, insanın anlam ve düzen arayışının bir parçası olarak beşerî bir girişimdir.[191] Berger, dinin dünya kurmada ve idame ettirmede önemli bir rol oynadığını ifade etmektedir. Berger'e göre din dünyayı idame ettirici ve sarsıcı yönüyle önemli bir güçtür. Din aynı zamanda tarih boyunca yabancılaştırıcı ve yabancılaşmadan arındırıcı bir işlevi de yerine getirmiştir. Teodise konusuna da değinen Berger dinin, büyük bir telafi mekanizması işlevi de gördüğüne işaret etmektedir. Ölüm, kötülük, acı çekme ve ıstırap gibi sancılı duyguların ilahi bir düzende yerinin olduğunu ve teodiselerin faydasının, insan yaşamına bir anlam kazandırmak olduğunu söylemiştir.[192]

1.2. Maneviyata Kavramsal Yaklaşımlar

20. yüzyılın ikinci yarısından itibaren birçok Avrupa ülkesinde kiliseye devamlılığın azalması dinde zayıflamanın önemi bir göstergesi sayıldı ve kiliseye bağlı bir düşüşün, dinin de gerilemesine paralel ilerlediği varsayıldı. Sekülerleşme süreci olarak da tanımlanan bu süreç toplumsal ve bireysel değişmenin ayırt edici bir karakteristiği olmuştur.[193] Bu anlamıyla maneviyat, kilise tarihçileri için olduğu kadar ilahiyat, dinler tarihi ve din psikolojisi gibi başka alanlardaki araştırmacıların da önemli bir çalışma alanı hâline gelmiştir. Giderek geleneksel veya kurumsal dinde gözlemlenen bu değişimler özellikle doksanlı yıllardan itibaren birçok toplumsal sürecin de değişime

---

190 Kippenberg, "Max Weber …", s. 139.

191 Peter L. Berger, *Kutsal Şemsiye,* (Çev. Ali Çoşkun), 2. Basım, Rağbet Yayınları, İstanbul 2000, s. 20-21.

192 Ayrıntılı bilgi için bkz. Ali Çoşkun, "Peter L. Berger'in Modernleşme Anlayışı ve Din", *Toplum Bilimleri Dergisi*, Cilt 4, No. 8, Temmuz-Aralık 2010, s. 62.

193 Eva M. Hamberg, "Kilisesiz Ruhsallık", (Çev. Yurdagül Mehmetoğlu), *Din Sosyolojisi-Çağdaş Gelişmeler*, (Der. Peter B. Clarke, Çev. Ed. İhsan Çapçıoğlu), İmge Kitabevi, Ankara 2012, s. 229.

uğramasıyla ister istemez sosyologları da manevi süreçlerle ilgilenmeye itmiştir. Maneviyat olgusu geleneksel dinde meydana gelen değişimler veya spesifik tezahürlerle adını duyurmaya başladı.

Pargament maneviyatı tanımlarken *kutsalın aranması ve dinin en merkezi işlevi* olduğunu belirtir ve devam eder: "Yaşamlarındaki kutsalı bulma, koruma ve gerekiyorsa dönüştürme çabalarında, maneviyatın, insanların nasıl düşündüğü, nasıl hissettiği, nasıl davrandığı veya nasıl ilişki kurduğu ile alakası vardır." Ona göre maneviyat, dinin kalbi ve ruhudur. Maneviyat da din gibi kurumsal ve bireysel olarak tecrübe edilebildiği gibi geleneksel ve geleneksel olmayan formlara da bürünebilmektedir.[194]

Pargament'in tanımına benzer bir tanımlamayı da sosyolog Heelas da yapmaktadır. Heelas'a (2002) göre "din, aşkın bir Tanrı'ya itaat ve O'nun hâkimiyetine vasıta olan bir gelenek" iken maneviyat ise "hayatın içindeki kutsalı tecrübe etmek" olarak ifade edilmiştir: "Kişiselle ilgilidir; iç {*interior*) ya da içkindir {*immanent*) bireyin kutsal ile bağlantı kurma tecrübesidir ve bu tür tecrübelerden türeyen bir hikmet veya bilgidir."[195] Maneviyat terimi o kadar kapsamlıdır ki kimi zaman geleneksel dinî pratikleri yerine getiren dindar kişilerin kimi zaman da dinî bağlılığı olmayan fakat Tanrı ya da bir büyük güce inanan kişilerin bu yönelimlerini tanımlamak için kullanılır. Terim bazen de Batı ve Doğu dinlerinden unsurlar devşiren bir Yeni Çağcı veya mistik tecrübelere yönelimleri tanımlamak için kullanılmaktadır.[196] Kimi zaman maneviyat, "bireylerin (veya bir grubun) çoğunlukla ibadet, meditasyon ve oruç gibi önemli ruhsal tecrübelerini içeren, Tanrı veya 'aşkın bir hakikat' ile ilişkisine güçlü bir vurgu yapan dindarlığın bir biçimi olarak karşımıza çıkar."[197] Bu anlamıyla maneviyat kavramı, bağımsız bir biçimde var olan bir hadise değildir ve geleneksel dinî kurumların bir tezahürü olarak ortaya çıkmaktadır. Ancak son zamanlarda Batı'da geleneksel dinî kurumların dışında dindarlık biçimleri için kullanılmaya başlanmıştır. Stark, Hamberg ve Miller (2005)'göre popüler din tartışmalarına zamanla eklenen maneviyat kavramının bütün biçimleri, doğaüstünün varoluşunu kabul etmekle birlikte kurumsal

---

194 Pargament, "Din Psikolojisi mi …", s. 376-377.

195 Hamberg, "Kilisesiz Ruhsallık", s. 235.

196 Michele Dillon ve Paul Win, "Dindarlık ve Spiritüalite: Geç Yetişkinlikteki Yörüngeler ve Hayati Katılım", (Çev. Hüsamettin Arslan), *Din Sosyolojisi Elkitabı*, (Ed. Michele Dillon), Paradigma Yayıncılık, İstanbul 2014, s. 262.

197 Hamberg, "Kilisesiz Ruhsallık", s. 231, bkz. adı geçen makalede maneviyat (spirialite) terimi, Ruhsallık terimi olarak kullanılmıştır.

cemaatlerle zorunlu bir ilişki içinde olmasının gerekmediği ve çoğunlukla bir inanç sistemi de oluşturmadığına işaret etmektedir.[198] Bir başka deyişle burada maneviyatla ilgili inançların, duyguların ve uygulamaların uçsuz bucaksız çeşitliliğine dikkat çekilmiştir.

Cennetten Sonra:1950'den Beri Amerika'da Spiritüalite [*After Heaven: Spirituality in America Since the 1950*] adlı kitabında Robert Wuthnow, yarım yüzyıldan beri dinin büyük bir dönüşüm geçirdiğini ileri sürmektedir. Kutsal mekânların geleneksel spiritüalite/maneviyat anlayışının artık yeni bir arayış spiritüalitesine/maneviyatına yol açtığını iddia eder. Wuthnow'a göre "insanlar kendilerini evrendeki evlerinde hissettirebilen bir metafiziğe inançlarını kaybetmişlerdir ve artık kısmi bilgi ve pratik hikmet peşinde koşarak kutsala ilişkin birbirine rakip bakışları müzakere ediyorlar."[199] Heelas ve Woodhead'ın, *The Spiritual Revolution* (2005) adlı çalışması geleneksel din dışı manevi deneyimleri ve maneviyatın çeşitli formlarının ortaya çıkışı, kilise dışı manevi deneyimlere dönüşün motivasyonlarını anlamaya çalışması ve insan yaşamında etkin merkezi güçlerin varlığını ortaya koyması açısından dikkate değerdir. Bu gelişmeleri daha iyi anlayabilmek için özellikle maneviyatın yeni formlarının ortaya çıkışını, Simmel'in din ve dindarlık arasındaki ayrım üzerine olan düşünceleri açısından değerlendirmek gerekir. Din/maneviyat/dindarlık terimleri uzun bir süre aynı anlamı çağrıştırmaktaydı, kimi zaman birbirlerinin yerine kullanıldığı da olmuştur. Peki, neden maneviyat kavramından son zamanlarda sık söz edilir olmuştur? Bu meseleyi, maneviyat tanımlarından da anlaşılacağı üzere bireysel dindarlık olgusu üzerinden incelemekte yarar vardır. Simmel'in çağdaş maneviyat anlayışı ile ilgili tezinde dindarlık özel bir varoluştur, insanın işlevsel bir niteliğidir. Simmel'e göre, inançlı insan Tanrı'ya inansa da inanmasa da daima dindardır, dindarlık insanın varlığını kapsayan ve yaşamı deneyimleyen insan ruhunun bir formu olarak görülür. Maneviyat fizik ve metafizik olarak verili bir inancın içeriğine bağlı olsun veya olmasın yüce bir varlığa inanma gereksinimi olmadan da kişinin dünyaya bakış açısını ifade eder. Bu durumun, kişinin ahlaki görüşleri ve pratik eylemleri üzerinde derin bir etkiye sahip olması kaçınılmazdır. Dindarlık, dinî gruplara veya bir kiliseye bağlılıkla şekillense de bireysel inancı veya maneviyatı temsil ettiği gibi kendi mantığını izler ve kendisi için bir nesne

198 Hamberg, "Kilisesiz Ruhsallık", s. 231, s. 234.

199 Wade Clark Roof, "Din ve Spiritüalite: Entegre Bir Analize Doğru", (Çev. Hüsamettin Arslan), *Din Sosyolojisi Elkitabı*, (Ed. Michele Dillon), Paradigma Yayıncılık, İstanbul 2014, s. 201.

oluşturur. Bunun nedeni ise dinin insan ruhunun bir ifadesi olmasındandır.[200] Simmel'in şu ifadeleri bu konuyu daha anlaşılır kılacaktır: "Ben şahsen dini his ve itkilerin sadece dinde ifade edildiğine inanmıyorum; aksine bu his ve itkiler birçok farklı vesileyle işin içine dahil olan birer unsur olarak birçok farklı kümelenme içinde bulunurlar."[201] Simmel bunu ifade ederken toplumsal hayatı oluşturan ilişki formlarına dikkat çeker. Ona göre din de bir ilişki formudur ve insanlar arasındaki birçok ilişki türü de dinî bir özellik içerir:

> "Vefalı evladın babasıyla, ateşli yurtseverin vatanıyla yahut coşkulu kozmopolitin insanlıkla ilişkisi; işçinin yukarılara çıkma mücadelesi veren sınıfıyla ya da mağrur feodal beyin akranlarıyla ilişkisi; tebanın nüfuzu altında olduğu yöneticiyle ilişkisi ya da iyi bir askerin ordusuyla ilişkisi -manevi açıdan bakıldığında böyle sonsuz çeşitlilikte bir içeriği olan bütün ilişkilerin dini demek gereken ortak bir tınısı vardır."[202]

Simmel esasen diğer ilişki formlarına da maneviyatın bir formu olarak bakmakta ve bütün ilişki formlarında manevi bir tılsım bulunduğunu belirtir. Bunu vurgularken toplumsal etkileşimin ve gruplar arası etkileşimin manevi formları yaratmadaki etkisine dikkat çeker. Nihayetinde Simmel'in maneviyata, daha doğrusu çağdaş maneviyatla ilgili bugünkü maneviyat anlayışının temellerini attığını söyleyebiliriz. Simmel'in yaklaşımında dikkat çeken önemli nokta, onun ısrarla bireyselliğe vurgu yapmasıdır. Din ve maneviyatın toplum veya aile üzerindeki rolünü değerlendirirken, burada özellikle maneviyatın bireysel dindarlık konusunda farklı bakış açılarına imkân verdiğini göz önünde bulundurmak gerekir.

2. Aile Yaşamında Din ve Maneviyatın Rolü

2.1. Bireyci Dindarlık ve Bireysel Maneviyat

Bu kısımda aile yaşamı ile aile içi ilişkilerde bireyci dindarlık ile bireysel maneviyatın rolü ve etkilerini konu edineceğiz. Bunun için öncelikle bu kavrama dair özel bir anlayış geliştirip daha sonra aile içindeki etkilerine değinilecektir. Bireysel maneviyat özünde sekülerleşmeyle ilgili bir olgudur. Bu bakımdan sekülerleşmenin göstergeleri dünyevi yaşamda kolektif bir şekilde sürdürülen dinî inanç ve pratiklerin giderek daha öznel alanlara, daha bireysel ve ailesel düzeyde küçük gruplara indirgenmesinden

---

200 Varga, "Georg Simmel …", s. 151.

201 George Simmel, "Din Sosyolojisi Üzerine", **(**Çev. Tuncay Birkan), *Bireysellik ve Kültür*, Metis Yayınları, İstanbul 2009, s. 302.

202 Simmel, "Din Sosyolojisi Üzerine", s. 303.

anlaşılabilir. Sekülerleşme, dinî yaşamda meydana gelen gerileme, dinî ritüellere katılımda düşme, kurumsallaşmış din ve bayramlar gibi dinî etkinliklerin azalan önemlerine bakılarak anlaşılabilir.[203] Bu kriterlerden hareketle, 20. yüzyılda bir sekülerleşme sürecinden bahsetmek yerinde bir durumdur. Sekülerleşme, geleneksel inançların makuliyetini zayıflatmış, yaşam dünyalarının artması ile birlikte dinsel sembollerin egemenliğinde kırılmalar meydana getirerek bireyci ve anomik bir dünya yaratmış, dolayısıyla ailenin de önemini aşındırmıştır. Ailenin gözden düşmesi dinsel kurumları daha az ihtiyaç duyulan bir konuma düşürmüştür. Sekülerleşme terimi farklı kuramcılar tarafından çok geniş bir alan içinde kullanılmaktadır. Bir taraftan Marx ve Freud gibi dinin tamamen ortadan kalkacağı öngörülerinde bulunan yazarlar, bir diğer tarafta ise kilise ve devletin birbirinden ayrılarak din ve diğer kurumların kamusal yaşam ve pratiklerinden kaldırılacağı öngörüsünde bulunanlar yer alır. Bu anlamda Bryan Wilson'ın (1966), sekülerleşme teriminin tipik çağdaş anlamlarını en iyi şekilde ifade ettiği tanım dikkat çekicidir. Wilson, "… dinsel kurumların, eylemlerin ve bilincin toplumsal önemini kaybetmesi"[204] şeklinde açıklamaktadır. Taylor, sekülerleşmeyi üç kısma ayırarak günümüz sekülerleşmesinin bireysellikle ilgili olduğuna ışık tutar. Çağımızın sekülerliğinin, inancın koşullarına bağlı olarak yaşandığını ileri sürer. "Bu anlamıyla sekülerliğe geçiş, başka şeylerin yanı sıra Tanrı'ya sorgusuz sualsiz ve hatta sorunsuzca inanılan bir toplumdan, bu inancın çeşitli seçeneklerden biri, hem de çoğunlukla zor bir seçenek olarak görüldüğü bir topluma geçmek demektir."[205]

> "Tanımlamak ve izini sürmek istediğim değişim, bizi Tanrı'ya inanmamanın neredeyse mümkün olmadığı bir toplumdan alıp, inancın en sofular için bile insani seçeneklerden sadece biri haline geldiği bir topluma götüren değişimdir. İnancımdan vazgeçmenin tasavvur edilemez olduğunu düşünebilirim, ama muhtemelen bana çok yakın bazı kişiler de dâhil olmak üzere başka insanların, inançsız insanların (en azından Tanrı'ya veya aşkın olana inanmayanların) yaşam tarzlarını ahlaksızlık veya körlük olarak görüp değersiz bularak reddedemem. Tanrı'ya inanç artık aksiyomatik değildir. Alternatifleri vardır. Bu aynı zamanda, en azından belirli sosyal çevrelerde, kişinin inancını sürdürmesinin zor olabileceği anlamına gelir."[206]

Taylor, bu bağlamda sekülerliği inanç anlamında bir çeşitliliği barındırdığını vurgulayarak içinde manevi, dinsel deneyimlerin ve arayışların tecrübe edildiği bir

---

203 Marshall, *Sosyoloji Sözlüğü*, s. 645-646.
204 Hamilton, "Sekülerleşme var mı yok mu?", s. 457.
205 Taylor, *Seküler Çağ*, s. 5.
206 Taylor, *Seküler Çağ*, s. 6.

kavrayış olarak görür. Kavrayışı açımlarken inanç seçeneklerinin çokluğunu, deneyimin ve arayışların örtülü yapısını içeren meseleleri öne sürer. Ona göre bir çağın seküler olması tinsel olanı deneyimleme ve arama koşullarına bağlıdır. Bir toplumda inanç koşullarının çeşitliliği ve manevi arayış deneyimleri aynı düzeyde olamayacağı için tecrübelerin çeşitliliği, bireysellik kavramını ortaya çıkarmaktadır. Ancak bu bireysellik, içi boş ve hiçbir anlam ifade etmeyen, içinde hiçbir parantez barındırmayan olgu değildir. Taylor esasen burada üçüncü sekülerleşme çağının bireysel inanç düzeyinde gerçekleştiğinin altını çizmektedir.

Sekülerleşmeyle birlikte dinî kurumların kolektif yapılanmalarının toplumsal önemi sarsılırken inanç ve pratikler bireysel inanç düzeyine çekilmiştir. Böylece kendi hayatını ve sosyal varoluşunu din olmadan da sürdürebileceğine inanan insanların sayısı artmıştır. [207] Görüldüğü üzere sekülerleşme modern insan için dinsel alanda bazı özel kayıplar yaratmıştır.[208] Taylor'ın sekülerleşmenin üçüncü boyutu diye temellendirdiği bireysel inanç sadece semavi dinlerin inanç ve pratik boyutunu kapsamamaktadır. Sekülerleşmeyle birlikte inancın çeşitliliği beraberinde sınırsız bir inanç dizgesi sunmaktadır. Semavi dinlerdeki kutsal metin okuma, yorumlama ve pratik boyutlarının farklılığından tutun, günümüzde neredeyse bir endüstri hâline dönüşmüş olan pozitif enerji göndermeler, negatif enerjiden kurtulma yolları, çakra açmalar, yoga, meditasyon gibi oluşumlar da bireysel inancın içine dâhil olmuştur.

Bireysel inançların doğası ilkel ve karışıktır. Bu yüzden toplum ve aile üzerindeki etkisini anlamaya çalışmak bir hayli zordur. Bireysel inançların mahiyetini ve aile üzerindeki etkilerini değerlendirirken bu konuda Paden'in görüşlerinin dikkat çekici olduğunu düşünüyoruz. Bu konuda Paden'in, dinî eylemlerle ilgili olarak söz konusu ettiği yorumsal farklılıklar dikkat çekicidir. Paden'e göre, "Doğaları gereği, birçok dini sistem, genelde din teorileri üretmek ya da kendilerinin dışındaki dinlerin doğru temsillerini oluşturmak üzere inşa edilmemişlerdir. Onlar, kendi gelenekleri içinde kutsalı anladıkları ölçüde kutsalın yaşanması ve açıklanması için tasarlanmışlardır."[209] Paden, bireyin dinî bir eylem yapmasının çoklu nedenlerini Bay Jones üzerinden açıklar:

---

207 Berger ve Luckmann, *Modernite, Çoğulculuk* …, s. 53.

208 Berger ve Luckmann, *Modernite, Çoğulculuk* …, s. 67.

209 William A. Paden, *Kutsalın Yorumu*, (Çev. Abdurrahman Kurt), Sentez Yayıncılık, İstanbul 2008, s. 147.

> "Bay Jones'ın Pazar günü kiliseye gitmesinin anlamı nedir? (1) Yüce varlık olarak algıladığı şeye ibadet etmek, (2) bir aile geleneğini sürdürmek, (3) arkadaşlarla buluşmak ve daha sonra kahve saatinde sosyalleşmek, (4) bir tempo değişimi için evden çıkmak, (5) takım elbiseleriyle caka satmak, (6) suçluluk kasvetinden gönlünü ferahlatmak, (7) gitmediği takdirde yaşayacağı suçluluk duygusundan kaçmak, (8) koroda şarkı söyleyerek müziğe yatkınlığını yansıtmak veya (9) büyük bir sportif gruba katılım deneyimini yaşamak için …"[210]

Paden'in, Jones karakteri çok yönlü olup dindar olduğu kadar sosyal bir kişiliktir. Jones'un karmaşık yapısı, davranışlarını da karmaşık kıldığı gibi bu bağlamların her biri içinde kiliseye gitme farklı bir anlam ifade eder. Jones'ın kiliseye gitme eyleminin yukarıda saydığımız bütün faktörlerle ilgili olduğunu, bu faktörlerin birbirleriyle çelişmediklerini ve olası bir şekilde birbirlerinin yerine geçebildiğini de belirtir. Paden, bu konuda Eliade'yi işaret ederek herhangi bir dinî edimin, eş zamanlı sosyolojik, psikolojik ve biyolojik birçok yönü üzerinde durur. Dinî semboller ve edimlerin gücü, birçok anlam düzeyini tatmin etme potansiyeline sahiptir. Kısacası dinî davranışlar aynı zamanda birçok psikolojik ve sosyal ihtiyaçları tatmin etme işlevini yerine getirebilir. Burada bireylerin psikososyal ihtiyaçlarının aynı düzeyde olmadığını ve dinsel bir eylemin çoklu anlamlara gelebileceğini görebiliyoruz. Öte yandan sekülerleşmeyle birlikte gelişen inanç çeşitliliği ibadet boyutunda da bir çeşitliliği karşımıza çıkarır. Ancak çoğu zaman inanma biçimleri ile ibadet biçimleri uyuşmaz.

> "İnanma kalıpları ibadet etme kalıpları ile her zaman bağdaşmaz. Sözgelimi, erkekler ve kadınlar hemen hemen aynı ölçüde inanırlar. Daha varlıklı ve (daha) orta sınıf (üstü) insanlar, bir dini pratiğe dökme konusunda daha ılımlı olmalarına rağmen, fakir olanlara kıyasla Tanrı'ya inanmaya daha az meyillidirler. Başka bir deyişle, meslek ve sosyal sınıf birbiriyle ilişkili oldukça, inanç kalıpları ile dini pratiğe dökme kalıpları farklı yönlerde at koştururlar." [211]

Bird dini, inanan ve pratiğe döken insanlar arasındaki ilişkiyi Bruce (1995)'dan alıntıladığı metinle şöyle ifade etmektedir: "Orta sınıflar dinî davranışlarında ve onu tanımlamada kullandıkları terimleri daraltmada daha kararlıdırlar. Orta-sınıf insanları çalışan insanlara göre kiliselerle daha içli dışlıdırlar; fakat onlar dinî inançları iddia etme ya da kendilerini dindar şeklinde tanımlamaya, çalışan sınıftan meslektaşlarına kıyasla daha az meyillidirler."[212]

---

210 Paden, *Kutsalın Yorumu*, s. 154.
211 Bird, *Din Sosyolojisi Nedir*?, s. 58.
212 Bird, *Din Sosyolojisi Nedir*?, s. 59.

Burada vurgulamaya çalıştığımız nokta, bireysel inanç çeşitliliğinin ele alınmasının birçok faktörle iç içe geçmesidir. Nitekim bireysel inançtan kasıt, dinsel bireycilik ise o zaman burada, "İnançlı bireyin aracılara ihtiyacının olmadığı, manevi yazgısının temel sorumluluğunu kendisinin taşıdığı, Tanrısıyla kendi bildiği yolda ve kendi çabalarıyla kendisinin ilişki kurma hak ve görevinin olduğu görüşü"[213] veya Cevizci'nin yorumuyla, "bireyin Tanrı'yla olan ilişkisinin, devlet ya da başka kurumlar tarafından değil de, bireyin kendisi tarafından belirlendiği, bireyin dinî konularda özgürce düşünme ve tartışma hakkının bulunduğunu, bireyin dilediği dine ya da dinî topluluğa girebileceğini savunan öğreti"[214] olarak ele alınması gerekebilir. Dinsel bireycilik bu şekilde açıklandığı zaman Tanrı inancını temel almakla birlikte Tanrı ile birey arasında aracı kurumların varlığına gerek duymamaktadır. Özgür düşünme ve tartışma, dinsel bireyciliğin merkezî tutumları olarak kabul görmektedir. Ancak dinsel bireycilik yerine teoride ve pratikte daha geniş tercihleri içeren bireysel maneviyat kavramına bakılırsa, o zaman bununla gerek inanç çeşitliliği gerekse de farklı pratikleri bünyesinde barındıran geniş içerimli bir din dışı bir perspektife de ulaşılır. Bu durumda inançlı bireyde Tanrı inancı olabilir veya olmayabilir, inancının pratik boyutunda bir çeşitlilik olduğu gibi hiçbir pratiğe sahip olmayabilir. Nitekim "din ve maneviyat, estetik gibi, kendi geçerliliğine sahip bir yaşam ve tecrübe alanı gibi"[215] düşünülebilir.

Mahiyetleri açısından farklılıklara rağmen dinsel bireycilik ile maneviyat arasında yakın ve pozitif bir ilişki olduğu varsayılmaktadır. Bellah'a göre günümüzde dini bireyci eğilimde maneviyatçı bir yönelim gözlenmektedir. Sözgelimi dini bireyci *"dindar olmasam da maneviyatım güçlü"* diyebilmektedir.[216] "Maneviyat, din bağlamında ortaya çıkabilir ve çoğunlukla da bu şekilde ortaya çıkar, fakat böyle olmayabilir de. Aynı sebeple, maneviyatı tecrübe etme, kişilerin dindar olmalarına ve organize olmuş veya ortaya çıkmakta olan bir dinin bir mensubu olmalarına yol açabileceği gibi yol açmayabilir de."[217] Dolayısıyla maneviyat teriminin sadece dinin yokluğunda ortaya

---

213 Steven Lukes, *Individualism,* (Ed. Alan Ware), ECPR Classics Series, ECPR Press, 2006, p. 84

214 Ahmet Cevizci, *Felsefe Sözlüğü*, 3. Basım, Paradigma Yayınları, İstanbul 1999, s. 151.

215 Lewis Rambo, "Din Değiştirme Teorileri: Dini Değişimi Anlama ve Yorumlama", (Çev. Hatice Gül) *KSÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt 9, Sayı 17, Ocak-Haziran 2011, s. 212.

216 Mehmet Süheyl Ünal, "Bireycilik ve Din", *Din Sosyolojisi El Kitabı*, (Ed. Niyazi Akyüz, İhsan Çapçıoğlu), Grafiker Yayınları, Ankara 2012, s. 230.

217 Peter C. Hill, Kenneth I. Pargament, Ralph W. Hood, Michael E. Mccullough, James P. Swyers, David B. Larson and Brian J. Zinnbauer, "Din ve Maneviyatı Kavramlaştırma: Birleşme ve Ayrılma Noktaları", (Çev. Nurten Kimter), *Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı 3, 2013, s. 109.

çıkan bir olgu olarak değil, yaşamın çeşitli alanlarını kapsayan bağımsız bir öz olarak da yayıldığını ifade etmek gerekir. Bütün bu meselelerin ötesinde manevi yönelimler ve bireysel inançlar, çeşitli faktörlere göre değişkenlik göstererek aynı dinî inancın mensupları arasında birtakım uyuşmazlıklara yol açabilmektedir. Netice itibariyle dinsel bireyciliğin veya bireysel maneviyatın ailedeki rolünü inceleyecek araştırmacının aile üyelerinin sosyo-demografik boyutlarını da dikkate alacak bir süreci izlemesi önem arz etmektedir. Türk toplumunun geleneksel dinî yapısını da göz önüne bulunduran araştırmacıların kentli aileyi, analiz konusu ederken söz konusu bu değişkenlerin etkisini gözden kaçırmamaları gerekir.

2.2. Bireyci Dindarlık ve Bireysel Maneviyat Karşısında Ailede Ritüelin Kollektif Rolü

İnancın bireycileşmesinin aile içindeki rolünü anlamak için geleneksel Türk aile yapısındaki inanç ve pratiklerin göz önünde bulundurulduğu bir değerlendirmeye gitmek gerekmektedir. Aile dinselliğin gerçekleştiği en içsel mekândır çünkü aile içinde evlenmeden boşanmaya, çocuk yapmadan onların kişiliklerinin inşası ve hayata dair tüm geçişlerinin kodlanmasına kadar her şey göz önünde bulundurulduğunda dinsel bileşenler aile yaşamının her sürecine eşlik eden önemli bir parça olarak ortaya çıkar.[218] Toplumu dinsel yaklaşımlarla özdeşleştiren ifadelere baktığımızda ailenin gerçekte dinsel bir çekirdek özelliğine sahip olduğunu görebilsek de yeni kentsel hayatta ailenin dinî ve manevi boyutunun gittikçe farklılaştığını veya farklı bir evreye doğru kayışını da görmek mümkündür.

İnançların bu denli çoğaldığı ve bireycileştiği günümüz dünyasında dindarlığın ve maneviyatın boyutlarını ölçmenin de zorlaştığı açıktır. Burada kişilerin inançlarla ilgili tutumları söz konusu olduğunda farklılıklarını gözlemlemenin imkânı daha da daralmaktadır. Öyle ki farklı biçimlerde ortaya çıkan ve çoğu zaman örtülü olarak varlığını devam ettiren dönüşümlerin ifadelendirilmesi bile problemlidir. Zira çoğu zaman bireylerin taşıdıkları çekinceler verilere ulaşmaya set çekmektedir. Ancak bunları analiz etmenin en iyi yolunun da geleneksel aile yaşamında değişen birtakım süreçleri gözlemlemekle mümkün olduğunu düşünüyoruz. Öte yandan ailenin içsel dünyasında

[218] Subaşı, "Toplumsal Değişme …", s. 103.

köklü bir şekilde mevcut olduğunu bildiğimiz dinî ve manevi boyutların da buna dahil olduğunu belirtmemiz gerekir.

Bireysel inancın nasıl bir işleve sahip olduğunu anlamak kolay olmayabilir. Ancak gözle görülür birtakım pratiklerle bunu kavramak ve aileyi bir arada tutan geleneksel inancın sürdürülmesinde etkili olan ritüellere ailenin katılım düzeyini anlamaya çalışmakla bir sonuca gidilebilir. Nitekim aile yaşamında evlilik, doğum, bayram kutlamaları veya ölüm sonrasında yaşanılan birtakım pratikler hem aile üyelerinin yakınlaşmalarına sebep olmakta hem de yalnızlaştırıcı ve yabancılaştırıcı süreçleri önleyen bir işleve sahiptir. Şahin'e göre ritüel geleneksel toplumlar için sosyal yaşamın genelini etkileyen olaylar dizgesidir. Bireyin doğumunu, ergenliğe geçişini, evliliğini, ölümünü, yaşamın genel döngüsü içindeki zamanı tayin eden ve anlamlandıran periyodik belirleyicilerdir.[219] Aile yaşamına anlam katan aile üyelerini bir arada tutan bu olaylar dizisi, aynı zamanda geleneksel dinî yapının aileye hasrettiği işlevlerdir. İnançlarda bireycileşme bireysellik olgusuyla yakından ilgilidir. Esasen bireycilik, bünyesinde yalnızlaştırıcı, paylaşımcı olmayan, yabancılaştırıcı unsurları da içerir. Bu sebeple bireycilik aile içinde çatışmacı unsurları devreye sokan özelliktir. Aile açısından olumsuz birtakım nitelikleri barındıran bireyciliğin aile içinde çatışma potansiyeli, ritüelin kolektif yapısının uyum gerektiren özelliği ve paylaşmayı doğuran doğasıyla yakından ilintilidir. Zira ritüelin kolektif yapısıyla bireyci eğilimler birbiriyle örtüşmemektedir. Öte yandan her inancın kolektif birlik gerektiren yönü kadar bireyselliğe açık bir yönü de vardır. Bireyci dindarlığı anlamanın rolü, inancın kolektif rolünü kavramaktan geçer. Gerçekte bu ikisi birbirine girmiş durumdadır ve farkedilmesi zor çizgilerle ayrılır.

Aile içinde gerçekleşen ritüeller yalnızca bir etkileşimi ifade etmez. Ailevi ritüel esasen bir etkileşim meydana getirir ve onu tekrar tekrar canlandırır. Zira bu etkileşim ancak aile duygusu hâkim olduğu zaman öne çıkar. Bu etkileşimde ebeveynin en önemli aktör oluşu göz ardı edilemez. "Ebeveyn olmak dünyanın kurucusu ve koruyucusu rollerini üstlenmektir. Kuşkusuz, en açık anlamıyla bu, çocuğun sosyalleşmesini sağlayacak ortamı ona sunmakla ve söz konusu olan toplumun tüm dünyası ile çocuk arasında

---

219 İlkay Şahin, "Göçmen Kadınların Dini Ritüellere Katılımı: Amersfoort (Hollanda) ve Boğazlıyan Örneğinde Karşılaştırmalı Bir İnceleme", Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri 2008 (Yayınlanmamış Doktora Tezi), s. 279.

aracılık görevini üstlenmekle ortaya çıkmaktadır."[220] Temel karakterleri itibariyle kolektif bir nitelik taşıyan ritüeller aileyi bir arada tutmakta, dayanışmayı arttırmaktadır. Ritüeller, katılımcı her bireyin aile içinde aile olmanın bilincine varmasını sağlar. Aile olma bilincinin yükselmesi ve aile içinde kimliğin pekişmesi, bireyi kimlik bunalımından kaynaklanan ve yabancılaşmayla sonuçlanan birtakım olumsuzluklara karşı korur. Berger ve Luckmann'e göre çocuğun bireysel kimliği, yakın çevresindeki kişilerin davranışlarını görerek şekillenir. Bu kişilerin eylemlerindeki uyum, bireysel kimliğin gelişimi için önemli bir şarttır. Eğer bu durum gerçekleşmezse öznel anlam krizi olasılığı yükselişe geçebilir.[221] Öznel anlam krizlerinin doğması bireyi ailevi kolektif birlikten uzaklaştırarak yalnızlaştırır. Bu durumda "Ritüeller, anlama açıklık kazandırarak, grubun üyelerine belirli bir deneyim anlayışı, nasıl davranılması gerektiği konusunda bir reçete sunar ve grupla bir dayanışma bağı aşılarlar."[222] Başka bir deyişle ritüel bireyin kendi dünyasını ve onun içindeki yerini anlamlandırabileceği özel kolektif bir yapı sağlar.

Ritüel, toplumun ve ailenin manevi birliğini ve bütünlüğünü korur; aile içi rol ve ilişkilerin düzenlenmesi, sürdürülmesi ve düzenin sağlanmasında önemli işlevleri yerine getirir. Örneğin "Aile için, üyelerinden birinin yas tutulmaksızın ölmesine izin vermek, manevi birliğini ve bütünlüğünü kaybettiği, bunlardan vazgeçtiği ve kendi varlığını reddetmesi demektir."[223] Esasen Durkheim için ritüel, dinî hayatın asıl tohumlarını içinde barındırmakta olup[224] öncelikle kutsal hakkında temel bir ilke sağlar ancak daha önemlisi her türlü sosyal etkileşimin ve toplumsal eylemin merkezindedir. Ritüel etkileşimde grup üyeleri deneyimlerini paylaşır, birbirilerine karşı yükümlülüklerinin farkına varır, duygusal bağlanma içine girer ve üyelik duygusu güçlü tutulur.[225] Ritüele katılım sağlamayan bireyin, üyesi olduğu toplum veya grupla bağlarının kopması bireyi yalnızlaştırır ve yabancılaştırır. "Öte yandan eğer bir birey, üyesi olduğu topluma güçlü bir şekilde bağlı ise, manevi olarak toplumun acılarına ve mutluluklarına katılıyor olarak kabul edilir; onlara karşı ilgisiz olmak, onu topluma bağlayan bağları koparmak,

---

220 Peter L. Berger, *Melekler Hakkında Söylenti: Modern Toplumda Tabiatüstünün Yeniden Keşfi*, (Çev. Ali Coşkun, Nebile Özmen), İstanbul 2012, Rağbet Yayınları, s. 90.

221 Berger ve Luckmann, *Modernite, Çoğulculuk* …, s. 83.

222 Anne E. Kane, "Sosyal Teoride Kültürün Merkeziliği: Weber ve Durkheim'dan Temel İpuçları", *Sosyal Teori ve Sosyoloji*, (Ed. Stephen P. Turner), Küre Yayınları, İstanbul 2008, s. 204.

223 Durkheim, *Dini Hayatın* …, s. 469.

224 Durkheim, *Dini Hayatın* …, s. 41.

225 Robert N. Bellah, "Durkheim and ritual", *The Cambridge Companion to Durkheim*, (Ed. Jeffrey C. Alexander, Philip Smith), Cambridge University Press, Cambridge 2005, s. 185.

toplumdan ümidini kesmek ve kendini yalanlamak anlamına gelir."[226] Dolayısıyla toplumsal dünyadan köklü uzaklaşmalar, birey için oldukça güçlü bir tehdit unsuru olabilir. Birey bu gibi durumlarda duygusal tatmin bağlarını kaybeder, olağanüstü durumlarda gerçeklik ve kimlik duygusunu bile yitirebilir. Birey düzen inşasını başkalarıyla yaptığı diyalog içerisinde oluşturduğu için aynı şekilde bu diyaloğu tamamen kopardığında anomiye düşmesi söz konusudur.[227] Ritüel kolektif yapıda bir düzen inşa eder ancak bu yapının oluşturduğu düzenden uzaklaşmak bireyi yalnızlaştırır ve bir çözülmeye tabi kılar. Bell, geleneksel toplumlarda ritüelin, organize ve toplumsalllık özelliğine sahip olduğunu belirtir. Ona göre geleneksel toplumda kolektif kimlik bilinci varlığını hissettirirken seküler toplumda ise yalıtılmış ve bireyselci bir kimlik bilinci öne çıkmaktadır. Bell, ayrıca seküler toplumlarda dinin ritüel içeriğinin bireyselleşme ve rasyonalitenin etkisiyle zayıfladığını belirtir.[228] Neticede bireyselleşme ile birlikte kurumsal kontrol ve denetimin artışı, ritüellerin de içinde bulunduğu geleneksel kontrol mekanizmalarının zayıflamasına yol açmaktadır.[229]

Geleneksel aile değerleri çağdaş toplumda hâlen paylaşılmaya devam ederken modernliğin aileden, geleneğe ait birçok şeyi de götürdüğü açıktır. Bu aşamada geleneksel aile değerlerinin vurgulanması birçok açıdan yaşanan sürecin zorlukları karşısında değişen hayatı ve yeni talepleri karşılayamamaktadır. Geleneksel değerlerin etkisizleşmesi ile aile daha fazla sekülerleşmeye maruz kalmıştır. Bu şekilde bireysel taleplerin artışı ve geleneksel değerlerin erimesi aileyi bir arada tutan değerleri aşındırmaktadır.[230] Görüldüğü üzere bireycilik ve kolektif ruhun çatışmacı doğası ancak ritüellerin işlevlerini göz önünde tuttuğumuzda daha iyi anlaşılmaktadır.

2.3. Evlilikte İnanç Uyumunun Önemi

Din, kültürün ilkel basamaklarından başlayarak her daim aile kurumu ile yakın bir ilişki içinde bulunur.[231] Din ile aile arasındaki birliktelik çok eski zamanlardan beri devam etmektedir. Bugün de din, dindarlık ve son zamanlarda kendisinden sıkça söz ettiren maneviyat gibi olgular da evlilik öncesi eş seçiminde olduğu gibi evlilik boyunca da

---

226 Durkheim, *Dini Hayatın* …, s. 469.
227 Berger, *Kutsal Şemsiye,* s. 59.
228 Catherine Bell, *Ritual Perspectives and Dimensions*, Oxford University Press, New York 2009, p. 199-201.
229 İlkay Şahin, *Göçmen Kadınların* …, s. 73.
230 Tekin, "Sekülerleşme Bağlamında Aile ve Kadın", s. 269.
231 Joachim Wach, *Din Sosyolojisine Giriş*, (Çev. Battal İnandı), Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, No:181, Ankara 1987, s. 17.

etkisini sürdürmektedir. Nitekim geç modern toplumlarda dindarlık ve maneviyatın görünümleri, aile ve sosyal ilişkiler alanında gözle görülür bir şekilde "realite" olmaya devam etmektedir. Ancak bu realitenin geleneksel dönemde olduğu gibi iman, ibadet ve ahlâk bütünlüğünü koruyan bir dindarlığın canlanmasından ziyade daha farklı biçimlerde karşımıza çıktığı söylenebilir. Nitekim Yapıcı da geç modern dönemde zayıf bir ahlâk ve maneviyatla birlikte göstergesel olarak dinsel görüntülerin arttığını vurgular.[232]

Eşler arası dinî inanç ve maneviyat uyumu konusunda muhtemel farklılaşmalar, günümüz koşulları içerisinde ailevi huzuru etkileyebilecek olasılıkları beraberinde taşımaktadır. İnanç ve manevi uyumunun kilit noktası ise eş seçiminde yansımasını bulmaktadır. "Eğer kendimize 'doğru' bir eş seçmezsek, evliliğimizi başlangıçtan itibaren kötü bir gelecek bekliyor demektir."[233] Doğru olmayan bir seçim veya erken alınmış seçimler yanlış evliliklere yol açabilir. Mutlu bir yaşam için gerekli olan şey, kişinin kendisine uygun birini seçmesidir. Sağlıklı görünen evliliklerde bile zaman zaman çalkantılar yaşanabilir ancak yapılan seçim uygunsa devamlılığı olan nitelikli bir evlilikten söz edilebilir. Hatta eşler arası inanç uyumu konusu Kur'an ayetlerinde de yer almaktadır. Kur'an, eşler arasında inanç benzerliğine büyük önem vermekte ve bunu öncelikli bir mesele olarak görmektedir. Öte yandan aile yapısı içinde işleyen kontrol mekanizması diğer toplumsal kontrol mekanizmalarına benzemez. Türk aile geleneğindeki sosyo-kontrol mekanizmaları kaynağını, İslami geleneğin aileye ilişkin değer ve normlarından alır. Türk aile geleneğinin İslami değer ve kabullerini geleneksel dinî metinlerinde aramak gerekir. Bu çerçevede dinî metinler aile içi rollerin işlevlerinde belirleyici bir rol oynamaktadır.[234]

Aynı dinî inanca ve maneviyata sahip olmak, eşler arasında uyumu sağlamada önemlidir. Ailede aynı dinî inanca ve maneviyata sahip olmak eşleri birbirine yakınlaştırdığı gibi aralarında yakınlık, samimiyet, sevgi ve güven bağlarını da oluşturmaktadır. Dolayısıyla çiftler arasında güçlü bir birliktelik meydana gelmektedir. Din, dindarlık ve maneviyat bakımından aralarında derin farklılıkların bulunmadığı

---

232 Asım Yapıcı, "Eşlerin Dinsel Algı ve Yaşayışına Göre Evlilikte Dindarlık ve Maneviyat Huzur mu, Kusur mu?", *Turkish Studies*, Volume 13/2, Winter 2018, p. 84.

233 Karen Horney, *Kadın Psikolojisi*, (Çev. Selçuk Budak), 2. Basım, Öteki Yayınevi, Ankara 1995, s. 126.

234 Bkz. Bakara, 2/221, Mümtehine, 60/10.

evliliklerde eşler arasında yakınlık duygusu daha yüksek olabilmektedir. Nitekim Hoge ve Roozen'un sunduğu ampirik verilerde, aynı dinî inanca sahip eşlerin kiliseye katılım oranlarının da yüksek olduğu gözlemlenmiştir.[235] Marks'ın dinin evlilik üzerindeki etkisini araştırırken bulduğu veriler, eşlerin aynı dinî kanaatleri paylaşması, onların aile hayatı konusunda da benzer görüşlere sahip olmalarını sağlarken, aynı zamanda, aynı dinî kanaatleri paylaşan eşler arasında da düşük boşanma oranlarının görüldüğüne dair kısmi bir açıklama sunmaktadırlar.[236] Lambert ve Dollahite ise Tanrı'nın evlilik birliğine dâhil edilmesinin istikrarlı ve uzun ömürlü bir evlilik bağına sebep olacağını vurgular.[237] Öte yandan Yapıcı'nın yaptığı çalışmada da görülmüştür ki eşlerin dindarlık ve maneviyat algıları birbirine yakınsa aile içinde inanç dâhil ortak bir dil ve ortak bir duygu oluşmuşsa yaşanan sorunlar daha çabuk çözülebilmekte ve problemler büyümeden çözümlenebilmektedir.[238] Bu veriler de göstermektedir ki eşler arası inanç ve manevi uyum pozitif etkilere yol açan çok önemli bir boyuta sahiptir.

2.4. Sosyal Sermaye Olarak İnancın Aile içindeki Birleştirici Rolü

Din meydana getirdiği normlar, gelenekler, ritüeller ve özellikle de güven ve etkileşim gibi bileşenlerle yeni kentsel toplumda da aile kurumunun bir aradalığını sağlayan en önemli manevi sermayedir. Kişisel olarak yakın olduğumuz ya da kuvvetli bağlarla kendilerine bağlılık hissettiklerimizden öğrendiğimiz ve özümsediğimiz dinin özü, aşkın bir gerçeklik ya da Tanrı'yla irtibat kurmaktır. Ama daha da önemli olan şey aşkın gerçeklikle bağ kurmanın esası anne-baba, karı koca, kardeş veya arkadaş gibi çevremizle kurduğumuz ilişki ve etkileşimlerdir.[239]

"Aile gerçekte dinsel bir oluşumun en içsel mekânı"[240], din ise "aile kurumunun en önemli teşvikçisi ve destekçisidir. Din ailenin kurulması ve sürdürülmesinin hem

---

235 Dean R. Hoge and David A. Roozen, "Research On Factors Influencing Church Commitment", *Understanding Church Growth and Decline: 1950-1978*, (Ed. Dean R. Hoge, David A. Roozen), The Pilgrim Press, New York 1979, p. 42-68.

236 Loren D. Marks, "How Does Religion Influence Marriage? Christian, Jewish, Mormon, and Muslim Perspectives", *Marriage & Family Review*, Vol 38, No 1, December 2005, p. 103, p.104; https://www.researchgate.net/publication/253887594_How_Does_Religion_Influence_Marriage_Christian_Jewish_Mormon_and_Muslim_Perspectives, (15.12.2017).

237 Nathaniel M. Lambert and David C. Dollahite "Threefold Cord: Marital Commitment in Religious Couples", *Journal of Family Issues*, May 2008, Vol 29, No 5, p. 600-601; https://www.researchgate.net/publication/254114589_The_Threefold_Cord, (15.12.2017).

238 Yapıcı, "Eşlerin Dinsel Algı …", s. 104.

239 Phil Zuckerman, *Din Sosyolojisine Giriş*, (Çev. İhsan Çapçıoğlu, Halil Aydınalp), 3. Basım, Birleşik Yayınevi, Ankara 2009, s. 96.

240 Subaşı, "Toplumsal Değişme …", s. 103.

zeminini oluşturur hem de birçok önlemleri ortaya koyar. Aile bu bağlamda dini hayatın en temel nüvesidir. Öte yandan dini argümanlar aile içi rollerin belirlenmesi ve ailedeki ilkeler açısından oldukça içerikli bir teori ve pratikler bütünü sunmaktadır."[241] Nitekim bir dine ait inanç ve tasavvurlar, bir taraftan o dinin mü'minlerini birleştirmede etkin bir rol oynarken diğer taraftan inanç farklılıkları da aynı mekânı veya ocağı paylaşan insanları karşı karşıya getirebilir.[242] Böyle bir durumda din, örneğin, ritüeller, ibadet ve pratikler çizelgesinde aile üyelerini birleştiren bir araç olarak tanımlanabilir. Dinin güven, yardımlaşma, dayanışma gibi hususlarda toplumda ve ailede birliktelik duygusunu sağladığı bilinmektedir. Bu bağlamda dinin sosyal sermaye ile ilişkisini ortaya koymak, dinî yapılanmaların ve din kurumundan doğan diğer yapılanmaları birer sermaye kaynağı olarak tespit edilmesi anlamına gelmektedir.

Sosyal sermaye kavramının merkezinde 'ilişki meseleleri' vardır. İnsanlar iletişim ağları yolu ve iletişim ağlarının üyeleriyle ortak değerler paylaşmaya eğilimlidir. Bu iletişim ağları bir kaynak meydana getirir ve bu kaynak, sermayenin bir türü olarak görülebilir. İletişim ağlarının üyeleri ve onlar tarafından paylaşılan değerler, sosyal sermaye kavramının kalbindedir.[243] Coleman sosyal sermayeyi aileler, cemaatler ve bireyler arasındaki ilişki tiplerini betimlemek için kullanmıştır.[244] Coleman'a göre sosyal sermaye aile içinde var olduğu gibi aile dışında, toplumda da var olur.[245] Aile sosyal sermayenin merkezindedir. Sosyal sermayenin oluşabilmesi ve sosyal sermayenin hedefine ulaşabilmesi aile ile mümkün olabilir.[246] Coleman'ın sosyal sermaye üzerine çalışmaları, Amerikan varoşlarında eğitim üzerindeki çalışmalarında gündeme gelmiştir.[247] Amerika'daki Katolik okullar, ebeveynler ve dinî topluluklar arasındaki yakın ilişkileri gözlemleyen Coleman, sosyal sermayedeki eksikliklerin ergenlikteki gelişmeye zarar verdiği kanısındadır. Burada eksiklik kavramıyla sadece anne ya da babayla yaşamanın, anne-babanın çocukla veya aileleriyle fazla ilgilenmemelerinin,

---

241 Tekin, "Sekülerleşme Bağlamında Aile ve Kadın", s. 269.

242 Kurt, "Sosyolojik Din Tanımları …", s. 77.

243 John Field, *Social Capital*, Routledge, London 2003, p. 1, p. 3.

244 Marshall, *Sosyoloji Sözlüğü*, s. 675.

245 Chris Baker and Jonathon Miles-Watson, "Faith and Traditional Capitals: Defining the Public Scope of Spiritual and Religious Capital—A Literature Review", *Implicit Religion* Vol. 13, No.1, 2010, p. 23.

246 Nurettin Tüysüz, *Sosyal Sermayenin Ekonomik Gelişme Açısından Önemi ve Sosyal Sermaye Endeksinin Hesaplanması*, T.C Kalkınma Bakanlığı, Yayın No: 2827, Ankara 2011, s. 12-13; Baker and Miles-Watson, "Faith and Traditional Capitals: Defining the Public Scope of Spiritual and Religious Capital—A Literature Review", p. 24-25.

247 Marshall, *Sosyoloji Sözlüğü*, s. 102.

özellikle yerel topluluklardaki anne babalar arasındaki etkileşimin zayıflamasının yol açabileceği şeyler kastedilmektedir. Genç bir insanın gelişimi için gerekli olan sosyal sermaye, anne babalar arasındaki fiili toplumsal ilişkilerde ve anne babaların cemaat kurumlarıyla ilişkilerinde bulunabilir. Gerek anne ve babalar ile çocuklar, gerekse anne-babalar ile diğer yetişkinler arasında etkileşimin olması o çevrede yaşayan çocuklardaki okul normlarına uyum sağlama, akademik konularla ilgilenmelerine ve sapkın davranışlardan uzak durmalarını sağlamaktadır.[248] Bu bağlamda birliktelikler ve ilişkiler ağı sosyal sermaye için önemlidir. Söz konusu bu birlikteliklerden ortaya çıkan iletişim ağları, ortak değerlerin yaratılmasında ve aktarımında önemli bir görevi yerine getirir. Bu anlamda "insanların iletişim ağları, onları hedeflerine ulaşmalarına izin veren ve aynı zamanda toplumu bir arada tutmaya hizmet eden, daha geniş ilişkiler ve normlar kümesinin bir parçası olarak görülmelidir."[249]

Sosyal sermaye kavramın bir diğer önemli ismi Putnam ise bu olguyu, "bireyler arasındaki bağlantılar-sosyal ağlar ve onlardan doğan karşılıklılık ve güvenilirlik normları" şeklinde tanımlar.[250] Putnam aileyi, "sosyal sermayenin en temel formu"[251] olarak görür ve aile bağlarının çözülmesiyle birlikte güven ve karşılıklılık gibi toplumda başat önemde olan duyguların yani sosyal sermayenin zayıflaması arasındaki doğrudan ilişkiye dikkat çeker. Canlı bir sivil toplumun varlığını gösteren sosyal ağlar ve karşılıklılık ilkesi ortak faydaların gerçekleşmesi için iş birliğini kolaylaştırır.[252]

Putnam için dinî kurumlar ciddi bir sosyal sermaye değeri taşır.[253] Ona göre kurumsal dindarlık, bireysel dindarlığa kıyasla sosyal sermayenin kurulmasına daha fazla katkı sağlamakta ve zengin bir kaynak sunmaktadır. Bu nedenle dinî bir grup üyesi olmanın, pasif bir üyelik olsa bile bazı etkilerinin olması beklenebilir. Ayrıca başkalarıyla etkileşim hâlinde olma, düzenli olarak kiliseye devam etme, eylem gerektiren aktiviteler, topluluğun ihtiyaçlarını sağlamak ve iyileştirmek muhtemelen bir kurumun pasif üyeliğinden daha fazla önem kazanmaktadır.[254]

---

248 Marshall, *Sosyoloji Sözlüğü*, s. 675-676.
249 Field, *Social Capital*, p. 3.
250 Robert D. Putnam, *Bowling Alone: The Collapse and Revival of American Community*, Simon and Schuster, New York 2000, p. 19.
251 Bkz. Robert D. Putnam, "Bowling Alone: America's Declining Social Capital," *Journal of Democracy*, Vol.6, No 1, Jan 1995, p.73.
252 Putnam, *Bowling Alone* …, p. 21.
253 Putnam, *Bowling Alone* …, p. 65.
254 Putnam, Bowling *Alone* …, p. 66, p.74.

Dinin sosyal sermaye oluşturma bakımından birçok işlevi vardır. Dinin sosyal açıdan kapsayıcı işlevselliğine ek olarak bir diğer özelliği ise toplumun diğer üyelerine güvenmeyi ve inanmayı temin etmesidir.[255] Öte yandan sosyal sermaye kavramına asıl katkıyı güven olgusu bağlamında Fukuyama yapmıştır. Bir grupta güven önemli bir olgudur zira güvenin yarıçapı veya etki alanı büyürse grubun kendisinden de daha etkili olma olasılığı vardır. Grup içinde bağlar ne kadar sıkıysa grup dışındakilere olan güvenin derecesi de düşme eğilimi gösterir.[256] Bir başka deyişle grupta veya toplumda güven bağlarının sıkılığı ilişkilerin gelişiminde önemlidir. Bu bağlamda din ve dinden doğan yapılanmaların toplumda ve aile içinde güven duygusunun gelişiminde etkili olduğunu varsayabiliriz. Din kurumunun, sosyal sermayeyi ve güveni artırdığı görüşünü ileri süren ve destekleyen araştırmacıların görüşlerini Tecim, şu şekilde özetlemektedir: Din, toplum içerisinde birliktelik duygusunu ve iş birliğini güçlendirir. Din topluluk anlayışını canlı tutar ve cemaat duygusunu açığa çıkarır. Komşuların ve akrabaların etkin bir şekilde etkileşim içerisine girmesine neden olur. Aynı zamanda topluma yardım ve hizmet ekseninde ortaya çıkan gönüllü ve sivil faaliyetlere liderlik eder. Bu sayılan imkânları mümkün kılan dinî yapılanmalar kolektif bir hafıza oluştururlar. Başka bir deyişle müntesiplerine bu değerleri öğreten din, aynı zamanda ahlaki ve sosyal davranışlarda da önemli bir etkiye sahiptir.[257]

Din ve sosyal sermaye ilişkisi, aile üyelerinin birbirleriyle ve çevresiyle kurmuş olduğu etkileşimler ekseninde gelişen organizasyonları ve sosyal ağları da kapsayabilir. Ancak aile içi ilişkilerde bu durum, en iyi ihtimalle aile üyelerinin dindarlık düzeyleri üzerinden daha iyi anlaşılabilir. Dünya Değerler Araştırması 2010-2014 raporunda[258] Türkiye adına önemli sayılabilecek bazı veriler göstermektedir ki din olgusu %68,1 gibi yüksek bir oranla Türk toplumu için önemli bir konudur. Türkiye'de insanların %97,8'i Tanrıya inanmaktadır. "Ne kadar sıklıkla dua edersin" (evlilik ve cenaze hariç) sorusuna günde birkaç kez diyenlerin oranı %48,6 iken, bir günde bir kez diyenlerin oranı %14,4, her hafta birkaç kez diyenlerin oranı ise %17,1'dir. Evlilerde gün de birkaç kez dua edenlerin oranı %52,7, bekârlarda ise %32,7 oranındadır. Hayatlarında Tanrı'nın çok

---

255 Kristin Stromsnes, "The Importance of Church Attendance and Membership of Religious Voluntary Organizations for the Formation of Social Capital", *Social Compass*, SAGE 2008, Vol. 55, No. 4, p. 482.

256 Francis Fukuyama, "Social Capital, Civil Society and Development", *Third World Quarterly*, JSTOR, 2001, Vol. 22, No.1, p. 8, p. 14.

257 Erhan Tecim, *Sosyal Güven Oluşumunda Dinin Etkisi,* Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 2011 (Yayınlanmamış Doktora Tezi), s. 60.

258 www.worldvaluessurvey.org/WVSOnline.jsp (11.10.2017).

önemli yeri olduğunu düşünenlerin oranı %67,9, kendini dindar olarak görenlerin oranı ise %83,5'dir. Toplam 1.605 kişinin katılımıyla oluşan ankete katılanlardan 1099 kişi evli olup evlilerde dindarlık oran %85,7 iken bekârlarda bu durum %75,3 oranındadır. Dünya Değerler Araştırması 2005-2009 raporuna[259] göre kendini dindar tanımlayanların oranı %81,0 dır. Bu oran evlilerde %85,9 iken bekârlarda %69,9'dur. Araştırma sonuçları gösteriyor ki Türk toplumu kendini dindar olarak görmektedir.

Din ve dindarlık ilişkisi bir bakıma dinin aile üzerindeki etkisine işaret eder. Dindarlığın tezahürleri daha çok ritüellerde, pratiklerde ve dinî organizasyonlara katılım oranlarında kendini gösterir. Dolayısıyla dinin aile içindeki işlevleri aile üyelerine, değerlerine ve normlarına karşı kendini sorumlu hisseden, dini yaşatma çabasında olan aile üyelerinin pratikleri üzerinden anlaşılabilir. Dünya Değerler Araştırması 2010-2014 verilerine göre "aile" Türk toplumunda %95,4 gibi çarpıcı bir oranla en önemli kurum olma özelliğini göstermektedir. Bu bağlamda ailenin kişiler üzerinde dinî anlayış ve pratikleri de etkileyen en önemli kurum olması anlaşılabilir bir durumdur. Diğer yandan bu verilerin en önemli sonucu ise *aile artık bitiyor mu* diyenlere cevap olarak Türkiye'de *ailenin hâlâ ne kadar önemli* bir kurum olduğunu göstermesidir.

3. Yeni Maneviyat Sorunları ve Paylaşılan Değerler

3.1. Sosyoekonomik Kaynaklı Maneviyat Sorunları

Aile, toplumdaki sosyoekonomik gelişmelerden doğrudan etkilenen özel bir kurumdur. Ekonomik yapıdaki köklü değişmeler ailenin yapısında da nitelikli dönüşümlere yol açarak yaşam düzeyini etkilemektedir. Bu bağlamda yoksulluk oranı arttıkça işsizlik oranı da büyümekte, ekonomik krize bağlı olarak ailelerin gelir durumları arasında da uçurum derinleşmektedir. Yoksulluk kent ailelerinde daha yaygındır. Ailenin yoksullaşması, toplumsal konumunu, işgücüne katılım oranını, aile içi rolleri ve sorumlulukları da etkilemektedir. Yoksulluğun artmasıyla boşanma oranları arasında çok yakın bir ilişki bulunmaktadır. Boşanmanın sebepleri arasında daha önce de değindiğimiz gibi eşin ilgisiz ve sorumsuz davranışları, evin ekonomik geçimini sağlayamama, aldatma, aldatılma ve yakın çevrenin yani akrabaların evliliğe müdahalesi, duygusal bağların zayıflığı dolayısıyla iletişimsizlik gibi durumları saymıştık. Özellikle ekonomik durum söz konusu olduğunda gelecekle ilgili belirsizlikler kaygılara neden olabilmektedir. "Gelecekte ne olacağını bilememek,

[259] www.worldvaluessurvey.org/WVSOnline.jsp (11.10.2017).

insanlar için en belli başlı kaygı nedenlerinden biridir."[260] Ailede eşlerin yaşadığı derin bunalımlar, boşanma sonrasında da devam edebilmekte, ekonomik sebeplerle ayrılan eşler, boşanma sonrasında da aynı kaygıları taşıyabilmektedir. Yeni kent hayatı artan geçim kaygısıyla birlikte başta aile olmak üzere sorunların daha geniş bir kitleye yayılmasına zemin hazırlamaktadır. Bu süreçte aile birliği ve bütünlüğünün zayıflamasıyla boşanmaya karar veren çiftler derin bunalımlarla karşılaşmakta ve bu durum bilhassa kadınları fazlasıyla yaralamaktadır. Can ve Aksu'nun, boşanma süreci ve sonrasında kadınlar üzerinde yaptığı çalışmada, boşanmış kadınların boşanma kararı verirken çalışıyor olmalarının bunda etkili olduğu ifade edilmiştir. Daha önce hiç çalışmamış kadınların, boşanma sonrasında ailesinin desteğiyle hayatına devam ettiği, çalışan bazı kadınların ise boşandıktan sonra çocuklarının masraflarını karşılamakta zorlandığı görülmüştür.[261] Dolayısıyla boşanmış kadınların en sık karşılaştığı sorunların başında ekonomik kaygılar gelmekte, ekonomik gerekçelerle boşanmalarda yaşanan sıkıntılar, boşanma sonrasında da aynı gerekçelerle sürmektedir. Öte yandan Goode'un yaptığı araştırmada sosyoekonomik düzeyi yüksek olanlar ile sosyoekonomik düzeyi düşük olanlar farklı gerekçelerle boşanmaktadır. Sosyoekonomik düzeyi düşük olanlar, kocalarının ekonomik yönden sıkıntı içinde bulunmalarını ve onlardan ekonomik destek görememelerini gerekçe gösterirken, sosyoekonomik düzeyi yüksek olanlar ise karakter ve değerler uyuşmazlığını boşanma nedenleri arasında göstermişlerdir.[262]

Boşanmış erkeklerin sorunları üzerine yapılan bir çalışmada erkeklerin, boşanma ile birlikte nafaka ve tazminat durumlarında sıkıntılı süreçler geçirdiği; ekonomik gücü yetersiz erkeğin nafaka ve tazminat ödemek zorunda bırakılmasının, maddi ve manevi açıdan çöküşüne zemin hazırladığına dikkat çekilmiştir.[263] Gelecek kaygısı, en çok da ekonomik durum, evlenecek adayların, evlilik ve sonrasında da benzeri stresleri yaşamalarına neden olurken buna depresyon ve kaygı gibi psikolojik sorunlar da eşlik etmektedir. Nitekim 441 öğrenciyle yapılan çalışmanın bulgularına göre, iş yaşamına atılmak isteyen son sınıf öğrencilerinde işsizlik kaygısı öne çıkmakta olup bu durumun

---

260 Doğan Cüceoğlu, *İnsan ve Davranış,* 15. Basım, Remzi Kitabevi, İstanbul 2006, s. 278.

261 Yücel Can ve Nazlı Buket Aksu, "Boşanma Sürecinde ve Sonrasında Kadın", *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi,* Cilt 15, Sayı 58, s. 898-899.

262 Şahin Doğan, "Boşanma Nedenlerine Yönelik Tutumlar: Boşanmayı Artırıcı veya Engelleyici Faktörlere Yönelik Tutum Ölçeği Geliştirme Çalışması*", İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi,* Cilt 5, Sayı 4, 2016, s. 1000.

263 Yelda Sevim, Ayşenur Güldeste ve Canan Öner, "Boşanan Erkeklerin Sorunları Üzerine Sosyolojik Bir Araştırma (Elâzığ İli Örneği)", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 26, Sayı 2, 2016, s. 311.

öğrenciler üzerinde depresyona neden olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca işsizlik kaygısı yaşayan öğrencilerin sürekli kaygı, depresyon, stres gibi ruhsal hastalıkları da taşıdığı anlaşılmıştır. Bu kaygıların evlilikten beklentilerle birlikte evlilik yaşının da daha ileri tarihlere ertelenmesine yol açtığı bir gerçektir.[264]

3.2. Psikososyal Maneviyat Sorunları

Aile sorunlarını ele alan bir çalışma herşeyden önce aile içi ilişkilere odaklanmalıdır. Aile ilişkilerinde bilinen psikososyal sorunlar arasında eşler arasında saygı ve sevgi eksikliği, sorumsuzluk, fedakârlıktan kaçınma ve nezaketsizlik gibi belli başlı değerlerin aşınması gibi durumların yer aldığı söylenebilir. Esasen bu değerler ailenin temelini sağlamlaştırıp, devam etmesini sağlayan işlevleri yerine getirmektedir. Söz konusu değerler ailenin en çok manevi boyutlarını tahkim eden bir niteliği yansıtmaktadır. Herşeyden önce duygusal içeriği ile bu değerler kişiler arası ilişkilerde yakınlık, samimiyet ve yüksek bağlılığa katkı sağlayan özellikler taşır. Aksi takdirde eşler arasında bu değerlerin eksikliği ve yetersizliği aile ilişkilerinde birçok sarsıcı sorunu da gündeme getirir.

3.2.1. Sevgi ve Saygı Eksikliği

Başarılı bir evlilik karşılıklı sevgi, saygı, paylaşma ve uyuşma ile mümkün olabilir.[265] Nitekim sağlam temeller üzerinde varlığını sürdüren ailelerin, genellikle bu tür duygusal yakınlık içeren değerleri karşılıklı bir anlayışı içinde sundukları bilinen bir gerçektir. Evliliklerde eşin, sevgi ve saygısına "karşılık verme" anlayışı içerisinde olması evlilik için son derece önemlidir. Bir kişinin karşıdakinden saygı beklentisi içerisinde olması, onun, bu saygıyı karşısındakine verebilecek duyguya ve yetiye sahip olmasını gerekli kılar. Saygı kazanmada en önemli yol, diğerlerine bunu hissettirebilmek ve gösterebilmektir. Bir başka deyişle ilişkilerde karşılıklılık anlayışının hâkim olması istenilen bir durumdur.[266] Evlilikte bunların eksikliği evlilik sürecinin daha kısa süreli olmasına etki edebilir. Hatta aldatma, ilgisizlik, sorumsuzluk ve ekonomik sebepler söz konusu sevgi-saygı eksikliği gibi asıl gerçek sebeplerin üstünü örtebilir. Dolayısıyla sevgi ve saygı hayatın her alanında olduğu gibi evlilikte de eşler arasında çatışmanın ve

---

264 Ayşe Nur Tekin Tayfun ve Âdem Korkmaz, "Üniversite Öğrencilerinde İşsizlik Kaygısı: Süleyman Demirel Üniversitesi Öğrencileri Üzerinde Bir Araştırma", *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi,* Cilt 8, Sayı 17, Aralık 2016, s. 542, s. 554-555.

265 İbrahim Ethem Özgüven, *Evlilik ve Aile Terapisi*, PDREM Yayınları, Ankara 2000, s. 73.

266 Richard Sennett, *Saygı: Eşit Olmayan Bir Dünyada,* (Çev. Ümmühan Bardak), Ayrıntı Yayınları, İstanbul 2005, s. 73-74.

husumetin önünü keser.[267] Fromm'a göre, "Sevmek, yaratıcı bir etkinliktir. Bir insana (ya da şeye) ilgi duymayı, onu tanımak istemeyi, onu anlamayı, doğrulamayı ve onun yanındayken sevinç duyabilmeyi doğurur."[268] Sevgi yalnızca aile içi ilişkilerin devamı ve sağlamlığında değil, ilişkinin başlangıcında ve eş tercihinde de neredeyse ilk önemli faktör olduğu açıktır. Bu durumun geleneksel toplumlarda da bir karşılığı bulunmakla birlikte daha çok yeni kentsel aile yapısında öncelikli bir etken olarak öne çıktığı görülmektedir. Nitekim Özgüven'in Ankara'daki kız ve erkek öğrencilerin evlilik ve eş seçme konusundaki bazı değişkenlere ilişkin tercih, tutum ve değer yargılarını belirlemek amacıyla yaptığı araştırmada, üniversite öğrencilerinin eşlerde aradıkları kişilik ve karakter özellikleri ile ilgili bir soruya verilen cevaplarda sevgi, %29'luk oranla ile ilk sırayı almıştır.[269]

Literatürde "sevme(k)" kelimesinin tanımıyla ilgili en az üç farklı yaklaşım olup, bu yaklaşımlardan ikisinden geniş bir şekilde bahsedilmektedir. Yaygın bir şekilde kullanılan ise Bahr ve Bahr'ın aile çalışmalarına katkı sağlamak amacıyla geliştirdikleri yaklaşımdır. Bahr ve Bahr, kendi yaklaşımlarını geliştirmeden önce Fromm (1956), May (1969), Sorokin (1967) ve diğerlerinin konuyla ilgili çalışmalarını inceleyerek oldukça kompleks bir tipoloji ortaya koydular. Birçok bilim adamı bu konuda onların geliştirdikleri tipolojiyi tercih etmektedir. Bahr ve Bahr'ın analizi çok yönlü, incelikli, güçlü, derin ve kullanışlıdır. Onlar bu analizlerinde "sevme(k)"in farklı bir biçimini tanımlayarak yaptıkları kavramsallaştırmayı araştırmalara rehberlik edebilecek soruları, kavram ve önermelerle birleştirdiler. Onların sentezlerinde "aile sevgisi paradigması", sağlıklı birey ve aile için gereken "sevme(k)" duygusunu içeren üç önermeyi ele almaktadır. Birincisinde "sevme(k)", *kabul/onaylanma ya da cömertlik*; ikincisinde, *kalıcılık;* üçüncüsünde ise akraba ilişkilerine yönelik, sorumlulukları içeren bir *fedakârlıktır*. Ancak üçüncü önermedeki "fedakârlık"ta *sevme(k),* bir duygu olarak değil bir eylem olarak ele alınmıştır. Sevme hissinde önemli olan, ilişkilerin duygular, deneyimler ve hisler boyutundan çok "sevme eyleminin" ağır basmasıdır.[270] Aile

---

267 Goleman, *Duygusal Zekâ*, (Çev. Banu S. Yüksel), 33. Basım, Varlık Yayınları, İstanbul 2010, s. 199.

268 Fromm, *Sahip Olmak ya da olmak*, s. 73.

269 Özgüven, "Üniversite Öğrencilerinin …", s. 208.

270 Howard M. Bahr and Kathleen S. Bahr, *Toward More Family-Centered Family Sciences: Love, Sacrifece and Transcendence,* Lexington Books, New York 2009, p. 116-117.

üyelerinin sevgi duygularını birbirlerine davranışsal düzeyde de iletmeleri hem bireysel olarak değerli olduklarını hem de aileye aidiyet duygularını destekler ve geliştirir.[271]

3.2.2. Şefkat ve İlgi Eksikliği

Şefkat dilimize Arapçadan geçmiş bir kelimedir. TDK, şefkat kavramını tanımlarken "sevecenlik"[272] kelimesini kullanmaktadır. Sevecenlik kelimesinin karşılığına baktığımızda ise "Acıyarak ve koruyarak sevme, şefkat, müşfiklik"[273] karşılıklarını görmekteyiz. Ancak şefkat çoğu zaman sıcaklık, nezaket, incelik gibi özelliklerle ilintili olarak kullanılan bir kavramdır. Bu özellikler önemli olmasına rağmen şefkat esasen bunların da ötesindedir.[274] Hökelekli'ye göre şefkat kavramı kişinin çevresindeki insanları koruma, himaye altında bulundurma, onları kabullenme, yakından ilgilenme, onlara sevecenlik ve sempati ile yönelme davranışıdır.[275] Bununla birlikte gündelik hayatta şefkat ve acıma karıştırılabilmektedir. Oysaki şefkat, acıma ile aynı manaya gelmediği gibi bir kişiye şefkat göstermek de şefkat duyulan kişinin zayıf ve yeteneksiz olduğunu anlamına gelmez.[276]

Şefkatle birlikte sıklıkla dile getirilen ve şefkatin tamamlayıcısı olan kavramlardan biri de "ilgi"dir. İlgi sözcüğünün sözlükteki karşılıkları şu şekilde sıralanmaktadır: "1. İki şey arasında bulunan herhangi bir bağlılık, ilişki, alaka, taalluk, aidiyet. 2. Kimyasal şartlar eş veya birbirine çok yakın olduğunda öğelerin birbirleriyle birleşmede gösterdiği seçicilik. 3. Dikkati öncelikle belirli bir şey üzerinde toplama eğilimi. d) Belirli bir olay ve etkinliğe yakınlık duyma, ondan hoşlanma ve ona öncelik tanıma."[277] Nitekim Fromm da sevgiyi tanımlarken "*sevdiğimiz şeyin büyümesi ve yaşaması için gösterdiğimiz etken ilgidir"*[278] der. Ona göre bu "etken ilgi"nin bulunmadığı yerde sevgi de yoktur. Çiçeği sevdiğini söyleyen biri, çiçeği sulamadığında onun sevgisine inanmanın mümkün olmadığını belirtir. Aynı şekilde eşler arasında da "seni seviyorum" kelimesinin sıklıkla kullanılıp buna karşın yakınlık göstermeme, en sıkıntılı anlarında

---

271 Özgüven, *Evlilik ve Aile Terapisi*, s. 71.

272 http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.5c24b5077c1fc0.-92387319 (14. 12. 2017).

273 http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.5c24b5db4becf4.-94806433 (14. 12. 2017).

274 Alys Cole-King and Paul Gilbert, "Compassionate Care: The Theory And The Reality", *Journal Of Holistic Healthcare*, Vol 8, No 3, 2011, p. 30.

275 Hayati Hökelekli, "Şefkat" *Dem Dergi,* Yıl 1, Sayı 3, 2008, s. 109.

276 Cole-King and Gilbert, "Compassionate Care …", p. 30.

277 http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.5c24b1cd85dec1.-63575495 (14.12.2017).

278 Erich Fromm, *Sevme Sanatı,* (Çev. Işıtan Gündüz), Say Yayınları, İstanbul 1985, s. 34.

ilişkilerine duvar örme, şefkat ve ilgiyi ondan uzak tutma gibi ilgisizlik durumları eşler arasında yakınlık ve samimi bağların oluşmamasına veya kopmasına sebep olmaktadır.

"Şefkat ve ilgi" evlilikte sevgi duygusunun en önemli bileşenlerinden biridir. Yeni kentsel ailede toplumsal hayatın gerginlikleri ve başa çıkılması gereken sorunlar, aile içi ilişkilerde son derece önemli olan şefkat ve ilgi gibi duyguların aşılmasına ve hatta etkisizleşmesine yol açabilmektedir. Şefkat olgusu genellikle annenin çocuğa beslediği bir duygu olarak kabul gören bir anlayıştır. Bu bakımdan şefkat genelde annelere yakıştırılır; kocanın karısına, kadının kocasına şefkat gösterebileceği gerçeği göz ardı edilir. Şefkat ve ilgiyle beslenmeyen evliliklerde eşler arasında soğukluk ve uzaklaşmaların olması kaçınılmazdır.

3.2.3. Nezaket Yoksunluğu

Evlilik özünde bir iletişim ve etkileşimi içermektedir. Eşler arasında sağlıklı ve normal bir iletişimin olmayışı, sorunların algılanıp kavranmamasından ve iletişim bozukluğundan kaynaklanmaktadır.[279] Bauman'a göre başarısız bir ilişkinin temelinde genellikle başarısız bir iletişim vardır.[280] Evlilikte, eşlerin duygu ve düşüncelerini birbirlerine iletiş tarzı ve eksik iletişleri, birçok uyumsuzluğun ve geçimsizliğin temel nedeni olmakla birlikte iletişimde yanlış ifadeler ve yorumlar en basit konuları ve olguları dargınlıklara ve çatışmalara sürükleyebilmektedir.[281] Esasen nezaket, aile içi iletişimin sağlıklı yürütülmesinde gereklilik arz eden temel bileşenlerin dışında bırakılmakta veya çoğunlukla göz ardı edilmektedir. Oysa yaptığımız derinlemesine görüşmelerde de aile içi iletişimin dili çarpıcı bir şekilde ön plana çıkmıştır. Aile içi iletişimin hassas noktası olan nezaket konusunda muhtemel nezaketsiz davranışlar ve eylemler, ilişkilerde yaşanabilecek birçok problemi ve çatışmayı tetikleyici potansiyeli içinde barındırır. Evlilikte nezaket temelli bir dil kullanmak, evlilik ilişkilerinin iyi yönde sürdürülmesine katkı sağlamaktadır. Nezaket, sevgi olgusunun en önemli bileşenlerinden ve tezahürlerinden biridir. Nezaket, incitici davranışlar yerine incelik, şefkat ve önem vermeyi gösteren bir davranma biçimidir. Nezaketsiz davranışlar veya nezaket yoksunluğu aile içi ilişkilerin olumlu yapısına zarar verebilir. Nezaketi öne

---

279 Özgüven, *Evlilik ve Aile Terapisi*, s. 73.
280 Zygmunt Bauman, *Akışkan Aşk*, (Çev. Işık Ergüden), 2. Basım, Versus Kitap, İstanbul 2012, s. 34.
281 Özgüven, *Evlilik ve Aile Terapisi*, s. 83-84.

çıkaran davranışlar ise aile içinde çıkabilecek münakaşa, karşılık verme gibi negatif durumları azaltır, ilişkileri olumlu yönde iyileştirir ve zenginleştir. [282]

3.2.4. Sorumluluk Almama

Aile üyelerinin birbirlerine karşı sorumluluk anlayışıyla donanımlı olması, evlilik ilişkilerinin başarısını arttırır, evliliği daha sağlam temellere taşıyarak eşler arasında güven teşkil etmede başat unsurlardan biri hâline gelir. Geleneksel evliliklerde kadının ilişkilerini kadınlar dünyasında, erkeğin ise ilişkilerini erkek dünyasında sürdürmesi her ne kadar kadın ve erkeğin birbiriyle paylaştıları şeyleri sınırlasa da roller birbirine karışmamaktaydı. Bir başka deyişle kadın ve erkek birbirini tamamlamaktaydı.[283] Oysa modern kentlerde kadınların aktif çalışma hayatına atılmaları, erkeğin ve kadının rollerini birbirine karıştırmıştır. Artık kadınların da kamusal alanda erkekler gibi hareket edebilmeleri rol krizlerini de beraberinde getirmektedir. Ancak bu durum sorumluluğun tümüyle özel ve kamusal hayattan tecrit olması anlamına gelmez. Her durumda evliliğin kişilere yüklediği görev, rol ve sorumlulukların farkında olmak, evlenecek adayların göz önünde tutmaları gereken bir öncelik teşkil eder. Özgüven'in (1994) araştırmasında öğrencilere evlilik denilince akla ilk gelen şeyin ne olduğu sorulduğunda genel olarak öğrencilerin %52'si sorumluluk yanıtını vermiştir.[284] Evlilik olgusunun gençlerde özellikle sorumluluk duygusunu çağrıştırması evlilik kurumunun onlar üzerindeki yarattığı yükümlülüklerin etkisini göstermektedir. Öte yandan bu durumun aksini düşündüğümüzde, günümüzde boşanmaların artışıyla eşlerin sorumluluklardan kaçışı arasında bir bağ olduğu da düşünülebilir. Sorumluluklardan uzak duran bir evlilik ilişkisinin başarılı bir şekilde sürdürülmesi de mümkün değildir. Ailede eşler sorumlulukları yerine getirme konusunda çaba harcamazlar ise evlilik bağının zedeleneceğini tahmin etmek zor değildir. Esasen sorumluluk duygusunun mevcudiyeti eşler arasında sevgi hissinin varlığına bağlıdır. Sorumluluk duygusunu sevginin bir bileşeni ve tezahürü olarak gören Fromm'a göre bu olgu kişiye dışarıdan yüklenmiş bir görev değildir: "Fakat gerçek anlamıyla sorumluluk, tamamıyla iradi bir edimdir. Benim başka insanların ister belirgin ister gizli olsun gereksinimlerine verdiğim yanıttır"[285]der. Evlilik de eşlerin birbirlerine veya çocuklarına karşı, her türlü

---

282 Wesley R. Burr, Loren D. Marks and Randal D. Day, *Sacred Matters: Religion and Spirituality in Families,* Routledge, New York 2012, p. 102-103.

283 Geçtan, *İnsan Olmak,* s. 36.

284 Özgüven, "Üniversite Öğrencilerinin …", s. 205.

285 Fromm, *Sevme Sanatı,* s. 35.

gereksinimlerini karşılayabilecek iradi sorumluluğu gerekli kılan bir kurumdur. Neticede uyumlu bir aile, üyelerinin görev ve sorumluluklarını bilinçli bir şekilde yerine getiren bir yapıdır.[286]

3.2.5. Fedakârlıktan Kaçınma

Bahr ve Bahr'a göre fedakârlık, genel olarak sosyal yaşamın ve özellikle aile yaşamının önemli ve güçlü bir kısmıdır.[287] Evlilikte "fedakârlık" bir kişinin, partnerinin ya da ilişkisinin iyiliği için kendi çıkarlarından vazgeçmesi olarak tanımlanmıştır.[288] Van Lange, Rusbult ve arkadaşları (1997) tarafından fedakârlığın evlilik gibi yakın ilişkilere etkilerini ele alan araştırmalar bu konuda yapılmış ilk çalışmalardan biri sayılabilir. Onlar fedakârlıkla ilgili birtakım incelemelerden sonra çalışmalarını gerçekleştirmişler ve ilişkilerle ilgili fedakârlık olgusuna yaklaşımda dört temel ilke belirlemişlerdir. İlki *fedakârlığın karşılıklı olması,* ikincisi *fedakârlığın aile üyelerinin problemlerini çözmeye yönelik olması,* üçüncüsü *ilişkilerde iş birliği ve güven ortamı yaratması ve* dördüncüsü ise *fedakârlığın bir iletişim işlevi görmesidir*.[289] Myers (1983), ikili ilişkilerde sevgi kavrayışıyla ilgili olarak fedakârlığa büyük bir önem atfetmiştir. Bu bağlamda o, insanların kişisel çıkarları için ötekini feda etmek yerine, birbirleri için kendilerini feda etmeyi öne çıkarır.[290] Bir başka deyişle iyi bir ilişkinin, birinin diğerine yapacağı fedakârlık isteğiyle bağlantısı olduğunu vurgular.

Evlilik ilişkilerinde fedakârlık, diğer manevi unsurlar arasında başat önemdedir. Yeni kentsel hayatta her ne kadar fekadarlığın düşüşe geçtiğine yönelik tartışmalar sürse de evlilik ilişkilerinde fedakârlığın derecesi ve farklı tezahürleri hâlen öne çıkan konulardan biridir. Bazı aile üyeleri diğerlerinden daha fazla kendilerini fedakârlık yaparken bulabilirler. Fedakârlığın tek taraflı olması ilişkileri yıpratabilir. Bu durumda fedakârlıkta karşılıklılık ilkesi ön plana çıkmaktadır.[291]

---

286 Özgüven, *Evlilik ve Aile Terapisi*, s. 71.

287 Howard M. Bahr and Kathleen S. Bahr, *Toward More Family-Centered Family Sciences: Love, Sacrifece and Transcendence*, p. 3; Bahr, Howard M. and Kathleen S. Bahr, "Families and Self-Sacrifice: Alternative Models and Meanings for Family Theory", *Social Forces*, Vol. 79, Issue 4, June 2001, p. 1231.

288 Paul A. M. Van Lange, Carly E. Rusbult, Stephen M. Drigotas, Ximena B. Arriaga, Betty S. Witcher and Chante L. Cox, "Willingness to sacrifice in close relationship", *Journal of Personality and Social Psychology*, Vol. 72, No. 6, 1997, p. 1374.

289 Van Lange et al., "Willingness to sacrifice in close relationship", p. 1376; Burr, Marks and Day, *Sacred Matters* …, p. 71-73.

290 Howard M. Bahr and Kathleen S. Bahr, *Toward More Family-Centered Family Sciences: Love, Sacrifece and Transcendence*, p. 5.

291 Burr, Marks and Day, *Sacred Matters* …, p. 70-71.

Aile içi ilişkilerde ortaya çıkan problemlerin pek dile getirilmeyen ya da ilk bakışta görünmeyen sebeplerinden birisi de eşlerin fedakârlık konusunda bir zafiyet içine düşmeleridir. Aile ile ilgili çalışmalarda bir sorun kaynağı olarak fedakârlıktan pek söz edilmemesine rağmen eşler arsında birçok sürtüşmenin nedeni olarak fedakârlıktan kaçınmanın göz ardı edildiği söylenebilir. Türkiye'de evlilik ve fedakârlık konusunda yapılmış ampirik çalışmalara pek rastlanılmamakla birlikte Topçu ve Tezer'in (2013) araştırmaları, fedakârlığın kişisel menfaatlere zararlı algılanıyor olmasının evlilik ilişkisine bağlanım ve evlilikten alınan doyumla, olumsuz yönde bir ilişkisi olduğunu göstermiştir. Fedakârlıktan sağlanan doyumun ise hem ilişkiye bağlanımla hem de evlilikten alınan doyumla olumlu yönde ilişkisi olduğu bulunmuştur.[292] Ancak fedakârlıktan sağlanan doyum düzeylerinin kadın ve erkekler arasında farklılaştığı da önemli bir tespit olarak gözden kaçırılmamalıdır. Bir başka deyişle kadın ve erkek katılımcıların fedakârlık davranışını farklı algıladıkları ve fedakârlıktan farklı düzeylerde doyum sağladıkları görülmektedir. Dolayısıyla evlilik ilişkilerinde fedakârlık cinsiyet rollerine göre değişebilmektedir.

3.3. Ailede Paylaşılan Değerler

3.3.1. Dinî Değerler

Türk toplumu aile yapısına, geleneklerine ve dine verdiği hatırı sayılır önemle dünya toplumları arasında önemli bir konumdadır. Aile ve din kurumuna verilen ağırlıklı önemden dolayı Türk toplumunda gelenekler ve din, pratik olarak iç içe geçmiş durumdadır. Öyle ki ailede eşler arasında sevgi, saygı, fedakârlık vb. değerler ile ritüeller üzerinden paylaşılan pratiklerin bir özelliği de bu tür dinî bileşenleri içermesidir. Bu bağlamda Kur'an, aile kurumuna, özellikle önem atfetmiş, eşler arasında sevginin ve merhametin değerini belirtmiştir. Kur'an kadın ve erkeğin birbirleri için eş olarak yaratıldığını ve sevginin eşler arasındaki önemini vurgular.[293]

Kur'an aileye büyük önem atfetmiş, bu önemi belirtirken üzerinde durulması gereken değerlerin neler olduğunu açıkça göstermiştir. Aileyi kötülüklere karşı korumanın gerekliliği ile onun muhafazısına yönelik emir ve yasaklara uymanın ciddiyeti üzerinde

---

[292] Çiğdem Topçu ve Esin Tezer, "Fedakârlıkta Algılanan Zarar Ölçeği ve Fedakârlık Doyum Ölçeği'nin Türkçe'ye Adaptasyonu", *Türk Psikolojik Danışma ve Rehberlik Dergisi,* Cilt 5, Sayı 40, 2013, s. 182.

[293] Rum, 30/21.

durmuştur.[294] Büyüklere saygı gösterilmesini, onlara her konuda öncelik verilmesini, ebeveynimizin yanımızda yaşlanmaları hâlinde onlara daha fazla hürmet edilmesi gerektiğini emretmiştir.[295]Aile konusunda ortaya konan bu dinî değerler, inananların gündelik yaşamlarını şekillendirme, aile ilişkilerine anlam katma ve evlilik içi ilişkilerin sürdürülmesine önemli ölçüde katkıda bulunmaktadır. Bu değerlerin dinî boyutlu olması, aileyi de kutsal kategorisinin içerisine yerleştirmiş görünmektedir. Ancak günümüz aile ilişkilerinde bu değerlerin teorik muhtevası, üzerinde çokça durulan bir mesele değildir. Türk ailesi dinî inançlar, değerler ve metinlerden ziyade dinin pratik ve gelenek boyutuna daha fazla önem vermektedir, dolayısıyla aile içi ilişkilerde bu boyut daha hassas ve kırılgan özellik taşımaktadır. Genelde aile büyüklerinin din adına en çok öğrettiği tavsiyeler ve uygulamaların başında namaz kılmak, oruç tutmak gibi ibadet boyutuna ilişkin hususlar gelir. Aile içerisinde dini nitelikli birçok tartışmanın temelinde ise genellikle dinî pratiklerin ifasına ya da anlaşılmasına yönelik meseleler yer almaktadır. Zira anne-baba ya da diğer aile büyükleri, yoğun bir şekilde ilgilerini dinî pratiklerin öğretilmesine ve aktarılmasına yöneltmektedirler.

3.3.2. Sosyokültürel Değerler

Türk toplumunda kültürel hayat, aile ve akrabalık ilişkisi üzerine kurulmuştur. Ebeveynin aile ilişkilerini korumak, aileyi bir arada tutmak, çocuklara gelenekleri ve dinî değerleri öğretmek için aktardıkları değerleri bu bağlamda sayabiliriz. Nitekim yardımlaşma, dayanışma, akraba ziyaretleri gibi bu türden değerlere geleneksel değerler de diyebiliriz. Geleneklerin aktarılması ise ailenin yakın çevresiyle olan iletişimini ve etkileşimini gerektirir**.** Ailenin çevresiyle kurduğu iletişim, etkileşim üzerinden temellenir. Bu konuda aileyi bir etkileşim ağı olarak gören Dikeçligil, bu sayede aile içi ilişkilerin aile yapısını biçimlendirmedeki rolünün daha iyi anlaşılabileceğini vurgular.[296] Yapısal olarak aile kendi içinde akrabalık ve hısımlık olmak üzere sosyal ilişkileri barındıran, diğer sosyal gruplardan daha uzun süreli devam eden, nesilden nesile geçen, geniş sosyal organizasyonun parçasıdır.[297] Ancak yeni kentsel hayatta aile örüntülerinin rahat yürümediğini belirtmek gerekir. Yalnızlaştırıcı ve yabancılaştırıcı

---

294 Bkz. Tahrim, 66/6.
295 Bkz. İsra, 17/23.
296 Dikeçligil, "Aileye Dair …", s. 35.
297 James M. White and David M. Klein, *Family Theories,* SAGE Publications, 3. Edition, The United States of America 2008, p. 17-18.

kent ortamı, insanları akrabalarıyla daha sıcak birincil ilişkiler içerisine girmesini zorlaştırmaktadır.[298]

Genelde ailevi gelenekler dayanışmacı bir çevre içinde yaşatılır. "Türkiye'de ailenin işlevlerini etkileyen en önemli öğelerden biri çevredir."[299] Esasen kentsel yaşam ailenin çevresiyle olan etkileşimini özellikle akrabalarıyla ilişkilerini etkileyen dönüştürücü bir ortamdır. Ancak kent ortamı akrabalara zaman ayırma, onlara ilgi ve yardımda bulunma gibi konularda birtakım pürüzleri de beraberinde getirmiştir. Akrabalar arasında ilişkileri ve etkileşimi azaltan yeni kentsel koşullardan dolayı geleneksel çevrenin sunduğu samimi ilişkiler ve dayanışma fırsatları giderek zayıflamıştır. Kentsel hayat heterojenliği kalabalıklığı ve ilişkileri zayıflatan yeni kaygılar nedeniyle özellikle çalışma çağındaki gençler için baş edilmesi güç krizler içerir. Yeni kentsel ailede artık bu meselerle uğraşılmaktadır. Yeterlilik ve devamlılık nitelikleri zayıfladığı için akraba ziyaretleri de azalmış, bu anlamda kentsel sorunları aşmada yeni imkânlar sunan akraba dışı ilişkiler öncelenmeye başlanmıştır.

Bauman' göre, kent ve toplumsal değişim nerdeyse eşanlamlıdır. Değişim ve kent birbirine gönderme yapılarak tanımlanabilir.[300]Aile yapısı da en önemli toplumsal değişimdir. Bauman, günümüz aile yapılarının kırılgan doğasından bahsederken akrabalık ilişkilerine olan aidiyetin bile neredeyse tercih meselesine dönüştüğünü belirtir.[301]Ancak yine de akrabalar ile etkileşimlerini sürdürebilen, mümkün olabildiğince bu bağları koparmamaya çalışan aileler de mevcuttur. Bauman, akrabalık ağlarının nazik, kırılgan ve dayanıksız bir yapı arz ettiğini ifade ederken, bu dayanaksızlığın, akrabalık ağını değersiz kılmayacağını aksine daha değerli kıldığını belirtir.[302] Zira her ne kadar kentsel bireyciliğin tehdidi altında olsa da akrabalık ağı koruma kalkanı sağlamaya ve güven hissi uyandırmaya devam eder.

Ana-baba ve diğer aile üyelerini saymak kültürümüzün önemli yönlerinden biridir.[303] Aynı kentsel ortamda yaşayanlar için mekânsal mesafeler akrabalar arası iletişime engel olmadığı hâlde zihinsel mesafeler bir uzaklaşmaya sebep olabilmektedir. İnsanlar bugün kentsel hayatın, akrabalardan ve yakın arkadaşlardan uzaklaştırıcı yönüne direnç

---

298 Aydın, "Tarihsel Dönüşümü …", s. 88.
299 Kongar, *21. Yüzyılda Türkiye*, s. 599.
300 Bauman, *Akışkan Aşk,* s. 147.
301 Bauman, *Akışkan Aşk*, s. 67.
302 Bauman, *Akışkan Aşk*, s. 53.
303 Özgüven, *Evlilik ve Aile Terapisi*, s. 77.

göstermekte zorlanmaktadırlar. Kentsel ailede akrabalık bağlarının kopması veya zayıflaması, bazı davranışsal boşluklar ortaya çıkarmakta, örneğin, genç anne adaylarının hamilelik ve doğum sürecinde aynı deneyimi yaşamış kadın akrabalarının ilgisinden ve desteğinden yoksun kalmasına neden olabilmektedir. Bu bakımdan genç kadın çocuk yetiştirmek için internete, doktorlara, deneyimsiz arkadaşlara ve komşulara başvurabilmektedir.[304] Yeni evliler, bir sorunla karşılaştıklarında ya en yakın arkadaşlarını aramakta veya en yakın komşularının kapısını çalarak dertleşmektedir. Anlaşılan kentin bireyleştirici, kurumsal ve heterojen yapısı, akraba olmayanlarla etkileşimi öne çıkararak akrabalarla olan yakın birliği, desteği, dayanışmayı ve yardımlaşmayı zayıflatmaktadır.

3.3.3. Sosyo-Psikolojik Değerler

Daha önce eşler arasında ailede oluşabilecek çatışmaların merkezinde sevgi-saygı eksikliği, nezaket yoksunluğu, sorumsuzluk ve fedakârlıktan kaçınma vb. durumların yer aldığını belirtmiştik. Eşler arasındaki problemleri ve çatışmaları tetikleyen çok sayıda sebepler olsa da konumuzla ilgili başat önemdeki olguları ele aldık. Anlaşılacağı üzere eşler arasında mutlu ve devamlı bir ilişkinin kurulması, sayılan bu durumların zıddıyla mümkün olmaktadır. Sevgi, saygı, sorumluluk sahibi olma ve fedakârlık gibi değerler eşler arasında "birleştirici" özellikleriyle birçok problemin çözümünde temel bileşenler olarak rol alır. Bu manevi değerler aile bireylerinin birlik ve beraberliğini güçlendirir.[305]

Gottman eşler arasında sevginin önemine çalışmalarında oldukça yer vermiştir. Evliliği zedeleyen, ilişkilerin bozulmasına yol açan *mahşerin dört atlı*'sından bahseder; bu dört atlı *eleştiri*, *hor görme, kendini savunma, araya duvar örme'*dir. Gottman bu dört faktörün birlikte görüldüğü evliliklerde boşanma oranının %82'ler düzeyinde olduğunu belirtmiştir. Eşler bu dört faktörün etkisine maruz kalmadıysa, sevgi ve hayranlık duygusunun evliliğin temeli olarak gördüğü dostluk bağını sürdürmede etkin bir rol oynayacağını tespit etmiştir. Ona göre sevgi ve hayranlık kırılgandır ve hor görmenin panzehiridir.[306] Bir başka deyişle sevgi ve hayranlık, evli çiftin sözü geçen dört unsur altında ezilmesine engel olur. Sevgi ve saygının sadece aile içinde değil, toplumun her

---

304 William A. Haviland, Harald E. L. Prins, Dana Walraht ve Bunny Mcbride, *Kültürel Antropoloji*, (Çev. İnan Deniz E. Sarıoğlu), Kaknüs Yayınları, İstanbul 2008, s. 487.

305 Burr, Marks and Day, *Sacred Matters* …, p. 69-118.

306 John Gottman and Nan Silver, *Evliliği Sürdürmenin Yedi İlkesi,* (Çev. Ezgi Deniz), Varlık Yayınları, İstanbul, s. 33-39.

alanında da düşmanlıkların ve sert çatışmaların önünü kestiğini belirten Goleman ise eşler arasında çıkabilecek herhangi bir tartışmayı yatıştırmanın etkili yolunun, olaylara eşin bakış açısından bakılabildiğinde ve onun da görüşünün geçerli olabileceği kabul edildiğinde ilişkinin daha anlamlı olabileceği görüşündedir. Goleman'ın burada belirttiği meselenin özünde eşlerin birbirlerine duyduğu saygı yatmaktadır.[307]

Sorumluluk duygusu ise aile ilişkilerinin daha köklü ve sağlam olmasını sağlar. Sorumluluk hissi ailede evliliğin yürütülmesi için gerekli rollerin tatmini ile sağlanabilir. Sorumluluk alarak yaşamak sadece evlilikle sınırlı değil, "hayatın amacı her anı özgürce, dürüstçe ve sorumluluk yüklenerek yaşamaktır."[308] Aile ise tam da toplumun ve yaşamın merkezinde yer alır; sorumluluğun öğrenilmesi aile bireylerinin birbirlerine karşı düşünce, tutum ve davranışlarında başlar ve hayat boyu sürdürülmesine aracılık eder. Özetle diyebiliriz ki eşler arasında başarılı bir birlikteliğin kurulması; *sevgi, saygı, nezaket, sorumluluk, fedakârlık, şefkat ve ilgi* gibi temel değerler üzerinden mümkün olabilir.

4. Yeni Kentsel Ailede Manevi Kaynaklar

Kentleşme sürecinin etkilerine maruz kalan ailenin yeni kente uyum sağlama çabası, bu uyumu sağlayacak yeni kültürel formları ve pratikleri gerekli kılmaktadır. Yeni kentsel ailenin bu özeliği modern öncesi toplumda olduğu gibi kent ve aile ilişkisinin karşılıklı, dinamik bir süreci içerdiğinin de belirgin bir göstergesidir. Dolayısıyla yeni kentsel koşullar içerisinde de ailenin varlığını devam ettirebilmesi manevi kültürel form ve pratiklerle gerçekleşmektedir. Öte yandan kentleşme süreçlerindeki değişimlere rağmen toplumsal yapı ve sürecin önemli bir bileşeni olan aileye kutsallıktan bir parça atfedilmesi de benimsenen bir görüştür. Aile için kutsallık kelimesini yeni kent hayatında kullanmak abartı gibi gözükmemelidir. Zira kentsel koşulların sarsıcı ikliminde sadece dinsel ve kültürel boyutlarıyla değil, sağladığı güven ve huzur ortamıyla da aile bir manevi sığınak olarak kutsal niteliğini taşımaktadır. Dolayısıyla dinsel sınırların ötesinde de özel manevi pratikler alanına sahip olan aile, değişimler karşısında bütünlüğünü, huzur ve düzenini bu manevi kaynaklarla sağlamaktadır. Bu bağlamda yeni kentsel yaşamda ailenin manevi kaynaklarını oluşturan pratikler dizgesini şu şekilde sıralayabiliriz: *Ailede Manevi Kaynak Olarak Dinî Pratikler: Dua,*

---

307 Goleman, *Duygusal Zekâ*, s. 199.

308 Rollo May, *Kendini Arayan İnsan*, (Çev. Ayşen Karpat), Kuraldışı Yayıncılık, İstanbul, 1997, s. 253.

İbadet; Ailede Manevi Kaynak Olarak Paylaşılan Ritüeller; Ailede Manevi Kaynak Olarak Dinî Aktiviteler; Ailede Manevi Kaynak Olarak Doğayla Kurulan Temaslar; Ailede Manevi Kaynak Olarak Sosyal Aktiviteler.

4.1. Ailede Manevi Kaynak Olarak Dinî Pratikler

4.1.1. Dua

Duanın tanımları farklı bakış açılarına göre geniş bir yelpaze oluşturmaktadır; "kutsal kabul edilen güçle her türlü birlik veya iletişim"[309], "insanla Allah arasında bir haberleşme ya da iletişim", "bir talep ve yöneliş" [310], "yakarış, Tanrı'ya yalvarma, yakarış için söylenen dinî metin"[311] vb. anlamlarına gelmektedir. İzutsu, *"Duâ, kalbin Allah ile konuşmasıdır"*[312]der. Nitekim duada kelimeler, insanın herhangi bir anındaki kişisel duygu ve düşüncelerini yansıtır, insan duada içinden geleni söyler ve dile gelenler tamamen içindeki düşünceleridir.[313] Dua'yı bir arzu ifadesi olarak tanımlayan Dunlap "İnsanın arzu edip de onun için dua etmediği ya da kendisi için dua edilmeyen bir şey yoktur"[314] der. Dolayısıyla dua da bir arzu ve istek boyutu vardır. Birey dua ederken "bilinmek ve işitilmek"[315] talebinde bulunur ve arzu ettiklerinin gerçekleşmesini temenni eder. Tanımlardan da görüleceği üzere dua hakkında çok farklı değerlendirmeler olsa da genel bir tanıma ulaşmak mümkündür.

Bu açıklamalar da gösteriyor ki duanın birçok bakımdan özel işlevleri bulunmaktadır. Ailede uygulanan çoğu manevi pratikler gibi dua da ilişkileri güçlendirir ve yaşamı güzelleştirir. İnsanların çoğu için dua, ailenin anlam ve önemi bakımından merkezidir. Aile genellikle içine düştüğü sıkıntılı, zorlu ve meşakkatli durumlarda dua ile irtibatı kuracak geleneksel yollara sahiptir. Nitekim sağlık, hastalık, ölüm veya başarı gerektiren durumlarla karşı karşıya kaldıklarında duaya sarılmaktadırlar. Bu yönelim özellikle aile içi dayanışma ve fedakârlık ilişkilerinde belirginleşmektedir.

---

309 James, *Dinsel Deneyimin …*", s. 474.

310 Hayati Hökelekli, *Din Psikolojisi,* 3. Basım, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 1998, s. 212-213.

311 http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.5c0d28d23bbf53.-56871193 (15.12.2017).

312 Toshihiko İzutsu, *Kur'ân'da Allah ve İnsan*, (Çev. Süleyman Ateş), Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara 1975, s. 183.

313 İzutsu, *Kur'ân'da Allah ve İnsan*, s. 139.

314 Ayrıntılı bilgi için bkz. Gordon W. Allport, *Birey ve Dini*, (Çev. Bilal Sambur), Elis Yayınları, Ankara 2004, s. 29.

315 Hökelekli, *Din Psikolojisi*, s. 213.

Batson ve Marks'in Roman Katolik ailelerle yaptığı çalışma, duanın aile içinde problemleri çözücü bir etkiye sahip olduğunu göstermektedir. Birlikte dua etmenin, ailede inanç temelli bir yaklaşımın inşasına, çatışmaların çözümüne katkı sağladığını ve bir güven iklimi tesis ettiğini belirtmişlerdir.[316] Dua etme kişinin istediği davranışları gerçekleştirme konusundaki hedeflerini etkileyebilir ve böylece birlikteliği güçlendirebilir.[317] Zira dua evliliğe zarar verecek yanlış davranışların etkisini azaltma, ortaya çıkan yıkıcı hedefleri etkisizleştirme, eşlere uzun vadeli bir bakış açısı verme ve ilişkiyi kesintiye uğratan duygularla başetme konusunda özel bir araç olarak önemli bir etkiye sahiptir.[318] Yapılan bazı araştırmalar genç yetişkinlikteki romantik ilişkiler üzerinde dinî pratiklerin rolüne odaklanmış ve partner için dua etmenin ilişki memnuniyetiyle ilgili olduğunu göstermiştir. Buna göre partner için dua etmenin eşler arasındaki bağlılığı artırdığı saptanmıştır.[319] Romantik ilişkilerde duanın rolünün incelendiği bir başka çalışmada ise partner için yapılan duanın agresif eğilimleri azalttığı, dua etme ile bağışlayıcılık arasında pozitif bir ilişki olduğunu ve duanın bağışlayıcılığı arttırdığı görülmüştür.[320] Eşe yönelik dua etme davranışı bireyin eşine olan sevgisini yoğunlaştırmakta ve eşler arasındaki uyumu arttırmaktadır. Konuyla ilgili yapılan bir diğer çalışmada ise dua gibi dinî pratiklerin çiftlere aile içi çatışmalarda öfkelerini kontrol etme ve sorumluluk almada hem kendi davranışlarını hem de eşlerinin ihtiyaçlarını düşünmeye teşvik ettiği görülmüştür.[321] Bir başka araştırmada ise duanın çiftlere empatik davranış kazandırdığı ve kendini geliştirme isteğini arttırdığı bulunmuştur. Aynı çalışmada dua etmenin düşmanlık duygularını azalttığı, ilişkileri yumuşatıp iyileştirdiği, sorumluluklarının idrakine varma ve problem çözme becerilerini

---

316 Mindi Batson and Loren D. Marks, "Making the Connection Between Prayer, Faith, and Forgiveness in Roman Catholic Families", *The Qualitative Report*, Vol. 13, No. 3, 2008, p. 400, p. 411.

317 Frank. D. Fincham, Nathaniel M. Lambert and Steven R. H. Beach, "Faith and Unfaithfulness: Can Praying for Your Partner Reduce Infidelity?" *Journal of Personality and Social Psychology,* Vol. 99, No. 4, 2010, p. 657; http://fincham.info/papers/2010-jpsp-prayer.pdf (12.09.2017).

318 Steven R. H. Beach, Frank D. Fincham, Tera R. Hurt, Lily M. Mcnair and Scott M. Stanley, "Prayer and Marital Intervention: A Conceptual Framework", *Journal of Social and Clinical Psychology*, Vol. 27, No. 7, 2008, p. 664.

319 Frank. D. Fincham, Steven R. H. Beach, Nathaniel M. Lambert, Tyler F. Stillman and Scott Braithwaite, "Spiritual Behaviors and Relationship Satisfaction: A Critical Analysis of The Role of Prayer", *Journal of Social and Clinical Psychology*, Vol. 27, No. 4, 2008, p. 362, p. 379-381.

320 Frank D. Fincham and Ross W. May, "Prayer And Forgiveness: Beyond Relationship Quality and Extension to Marriage" *Journal of Family Psychology*, Vol. 31, Issue 6, Sep 2017, p. 740; http://www.fincham.info/papers/2017-jfp-prayer-marriage.pdf (12.10.2017).

321 Robert D. Marsh and Rudi Dallos, "Roman Catholic Couples: Wrath And Religion" *Family Process",* Vol. 40, Issue 3, Sep 2001, p. 354.

geliştirme gibi konularda katkı sağladığı anlaşılmıştır.[322] Dolayısıyla duanın olumlu duygulara ve davranışlara yol açması nedeniyle ilişki memnuniyetini artıran bir yönü vardır. Eş için dua etme sıklaştıkça ilişkideki pozitif duygular ve olumlu davranışlar artarak ilişki memnuniyeti güçlenmektedir.[323] Netice itibariyle eşler için dua etme pratiğinin, polemikler ve çatışmaların yaşandığı zamanlarda problemi önleme, uyuşmazlıkları çözme ve uzlaşma işlevlerini sağladığı görülmektedir.[324]

4.1.2. İbadet

Eşler arasında ortak paylaşım alanlarını artırmak ve yeni alanlar oluşturmak; evlilikte iletişimi, bağlılığı ve muhabbeti pekiştiren önemli etkenlerdir. Eşlerin paylaşabildikleri ortak alanlara sahip olmaları onların hayata ortak bir pencereden bakabilmelerine ve uyum içinde bir evlilik hayatı sürmelerine imkân verir. Bu anlamda ibadetler evlilikte manevi bir motif olma dışında bazı sorunların çözümünde bir etkiye sahip olabilir. İbadet "Allah'la kurulan tabiatüstü ilişkinin görünür varlığı, belli sözler, jestler ve davranışlar sistemi şeklindeki tezahürü"[325] ya da "bütün olarak insandan Allah'a doğru olan sözsüz bir haberleşme yoludur."[326] Genel anlamıyla ibadet kavramı; "kutsal zaman ve mekânlara saygıları, dünya düzeni ve Tanrı iradesinin geniş bir yorumu sonucunda girişilen bazı eylemleri ya da belli bir amaca varmak için yapılan basit törenleri (taharet, dua, kurban gibi)"[327] olmak üzere geniş bir davranış ve uygulamalar sistemini ifade eder. Tanımlarda genel olarak Tanrı'ya yönelik saygı ve ona kulluk etme gibi ortak bir bakış açısının yer aldığı görülmektedir. Öte yandan ibadet olgusunun yalnızca namaz kılmak, oruç tutmak ve kurban kesmek gibi geleneksel formlardan ibaret olmadığı da bilinmelidir. Nitekim hayır kurumlarına bağışta bulunma, misafir ağırlama, akraba ve komşu ziyaretlerinde bulunma, birlikte Kur'an-ı Kerim okuma gibi özel etkinlikler de bu geniş ibadet alanına girmektedir.

---

322 Mark H. Butler, Julie A. Stout and Brandt C. Gardner, "Prayer As a Conflict Resolution Ritual: Clinical Implications of Religious Couples' Report of Relationship Softening, Healing Perspective, and Change Responsibility", *American Journal of Family Therapy,* Vol. 30, Issue 1, 2002, p.19, p. 31.

323 Fincham et al., "Spiritual Behaviors and Relationship …", p. 380-383.

324 Nathaniel M. Lambert and David C. Dollahite, "How Religiosity Helps Couples Prevent, Resolve, and Overcome Marital Conflict", *Family Relations*, Vol. 55, Issue 4, October 2006, p. 446.

325 Hökelekli, *Din Psikolojisi*, s. 233.

326 İzutsu, *Kur'ân'da Allah ve İnsan*, s. 139-140.

327 Mehmet Taplamacıoğlu, *Din Sosyolojisi,* 2. Basım, İlahiyat Fakültesi Yayınları, No:121, Ankara 1975, s. 178.

İbadetlerin insan yaşamında özel işlevlere sahip olduğu bilinmektedir. Bu konuyla ilgili olarak dinî inanç ve uygulamaların kişisel ve ailevi yaşamda ortaya çıkan birçok rahatsızlıklarla baş etmede olumlu etkilerine ilişkin yapılan araştırmalar dikkat çekicidir. İbadet etme sıklığı ile depresyon arasındaki ilişkiyi ele alan bir araştırmada ibadet sıklığı arttıkça depresyon, psikiyatrik düzensizlikler, cinnet ve sosyal fobiye daha düşük düzeyde rastlandığı görülmüştür.[328] Dinî pratiklerle ilgili, yıllara göre sistemli bir inceleme yapan Koenig'e göre din ile akıl sağlığı, sosyal destek ve sosyal işlevsellik gibi davranışlar arasında pozitif bağlantılar bulunmaktadır. Nitekim Koenig dinî ibadetlere katılımın daha fazla olduğu kişilerde depresyon belirtilerinin daha düşük olduğunu ve dinin bir anlam kaynağı olarak taşıdığı önemi tespit etmiştir.[329]

Dinî pratikler aynı zamanda ailede eşlerin davranışlarına yön vermede önemli bir etmen olarak karşımıza çıkmaktadır. Evlilik süresi boyunca dinî pratikler farklı boyutlar ve bağlamlarda eşler üzerinde etkili olmaya devam eder. Evliliğin ilk aşamasında eş seçiminde bile insanlar özellikle kendi dinlerinden olanlarla evlenmeyi tercih ederler. Myers'e göre de dinî inancı ve pratikleri birbirine yakın veya benzer olanlar arasında pozitif bağlantılar vardır. Myers, dinî bakımdan benzer olanların evlilik kalitesinin daha yüksek olduğunu ve ortak dinî deneyimleri paylaşmanın da evlilikte bağlılığı artırdığını belirtir.[330] Dolayısıyla aynı inanca mensup eşler arasında ibadetlerin olumlu etkilerinden söz etmek anlamlı gözükmektedir. Bu yansımalardan en belirgini ise ibadetlerin eşler üzerinde sorumluluk ve görev bilincini aşılamasıdır. Birlikte yapılan ibadetler, eşlere ortak yaşamın gerektirdiği bazı sorumlulukları sürekli olarak hatırlatmaktadır. Öte yandan görev ve sorumluluk bilincinin farkındalığı ile uyum ve birlikteliğin sağlayacağı manevi tatmin de eşler arasında muhtemel anlaşmazlıkların önüne geçebilir. Özetle dinî pratikler eşlerde hem bir görev ve sorumluluk bilincini canlı tutmakta hem de birlikteliğe manevi bir uyum ve ahenk duygusu katmaktadır.

4.2. Ailede Manevi Kaynak Olarak Paylaşılan Ritüeller

Aile yaşamında evlilik, doğum, bayram kutlamaları veya ölüm sonrasında yaşanılan birtakım geleneksel pratikler ile yeni mekânlar üzerinden vücut bulan AVM, hobi

---

328 Marilyn Baetz, Rudy Bowen, Glenn Jones and Tulay Koru Sengul, "How Spiritual Values and Worship Attendance Relate to Psychiatric Disorders in the Canadian Population", *Canadian Journal of Psychiatry*, Vol. 51, No. 10, September 2006, p. 656-657.

329 Harold G. Koenig, "Religion And Medicine II: Religion, Mental Health, and Related Behaviors", *International Journal of Psychiatri in Medicine*, Vol. 31, Issue 1, March 2001, p. 100-103.

330 Scott M. Myers, "Religious Homogamy and Marital Quality: Historical and Generational Patterns 1980–1997", *Journal of Marriage and Family*, Vol. 68, No. 2, May 2006, p. 292-293.

bahçeleri, bağ evi gibi mekânsal ritüeller ve babalar günü, kadınlar günü, doğum günü gibi yeni seküler ritüeller kentsel yaşamda aile üyelerinin yakınlaşmalarını sağlayarak ailede yalnızlaştırıcı ve yabancılaştırıcı süreçleri önleyen bir işleve sahiptirler. Aile konusunda yapılan bazı sosyal bilim araştırmaları, özellikle aile içi ilişkilerde iletişim kurabilmenin bir yolu olarak ritüellerin rolüne dikkat çekmektedir.[331] Bu bağlamda aile içinde gerçekleşen ritüellerin âdeta bir çimento işlevi gördüğüne ilişkin genel bir yargıya ulaşılmıştır. Ritüellere aile içi ilişkilerde birbirini tamamlayıcı ve destekleyici bir işlevsel aktör olarak atfedilen roller, ritüelin aile yaşamında ne kadar etkin olduğunun göstergesidir. Ritüeller aile üyelerine aidiyet duygusu aşılıyarak, onları bireysel hisler yerine grup olma bilincine yöneltir ve üyelerin sembolik iletişim kurmalarına etki ederler. Zira "Ritüeller, sembolik iletişimi içermekte ve bir grup olarak 'bizim kim olduğumuzu' iletmektedir."[332] Ritüelin aile yaşamındaki yadsınamaz etkisini ele alan Wolin ve Bennett, ailenin varlığını sürdürmek dışında ritüellerin aileyi dönüştürebilecek bir güce de sahip olduğunu belirtir. Onlara göre ritüel ailede tekrarlar yoluyla tecrübe edilen, zamanla sistematik hâle gelen iletişimin sembolik bir formudur. Aynı zamanda ritüel, kimlik atfeden etkisiyle de ailede kolektif anlamının kurulması ve korunmasına katkı sağlamaktadır.[333]

Fiese ise ritüellerin aileye sağladığı kimliğe ve kuşaklar arasındaki köprü işlevine dikkat çeker. Ona göre aile ritüelleri, üyelerin kimlik duygularını besleyen, ailede paylaşılan ortak inanç sistemini yansıtan sürecin bir parçasıdır.[334] Bu sayede evlilik bağını güçlendiren ritüellerin sembolik ve duyuşsal bileşenleri ise evlilik memnuniyeti ve kişisel kimlik duygusuyla ilişkili olmaktadır.[335] Dolayısıyla özel anlamları ve tekrarlanan doğaları sayesinde ritüeller, aile kimliği dediğimiz ailenin kolektif anlamının kurulmasına ve korunmasına önemli katkı sağlamaktadır.[336] Öte yandan ritüeller aile yaşamının yapısını ve duygusal iklimini sürdürmede önemli bir rol oynarak

---

331 Dawn O. Braithwaite and Leslie A. Baxter, "'I Do' Again: The Relational Dialectics of Renewing Marriage Vows", *Journal of Social and Personal Relationships*, Vol.12, Issue 2, May 1995, p. 177-198; Barbara H. Fiese, "Dimensions of Family Rituals Across Two Generations: Relation to Adolescent Identity", *Family Process*, Vol. 31, Issue 2, June 1992, p.151-162: Steven J. Wolin and Linda A. Bennett, "Family Rituals", *Family Process*, Vol. 23, Issue 3, September 1984, p. 401-420.

332 Barbara H. Fiese, Thomas J. Tomcho, Michael Douglas, Kimberly Josephs, Scott Poltrock, and Tim Baker, "A Review of 50 Years of Research on Naturally Occurring Family Routines and Rituals: Cause for Celebration?", *Journal of Family Psychology*, Vol. 16, No. 4, 2002, p. 382.

333 Wolin and Bennett, "Family Rituals", p. 401.

334 Fiese, "Dimensions of Family Rituals Across …", p. 151.

335 Fiese et al., "A Review of 50 Years of Research …", p. 388.

336 Wolin and Bennett, "Family Rituals", p. 401.

ailedeki yaşamı öngörülebilir hâle getirir ve olaylara istikrarlı bir yapı kazandırır.[337] Bu yapı sayesinde dışarıdan gelebilecek etkiler karşısında ailenin kendisini gözden geçirmesine ve tanımasına imkân sağlayarak bir dayanak ve güven noktası oluşturur.

4.3. Ailede Manevi Kaynak Olarak Dinî Aktiviteler

Dinî aktiviteler içinde yer almak, kentsel bir ortamda aileye manevi destek sunan fırsatlardan biri olabilir. Çoğu zaman aile üyeleri farklı dinî aktivitelere yönelerek manevi ihtiyaçlarını bu aktiviteler içinde yer alan gruplarla etkileşim yoluyla giderebilmektedir. Dinî aktiviteler kentsel ailenin içine girdiği sosyoekonomik, kültürel ve psikolojik sıkıntılara karşı bir çözüm sunmanın yanı sıra sağladığı dayanışma ve etkileşim imkânlarıyla rahatlatıcı bir ortam fırsatı da içerir. Bu etki ise aile üyelerinin içsel dayanışmasına ve birlikteliğine olumlu bir yansıma bırakır. Türk toplum ve kültür hayatında özellikle kadınlar tarafından gündelik süreçlerde organize edilen dinî sosyalizasyon araçları olan, perşembe ve cuma günlerinde yapılan geleneksel dinî aktiviteler (hatim günleri), yeni kentsel ailede de hâlen önemini sürdürmektedir. Kadın gruplarının kendileri veya aileleri adına düzenledikleri perşembe ve cuma günlerinde çeşitli ikramlarla devam eden bu tür aktiviteleri, aynı zamanda Kur'an-ı Kerim veya dua kitaplarından duaların da okunarak geçmişlerin ruhlarına gönderildiği bir etkinlik şeklinde değerlendirebiliriz. Öte yandan günlük hayatta karşılaşılan hastalık, sağlık ve başarı gibi kritik durumlar içinde bu aktiviteler, dua talep etmenin bir fırsatı olarak yapılmaktadır. Bu dinî aktivite içerikli toplantılar göstermektedir ki insanların bir araya gelme sebepleri sadece dinî boyutlu değildir; bu zamanlar aynı zamanda gündelik pratik ihtiyaçları da karşılamaya yönelik fırsatlardır. Hatta bu etkinliklerin sebepleri arasında kandil geceleri ve mübarek günleri de eklemek mümkündür.

4.4. Ailede Manevi Kaynak Olarak Doğayla Kurulan Temaslar

Yeni kentsel hayat hem dinamik bir süreç hem de etkileşimsel bir mekândır. Bu etkileşim özelliği, ailenin kentleşmeyle birlikte ortaya çıkan yeni fiziki yapılanmalardan da faydalanmasına zemin hazırlamaktadır. Doğal alanların varlığı kentlerin fiziki çevresinin ve yaşayanların sağlıklı gelişimleri açısından önemlidir. Özellikle kentsel yaşamda aile ve doğa arasında bozulan dengenin tekrar kurulması açısından yeşillikli ve açık alanlar, kentsel yaşam koşullarının gelişimi ve iyileştirilmesinde önemli bir etkiye

---

337 Mary Spagnola and Barbara H. Fiese, "Family Routines and Rituals: A Context for Development in the Lives of Young Children", *Infants &Young Children*, 2007, Vol. 20, No. 4, p. 284-285.

sahiptir. Bu bağlamda mahalle, semt parkı gibi açık ve yeşil alanlar; hobi bahçeleri, bağ evleri gibi özel amaçlı bahçeler; basketbol, tenis vb. gibi spor alanları ile çocuk oyun alanları da ailelerin yaşamlarında giderek daha önemli bir yer edinmektedir.

Park alanları, yeşil alan ile çevre yapısı ve düzeni arasında dengeli bir yapılanmanın yanı sıra rahatlatıcı, kaynaştırıcı ve boş zamanların değerlendirilmesi yönüyle de toplumsal önemi olan ortak kullanım mekânlarıdır. Özellikle mahalle, semt parkı gibi alanlar, giderek yaygınlaşan hobi bahçeleri ve ailelerin kendi mülkiyetlerinde bulunan bağ evleri de ailenin doğayla yakın temasını sağlayarak aile bağlarının güçlenmesini etki eden faktörler olarak görebiliriz. Bu tür tabiatla doğrudan veya dolaylı olarak kurulan temasların ailenin manevi boyutuna sağladığı özel bir katkıdan söz etmek her zaman mümkündür. Nitekim doğayla kurulan geçici ya da uzun süreli temaslar insani varoluşa duygusal ve psikolojik yönden pozitif etkiler bırakmaktadır. Bu etkilerin aile içi ilişkilere de manevi bakımdan oldukça olumlu yansımaları bulunmaktadır.

4.5. Ailede Manevi Kaynak Olarak Sosyal Aktiviteler

Yeni kentsel yaşam, aile üyeleri için birçok konuda çeşitli etkinliklerin sunulduğu bir mekânı da temsil etmektedir. Örneğin doğum günü, yılbaşı kutlamaları, rutin davetler, ziyaretler ve piknik gezileri de kaynaştırıcı ve birleştirici işlevleriyle aile birliğini ve maneviyatını güçlendirici etkiler yapabilir. Bu etkinlikler yoluyla ailenin hem sosyal ve kültürel bağları güçlenmekte hem de sosyalleşme süreçlerindeki etkinliği dinamik bir şekilde sürmektedir. Ailenin daimî bir sosyalizasyon sürecinde bulunması aile içi maneviyatı güçlendirici bir etki yapabilir. Bu sayede çevreyle kurulan güçlü ve kopmaz temaslar, ailevi sıkıntıların kolaylıkla aşınmasında direnç noktaları sağlayabilmektedir. Bu aktiviteler yoluyla kurulan samimi ve yakın ilişkiler aile üyelerinin birbirleriyle bağlarını en üst düzeye çıkararak, sorunların paylaşılmasında ve etkili çözümler bulunmasında fırsatlar yaratabilir. Zor ve sıkıntılı anlarında kardeşlerin veya akrabaların ziyaretleri ve yakın ilgileri, aile üyelerinin manevi bağlarını geliştirebilir, iyileştirici etkilerde bulunabilir.

İKİNCİ BÖLÜM

ALAN ARAŞTIRMASI VE BULGULAR

YENİ KENTSEL AİLENİN MANEVİ BOYUTLARI: GAZİANTEP ÖRNEĞİ

A. YÖNTEM

Bu çalışmada konunun özelliğine ve muhtevasına uygun olması nedeniyle nitel paradigmaya bağlı anlayıcı/yorumsamacı yaklaşım benimsenmiştir. Bu yaklaşım, bireylerin yaşadıkları sosyal çevre ve kurdukları ilişkiler içinde kendi öznellikleri ile toplumsal dünyalarını nasıl oluşturduklarını ve sürdürdüklerine dair anlayış ve yorumlara ulaşmayı hedefler.[338] Bu çerçevede yorumsamacı yaklaşımın temel önermesi, yaşadığımız dünyayı gözlemlemek ve açıklamaktan çok anlamaya ve yorumlamaya dayalı bir bakış açısının gerekliliğine yöneliktir. Bir başka deyişle teorik temeli yorumsamacılık olan nitel araştırma, nitel verinin oluşturulması sürecinde kullandığı tekniklerle daha az sayıdaki bireylerin deneyimlerini tanımlama, yorumlama ve hayatlarını anlamlandırma sürecini esas alır.[339] Nitel araştırmanın, sonuçların genelleştirilebilirliğine ilişkin kendine özgü sorunları olduğundan, araştırma örneklemi çoğu kez küçük tutulur ve araştırma sonuçlarının genelleştirilebilmesi, daima özgül olaylarla gerekçelendirilir.[340] Nitel araştırmada aktörlerle derinlemesine görüşmeler yaparken onların perspektifinden hadiselere bakabilme ve yorumlayabilme nitel araştırmanın en belirgin özelliğini oluşturmaktadır.[341] Genel perspektifler ve sonuçlar,

---

338 Kümbetoğlu, *Sosyolojide ve Antropolojide Niteliksel Yöntem ve Araştırma*, Bağlam Yayınları, 4. Basım, İstanbul 2015, s. 28; W. Lawrence Neuman, *Toplumsal Araştırma Yöntemleri, Nitel ve Nicel Yaklaşımlar 1.Cilt,* (Çev. Sedef Özge), Yayınodası Yayıncılık, İstanbul, 2007, s. 131.

339 Kümbetoğlu, *Sosyolojide ve Antropolojide* …, s. 28, s. 30.

340 Philipp Mayring, *Nitel Sosyal Araştırmaya Giriş,* (Çev. Adnan Gümüş, M. Sezai Durgun), Baki Kitabevi, Adana 2000, s.14.

341 Ali Yıldırım ve Hasan Şimşek, *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*, 2. Basım, Seçkin Yayınları, Ankara 2000, s. 28-29.

esasen insanların ve kurumların birbirine benzer yönlerini ortaya çıkarmaya yönelik iken bunların birbirinden ayrılma noktalarını anlayabilmek ancak derinlemesine çözümlemelerle mümkündür. Bu yüzden, araştırmamızda az yapılandırılmış esnek bir araştırma planına bağlı kalınmıştır. Nitekim "Esnek yaklaşım, nitel araştırma sürecinde ortaya çıkan yeni verilere ve durumlara bağlı olarak, araştırmanın çeşitli boyutlarının yeniden biçimlenebileceğine ilişkindir."[342] Esnek yaklaşımın bu özelliği de dikkate alınarak araştımamızda kentlileşme sürecindeki ailelerde eşlerin aile içi manevi anlayış ve tutumları mümkün olduğunca onların tecrübeleri esas alınarak yansıtılmaya çalışılmıştır.

1. Araştırmanın Sınırları

Nitel bir çalışma yapmamız sebebiyle araştırma örnekleminden hareketle bir genellemeye gitmeyeceğiz. Bununla birlikte her çalışmanın bir alan ve örneklem üzerinden gerçekleştirildiği göz önünde tutulduğunda bizim çalışmamızın da bu bakımdan Gaziantep kent örneğinde nitel tekniklere göre belirlenmiş yerli bir katılımcı grupla sınırlı olduğunu belirtmemiz gerekir. Dolayısıyla Gaziantep örneğinde, zorunlu göçle kente gelen Suriyeli göçmenler çalışmaya dahil edilmemiştir. Ayrıca ailede çocuk konusu da daha ayrıntılı bir çalışmayı gerektirdiği için çocuklar da çalışmaya dahil edilmemiştir. Araştırmada ulaşılan sonuçlar, örneklemin temsil ettiği Gaziantep kent merkeziyle sınırlıdır. Araştırmamızın konuyla ilgili belirlenmiş problemler etrafında anlamlı ilişkiler ve anlayışlar keşfetmeye yönelik yapısından dolayı katılımcıların ifadelerinden hareketle bir genellemeye gitmek söz konusu olmayacaktır.

2. Cevap Aranan Sorunlar

Bu çalışma kentlileşme sürecinde yeni kentsel ailenin manevi yaşamına ve özelliklerine odaklanmıştır. Temel problemimiz ise bu süreçte ailenin manevi yaşamına ilişkin değerler ile geleneksel ve yeni ritüelleri tecrübe etmedeki yaşanan farklılaşmalardır. Temel problemin oluşumunu etkileyen, dolayısıyla çözümüne de yol gösterecek olan alt problemler şunlardır:

- *Yeni kentsel aile yaşamında sevgi, fedakârlık, nezaket, şefkat, özgürlük, dinî inanç ve pratikler gibi manevi değerler eşler için ne anlam ifade etmektedir? Eşlerin manevi değer kavrayışları aile bağlarını güçlendirir mi?*

---

342 Yıldırım ve Şimşek, *Sosyal Bilimlerde* …, s. 26.

- *Yeni kentsel aileye özgü manevi değerlerin eşler arası ilişkilerdeki rolü nedir? Kentlileşme sürecinin, ailenin manevi değerleri üzerinde nasıl bir etkisi vardır? Bu manevi değerler, eşler arası ilişkilerin sürdürülmesinde etkili midir?*
- *Yeni kentsel ailede manevi değerler ile din ve dinî yaşayış arasında bir etkileşim var mıdır?*
- *Yeni kentsel ailede dinî inanç ve pratikler, evliliğin kuruluşu, devamı ve eş seçiminde etkili midir?*
- *Yeni kentsel ailede eşlerin cinsiyet rollerine ilişkin tutum ve davranışlarıyla manevi değerleri arasında nasıl bir ilişki vardır?*
- *Yeni kentsel ailede eşler arası manevi değerlerdeki farklılaşmanın kişisel algılara ve yaşama yansıyan sonuçları nelerdir?*
- *Yeni kentsel ailede manevi değerler, aile içi sosyo-psikolojik yaşamın yeniden inşası ve devamlılığı için özel bir dinamik midir?*
- *Kentlileşme süreciyle birlikte yeni kentsel ailede gelenekselden moderne taşınan ritüellerin uygulanma biçimlerinde ne tür değişiklikler meydana gelmiştir?*
- *Yeni kentsel ailede geleneksel ve yeni ritüelleri yerine getirmede cinsiyetler düzeyinde bir farklılaşma söz konusu mudur?*
- *Yeni kentsel aileye özgü geleneksel ve yeni ritüeller, aile içi sosyo-psikolojik yaşamın devamlılığı için içsel bir dinamik özelliğine sahip midir?*
- *Kent ve cinsiyet bağlamında geleneksel ve yeni ritüellerde yaşanan farklılıkların ailenin sosyokültürel yaşamına yansımaları nelerdir?*

3. Verilerin Toplanması ve Analizi

Günümüzde sosyolojik yöntemler ağırlıklı olarak aile çalışmalarına da uygulanmaktadır. Bugün özellikle Türkiye'de aile ile ilgili çalışmaları, kentleşme süreçlerinden bağımsız ele almak mümkün değildir. Kentleşme süreci; mekânsal, iktisadi, idari, siyasi ve kültürel özellikleri ihtiva etmektedir. Kentsel alanda yapacağımız bu çalışmada sahadan elde edeceğimiz verileri toplarken görüştüğümüz kimselerin yakın deneyimlerine başvurulmuştur. Bulgulara ulaşılırken ailede eşlerin kendi eylemlerine ve aile içi örüntülere ne anlam verdiğine odaklanılmıştır. Uygulama

boyutunda mekânsal olarak Gaziantep kent merkezi tercih edilmiştir. Türkiye'de her kentin, kendine has özelliklerine bakıldığında nüfus, iktisadi gelişim, sosyal ve manevi gelişmişlik anlamında giderek farklılaştığını görmek mümkündür. Bu çalışmada, Gaziantep kent merkezinde yaşayan, aile içi manevi ve kültürel değişimi tecrübe etmiş kişilere yöneldik. Görüşmeler 2017 yılının yaz aylarında başlamış ve 2018 yılını da içermiştir. 22 erkek, 28 kadın olmak üzere toplam 50 kişiyle mülakatlar yapılmıştır. Nitel araştırmalarda veri toplama teknikleri genel olarak gözlem, görüşme ve doküman incelemesi olsa da bunların hepsi veya birkaçı da araştırma konusuna ve sürecine göre tercih edilebilir. Bu bağlamda araştırma konusu ve sürecine uygun olarak derinlemesine mülakatlar, yarı yapılandırılmış görüşme formu ve katılımlı gözlem araştırmamızda tercih edilmiştir. Yüzyüze yapılan görüşmeler ortalama 45 dakika sürmüştür. Ancak 1 saati geçen yüz yüze görüşmeler de yapılmıştır. Sosyal ağlar üzerinden tanışılan kişilerle, online yüzyüze görüşmeler 20-30 dakika sürerken, yine sosyal ağlar üzerinden tanışılan kişilerle birebir görüşmeler ise yaklaşık 45 dakika ile 1 saat arasında sürmüştür. Görüşmelerin çoğu kent sınırları içerisinde, genelde ailelerin kendi evlerinde, misafir ziyaretlerinde ve sosyal ağlar üzerinden gerçekleşmiştir. Bir kişi hariç yaş aralığı 27-63 arasında dağılan katılımcılarımız; ev hanımı, memur (öğretmen, polis), esnaf ve akademisyen, serbest meslek gibi meslek guruplarından oluşmaktadır. Konuyla ilgili kente ilişkin yaşam tarzlarının çoğulluğu açısından farklı dünya görüşleri ve anlayışları içerecek şekilde katılımcılar bulunmaya çalışılmıştır. Görüşülen kişilerin zamanları ve değişken duygu durumları da dikkate alınarak görüşme sürelerinde esnek davranmaya dikkat edilmiştir. Ayrıca hazırlanan soruların bir anket formu gibi belirli bir hiyerarşik dizilimde olmamasına özen gösterildi. Zira görüşülen kişilerin sosyokültürel yapılarının farklı olması, araştırma sorularımızı ve soru sırasını esnek tutmamızı ve kimi zaman görüşmeleri sohbet tarzında tutmamızı gerekli kılıyordu. Görüşmeler öncesi, sahada ön mülakatlar yapılarak katılımcıların meseleye yaklaşım tarzları önemsenmiş olup bu doğrultuda problemler tespit edilmiş, aynı zamanda çalışmanın gerçekleştirildiği süreç boyunca da yeni sorular da mülakatlara dahil edilmiştir.

Bunları itina ile uygulamaya çalışırken asıl yönelimimiz bireylerin deneyimlerine odaklanmak ve onların öznelliklerini esas almak olmuştur. Esasen içinde var olduğumuz sosyal ve doğal dünyayı anlamaya çalışırken, onu genel kanun benzeri düzenliliklerden

ziyade bireylerin deneyimlerine anlam atfederek kurgularız.[343] Bu sayede toplumsala dair basitçe olguların bir araya getirilmesinden ve istatistiki işlemlerle kendimizi sınırlamalardan uzak tutarak, çalışmamızı kentin bizzat içindeki ailenin yaşamsal alanını tecrübe edenlerin bakış açıları ve yorumlamaları üzerinden anlamaya çalıştık. Araştırma sahasından elde edilen verilerin çözümlenmesinde öncelikle yarı yapılandırılmış görüşme formunda kullanılan açık uçlu sorulara verilen yanıtlar (ifadeler ve anlatılar) araştırmanın analiz birimini oluşturmuştur. Toplanan veriler bilgisayarda yazılı hâle getirilmiş, katılımcıların her bir soruya verdiği yanıtlar, benzerlikleri ve farklılıkları bakımından mantıklı bir şekilde düzenlenmiştir. Bu süreçte genel bir çerçeve içinde elde edilen veriler, bir taraftan çalışmamızın bulgular kısmındaki başlıkları yeniden şekillendirirken, bir diğer taraftan da her bir konunun alt başlığında belirli bir tasnife tabi tutulmuş, ifadelerde öne çıkan, vurgulanan ve işaret edilen ya da zımnen ima edilen anlamlar da belli kavramlar ve temalar altında değerlendirilmiş ve konuyla ilgili bir iç bütünlük içerisinde yorumlanmaya ve analiz edilmeye çalışılmıştır.

4. Araştırma Süreci ve Araştırmacının Rolü

İnsanların yaşadıkları kültürlerle ilgili bir araştırma söz konusu olduğunda, araştırma alanının belirlenmesi için oluşturulacak çerçeve ciddi bir öneme sahiptir. Araştırma alanında görüşülen kişi ya da topluluklara karşı duyulan sorumluluklar bu anlamda öne çıkmaktadır. Araştırmacının alan çalışması esnasında kurduğu ilişkilerdeki açıklığı, dürüstlüğü; araştırmanın amacını ve toplayacağı verileri görüşülen kişilere aktarımı ve bu verileri paylaşırken açık bir şekilde dile getirmesi, görüşülen kişilerin muhafazasına hizmet ettiği kadar çalışmanın bilimselliği açısından da önemlidir. Araştırmacının bu açıdan taşıdığı sorumluluklara, araştırmacının gerçeği arama ve yansıtma hakkını, kamunun bilgi edinme hakkını, bireyin güvenlik ve mahremiyet hakkı ile onay verme-çekme haklarını örnek gösterebiliriz.[344]

Üzerinde durulması gerekir ki alan içerisinde araştırmacının kurgulanmış bir kimlikle, toplayacağı verileri hangi amaca yönelik olarak kullandığını dürüstçe ve açıkça ifade edebilmelidir. Bu çerçevede alan araştırması esnasında ortaya çıkan büyük sorunlardan biri de araştırmacının ele aldığı konu üzerinde nasıl bir tavır sergilediğidir.

---

343 Kümbetoğlu, *Sosyolojide ve Antropolojide* …, s. 22.
344 Kümbetoğlu, *Sosyolojide ve Antropolojide* …, s. 174-175

Araştırmacının seçtiği konu, özellikle içinde yaşadığı konu ise araştırmacının o konunun herhangi bir boyutunda algılanması olağan bir durumdur. Örneğin, aile ve maneviyat ilişkisine yönelik bir araştırma yapmak, araştırmacının da bu tür bir değişimi tecrübe ettiği veya içinde olduğu düşüncesine yol açmaktadır.

Tanıdığım bir çevrede yalnızca doktora öğrencisi kimliğimle değil, bir kadın olarak, yani onlardan biri olarak derinlemesine görüşmeler yaptım. Tamamen farklı olmasalar da benzeri kimliklerle farklı mekânlarda ve sosyal ağlarda tanışarak diyaloglarımı devam ettirdim. Bu tanışıklıklar beni ayaküstü sohbetlere, farklı buluşmalara ve internet üzerinden gruplarla derinlemesine görüşmelere götürdü. Uygulama süreci, görüşmelere katılımcı ya da gözlemci olarak dâhil olmamla şekillendi. Bu çerçevede kartopu tekniğiyle yaptığım görüşmelerin büyük kısmı yakın çevremden, bir diğer kısmı ise sosyal ağlardan ulaştığım ve konuyla ilgili olduğunu belirlediğim katılımcılardan oluştu. Araştırma örneklemi Gaziantep kent sınırları içinden belirlendi. Bir metropol olarak Gaziantep'in örnek alınması, kentleşme pratiği ile aile içi ilişkiler ve maneviyat konusu için özel bir öneme dayanmaktadır. Burada kentin modernliğe ilişkin hem sembolik hem de pratik açıdan tezahürlerinin ortaya çıktığı ve hızlı değişimlerin yaşandığı büyük bir kent olması araştırma için anlamlı bir durum yaratmaktadır.

Alan çalışmamızın kent içindeki yeri, görüştüğümüz kişiler tarafından belirlendi. Onların tercih ve istekleri doğrultusunda yaşadıkları yerlere gidildi ve kimi zaman internet üzerinden sosyal ağlar yoluyla görüşüldü. Gidilen yerlerin, daha doğrusu semtlerin bir özelliği de hem yaşam biçimi hem de ulaşım açısından bir merkez olarak kabul edilen yerler olmasıydı. Görüşme yapılan kişilerin sayısı 50 kişiye ulaşmıştır. Görüşülenlerin çoğu ilköğretim, lise ve üniversite mezunudur. Derinlemesine görüşmelerle yürüttüğüm araştırmada katıldığım sosyal ağlarda bazen araştırmacı olduğum önemsenmedi, bazen bilinmedi, bazen de ilgi odağı oldum. Ancak benim için bütün bu durumlar önemliydi.

Alan araştırması esnasında katılımcılar ile görüşme süreçleriyle ilgili çeşitli zorluklar yaşamama rağmen yine de genel olarak görüşme diyalogları oldukça iyi ve etkileşimli geçti. Bu diyalogların olumlu geçmesinde, özellikle kadın katılımcılarla bir kadın olarak konuşmamın etkisi olduğunu düşünüyorum. Bu sebeple aile içi ilişkilerle ilgili meselelerde özgürce ve rahatça sorular sorabilmem, bir başka deyişle sorularımı

katılımcılara özgürce yöneltebilme imkânını yakalamam, çalışmam açısından oldukça verimli oldu.

5. Araştırma Sahasının Özellikleri (Gaziantep)

Bir kente dair sosyokültürel anlamda öne çıkan hususiyetleri zikretmek istediğimizde nereden başlayacağımız meselesi önem taşımaktadır. Bu başlangıç bizim kenti ve kentsel aileyi hangi bağlamda ele aldığımızı gösterecektir. Öncelikle araştırmamızın amacına uygun olarak klasik perspektifin ötesinde bir kenti diğer kentlerden ayıran karakteristikleri ön plana çıkarmak gerekmektedir. Nitekim Gaziantep üzerine yapılan çalışmalar bu ilginin açık bir göstergesidir. Bizim çalışmamız sosyoekonomik farklılığı ile birlikte Gaziantep'in sosyokültürel hayatını ve özellikle kentleşme bağlamında ailenin yapısını ele almaktadır. Bu yaklaşım tarzımız ise dışarıdan bir gözlemi yeterli kılmayacak ölçüde içsel sosyolojik unsurlara şahit olmayı ve hatta bir ölçüde o toplumla birlikte yaşamayı gerektirmektedir. Zira herhangi bir kentsel fenomenin muhtevasını anlamanın yolu, o fenomenin içerisinde yaşanan süreçleri dışarıdan bir bakışla değil, içeriden bir bakışla değerlendirerek değişimleri, farklılıkları ve benzerlikleri ortaya koymakla mümkündür. Dolayısıyla ailenin yapısını ve onunla birlikte cereyan eden değişimleri kentsel mekânda yaşayanların kendi tecrübelerinden hareketle değerlendirmek gerekmektedir. Bu yüzden kenti tanımak isteyen araştırmacı yaşanan değişimleri aktörlerinin yaşam pratiklerinden ve tecrübelerinden yola çıkarak değerlendirmelidir. Kentin tarihsel arka planı içinde özellikle sosyal ve kültürel dokuya önemli etkiler bırakan unsurlar sosyolojik bir incelemede her zaman için önem arz eder. Bu unsurların başında da kentsel kimlikle birlikte sosyal ilişkilerde zaman zaman etkilerine şahit olunan isimlendirme gelir. Bu çerçevede Gaziantep adının eski çağlarda çok sık kullanılan iki adı 'Dülük ve Ayıntab' olarak zikredilmektedir.[345] Ayıntab adının kökeni ile ilgili tarihi, mitolojik, dinî ve etnolojik rivayet olsa da adının nereden geldiğine ilişkin yaygın görüşler arasında 'kaynaklar ülkesi' veya 'ışıltılı kaynak' sayılabilir.[346]

Coğrafi konum bir kentin sosyokültürel ve ekonomik hayatında özel ayırt edici bir yönünü ifade eder. Bu çerçevede Gaziantep'in tarihsel gelişiminde olduğu gibi

---

345 İsmail Altınöz, Dulkadir Eyaletinin Kuruluşunda Antep Şehri (XVI yy.), *Cumhuriyetin 75. Yılına Armağan: Gaziantep*, G.Ü.V Kültür Yayınları, Gaziantep 1999, s. 97.

346 (Güzelbey 1966;9-10)'dan aktaran Leslie Peirce, *Ahlak Oyunları: 1540-1541 Osmanlı'da Ayntab Mahkemesi ve Toplumsal Cinsiyet,* (Çev. Ülkün Tansel), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2005, s. 56.

ekonomik boyutunda da coğrafi konumunun özel avantajlar sağlayıcı bir unsur olduğunu hatırda tutmak gerekecektir. Türkiye'nin Ortadoğu'yla olan ticaretinde stratejik bir merkez konumunda olan, kendine özgü sanayileşme modeli ve taşıdığı potansiyel ile Gaziantep, tarihi dokusu da göz önünde tutulduğunda turizme açık bir kent özelliğini de kazanmış görünmektedir. Gaziantep'in bugünkü sanayi, ticari ve ulaşım imkânları açısından nasıl bir potansiyel taşıdığı ve ülke ekonomisi bakımından nerede bulunduğu önemlidir. Zira bir kentin bölgesel açıdan merkezi bir konuma sahip olup olmama özelliği bu tür parametrelere göre de belirlenebilmektedir. Bu bakımdan Gaziantep coğrafi anlamda kendisine yakın ve nispeten küçük şehirler için önemli bir merkez konumundadır. Çin'den başlayıp Avrupa'ya kadar uzanan bilgelerin, fikirlerin, dinlerin, kültürlerin ve tüccarların yolu olan iki bin yıllık İpek Yolu'nun üzerinde bulunması ve Anadolu'ya açılan kapı olması, Gaziantep'in üretim ve ticaret potansiyelini fazlasıyla belirlemiştir. Dolayısıyla bu avantajları eşliğinde üretkenlik ve ticari kabiliyet, Gaziantep kültürünün karakteristik yönünü teşkil etmiştir.[347] Nitekim sanayi alanındaki önemli yatırımlar ve çarpıcı iktisadi gelişmeler Gaziantep'i Türkiye'nin en önemli kentlerinden biri hâline getirmiştir. Dünya Bankası Rekabetçi Şehirler Bilgi Tabanı (CCKB) Projesi kapsamında dünyanın en rekabetçi 7 kentinden biri seçilen Gaziantep, ekonomik açıdan başarılı ve ilginç bir kent olarak değerlendirilmektedir.[348] GAP'a sanayi ve ticaret merkezi olarak yakın olan Gaziantep; köklü bir ticaret kültürü, gelişmiş altyapısı ve sanayisi, yeterli kalifiye elemanı ve yerleşik sanayi bölgeleri, uluslararası havaalanı, dış ticaret firmaları ve yabancı yatırımcıların ihtiyaç duyduğu bankacılık, lojistik, depolama, müteahhitlik, ulaşım ve konaklama gibi birçok gelişmiş imkânlarıyla bir merkez kent konumundadır. Önemli bir alt yapıya sahip olan Gaziantep, farklı sektörlerde içerdiği yerel, ulusal ve uluslararası birçok işletme ve firmanın yanı sıra yoğun tır filolarının işlediği Adana, Mersin, İskenderun bölgelerine otoyol bağlantısına sahip olması, bu alanlarda onu stratejik önemi haiz kentlerden biri yapmaktadır.[349] Ayrıca Gaziantep, 2017 yılında

---

347 Gaziantep Ticaret Odası Resmî İnternet Sitesi, "Ekonomi", http://m.gto.org.tr/Ekonomi-icerik-19.html (12.12.2017).

348 The World Bank, "Competitive Cities: A Local Solution to a Global Lack of Growth and Jobs", http://www.worldbank.org/en/topic/trade/publication/competitive-cities-a-local-solution-to-a-global-lack-of-growth-and-jobs (12. 12. 2017).

349 "Ekonomi", http://m.gto.org.tr/Ekonomi-icerik-19.html (12.12.2017).

Türkiye genelinde en fazla ihracat yapan kentler arasında 6. sırada yer alarak Türkiye toplam ihracatından aldığı payla önemli bir artış sergilemiştir.[350]

Gaziantep'in mevcut özellikleriyle ilgili tarihsel bir tespiti, 350 yıl önce Evliya Çelebi seyahatnamesinde, "Bu şehri anlatmaya ne dil ne de kalem yeter. Dünya yüzünden geniş bir ili, göz alıcı büyük yapıları her yerde aranan eşyası, birçok mezraları, bolluk ve verimliliği, bitimsiz yiyecek ve içecek pınarları ve ırmaklarıyla burası 'Şehr-i Ayıntab-ı Cihan' (Dünyanın Gözbebeği Şehir)" diyerek işaret etmiştir. Gaziantep, Çelebi'nin dile getirdiği *Dünyanın Göz Bebeği* sıfatını, bugün içerdiği girişimci özellikleri ile hak etmeyi başarmıştır. Gaziantep özellikle 90'lı yıllarla birlikte kentleşme bağlamında önemli kültürel gelişmelere sahne olmuştur. Şehir planlaması bakımından geniş yollara sahip olması, büyük alışveriş merkezlerinin yer alması gibi özellikleri Gaziantep'i birçok bakımlardan farklı kılabilmektedir. Türkiye'nin ilk Tema-Eğlence Parkına[351] ve en büyük Doğal Hayatı Koruma Alanı'na (Hayvanat Bahçesi) sahip olan Gaziantep, bulunduğu bölge itibariyle de taşıdığı potansiyel ve imkânlar bakımından ulusal ve uluslararası alanda çok özel bir konumu temsil etmektedir.

Gaziantep Ticaret Odası Web sayfasında *Girişimci ruh ve kültür, Yüksek ticari kabiliyet Üretkenlik* ve *Doğduğu topraklara bağlılık gibi* kente özgü temel karakteristikler yansıtılmaktadır.[352] Sahip olduğu bu kimliksel özellikler, kenti yerel girişimcilerin gayreti ile herhangi bir devlet yatırımı almadan bir sanayi ve ihracat merkezi hâline getirmiştir. Peirce de *Ahlak Oyunları: 1540-1541 Osmanlı'da Ayntab Mahkemesi ve Toplumsal Cinsiyet* adlı çalışmasında bu konuya yer verir. Peirce'göre Gaziantep kendi yöresine yatırım yapan bir kent olarak devletin desteğine ihtiyaç duymamaktadır; bu durum esasen "tarihsel zorunluluktan" kaynaklanmaktadır:

> "Yöreden kişilerin yaptığı yerel hayır işleri canlı bir kentin hem görünümünü hem de yararlı yapılarını ayakta tutmak bakımından gerekliydi. Her ne kadar Ayıntab, kalesi dışında görkemli anıtlardan yoksun olsa da, insan kaynakları bereketliydi; yalnızca önemli tüccarlar, bilginler ve dini önderleri yönünden değil, kent uygarlığının altyapısını sürdürmekte üstlerine düşeni yapan sayısız sıradan insan bakımından da. Öyle görünüyor ki, Ayntab ve art bölgesinde yöre kurumlarına bağışta bulunmak güçlü bir görenek durumundaydı."[353]

---

350 "GTO Başkanı Gaziantep'in 2017 yılı ihracatını değerlendirdi", http://www.gto.org.tr/GTO-Baskani-Gaziantepin-2017-yili-ihracatini-degerlendirdi-haberler-1500.html (12. 12. 2017).

351 Parkantep Harikalar Diyarı Resmî Sitesi, "Gaziantep Harikalar Diyarı", http://www.parkantep.com.tr/hakkimizda.html (15. 12. 2017).

352 "Ekonomi", http://m.gto.org.tr/Ekonomi-icerik-19.html (15. 12. 2017).

353 Peirce, *Ahlak Oyunları* …, s. 65-66.

Kentin kültürel kimlik özelliklerinden biri de genellikle Anadolu insanı için müşterek payda olarak öne çıkan misafirperverliktir. Kimliğin spesifik bir unsuru olarak belirginleşen bu yönü Gaziantep'in kültürel yapısıyla da yakından ilişkilidir. Kent kültürü büyük ölçüde, birlikte eğlenme ve vakit geçirme anlamında sohbet kültürünü içerdiği için misafir olgusu bu durumun zorunlu bir yanımasıdır. Bir başka deyişle Gaziantep kent kültürü misafiri sadece ağırlayan değil, sohbet ve muhabbet ekseninde güzel vakit geçirmesine imkân sağlayan bir iklim sunmaktadır. Dünya Bankası Grubu'nun (World Bank Group) 2015 yılında yayımladığı dünyanın en hızlı büyüyen ve büyükşehir ekonomileriyle göze çarpan altı rekabetçi şehrin ele alındığı araştırmada, Gaziantep halkıyla ilgili önemli veriler ortaya konmuştur. Gaziantep'le ilgili tespitlerin yer aldığı metinde şu ifadeler geçmektedir: "Gaziantep'in çok kültürlü toplumu, genellikle yeni gelenlere karşı hoşgörülü ve misafirperverdir. Neredeyse her yerden gelen insanlar Antep'in yerel değerlerini, geleneklerini ve bulunduğu topluma ait olma duygusunu benimsemeleri durumunda Antepli olarak kabul edilebilir." [354] Bu ifadeler de göstermektedir ki Gaziantep'in misafirperverlikle ilgili kimliksel özelliği yalnızca ulusal değil, uluslararası alanda da dikkat çekmektedir. Gaziantep'in kültürel zenginliği farklı kimlik ve inanç çevrelerinden insanların uzunca bir süre birlikte yaşama tecrübesinden kaynaklanmaktadır. Gaziantep kentinin, 2018 Yılı Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi'ne göre toplam nüfusu 2.028.563'tür.[355] Gaziantep merkez ilçe nüfusu ise Şahinbey 906. 043, Şehitkamil 774.179 olmak üzere toplam 1.680.222'dir. Gaziantep'te son 3 yılda evlenme oranları; 2016 yılında 16.172, 2017 yılında 15.191, 2018 yılında 15.194 iken; boşanma oranları ise 2016 yılında 2.187, 2017 yılında 2.458, 2018 yılında 2.976'dır.[356]

354 Alexandra Cech, Drilon Gashi, Luke Jordan Auistin Kilroy, Z. Joe Kulenovic, Megha Mukim and T. Juni Zhu, *Six Case Studies of Economically Successful Cities: Competitive Cities for Jobs and Growth, Companion Paper 3*, World Bank, Washington D.C. 2015, p. 123.

355 https://biruni.tuik.gov.tr/medas/?kn=95&locale=tr (15.03.2019).

356 https://biruni.tuik.gov.tr/ilgosterge/?locale=tr (15.03.2019).

B. YENİ KENTSEL AİLEDE MANEVİ DEĞERLERİN YERİ VE ÖNEMİ

1. Sevgi Kavrayışları ve Görünümleri

Ailenin kendisiyle ve çevresiyle kurduğu ilişki ve bu ilişkinin boyutlarını yorumlayışı hem hayatın muhtevası hem de tecrübi bakımdan çeşitli dinamikleri içerisinde barındırmaktadır. Bu dinamikler aile üyelerinin içinde bulunduğu örüntüyle olduğu kadar bu örüntünün dışına çıkma talebiyle de bağlantılıdır. Ailenin bir sevgi kaynağı olması, hangi şekilde varlığını ortaya koyarsa koysun, bu durum aile için belli ihtiyaçlar ya da cevaplarla birlikte ortaya çıkmaktadır. Aile bağının kutsallığını oluşturan sevgi, fedakârlık, şefkat, nezaket gibi önemli manevi değerlerin varlığı ve gerekliliği yadsınamaz bir gerçekliktir. Aile her bağlamda ve dönemde hangi yapıya veya hangi tipolojiye bürünürse bürünsün temel bir kurum olarak kutsallığını sürdürmeye devam eder. Ailenin kutsallığına atfedilen değer, eşlerde bilhassa kadınlarda şimdi değil daha önce de mevcuttu. Burada evliliği yürütebilmek için girişilen mücadelede kadınlara fazla yük düşüyormuş gibi görünse de yine de bu sorumluluktan erkekler de üzerlerine düşen paydan nasibini almaktadır. Son zamanlarda sıklıkla dile getirilen "*aile kavramının, aile birliğinin içi boşaltıldı"* söylemi bizim çalışmamızda ortaya çıkan bir kanaat değildir. Aksine aile birliği geçmişte olduğu gibi günümüzde de birçok sıkıntılara direnç gösterebilen bir vaka yönüyle çalışmamızda dikkat çekmektedir. Sevgi kavramının ailedeki temel önemi ve hatta bütünleştirici maneviyatın esaslı bir kaynağı olması, bu bölümün, "sevgi" temalı başlığının şekillenmesinde belirleyici olmuştur. Sevgi temalı başlığın altında "*Evlilikte sevgi eşler için ne anlam ifade eder? Eşlerin sevgilerini birbirlerine gösterme yolları veya biçimleri nelerdir? Erkekler neden kendi ailelerinin yanında eşlerine mesafeli davranırlar? Sevgi kadınlar için bir evlilikte neden bir güç mücadelesine dönüşmektedir?"* Burada işaret edilen perspektiflerden yola çıkarak bu bölümde ailede sevgi kavrayışları ve sevgi dilini anlamaya çalıştık. Verilen cevaplar arasında eşler arası ilişkilerde sevgi kavramının neye tekabül ettiğine yönelik benzer çağrışımlar dikkat çekicidir:

> *Benim en çok istediğim şey, sıcak bir tebessüm, ilgi ve alakadır. Mesela eve geldiğimde günün nasıl geçti, bugün sıkıntıların oldu mu tarzında soruları bana sormasını isterim. Yani eşimle konuşmak, paylaşım ihtiyacı içerisindeyim. Bu beni rahatlatıyor, ilgilenilme duygusu sevildiğim hissini veriyor. Sevgi budur işte. (Mehmet T., Yazılımcı,42)*

> *Eve geldiğinde seni kapıda karşılayacak bir eşin varsa, sıcak yemeğin varsa bunun adıdır sevgi… (Süleyman G., Esnaf, 39)*

> *Sevgi, eşinin seninle ilgilenmesi, ilgisini ve güleryüzünü senden esirgememesidir. (Vedat B., Şirket Sahibi, 29)*

Katılımcıların ifadelerinde de görüldüğü üzere eve gelindiğinde karşılayan ve sana ilgi gösteren birilerinin bulunması sevginin edimsel bir ifadesi olarak görülebilir. Nitekim ilgi görmek, sıcak bir tebessüm özellikle görüşme yaptığımız erkek katılımcıların üzerinde durduğu meselelerdir. Sevgi kavramını, "sadakat ve saygı görmek" olarak tanımlayan katılımcılarımız ise şu ifadelerde bulundular:

> *Sevgi sadakattir, değer görmek ve saygıdır. (Sevim Ç., Ev Hanımı,37)*

> *Sevgi saygı görmek, değer görmek, ilgi görmek ve sadakat görmektir. Sevgide bunlar önemli unsurlardır. (Mansur T., Polis, 46)*

> *Başkalarının yanında eşinden ilgi, saygı görmektir... Sevgi sadakattir. (İshak A., Taksici, 39)*

Katılımcıların çoğunluğu sevgiyle ilgili olarak sadakat ve saygı konusunda birleşseler de sevgi kavrayışıyla ilgili olarak fedakârlık duygusunu da öne çıkaran benzeri yorumların azımsanmayacak oranda fazla olduğunu söylemek mümkündür:

> *Sevgi fedakârlık, aşk, mutluluktur. Birbirinin kusurunu örtmektir, aynı dilde konuşmak, beraber gülmek, beraber ağlamaktır. (Zehra Ö., Öğretmeni, 42)*

> *Sevgi fedakârlık ve sadakattır. (Songül T., Ev hanımı, 39)*

Ailede sevgiden bahsedildiğinde bu kavramın aile bireylerinde yarattığı anlamın çok yönlü ve kompleks bir yapıya sahip olduğunu, bunun yanı sıra sevgiyi göstermenin de pek çok bileşeni olduğunu fark ettik. İfadelerden anlaşılacağı üzerine sevginin anlamı oldukça geniş ve çok boyutlu olup ve kompleks bir yapıya sahip görünmektedir. Görüşmelerden anlaşılmaktadır ki katılımcıların çoğu tarafından sevgi, eşlerde iki şekilde algılanmaktadır: Öncelikle *hissi anlamda aileye ve ailenin kutsallığına duyulan sevgi* ve *bu sevginin eyleme dönüşmüş hâli*. Nitekim "fedakârlık, sadakat, değer ve saygı görmek, sorunlarının dinlenilmesi, paylaşılması ve anlaşılmak" kadınların üzerinde durduğu meseleler olarak ortaya çıkarken; benzer şekilde "ilgi görmek, sıcak bir tebessüm, saygı duyulmak ve sorunları paylaşmak" ise bir erkeğin üzerinde durduğu meseleler olarak öne çıkmaktadır. Katılımcılarla yaptığımız görüşmelerde sevgi anlayışları sadece bunlarla sınırlı değildir. Burada "nezaketli davranmak, eşe hâl ve hatır sormak" gibi ifadeler de erkekler için yakınlığı ve bağlılığı güçlendiren bir zemin hazırlamaktadır. Dolayısıyla *sevgi kavramının hissi ve fiili şeklindeki ayrımına* dikkat edilmesi gerekliliği çalışmamızda ön plana çıkmıştır. Bu aşamadan sonra sevgi ile ilgili

yaşanılan süreçleri eşelediğimizde sevginin karmaşık doğasının daha iyi anlaşılacağını düşünüyoruz.

1.1. Sevgi Aileden Miras mı? "*Eşim Benim Yanımda Farklı Ailesinin Yanında Farklı*"

Sevgi eşler için her zaman kutsal ve manevi bir değer olarak görülmüştür. Sevgi özellikle kadınların manevi yaşamlarında ve sosyokültürel statülerinde önemli dönüşümleri beraberinde getirirken büyük talepler ve beklentileri de yanında taşımaktadır. Sevgi, onu içinde taşıyan herkes için önemli olmakla birlikte karşı cinse duyulan bu yüce duygunun iletilmesi ise onu daha da kutsallaştırmaktadır. Sevgi doğuştandır, kendiliğindendir. Ancak bu durum, sevginin kendiliğindenliğinin çevresel etkilerden muaf olduğu anlamına gelmez. Sevgi de en az diğer sosyal olgular kadar içinde bulunduğu ortamda şekillenir. Sevgi sadece hissi duyguları barındırmaz, sevginin yapısında sosyokültürel çevresini karakterize eden parçalar da bulunmaktadır. Kültürün kategorik bir zorunluluğu olarak sevgi, aile içindeki ilişkileri düzenleyen bir duygu olarak da kabul edilegelmiştir.[357] Freud'un otuz yıl birlikte çalıştığı arkadaşı Reik, sevgiyi "kültürel gelişmenin bir sonucu" olarak değerlendirir.[358] Ancak sevgi öğrenilmeyecek bir şey de değildir. Anne sevgisiyle büyüyen çocuk, süreç içerisinde babasının kendisine, kardeşlerine ve annesine gösterdiği sevgi tezahürleriyle de sevgiyi öğrenmeye devam eder. Zira her çocuk geleceğin bir yetişkini olarak bir eş, bir baba ya da bir anne adayıdır. Sevgi duygusu bir tek nesneye yönelebileceği gibi birden çok nesneye de yönelebilir ancak bizim burada tartışmaya konu olan şey "eş sevgisidir." Aile içinde sevgi yönelimi çeşitli olmakla birlikte farklı nesnelere olan sevginin aktarımı da değişiklik arz etmektedir. Bu bağlamda modern evlilik tecrübesi modern sevgi anlayışına yani temelini modernlikle bulan "romantik aşk"a dayanmaktadır. Buna bağlı olarak evlilik, Batılı ailenin belirgin özelliği olan "bağımsız seçime ve kişiselliğe"[359] dayandırılmaktadır.

Ailede eşlerin sevgi tecrübesi, sanıldığı kadar sadece çekirdek aile üyeleriyle sınırlı değildir. Nitekim yakın akrabalar arasında vâki olan sevgi talepleri fiziksel mesafeyi de

---

357 Therese Benedek, "Sevginin Ruhsal Gücü", (Çev. Mehmet Harmancı), *Aşkın Anatomisi*, *(*Der. A. Krich), 8. Basım, Say Yayınları, İstanbul 2005, s. 104.

358 Theodor Reik, "Sevgi ve Cinsellik Ayrı Şeylerdir", (Çev. Mehmet Harmancı), *Aşkın Anatomisi*, *(*Der. A. Krich), 8. Basım, Say Yayınları, İstanbul 2005, s. 149.

359 Dennis de Rougemont, "Çağdaş Çiftin İçinde Bulunduğu Bunalım", (Çev. Mehmet Harmancı), *Aşkın Anatomisi*, (Der. A. Krich), 8. Basım, Say Yayınları, İstanbul 2005, s. 79-81.

ortadan kaldırabilmektedir. Kadının, eşinin ailesiyle ile ilgili yaşadıkları, yani gelin-kayınvalide-görümce ilişkileri her ne kadar Türk aile yapısının tipik bir yansıması olsa da evlilik ilişkilerinde yaşanılan bu tür sorunlar gerçekte hemen hemen bütün kültürlerde müşterektir. Bu evrensellikle birlikte aile içi sevgi tezahürleri daha çok içinde yaşanılan kültürün yansımalarıyla şekillenmektedir. Örneğin toplumumuzda erkeğin, kendi ailesinin yanında eşine mesafeli duruşunun temelinde mahremiyetini başkalarının yanında alenileştirmek istemeyişi yer alabilmektedir. Bunu doğrulayacak şekilde görüştüğümüz erkek katılımcılardan biri, eşini çok sevdiğini ama kendi ailesinin yanında eşine mesafeli durmayı tercih ettiğini ve bu mesafeli duruşunun nedenini şu şekilde açıklamaktadır:

> *Ben sevgimi kendi ailemin yanında eşime gösteremem ama ailem eşime çok değer verdiğimi ve sevdiğimi bilir. Eşimle birlikte ailemi ziyarete gittiğimde kendi ailemin yanında eşimle yan yana olmaktan kaçınırım. Sanki karısının dizinin dibinden ayrılmayan erkek izlenimi yaratmak istemiyorum. Bir diğer husus da insanın annesi ve babasının yanında eşiyle kurduğu aşırı samimiyet bizim kültürümüzde çok da rahat karşılanır bir şey değil. (Kâmil B., Esnaf, 45)*

Esasen katılımcının yukarıdaki ifadesi evlilikle ilgili yerleşik muhafazakâr değerlerin hâlen tesirli olmaya devam ettiğini göstermektedir. Bu katılımcı, ailesinin yanında eşiyle çok samimi olmayı, el kol temasının, açıkçası sevgi gösteriminin çevreye karşı kendisinde mahcubiyet duygusu oluşturabileceğini düşünmektedir. Yine kişinin bu davranışına tezat oluşturabilecek şekilde, kendi özel mekânlarında eşine doğum gününde altın bir kolye alması, erkeğin karısına karşı duyduğu sevgisini göstermede yeni yollar bulabildiğinin bir göstergesidir. Burada sevginin gösterim yolları akrabalar yanında pasif iken, kendi özel/mahrem mekânlarında aktifliği söz konusudur. Bir başka deyişle sevginin yansıtılması eşin ailesinin yanındayken farklı, kendi mahrem dünyalarında ise farklı cereyan etmektedir. Öte yandan sevgi, ilişkide karşı tarafa bir davranış biçimi olarak aktarılmadığı sürece beraberinde bazı problemleri getirmektedir. Sevginin en çok istenilen şekli, eyleme ve davranışa dönüşmüş hâlidir. Bu bakımdan örneğin bir erkek de eşi tarafından kıskanılmak, sayılmak ve değer görmek istemektedir:

> *Mesela arkadaşlarım bize geliyor, kimi zamanda eşimin arkadaşları bize geliyor. Eşimin gelen misafirlere hürmet ve ilgi göstermesi güzel bir şey. Ancak yine de biraz kıskanıyorum. İster eşimin ailesi olsun veya dostları olsun farketmez, önceliği ben olmak isterim. Benim bir evlilikte fazlasıyla önem verdiğim konulardan biri, eşimin daima öncelikli olarak benimle ilgilenmesidir. Eşim beni sevdiğini, saydığını herkesin yanında göstermeli. (Mehmet T., Bilgisayar Yazılımcı, 42)*

> *Karım beni seviyorsa, ailemin yanına gittiğimizde bana ve aileme hürmet ve saygı göstermeli, onların hatırlarını sormalı, sohbet ve muhabbet etmeli. Ufakta olsa onların yanında yapılacak herhangi bir işin ucundan tutmalı. Bunları yapmalı ki ben orada eşimle gurur duyayım, beni onurlandırsın. Açıkçası bana değer veriyorsa, bunu yapmasını isterim. (Mansur T., Polis, 46)*

Eyleme dönüşmüş sevgi davranışı, eşte hem sevildiği hissini uyandırmakta hem de akrabalar arasında sosyal bir güç kazandırarak eşin kendine güven duymasını sağlamaktadır. Aile içinde gerçekleşen sevgi edimlerinin başkalarının yanında sürmemesi veya daha sınırlı kalması, görüştüğümüz kadınların en fazla dile getirdiği hususlardan biri olmuştur:

> *Eşimin ailesi ile bazı pürüzler yaşıyorum, aslında eşimle çok iyiyiz, birbirimizi seviyoruz, ama ne zaman ki eşim kendi ailesiyle birlikte zaman geçirse beni unutuyor, ben özellikle onların yanında beni daha çok sevdiğini göstermesini istiyorum, bunu davranışlarıyla yapabilir, mesela güzel bir söz söyleyebilir, beni onların yanında sözleriyle veya davranışlarıyla mutlu edebilir, övebilir, ne bilim bizim tartışmalarımızın çoğunun nedeni yıllardır aile ile ilgili konularda bu oluyor. (Gülbeyaz A., Ev Hanımı, 42)*

Yukarıdaki örnek anlatıda *"sevginin başkalarının yanında eyleme dönüşmemesi"* durumu, kadınlarda eşlerine karşı sevgiyle ilişkili bir kırılma yaratmaktadır. Oysa kendi özel mekânlarında sevgi hissi eyleme dönüşmekte ve eşlerinin sevgisinden kesinlikle şüphe etmemektedirler. Zira erkekler kendi özel/mahrem mekânlarında sevgi aktarımını fazlasıyla gösterebildikleri için kadınlarda eşlerine karşı güvensizlik yaşanmamakta ancak bu durum bir süreliğine tolere edilebilir bir kırılganlık yaratmaktadır. Ancak bunlar tekrarlandığında örneğin Tuğba ile yaptığımız bir görüşmede, eşinin ailesiyle ilgili yaşadığı gerilimlerde kırılganlığın ileri bir boyuta taşınabileceğini hatta boşanmanın eşiğine kadar gelinebileceğini gördük. *(Tuğba B., Ev Hanımı, 37).* Anlaşılan her ne kadar eşin ailesinin yanında erkekler sevgi konusunda pasif bir duruş sergileseler de kadınların bu durumu anlayışla karşılama ve eşlerini bu şekilde kabul etme yönünde bir eğilimleri bulunmaktadır. Kadınlar eşlerinin bu tutum ve davranışlarını memnuniyetle karşılamasalar da ister istemez kabullenmektedirler. Aksi takdirde evliliğin bir çatışma alanına dönüşmesi kaçınılmaz görünmektedir.

1.2. Sevgi Güç Kaynağı mı? *"Eşim Benimle Birlikteyken Daha Güçlü Hissediyorum"*

İnsanın ilk evlendiği yıllarda sevgi nesnesi genellikle eşidir. Bir müddet sonra sevgi dağılıp paylaşılmaya başlar. Bu da sevginin paylaşımcı özelliğini ve sevgi nesnelerinin

çeşitliliğini gösterir. Bu aşamada evliliği etkileyen birçok faktör devreye girer. Çocuklar aileye katılır ve kayınvalide de sevgi paylaşımının içinde olmak ister. Sevgi nesnelerinin ve sevgi taleplerinin çoğalması ailede çatışma riskleri yaratmaktadır. Kimi zaman bir eş, eşinin arkadaşlarıyla olan sohbet ve samimiyetini kıskançlık konusu yapabilmekteyken, kimi zamanda aile içinde bir kayınvalide oğlunun gelinine olan ilgisi ve sevgisini kıskanabilmektedir. "…bir gelin adayı ortaya çıktığında ya da aileye katıldığında, annenin oğlunun üzerinde elde ettiği hak, sanki geline geçmiş gibi algılanır. Oğlunun üzerinde eskisi kadar etkili olamayacağını düşünen kayınvalide ise kıskançlığa kapılır."[360]

Sevginin doğal ilişkisinin bulunduğu temel kavramlardan biri, yarattığı iktidar arzusudur. İktidar isteği ancak sevgi ile birlikte hareket ederse birtakım amaçların gerçekleşmesine olanak sağlar. Bir başka deyişle insan bütün varlığıyla hem sevgi hem de eylem dünyasını birleştirdiğinde ancak amacını gerçekleştirebilir. Kadın, eşinin ilgi göstermesiyle aile de bir iktidar etkisine sahip olduğunu hissetmiş olur. Bu iktidar hissiyle birlikte oluşan güvenin de etkisiyle bulunduğu ortamda daha rahat hareket eder ve kayınvalide/görümce karşısında edindiği bu üstünlük sayesinde çekinmeden diğerleriyle daha kolay iletişime geçebilir. Eşinin akrabaları yanında bir otorite sahibi olamayan kadının bu gücü eşinin sevgisine sahip olmakla kazanacağı düşüncesi, kadını eşinin üzerine daha fazla güç arayışına yol açmaktadır. Zira yeni kentsel aile ortamı sadece bütünleşme ve birlik örüntüsü değil aynı zamanda çatışmaların alanıdır. Rus yazar Vladimir Solovyev'e[361] göre bencilliğin olduğu bir yaşamda varlığın tüm hayatı, düşman çevreyle mücadele etmek ve kendini dünyaya karşı korumaktır der ve ekler: "Bir varlık ötekine karşı düşmanca davranırsa, öbürleri de ona düşmanca davranmaktadır." Bu durumun bir yansımasını, örneğin kocası tarafından çok sevildiğini söyleyen ama kocasının ailesi yüzünden boşanmanın eşiğinden dönen Tuğba'nın ifadesinde dinleyelim:

> *Eşimin ailesi eşimin beni sevdiğini bilir ancak eşimin bir özelliği ailesiyle birlikte olduğu zamanlarda, tüm ilgisini onlara yöneltir. Bana da yabancıymışım gibi davranır. Zaten kayınvalidemle çok yakın ve sıcak ilişki içerisinde değilim. Eşimin bana yabancı gibi davranması, eşimin ailesinin de bana o şekilde davranmasına yol açtı. Hatta biz eşimle yıllarca ailesi yüzünden tartışma ve kavgalar yaşadık.*

---

360 Dikmen Yakalı Çamoğlu, *Kaynana Ne yaptı Gelin Dedi?: Ailedeki Kadınlar ve İlişkileri,* İletişim Yayınları, İstanbul 2017, s.123.

361 Pitirim Sorokin, "Özgeci Sevgi", (Çev. Mehmet Harmancı), *Aşkın Anatomisi, (*Der. A. Krich), İstanbul 2005, s. 235.

> *Eşimle boşanma aşamasına dahi geldik. Kayınvalidem rahmetli olduğunda onlarla iletişimimizi kopardık. Kocam tüm ilgisini bana ve çocuğuma yöneltti. O taraftan sadece eşimin kardeşiyle görüşüyoruz. Biz neredeyse başanıyorduk. Ama mücadeleden vazgeçmedim. (Tuğba B., Ev Hanımı, 37)*

Başka bir örnekte ise Pelin'in anlattığına göre, eşi sadece Pelin'i sevmiyor aynı zamanda sevgisini her yerde gösteriyor. Pelin kocasının akrabalarının yanında kocasının kendi yanında olmasının avantajlarını yaşamaktadır:

> *Her karı koca gibi bizim de sorunlarımız oluyor. Kocam empati sahibi birisidir, beni başkalarının yanında zor durumda bırakmak istemez. Bu yüzden kendi ailesinin yanında sürekli benim yanımda olduğunu davranış ve tutumlarıyla gösterir, kayınvalidem ve kayınlarımdan gelebilecek herhangi bir laf sokma karşısında korumacı davranır, cevabını verir. O yüzden kimse bana bir şey diyemez, kocam beni sevdiğini saydığını gösterince, onlar da bana karışmazlar, saygı duyarlar (Pelin A., Yönetici Asistanı, 41)*

Sevgi, rakiplere karşı bir iktidar isteğini de yaratır. Çoğu zaman gelin ve kayınvalide arasındaki güç çatışmalarının ortasında kalan koca, iradesini kolaylıkla ortaya koyamaz. Sevginin bileşenleri olan şefkati, ilgiyi ve sahiplenmeyi eşine gösteremediği gibi ailesinin de eşine olan müdahalesine karşı koymakta çaresiz kalır. Esasen çoğumuz için bu tecrübe, Türk aile yaşantısına yabancı olan bir vaka değildir. Ancak burada iyi ve olumlu kabul edilebilecek bir durum ise Türk ailesinde, erkeğin ailesinin ve kadının bu güç savaşlarında çok ileri gitmeme gibi bir eğilim içinde olmalarıdır. Zira her iki rakip tarafta, ortak sahip oldukları kişiyi kırmamak ve aileler arasında yaşanabilecek daha büyük tartışmaları büyütmemek için kendiliğinden bir anlaşma sistemi geliştirmişlerdir. Bu sistem, genel itibariyle "*ılımlı içsel bir diyalog"*tur. Rakip taraflar çok ileri gitmez; birbirlerine laf atmalar, imalar bir müddet sonra çay, kahve vs. ikramlarla üstü örtülerek olay tatlıya bağlanmış süsü verilir; her iki taraf da çatışma ortamında gerilimin büyümemesi için susmayı tercih eder. Esasen bu geçiştirme durumu, üstü örtülü bir gerilim aşamasıdır. Geçici de olsa bir sonraki görüşmeye kadar herkes ellerindeki seçenekleri değerlendirip ona göre tavır alabilecekleri süreci bekler. Neticede aileler arasında yaşanılan olaylar, devasa boyutta sorunlar değilse kendiliğinden *bir anlaşma sistemi* zaten mevcuttur. Yaptığımız görüşmelerden de anladığımız kadarıyla sevgi, rakipler arasında güçlü olma isteği ile beraber mücadele ortamı yaratmaktadır. Bu gücü yaratmak ve kullanmak kaçınılmaz olarak sevginin doğasında zaten içkindir. Yaşanan çatışmalarda çoğu

erkek kendisinden beklenilen sevgi gösterimini yeteri kadar gerçekleştirememekte ancak bu durum karısını da yeteri kadar sevmediği anlamına gelmemektedir. Bilinmektedir ki erkek ve kadın doğası farklıdır ve her iki doğanın kendini dışarı yansıtma eğilimleri ve süreçleri de farklı işlemektedir.

2. Fedakârlık Kavrayışları ve Görünümleri

Aile içinde fedakârlığın muhtemelen pek çok yönü ve boyutu vardır. Fedakârlığın niteliğini ve ağırlığını etkileyen birçok faktör de bulunmaktadır. Ailede eşlerden biri daha az fedakârlık yaparken diğeri daha çok fedakârlık yapmak zorunda kalabilmektedir. Bazen de aile üyelerinden biri diğerlerinden daha fazla fedakârlığı seçmek zorunda da kalabilir. Fedakârlık sayısız çeşitlilikte ve nitelikte de olabilir. Dolayısıyla fedakârlığın niteliği aile ilişkisi ve bağlarını olumlu yönde etkiler ve zenginleştirir. Tanım gereği bir eylemin fedakârlık olabilmesi için, eylemi yapanın kendi çıkarlarından vazgeçmesi gerekir. Van Lange ve arkadaşları, evlilik gibi yakın ilişkilerde fedakârlık davranışını bir kişinin, partnerinin ya da ilişkisinin iyiliği için kendi çıkarlarından vazgeçmesi olarak tanımlamıştır.[362] Bu tanıma göre üzerinde durulması gereken esas nokta, "kendi çıkarlarından vazgeçme"dir. Van Lange ve arkadaşlarının yaptığı araştırmada, ilişkinin sürdürülmesinde partnerin kendi çıkarlarını bir kenara koymasının yani fedakârlığın, ilişkilerde memnuniyeti arttırdığı görülmüştür.[363] Bu durum aile ilişkileri söz konusu olduğunda da böyle midir? *"Evlilikte eşler için fedakârlık nedir? Eşlerin evlilikleri için fedakârlık yapmalarının nedenleri veya gerekçeleri nelerdir?"* Yapılan görüşmelerde görüşmenin akışı içinde kendiliğinden ortaya çıkan sorulardan biri de *"Evlilikte kadın ve erkek fedakarlığı"* konusunda katılımcıların ne düşündüğü ile ilgiliydi. Esasen buradaki amaç, fedakarlığın kadın ve erkek cinsiyeti bakımından aile ve sosyokültürel konumuna bir göz atmaktır. Burada işaret edilen sorular bağlamında ailede fedakârlık olgusuna farklı yönleriyle bakmaya çalışacağız. Öncelikle bu bölümde fedakârlığın "*ne anlam"* ifade ettiği üzerinde duracağız:

> *42 yıldır evliyim, evlilik kutsal bir mesele. Evlilikte yaşadığımız sıkıntılarda ben de eşimle inatlaşsaydım, eşimi birazda olsa alttan almasaydım, hep onun söylediklerinin tersini yapsaydım, biz yuva olamazdık. İnsan evlilikte herşeyi çocukları için yapıyor, bugün çocuğum için mücadele etmezsem, ben bu çabayı sürdürmezsem, bunu kim yapacak? Bu mücadeleyi sürdürmeseydim, eşimi idare*

362 Van Lange et al., "Willingness to sacrifice …", p. 1374.
363 Van Lange et al., "Willingness to sacrifice …", p. 1390.

> *etmeseydim, bugünlere gelemezdik. Eşle inatlaşılmaz, ikinizden biri idareci olmalı, ikiniz de inatlaşırsanız, benim dediğim olacak diye tuttursanız o evlilik yürümez. Evlilikte inat olmaz, sabır olur, anlayış olur, fedakârlık olur. (Fatma G., Ev Hanımı, 63)*

Fatma'ya göre fedakârlık kavrayışı, eşle karşılıklı inatlaşmalara ve çatışmalara girmemektir. Fatma, eşlerden birinin idareci olması gerektiğini ifade etmektedir. Ona göre evlilik, kutsal bir mesele olduğu kadar bir mücadele alanıdır. Nitekim bunu ifade ederken bu konuda kendisine görev atfetmekte, "*Bu mücadeleyi sürdürmeseydim, eşimi idare etmeseydim, bugünlere gelemezdik"* yorumuyla vurgulamaktadır.

Ailede fedakârlık söz konusu olduğunda akla ilk gelen şüphe yok ki kadınların yaptığı fedakârlıklar ve kadınların bu kavrama yükledikleri anlamlardır. Katılımcılardan Ebru ve Songül'e göre fedakârlık, ailedir. Ebru evliliğin ilk yıllarında eşinin isteği üzerine çocuklara bakabilmek ve aynı zamanda eşinin de beklentilerini karşılamak için sevdiği işinden ayrılmıştır. Her ne kadar bu konuda üzülse de ona göre *"... bir evlilik fedakârlık üzerine kurulu"* olmalıdır. *(Ebru K., Ev Hanımı, 39).* Katılımcı Songül ise fedakârlığın aile olduğunu vurgulamakla birlikte yuvayı, dışarıdan gelebilecek her türlü tehlikelere karşı korumak olduğunu bir başka deyişle aileyi yuva kılabilmek için çabalamak ve mücadele etmek gerektiğini vurgulamaktadır: *"... evliliğim için çaba göstermeyip mücadele etmeseydim bugünlere gelemezdim." (Songül T., Ev Hanımı, 39)*

Fedakârlık kavrayışıyla ilgili olarak katılımcılarla yapılan görüşmelerde çabalama ve mücadele kavramlarının öne çıktığı görülmektedir. Nitekim katılımcılardan Gülbeyaz da bir ailede ev işleri ve ev düzeninin sağlanması için "çaba gösterme" kelimesine vurgu yapmaktadır:

> *Ev düzeni ve işlerinin yürümesi için birilerinin daha çok çaba sarf etmesi gerekir. Bana göre fedakârlık budur. Çabalamak yani. Çocuğumu sabah uyandırmalıyım, kahvaltısını hazırlamalıyım, ödevlerine yardım ediyorum. Eşim de gerçekten fedakârlık yapıyor ama kendimi ailemle ilgili herşeyden sorumlu hissediyorum. Herşeyin düzgün olmasını istiyorum, eşimi bu konuda çoğu zaman ben yönlendiriyorum. (Gülbeyaz A., Ev Hanımı, 42)*

Görüşülen kişilerden Aynur ise diğer katılımcılardan daha farklı bir yorum yapmıştır. Ona göre bir evlilikte fedakârlık, eşin iyi huylarını öne çıkartıp, beğenmediği özelliklerini görmezden gelmektir:

> *Eşinin kötü huylarını görmemek, iyi huylarını ön plana çıkartıp ona göre davranmak. Eğer eşinin sevmediğin yönlerini düşünür, ona göre tavır alırsan, evlilik yürümez. O yüzden bir evlilikte eşler, birbirlerinin iyi huylarını, güzel*

yönlerini öne çıkartmalı, iyi yönlerinin üzerinde durmalı. (Aynur T., Emekli Memur,53)

Fedakârlığın anlamıyla ilgili olarak erkek katılımcılar da şu yorumlarda bulunmuşlardır. Onlara göre fedakârlık:

Eşin ve çocukların için özgürlüğünden, beklentilerinden, isteklerinden vazgeçmek. Anlayışlı ve hoşgörülü olmak. Mesela eşim bir süre hastanede tedavi görüyordu. O hastanedeyken herşeyle ben ilgilendim. (Vedat B., Şirket Sahibi, 29)

Ailenin huzuru, mutluluğu, eşinin ve çocuklarının iyiliği için herşeyi yapmak. Kısacası yuvan için herşeyi yapmaktır. (İshak A., Taksici, 39)

Evliliği devam ettirmek için ne gerekiyorsa onu yapmak demektir. Eşinin istemediği şeyleri yapmamak. Bir yere gitmemi istemiyorsa veya bu durumdan hoşlanmıyorsa bunu yapmamak demektir. (Mansur T., Polis, 46)

Görüşme yaptığımız erkek katılımcıların ifadelerinde de görüldüğü üzere fedakârlık "evliliğin sürdürülmesi, eş ve çocuklar için herşeyi yapmak, beklenti ve isteklerden vazgeçmek" gibi anlamlara gelmekteydi. Görüşülen kadınların fedakârlığın anlamına ilişkin ifadelerinde ise genellikle "aileyi her türlü tehlikelere karşı korumak için çabalamak, mücadele etmek, eşle inatlaşmamak-eşi idare etmek, eşin kötü huylarını görmeyip iyi huylarını öne çıkarmak, ev işleri ve düzenini sürdürmek" gibi çeşitli anlamların öne çıktığı görülmektedir. Öte yandan araştırma alanında aile ilişkilerinde yaşanan birçok probleme karşın, toplumsal kültürün aileye verdiği önemi, görüşülen kişlerin fedakârlığa getirdiği bu anlamlarda görmek mümkündür. Fedakârlıkla ilgili daha geniş bir anlayışa ulaşmak için bu konuyu iki ayrı tasnif altında değerlendireceğiz.

2.1. Fedakârlığın Kutsallığı: *"Ben Yapmazsam Kim Yapacak"*

Yuva kurmak ve sürdürmek özel bir fedakârlığı gerektirse de ailenin kutsallığına atfedilen değerin de bunda etkili olduğunu ifade etmek yanlış olmayacaktır. Şu ana dek kutsallık niteliğini aile kurumu kadar belki de hiçbir kurum hak etmemiştir. Aileyi kutsallık boyutuna taşıyan unsurlardan biri de fedakârlığın işlevselliğidir. Aile içinde fedakârlık olgusu mahiyeti gereği dinamik bir süreci içermektedir yani fedakârlığı gerektirebilecek davranışlar yapıldıkça yuvanın kutsallığı da anlamlı hâle gelebilmektedir. Kutsal kavramı ise ailede düzen kavramı ile içe içe geçmektedir. Aile içi ilişkilerin sorunsuz ve muntazam bir şekilde yürüyebilmesi, bir düzeni gerektirir; düzenin varlığı ise buna koşut olarak fedakârlığa bağlıdır.

Ailede fedakârlık söz konusu olduğunda akla ilk gelen şüphe yok ki kadınların yaptığı mücadelelerdir. Fedakârlık bahsinde kadınları ön planda tutan gerçekliğin, evlilikleri

sürdürme mücadelesinde daha önceden de mevcut olduğu bilinmektedir. Hatta sosyal yaşamından ve kariyerinden feragat etme portreleri, evliliklerini sürdürülebilmek ve aile içi ilişkilerde yaşadığı problemlerin üstesinden gelme çabaları, ailelerini dış çevrelerden gelen problemlerden koruma eğilimleri uzun süreden beri anneye atfedilmiş özelliklerdi. Bu bağlamda erkeklerin fedakârlığının genellikle kadınların daha gerisinde kaldığına yönelik anlayışlar her daim öne çıkmakla birlikte kadınların erkeklerden daha fedakâr olduğu algısı sürekliliğini muhafaza etmiştir.

Görüşülen kişilerin fedakârlık yapmalarının gerekçeleri arasında, aile içi düzenin bozulmaması, aile içinde kurulu düzenin devamı gibi hususların yer aldığını fark edebiliyoruz. Genellikle ailevi düzen veya işlerin sürmesi için yapılan fedakârlık "çocuklar" meselesinde birleşmektedir. Kadınların yaptığı fedakârlığın çocuk doğunca artması ve fedakârlık yapmanın gerekçesi olarak çocuğu öne sürmeleri, evlilikte eşler arası ilişkilerde çocuk faktörünü belirgin bir şekilde öne çıkarmaktadır. Burada dikkat edilmesi gereken bir husus da çocuk faktörünü öne çıkartan, sosyoekonomik özgürlüğü olmayan kadınlardır. Öğretmen olan Serpil'in, "*Ben evliliğimi çocuklarım için sürdürmüyorum. Kendim istediğim için sürdürüyorum*" *(Serpil Ç., Öğretmen, 52)* ifadesinin altını eşelediğimizde, evlilikte ilişkilerin devam ettirilmesi noktasında sosyoekonomik özgürlüğü olan kadınların fedakârlık için çocukları gerekçe göstermediklerini gözlemledik. Sosyoekonomik özgürlüğü olmayan ev kadınlarında ise "çocuklarım için", "yuvam için" ifadelerine sık rastlanmaktadır. Ancak sosyoekonomik özgürlüğü olan kadınların bu konuda "çocuklarım için, yuvam için" ifadelerine sık rastlamadığımızı belirtmek durumundayız. Daha önce evliliğinde sosyoekonomik açıdan sorunlar yaşayan Pelin, bu süreç boyunca evlilik ilişkilerinde çocuklarını öne çıkardığını ifade etmekle birlikte çalışma hayatına girdikten sonra artık bu konuda daha bir esnek tutum içerisine girdiğini belirtir:

> *Şu an çalıştığım için ekonomik açıdan rahatız çünkü aileme katkı sağlıyorum, eşime destek oluyorum. Daha öncesinde aile içinde ekonomik açıdan geçim sorunlarımız ve kaygılarımız o kadar artmıştı ki evde sürekli bir tartışma çıkıyordu. O tartışma esnasında yeri geliyor başını alıp gidesin geliyor, ne yapacağını bilemiyorsun, belirli bir yaşa gelmişsin, çocukların var, çocuklarını düşünüyorsun, çocukların için yaşıyorsun, bu saatten sonra çocuklarınla nereye sığacağını düşünüyorsun. Çalışmaya başladıktan sonra şimdi rahatız, çok şükür, çocuklarıma da bakıyorum. Eşime de değer veriyorum. Eşimle de aramız iyi, eskisi gibi tartışmalarımız olmuyor. (Pelin A., Yönetici Asistanı, 41)*

Pelin'in ifadesine göre çalışma hayatına atıldıktan sonra evlilik ilişkilerinde ekonomik sorunların ortadan kalkmasıyla bir rahatlamanın ortaya çıktığı anlaşılıyor. Ancak burada önemli olan mesele, sosyoekonomik gücü olmayan bir kadının evliliği sürdürme gerekçelerinden biri olan "çocuklarım için" ifadesinin çalışma hayatına girdikten sonra esnediğini ve "kendim için", "eşim için" ifadelerine eşit bir anlayışın ortaya çıktığını görebilmektir. Ancak bazen de sosyoekonomik özgürlüğü olan kadınların Çiğdem örneğinde olduğu gibi daha ileri bir boyuta taşındığını görmek de mümkündür: "*Ben çocuğum için elbette fedakârlık yaparım, evlilik süresince yaptım da ancak bir noktaya geliyorsun ki kocanla yapamayacağını anlıyorsun. Ben boşanmayı tercih ettim…" (Çiğdem T., Öğretmen, 34).* Çiğdem'in ifadesine bakılırsa ekonomik özgürlüğün verdiği öz güvenle artık çocuk da evliliği sürdürmek için bir gerekçe olmaktan çıkabilmektedir.

Görüşülen kişilerde fedakârlığın çeşitleri ve dereceleri birbirinden farklı olsa da ortak bir payda da birleşilen husus fedakârlığın anlamı konusundaydı. Bir başka deyişle evliliğin devamı için fedakârlığın eylemsel boyutu anlamlı bir şekilde öne çıkmaktaydı. Görüşülen kişiler sadece kendileri için değil, eşleri ve çocukları için de bir gayret gösterdiklerini vurgulamışlardı. Nitekim katılımcılardan Aynur da uzun yıllar çalıştığı devlet memurluğundan oğlunun sağlık problemleri gerekçe göstererek erken emekli olmuştur. Oğlunun yaşının ilerlemesiyle sağlık ve bakım sorunlarının daha da artacağı düşüncesi, Aynur'u emekli olmaya zorlamıştı. Aynur görüşmemizde "her ne kadar emekli olmayı tercih etse de buna mecbur olduğunu, başka seçeneğinin olmadığını" ifade etmiştir:

> *Son derece azimliyim. O zamanda öyleydim, şimdi de. İşimi yaparken büyük keyif alırdım. Ama şimdi evimin hanımı, çocuklarımın annesiyim. Kendimi bildim bileli hep çalıştım. Hiç boş durmadım. Ben fedakârlığı oğlum için yaptım. Ancak sadece oğlum için yaptım demek yanlış olabilir. Yuvam için de yaptım. Oğluma daha iyi bakabileceğimi düşünmüştüm. (Aynur T., Emekli Memur, 53)*

Aynur'nin çabası sadece oğluna yardımcı olabilmek ve onun fiziksel sıkıntılarını giderme konusunda destekçisi olmak gibi gözükse de bu aynı zamanda aile ilişkilerinin yürütülmesinde ortaya çıkabilecek bir aksaklığı düzene koymak adına da yapılan bir girişimdir. Aynı zamanda evde bu fedakârlığı yapabilecek diğer aile üyelerinin birer meşguliyeti ve sorumluluğu olduğundan bu fedakârlığı yapmaya en uygun aday kendisidir. Görüşmelerimizde öne çıkan ana temalardan biri de fedakârlığın aile ilişkilerinde "düzeni sürdürme" düşüncesiyle yapıldığı şeklindedir. Kadının sorumluluklarının fazlalığı, fedakârlıklarda en uygun adayın hep kendisi oluşu ve

düzenin bozulmaması için gösterdiği gayretler, aileyi kutsallaştıran bir kategoriye yerleştirmektedir. Esasen kurulu düzen ailede iş birliğini gerekli kılmakta, düzenin yürümesi için de herkes üzerine düşeni yerine getirmektedir. Böylelikle evliliğin kutsal addedilmesi, evlilik sürecinde eşlerin fedakârlıklara yüklediği anlamlardan en önemlisini oluşturmaktadır. Bir başka deyişle "fedakârlık yapmak" kutsal bir görev gibi algılanabilmektedir.

Aynur'un emekliliği yönündeki kararı aynı zamanda bir tercihtir de. Burada fedakârlık aynı zamanda bir tercih meselesi durumundadır. Ancak bu tercih, istemekle ilintilidir. Fedakârlık yapan kişinin bunu istemesi gerekmektedir. Çocuğa duyulan sevgi, bu fedakârlığın ana temel duygusudur. Aksi taktirde kadının bu fedakârlığı gerektirecek bir davranışı yapması için bir çıkarı söz konusu değildir.

Bilinmektedir ki, "Herhangi bir sosyal yaşam dünyası, sakinlerinin değer yargıları tarafından inşa olunur."[364] Sosyal dünyanın sakinleri aile ortamında gördükleri, model olarak aldıkları anne ve baba davranışlarının tesirinde büyürler. Anne ve babanın üstlendikleri roller, aile ilişkilerinde düzenin işleyebilmesi için kendi aralarında da bir iş birliğini gerekli kılar. Bu bağlamda fedakârlık ve düzen-iş birliği arasında yakın bağlar bulunmaktadır. Düzenin inşası, aile ilişkilerinde fedakârlığı gerektirmektedir. Esasen aile içinde düzen aile büyüklerinin yaşantılarında ortaya konan değer yargılarının bir yansımasıdır. Kuşaktan kuşağa değer yargılarının aktarılması, ailede sadece olması gereken bir şeymiş gibi algılanmamaktadır. Burada düzen ihtiyacının harekete geçirdiği fedakârlık algısı da kuşaktan kuşağa sirayet etmektedir:

> *Eşimin annesi bize gelecekti, uzun süredir bizi ziyaret etmemişti. Kayınvalidem evin dekarasyonuna önem verir. Ben de düşündüm ki misafir odasının iç mekânında değişiklikler yaparsam belki kayınvalidemin hoşuna gider, hani öyle kolay kolay bir şeyi beğendiremem kayınvalideme. Kayınvalidem bize gelmeden bir gün önce koltukların ve vitrinin yerini değiştirdim, aslında belki öyle beğenir diye düşündüm, sonra kayınvalidem geldiğinde mobilyaları yine eski yerine koyduk çünkü öylesi daha iyiymiş. Kayınvalidem o şekilde beğendi. (Münevver Y., Öğretmen, 44)*

Kayınvalideyi memnun etme düşüncesinden ötürü katılımcının, bir gün öncesi ve sonrasında bir hayli yorulduğunu anlayabiliyoruz. Bir kayınvalidenin neden memnun edilmek istenildiğini sorulduğunda, "*Bizim annemiz bizi böyle yetiştirdi, kayınvalideni sev, say, el üstünde tut denildi."* Burada fedakârlığın farklı boyutlarını da

---

364 Berger, Berger and Kellner, *Modernleşme ve Bilinç*, s. 24.

görebilmekteyiz. Evde uzun zamandan beri kurulu mekânsal bir düzenin kayınvalideyi memnun etmek için değiştirilmesi hem kayınvalideyi hem de buna bağlı olarak eşi de memnun edeceği düşüncesiyle çaba gösteren gelinin "*Bizim annemiz bizi böyle yetiştirdi …"* ifadesi, aile ilişkilerinde fedakârlığın kültürel kodlarına ışık tutmaktadır. Sevginin önemli bileşenlerinden biri olarak fedakârlığın duygusal düzeyden çok eylemsel yönüyle ailede düzenin inşasına yaptığı katkı eşler arasında ilişki memnuniyetini arttırmaktadır. Fedakârlığın çeşitleri ve dereceleri birbirinden farklı olsa da fedakârlığın anlamı konusunda katılımcıların algılarında benzerlikler dikkat çekici olmuştur. Dolayısıyla yaptığımız görüşmelerde evliliğin devamı için fedakârlığın eylemsel boyutunun anlamlı bir şekilde öne çıktığı, aile içi ilişkileri güçlendirdiği ve aileye kutsal bir nitelik kazandırdığı görülmektedir.

2.2. Erkekler Kadınlardan Daha mı Az Fedakâr? *"Erkekler de Fedakâr"*

Fedakârlık kavramı daha çok kadınlarla ilişkili olarak akla gelmekte ve açıklanmaktadır. Bu çerçevede erkeklerin fedakârlık yapabileceği ya görmezden gelinmekte ya da erkekler bunu çok fazla dillendirmedikleri için erkeklerin fedakârlık eylemleri kadınlara nispeten belirsizleşmektedir. Goleman *Duygusal Zekâ* adlı kitabında, çok anlamlı bir fedakârlık örneğini okuyucuya sunar. Bu örnekte, Gary ve Mary Jane Chauncey çifti, Louisiana nehir bölgesinde bir çarpma sonucu hasar gören demiryolu köprüsünden nehre yuvarlanan Amtrak treninin yolcuları arasındadırlar. Tren içinde verilen yaşam mücadelesinde anne ve babanın tek çabası on bir yaşındaki kızları Andrea'ya batan trenin içinden kurtarmaktır, neticede camdan iterek kurtardıkları kızlarına yeni bir yaşam umudu vererek Gary ve Mary hayata gözlerini yummuşlardır.[365] Bir anne ve babanın evlat için çabasının anlamlı olduğu bu tarz örnekler şüphesiz ki insanlık tarihinde sayısız fedakârlık örneğiyle doludur. Aileye bu kararı verdiren duygu anne ve babanın evlada duyduğu sevgidir. Goleman insan türünün varoluşunu insan ilişkilerindeki duygunun gücüne bağlar.

Fedakârlığın gösterimi ve çeşitleri konusunda kadın ile erkek arasında belirginleşen farklılıkların olması dikkat çekicidir. Ancak burada erkeklerin de fedakârlık bağlamında en az kadınlar kadar bir potansiyel taşıdıkları gerçeği çok fazla öne çıkmamaktadır. Çoğu zaman ihmal edilen bu olguyu katılımcıların ifadelerinden hareketle vurgulamanın gerekliliği önem taşımaktadır. Kadın ve erkek fedakârlığındaki bu duygusal farklılık

365 Goleman, *Duygusal Zekâ*, s. 29.

birçok araştırmacının da ilgisini çekmiştir. Fedakârlığı yansıtan ya da ortaya çıkaran bağışlama ve affetme duygularının ailenin devamında ve sorunların çözümünde önemli rol oynadığı bilinmektedir. Miller ve arkadaşları, bağışlama duygusunun ele alındığı pek çok araştırma sonucunu analiz etmişlerdir. Bu meta analiz çalışmasında kadınların erkeklere oranla daha bağışlayıcı olduğu bulunmuştur.[366] Beutel ve Marini'ye göre başkalarının iyiliğiyle ilgili sorumluluk alma ve endişeleri dile getirmede kadınlar, erkeklere göre daha duyarlı iken rekabet ve maddi meselelere daha az ilgilidirler. Ayrıca kadınlar yaşamlarında anlam ve amaç bulma meselelerini erkeklerden daha fazla önemserler.[367] Rokeach (1973b), kadınların sevgiye, samimi ilişkilere ve aileye; erkeklerin ise başarı ve entelektüel uğraşı gibi değerlere daha fazla önem verdiğini belirtmektedir.[368] Sosyokültürel çevre ve biyolojik temellerin de etkisiyle erkeğe toplumun atfettiği niteliklerden biri de çok konuşmama özelliğidir, onlar kadınlara nazaran daha az konuşmakta ve daha az duygusal davranmaktadır. Erkekler hem sosyokültürel hem de biyolojik doğaları itibariyle az konuşurlar. Her şeylerini tezcanlılıkla ortaya dökmezler, toplumsal cinsiyetin bir özelliği olarak her türlü kriz anında serinkanlılıklarını korumak durumundadırlar. Gottman'nın da ifade ettiği gibi "kültürümüzde kadının zor meseleleri gündeme getirip çözülmelerini sağlamak için ısrarcı olma olasılığı, kocasınınkinden fazladır. Erkeklerin yüzleşilmesi zor konulardan, kendilerini uzak tutmaları daha olasıdır."[369] Bu sebeple erkekler evliliklerinde eşleriyle sorun yaşamamak için çatışma yerine anlaşma yolunu seçerler. Erkeklerin anlaşma yolları çoğunlukla *susmayı tercih etmektir*, susmak gerçekte eşlerine uyum sağlamak için tercih edilen bir ilişki biçimidir.

Bu sükût eylemi, erkekler için çok fazla farkedilmeyen bir fedakârlık gösterimidir. Erkekler fedakârlık bahsinde en çok da eşi ve annesi arasında çıkabilecek sürtüşmelerden kaçınarak, annesinin karşısında eşinin yanında durmayı tercih ederler. Bu durumla ilgili bir katılımcımız, kayınvalidesi ile yaşadığı soruna bağlı olarak evini kentin daha uzak noktasına taşıdığını ifade etmiştir. Bu şekilde evler uzak olduğu için kayınvalide ziyaretleri daha aza indirgenecektir. Esasen bu örneğimiz, bir nevi erkeğin

366 Andrea J. Miller, Everett L. Worthington, Michael A. McDaniel, "Gender and Forgiveness: A Meta-Analytic Review and Research Agenda", *Journal of Social and Clinical Psychology,* Vol. 27, No. 8, 2008, p. 843.

367 Ann M. Beutel and Margaret M. Marini, "Gender and Values", *American Sociological Review*, Vol. 60, No. 3, p. 436-448.

368 Ersan Ersoy, "Cinsiyet Kültürü İçerisinde Kadın ve Erkek Kimliği (Malatya Örneği)", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Elâzığ 2009, Cilt 19, Sayı 2, s. 213.

369 Gottman and Silver, *Evliliği Sürdürmenin Yedi İlkesi,* s. 160.

eşi ve annesi arasındaki sevgi talebi rekabetinin, eşin kazanımı ile sonuçlanmasıdır. Kayınvalide ve gelin arasındaki ilişkinin boyutu, kayınbaba ve damat arasındaki ilişkiden daha farklıdır. Kayınbaba ve damat arasında böyle bir rekabet sorunu yaşanmazken, kayınvalide ve gelin arasındaki rekabet erkekleri ister istemez bir gerilime sokmaktadır. Bu durumda evliliğin daha huzurlu devam edebilmesi ve yerleşik düzeni için erkeğin eşinin yanında olmayı tercih etmesi çoğu zaman bir fedakârlık olarak görülmemektedir. Oysaki bir erkek için en büyük fedakârlıklardan biri, annesi ile olan bağı arasına mesafe koyup, evlilikteki huzuru için bir adım geri çekilmesidir. Günümüzde çoğu erkek hem çalışıp hem de ailesinin mutluluğu için çaba sarf etmektedir. Önceleri evin teknik ihtiyaçları ve işleri için erkekler aktif sorumluyken, günümüzde buna, çocuklarına bakmak ve ev işlerinde eşlerine yardım etmek gibi sorumluluklar da eklenmiş durumdadır. Ancak çoğu zaman bu tarz işler kadınların gözünde fedakârlık olarak görülmemektedir. Buna rağmen erkeklerin de fedakâr olduğunu ifade eden katılımcılar da bulunmaktadır:

> *Oğlumuz kas hastası. Eşim, her zaman oğlumla ilgilidir. Oğlunu sırtında taşır, banyosunu yaptırır, tuvaletine götürür. Çoğu zaman sabah kalktığımda eşimi oğlumun yanında uyurken görürüm. Oğlumuzun nefes alışverişlerini kontrol eder. Bazen eşimin uyumadan işe gittiğini bilirim. İnanın eşim de en az benim kadar fedekâr. (Aynur T., Emekli Memur, 53)*

> *Kadınlar genelde kendilerinin daha fedakâr olduğunu dile getiriyor ancak biz ailecek hem ben hem de eşim ve çocuklarımız birbirimize destek olmaya çalışıyoruz. Kocam kapıcı olduğun için iki siteye bakıyor, çocuklar da ona yardımcı oluyor. Ben erkeklerin de fedakâr olduğunu düşünüyorum. (Ayşe A., Ev Hanımı, 43)*

Başka bir örnekte ise katılımcı bir müddet işsiz kalmıştır, hayatında ilk kez uzun süreli iş problemi yaşamış olan katılımcı içinde bulunduğu durumu şöyle izah etmektedir:

> *İşimle ilgili bir zamanlar talihsizlikler yaşamıştım, iş bulamamıştım, eşim bana bu zor zamanlarımda destek oldu, eşimin çalışması beni üzmüştü. İki çocuğu bırakıp eşimin işe gitmesi beni kahretmişti. Eşime bunu yansıtmasam da onun yaptığı fedakârlığın altında ezildim. Bir erkek olarak, bir baba olarak ben de çok çaba sarf ettim, hiç yapmadığım şeyleri yapmıştım, evde çocuklarıma baktım, yemeklerini hazırladım, okula gönderdim. (Süleyman G., Esnaf, 39)*

Eşlerin fedakârlık konusunda hakkaniyetli olma beklentisi bir evlilikte ilişkilerin yürütülmesi için önemli bir beklenti olsa da erkek ve kadın doğasının farklılığından dolayı eşlere de farklılaşan fedakârlık rolleri düşmektedir. Bunun bilincinde olarak erkeklerin de kadınlara atfettikleri fedakârlığın derecesi, kendilerine biçtikleri

fedakârlığın rolünden daha fazladır. Ancak yine de kadın ve erkek arasında eşit bir fedakârlığın sağlıklı bir evlilik ilişkisinin yürütülmesinde önemli rol oynadığını düşünenler de bulunmaktadır:

> *Evlilik ilişkilerinde eşler önceliği birbirine vermelidir. Bu konuda bencil olunmamalıdır. Başkalarına gösterilen nezaket ve ilgi, eşe de gösterilmeli! Ben eşimden bu konuda öncelik isterim. Çünkü ben mümkün olduğunca böyle davranmaya çalışıyorum. Ev işlerinde ve çocuk bakımında eşime yardımcı oluyorum, yükünü azaltmaya çalışıyorum. (Önder A., Öğretmen, 37)*

Daha önce de ifade ettiğimiz gibi genellikle kadınların fedakârlığından bahsedilir, erkeklerin fedakârlığı ise göz ardı edilir. Bu bağlamda birçok erkek katılımcının ifadelerinde evlilikleri için yaptığı fedakârlıklar dikkat çekmiştir. Cinsiyetler arasındaki kültürel, psikolojik, fizyolojik farklılıklar, kadını kendini daha fazla ifade etmeye imkân verirken, erkekleri daha az konuşmaya yöneltmektedir. Erkeklerin kadınlara nazaran daha az konuşmaları, eylemlerini daha az dile getirmeleri, fedakârlık konusunda kadınları erkeklere kıyasla daha öne çıkarmaktadır. Görüşmelerimizden anlaşılmaktadır ki kadınlar genelde hemcinslerini erkeklere kıyasla daha fedakâr görmektedirler. Aynı şekilde kadınların daha fedakâr olduğu yönündeki algı, erkeklerde de karşılığını bulmaktadır. Nitekim birçok erkek katılımcı da kadınların kendilerinden daha fedakâr olduğunu ifade etmişlerdir. Çalışmamızda karşımıza çıkan bu olgusal durumun toplumsal cinsiyet temelli yapılacak başka çalışmalarla da desteklenmesi anlamlı olacaktır.

3. Nezaketten Dostluğa İletişimin Dili: "*Sert Başlangıçlar, Hor Görme, Eleştiri Eşler Arasında Duvar İnşa Eder"*

Gotmann bir evliliğin uzun sürüp sürmeyeceğini aile içi tartışma biçimlerine bakarak anlaşılabileceğini belirtir.[370] Özellikle eşler arasında ortaya çıkan tartışmalarda nezaketten uzak sert üslupların kullanılması evliliği olumsuz bir şekilde etkileyebilmektedir. Eşler arasında nezaketten yoksun eleştiri, iğneleme ve birbirlerini hor görme şeklinde cereyan eden tartışmalar, ilişkide sertliği doğurabilmektedir. Eşler evliliklerinde derin bir anlam duygusunu paylaşırlar, birbirlerinin umut ve arzularını besleyerek bir amaç duygusu etrafında kenetlenirler ancak bu kenetlenme nezaket ve dostluktan yoksunsa bir evliliğin çatırdaması da bir o kadar kaçınılmazdır. Nitekim evlilik uzlaşma alanı olabildiği gibi aynı zamanda bir çatışma alanıdır da. Evlilikte

---

370 Gottman and Silver, *Evliliği Sürdürmenin Yedi İlkesi*, s. 32

eşlerin duygularını, düşüncelerini birbirlerine iletiş tarzları birçok uyumsuzluğun ve geçimsizliklerin temel sebebi olmakla birlikte sorun teşkil eden konular tartışılamazsa, eşler düşüncelerini şeffaf olarak birbirlerine söyleyemezse yabancılaşır ve ortak noktaları kaybolur.[371] Önemli olan çatışma anlarında eşlerin kullandığı üslubun ve yaklaşım tarzının aradaki dostluğu zedelemeyecek olmasıdır. Hemen hemen bütün toplumlarda aile içi çatışma nedenleri farklı olmakla birlikte en yaygın faktörlerin başında iletişim yokluğu gelmektedir. İletişim yokluğunu gösteren en belirgin özelliklerden biri de evliliklerde küçük nezaket kurallarına karşılıklı olarak uyulmamasıdır. Yaptığımız görüşmelerde *aile içi ilişkilerde nezaketli tutum ve davranışların eşler için ne anlam ifade ettiğini* anlayabilmek için katılımcılara bu konu ile ilgili olarak *"Eşinizin size karşı tutum ve davranışlarında nasıl davranmasını beklersiniz? Bu konuda neleri önemsersiniz? Eşinizde istemediğiniz davranışlar nelerdir?"* şeklindeki sorularından yola çıkarak nezaketli tutum ve davranışların evlilik üzerine etkilerine yoğunlaşılacaktır. Sorulara verilen örnek cevaplar şöyledir:

> *Bir evlilikte eşimden tatlı dil beklerim, beni sürekli eleştirmemesini isterim. Çünkü bu benim hassas noktam. Hakaret, aşağılama, hor görme, kötü kelimeler kullanma bir ilişkide olmaması gereken şeyler. İnsanları birbirinden uzaklaştırır, sevgiyi de saygıyı da azaltır. Kötü kelimeler kullandığın biriyle hergün nasıl birbirinin yüzüne bakarsın, dost nasıl olabilirsin ki! Özellikle bu kişi eşinse ve hayat arkadaşınsa. İnsan evlilikte kırıcı olmamaya, aradaki saygıyı korumaya gayret etmeli. (Sakıp M., Öğretmen, 55)*
>
> *Evlilikte nezaket kuralları çok önemsizmiş gibi görülmemeli! Ben eşimden, 'günaydın, iyi geceler, hoş geldin' kelimelerini sarfetmesini beklerim. İlgi ve alakasını gösterecek sözler sarfetmesini isterim. Sayıldığımı ve sevildiğimi düşündürür. Asık surat, kötü sözler, ilgisizlik, yüksek sesle tartışmalar, eleştirilmek asla bir evlilikte istemediğim şeyler. (Salim S., Öğretmen,48)*
>
> *Yaptığımız tartışmalar ve kavgaların büyümemesinin en önemli nedeni eşimin kibar ve nezaketli yaklaşımıdır. Küstüğümde yanıma gelir, gönlümü almak için 'canım' der. Yumuşarım o zaman. O şekilde sıcak davrandığında tekrar konuşmaya yaklaşırım. Konuşmaların yüksek sesle olmaması, arada bir 'canım, hayatım' kelimelerinin evlilikte kullanılması yakınlaşmayı artırır. Tabi tecrübeyle anlıyorsun ki arkadaşın veya dostuna kızdığında yüzüne karşı hakaret edemiyorsun çünkü arkadaşını kaybedeceğini biliyorsun. Eşe de arkadaşa ve dosta yaklaşımımız gibi davranmalıyız. Kötü sözler veya kabaca davrandığımızda onu kaybetme korkusuyla bakmalıyız olaya. Bu yüzden kötü sözler olmamalı, erkekler kötü sözlerden hoşlanmıyor. Evlilikte dostluk bağı kurmalıyız, dostluk dili kullanmalıyız. (Songül T., Ev Hanımı, 39)*

---

371 Özgüven, *Evlilik ve Aile Terapisi*, s. 83, s. 115.

Yukarıda Sakıp, Salim ve Songül'ün ifadelerine bakıldığında nezaket kuralları eşler arasında saygının ve dostluğun artmasını sağlamaktadır. Gottman mutlu evliliklerin temelinde eşler arasında derin bir dostluk ilişkisinin yattığını belirtir. Birbirine dost olan çiftler karşılıklı saygı duymaktan ve birbirlerine eşlik etmekten alınan keyifle hareket ederler. Çiftler genelde birbirlerini yakından tanımakla birlikte nelerden hoşlanıp hoşlanmadıklarını bilip kişilik kusurlarına, umutlarına ve düşlerine de aşinadırlar. Eşler birbirlerini her zaman düşünür ve bunu küçük vesilelerle dile getirirler.[372]

Gündelik hayat içerisinde eşin yanında olduğunu hissettirmek, eve geldiğinde sorunlarını dinlemek ve paylaşmak, ev işlerinde gerektiğinde yardımcı olmak gibi küçük jestler bile eşler arası ilişkilerin daha olumlu olmasına katkı sağlamaktadır. Eşler arasında saygı ve dostluğu azaltabilen çok sayıda etken bulunabilir. Çoğu katılımcılar, eşler arasında saygı ve dostluğun devam edebilmesi için nezaket ve görgü kurallarına uymanın yeterli olabileceğini düşünmektedirler. Katılımcılardan birisi, eşinin "sert bir üslupla" kendisinden bir şeyler istemesini eleştirmektedir. "Çay veya su getirsene" cümlesini her işittiğinde bu durumdan rahatsız olduğunu ve eşinden bu tarz emir cümleleri işittiğinde ondan uzaklaştığını ifade etmiştir. Eşler arasında eşi küçümsemekten hor görmeye, eleştirmek, yalan söylemek, sözünde durmamak ve sert üslupla konuşmaya kadar saygıyı ve dostluğu azaltabilen bütün etmenler sonuçta evliliği de zora sokabilmektedir. Zehra ile yaptığımız görüşmede, Zehra ve eşinin bu konuda hassas ve bilinçli bir şekilde davrandığı ve evliliklerinin ilk başlangıç evresinde eşi ile bu hususta anlaştığını ifade etmektedir:

> *Nezaket dili çok önemli benim için. Eşiniz sizden bişey isterken bunu söyleme şekli bile insanı ya soğutmaya ya da sevmeye yöneltir. Kaba konuşmalar, sevgiyi ve saygıyı eksiltir. 'Canım, hayatım'la başlayan konuşmalar kalbi ısıtır, yumuşatır, sevgiyi arttırarak aradaki sıcak diyaloğu pekiştirir. Biz eşimle özellikle bu konuda kalp kırmamaya dikkat ederiz, kullandığımız kelimelerde en kızgın ve öfkeli olduğumuz anlarda bile kötü sözler sarfetmedik. İlişkinin başından itibaren hep böyle davrandık. (Zehra Ö., Öğretmen, 42)*

Yaptığımız görüşmelerde eşlerin nezaket ve görgü kurallarına dikkat etmeleri aradaki iletişimi pekiştiren, dostluğu ve saygıyı arttırıp eşleri birbirlerine yakınlaştıran hususiyetler olduğu anlaşılmıştır. Eşler arasında bu tarz nezaket tutumları aradaki duyguları dostluğa dönüştürmektedir. Görüşmelerimizde eşler arası kaba konuşmalar ve tutumlar, aile içinde hoş karşılanmayan davranışlar olarak vurgulanmıştır. Ancak eşler

---

372 Gottman and Silver, *Evliliği Sürdürmenin Yedi İlkesi*, s. 25.

arasında sağlam bir dostluk oluşmuşsa, eşler evlilikte çıkabilecek gerilim ve çatışmalarda yükselen seslere kulak tıkayabilmektedir. Zira dostluk bağı, eşler arasında yükselen sesin gelip geçici bir durum olarak algılanmasını kolaylaştırır. Neticede nezaket, eşler arasında bir dostluk inşa ederken sağlam kurulmuş bir dostluk bağı da herhangi bir sürtüşmede kolay kolay zedelenmemektedir.

4. Ailede Düzen İnşasında Sorumluluk ve Özgürlük Dengesi: *"Evlilikte Sen, Ben Değil, Biz Olmalı!"*

Evlilik maddi ve manevi her bakımdan bir arada olmayı gerektirir. Bu bakımdan gerçek anlamda bir aile teşkil olunmamışsa sağlıklı ve mutlu bir evlilikten bahsetmek neredeyse imkânsız gibidir**.** Ancak bu beraberlik iki taraftan birinin, diğerine karşı sorumluluklarına ve özgürlük alanlarına saygı duymasıyla gerçekleşebilir. Birlikteliğe bağlı bir düzen anlayışı, ailede sorumlulukların farkında olunmasıyla inşa edilen bir durumdur. Eşlerin birbirlerine karşı üstlendikleri sorumluluk anlayışında zaman zaman özgürlüğün tek yönlü ve bencil kullanımı ailede düzen anlayışının sekteye uğramasına sebep olabilir. Eşlerin çeşitli saiklerle evlenmeden önceki özgürlüklerine özlem duymaları, zaman zaman kendi içlerinde öne çıkan duygusal bir durum olarak görülebilir. Burada tek yönlü özgürlük anlayışı, sorumluluk bilincini zayıflattığı için eşler arasında bazı husumetlerin meydana gelmesine yol açabilmektedir.

Evliliğin özgürlüğü kısıtladığına dair görüşler esasen ailenin düzen teşkil eden sorumluluk ilkesini göz ardı etmektedir. Özgürlüğün kısıtlanmasına ilişkin algı, evlilikte erkeğin kendine ait yaşam alanının daraldığını hissetmesini, kadının da çocukların bakımı ve evin çekip çevrilmesi gibi gündelik işlerinde kendini ev hapsinde düşünmesini beslemektedir. Esasen bireysel özgürlüğü evlilik hayatında bile problem hâline getiren olgu, yeni kent hayatının kişilere tam bir özgürlük eksenli yaşam sunmasıyla ilgilidir. Öyle ki bu yaşam tarzlarında sosyalleşen gençlerin, evlilik gibi sorumluluk ekseni ağır basan süreçlere intibakları bu bakımdan oldukça zorlu geçmektedir. Bir başka deyişle yeni kent ailesi, evlilik öncesi bireylik tecrübesini içselleştiren gençler için önceden alıştıkları özgürlük tecrübelerini ehlileştirmede ciddi sorunlarla yüz yüzedir. Öte yandan ailede ihtilaf kaynağı hususlardan bir diğeri de özgürlük kadar eşlerin kendilerine has farklılıklarıdır. Bu minvalde karşılıklı sorumlulukların anlaşılması eşlerin birbirlerinin farklılıklarını dikkate almalarıyla mümkün olur. Özgürlük ve sorumluluk tavırlarını dengede tutmayı ve karşılıklı bir

anlayış ekseninde evliliği sürdürmedeki önemini ortaya koyan bütün bu açıklamalardan sonra "*Evlilikte eşler için özgürlük ne anlam ifade eder? Evlilikle birlikte eşlerin özgürlükle ilgili (habersiz dışarı çıkmalar, vaktinde eve gelmemeler, kontrolsuz ve danışmaksızın yapılan harcamalar, arkadaşlarıyla fazla vakit geçirmeler vb.) birbirlerine karşı tutum ve davranışlarında bir değişiklik var mı? Eşler evlilikte kendilerine ait özgürlük alanlarını veya farklılıklarını muhafaza edebiliyorlar mı?"* Bu sorulardan hareketle bu bölümde "bir evlilikte eşlerin farklılıklarının ve sorumluluk anlayışlarının aile düzenine yansımaları" üzerine yoğunlaşılacaktır. Bilindiği üzere insanın düzene olan ihtiyacı, sorumluluk ve özgürlük arasında denge ve istikrar kurmasıyla karşılanan bir şeydir. Berger için, "İnsanlık tarihinin büyük bir bölümünde insanoğlu; oluşturulmuş bir toplum düzeninin, şu veya bu şekilde kâinatın altyapısını oluşturan düzenlemede insanın bütün girişimlerini destekleyen ve doğrulayan ilahi bir düzene tekabül etmekte olduğuna inanmıştır"[373] Bu sözleriyle Berger, mutluluk ve anlam arayışına bağlı olarak "düzenle" ilgili önemli bir noktaya değinmiştir. Nitekim evlilik yaşamında da bireylerin kaostan kaçma ve anlamlı birlikteliğe ulaşma dürtüsü bir düzene olan ihtiyaçtan kaynaklanmaktadır. Bauman, *"*Düzen, kaos olmayan şeydir; kaos ise düzenli olmayan şeydir. Düzen ve kaos *modern* ikizlerdir"[374] diyerek düzen ve kaosu modernliğin ürünleri olarak görmüştür. Bauman, "düzen"in modern öncesi toplumlardaki varlığını kabul eder ancak "tasarım olarak düzen" kavramını moderniteye bağlar. Oysaki düzen geleneksel olanın içerisinde potansiyel olarak yer alan ve bu ihtiyacı şekillendiren *temel bir motiftir.* Belki insan "düzen"i tasarlamayı ve eylemeyi bilinçsizce yapıyor olsa da gerçekte insanın düzen ihtiyacı varoluşunun bir parçasıdır. Berger, insanın düzene olan ihtiyacını, aşkınlığın bir alameti olarak görür.[375] Bir başka deyişle insan düzene aç bir varlıktır ve kaynağını ilahi bir düzenden alır. Bu duruma koşut olarak aile içinde iyi birer eş olmak da aynı zamanda ailevi bir dünyanın kurucusu ve koruyucusu rollerini üstlenmek ve aile içinde sorumluluk almakla mümkün olur. Burada eşin üstlendiği sorumluluk ve özgürlük anlayışı sadece toplumun düzeni inşasında aldığı rolü tarif etmez, aynı zamanda bu düzen içerisinde kendini ne kadar gerçekleştirdiği ile de yakından ilgilidir. Düzen konusundaki insani varoluşla ilgili bu ayrıntıların ışığında katılımcıların özgürlükle ilgili düşünceleri aşağıdaki şekilde tasnif edilmiştir:

---

373 Berger, *Melekler Hakkında* …, s. 88.
374 Bauman, *Modern ve Müphemlik,* s. 14.
375 Berger, *Melekler Hakkında* …, s. 89.

> *Evlilikte sen değil, biz olmalı. Sonuçta bekarlıktaki gibi hareket edemeyiz. Tüm kararlar birlikte alınmalı, eşler yeri geldiğinde birbirlerine bazı konularda bireysel davranabilme imkânı tanırlarsa güzel bir evlilik olur. Eşlerin birbirlerini iyi tanıması lazım. (Mansur T., Polis, 46)*

> *Eğer evliysek bekâr gibi yaşamak uygun düşmez, örneğin ben evde tek başıma otururken eşimin bana haber vermeden dışarıda bir yerlerde olması veya arkadaşlarıyla sağa sola gitmesi gibi konular beni üzer. Eşim bekarmış gibi davranmamalı. Ben eşimin ikinci karısıyım. Biz evlenirken birbirimize söz verdik. Sevdiğimiz ve sevmediğimiz şeylerin hepsini masaya yatırdık. Ancak insanın arada bir arkadaşlarıyla birlikte vakit geçirme isteklerine de saygı duymak lazım. Yani o sınırı ve dengeyi korumak lazım. (Emel D., Öğretmen, 39)*

> *Eşim bu konuda biraz hassastır, benim ondan izinsiz biryerlere gitmeme gönlü razı olmaz, muhakkak ona danışmalıyım, kendisi de iş çıkışında başka sebepler yoksa eve saatinde gelmeye dikkat eder, biz o gelene kadar yemek yemeyiz, akşam dokuz bile olsa, içimiz rahat etmez, onu bekleriz. Özgürlük ve sorumluluk sınırını dengede tutmak bu konuda çok önemli. Yoksa evde huzursuzluk başlar. (Gülbeyaz A., Ev Hanımı, 42)*

Yukarıdaki ifadelerde özgürlük anlayışı konusunda evlilik öncesi ve sonrası şeklinde bir ayrımın vurgulanması dikkat çekmiştir. Katılımcıların ifadelerine göre evlilik, eşleri ortak paylaşım alanlarına yönelten, eşlerin sorumluluklarını ve sınırlarını hatırlatan ve bunları muhafaza etmeyi zorunlu kılan bir birlikteliktir. Katılımcıların evlilik kurumunun gerektirdiği düzeni sürdürmede üstlendiği rollerinin farkında olmaları, eylemlerinden sorumlu oldukları varsayımını belirgin hâle getirmektedir. Eşlerin aile düzenini devam ettirmedeki tutumları ve eğilimleri sadece toplum tarafından dayatılan bir özgürlük ve sorumluluk anlayışını değil, aynı zamanda bireyin içsel iradi özelliklerinin de bunda etkili olduğu bir durumu yansıtmaktadır. Nitekim bir katılımcımızın "*Ortada birbirine güven varsa, bence özgürlüğün kısıtlanması gibi bir durum söz konusu olmamalı. Evlilikte sen ve ben olmamalı, biz olmalı; biz demek sorumluluk demektir." (Çiğdem T., Öğretmen, 34)* ifadesinde de görüldüğü üzere "biz olmak" demek, sorumluluk anlayışını taşımak demektir. Evlilikteki düzenin inşası ve sürmesi sadece toplumun dayatması ile değil, aynı zamanda kişisel beklenti ve isteklerin de devreye girmesiyle gerçekleşmektedir. Aşağıdaki ifadelerde, eşlerin birbirlerine besledikleri sevgi ve saygı devam ettiği sürece birbirlerinin özgürlük alanlarına müdahale etmediklerini görmekteyiz:

> *Özgürlük düşüncesi, evlilik sonrasında birlikteliğe dönüşüyor. Evlilikte yalan olmamalıdır. Paylaşma, sevgi ve karşıdakinin haklarını ve sınırlarını insan bilmelidir. Biz evlenmeden önce anlaştık eşimle. Çünkü bu benim ilk, eşiminse ikinci eviliği. O ilk evliliğinde hep eşini suçladı. Aynı hataları ikinci evliliğinde*

> *görmemek için eşim, benden sevdiğim ve sevmediğim özelliklerin listesini istedi. Daha doğrusu karşılıklı olarak sevip sevmediklerimizin listesini hazırladık. Ben eşimi seviyorum, saygı duyuyorum ama aynı anlayışı ve saygıyı ondan da beklerim. Eşimin bayan arkadaşları da olabilir, mesafeyi ve sorumluluklarını bildikten sonra sorun görmüyorum. Evlilikle ilgili sorumluluklarımda benim herhangi bir işim veya rahatsızlığım varsa, çocuklarımla eşim ilgilenir, yemeği yapar. Yani biz özgürlük ve sorumluluk dengesini iyi ayarladık. (Emel D., Öğretmen, 39)*

> *Özgürlüğün sınırı yoktur. Ailede özgürlük eşler arasındaki sevgi, saygı, anlayış ve güven kadardır. Eşine güvenen insan özgürlükte sınır tanımaz. Ama güveni zedelenen kadın ve erkek ister istemez yapılan her davranışta bir sebep ve şüphe arar. Bu ise evliliğe zarar verir. (Salim S., Öğretmen, 48)*

Bauman, bireyin, özgür iradesini kullanarak kendi amaçlarının ve isteklerinin peşinde koştuğunda, toplumsal düzene uygunluğu nasıl gerçekleştireceğine dair soruya yanıt olarak şu cevabı verir: "Bireylerin kaçınılmaz olmalarıyla birlikte, toplum düzeninin bir bütün olarak doğru şekilde idame ettirilmesi, özel bir çabanın ve dikkatli bir çalışmanın nesnesi haline gelmelidir."[376] Bauman bireyin bunu yaparken niyetlerini biraz yumuşatabilme, durdurabilme ya da tümüyle baskı altına alınabildiği zaman mümkün olabileceğini ifade eder. Yani birey özgür iradesiyle niyette ve eylemde bulunurken düzenin devamı için bazen niyetlerini yumuşatması, değiştirmesi veya niyetinden vazgeçebileceğini bilmesi gerekir. Anlaşılan o ki evlilikte düzenin, eşlerin tutum ve davranışlarında birbirlerinin özgürlüklerine müdahalelerinin sınırlı olması ve farklılıklarının kabulü ile mümkün olduğunu görebilmekteyiz. Bu anlayış, bize aynı zamanda evliliğin bir düzen ihtiyacı ve düzen temelinde kurulduğunu göstermektedir. Nitekim katılımcılardan Mehmet, ilk evliliğinde özgürlük ve sorumluluk dengesinin bir türlü oturmadığına ve ekonomik özgürlüğü olan eşinin, evlilik süresince özgürlük alanına fazlasıyla müdahale ettiğini belirtmektedir:

> *Çalışan bayanlar kendini, özgür hissetiği için istediğini yapabilirim sanıyor, erkeğe gerektiğinde meydan okuyabiliyor. Ben ilk evliliğimde bu durumdan rahatsız olduğum için ikinci evliliğimi çalışmayan bayanla yaptım, evinde otursun çocuklarıma baksın istedim. İlk eşimin ailesi de varlıklıydı, ama görgüsüzdüler. Daha doğrusu eşim çok görgüsüzdü. Evliliğimi burnumdan getirdi. Herşeyi başıma kalkardı. Maalesef çalışan bayan özgürlüğün sınırlarını kendisi çizmek istiyor. İlk eşim herşeyi onun istediği gibi yapmamı istedi. Herşeyime karıştı. Bu yüzden ikinci evliliğimde çalışmayan bayan tercih ettim. Ben bu evliliğimde mutluyum. (Mehmet T., Yazılımcı, 42)*

Görüşmelerde ilk eşinin ekonomik özgürlüğüne yaptığı vurguyu dile getiren Mehmet'in, eşinin kazancını sürekli gündeme getirmesinden dolayı son derecede

---

376 Zygmunt Bauman, *Özgürlük*, (Çev. Kübra Eren), Ayrıntı Yayınları, İstanbul 2015, s. 11-12.

rahatsızlık duyduğunu ifade etmesi, ilk eşinin özgürlük anlayışı ve davranışı konusunda müdahaleci bir tutum takındığını ve böylelikle evlilikte sınır eşiğinin aşıldığını göstermektedir. Bu müdahaleci tutum, Mehmet'in evliliğini bitirme gerekçelerinden en önemlisiydi. Mehmet, ikinci evliliğinde aynı olayların gerçekleşmemesine önem vermiş ve eşinin çalışmamasını dikkate almıştır. Evliliklerde eşlerden birinin çalışma konusunda bu sınırları koruyamadığı takdirde gerilimlerin ve çatışmaların baş göstermesi kaçınılmaz gözükmektedir. Anlaşılan o ki özgürlük kavramının içeriği evliliklerde şekilden şekle girerek vücut bulmakta, aynı zamanda göreceliliği de içinde barındıran bir sürece işaret etmektedir. Nitekim Mehmet'in ilk evliliğinde özgürlük alanına müdahale ve sınırları gözetememe durumunun eşinin ekonomik özgürlüğüne yaptığı aşırı vurguda öne çıkması ilginçtir. Yine burada kaçınılmaz düzen ihtiyacı ve huzurlu bir yuva kurma beklentisi, temelde güven duygusunu gerekli kılmaktadır. Ayrıca ifadelere göre eşler birbirlerine şartlar ne olursa olsun güvenme ihtiyacını öne çıkarmaktalar. Bütün bu durumlarla birlikte sorumluluk ve özgürlük alanlarının gerçekleştirimi ancak sorunlardan arınmış ve çatışmacı unsurlardan soyutlanmış olarak sevgi, saygı ve güven temelli bir süreçte sağlanabilir.

5. Ailede Manevi Bir Boyut Olarak Şefkat: "*Sizin Rolünüz, Sevdiğiniz Kişinin Yanında Olduğunuzu Bilmesini Sağlamaktır*"

Bauman'a göre, şehirlerin mekânsal yapıları, görünümleri ve tarzlarının yüzyıllar içinde farklılaşmasına rağmen değişmeyen tek özelliğinin, yabancıların birbirleriyle yakın yaşayabildiği ve hareket ettiği mekânlar olmasıdır.[377] Burada bireyler arası kentsel mesafe ve yabancılık durumuna benzer bir olguyu evlilik ilişkilerinde de görmek mümkündür. Nitekim kentsel ailede geleneğe özgü samimi ve sıcak ortamın da soğuk ve mesafeli ilişkilere dönüştüğüne ilişkin varsayımlar yüksek sesle dile getirilmektedir. Günümüz evliliklerinde sevgi ve bileşenlerinin yarattığı sıcak bağlar yerini, giderek zayıflayan ve kırılgan ilişkilere bırakmaktadır. Şefkat de, sevgi duygusunun en önemli bileşenlerinden biridir. Boşanma sebeplerinin ve oranlarının arttığı bir süreçte şefkat duygusunun önemi ve eksikliği hissedilir biçimde ortaya çıkmaktadır. Bilindiği üzere şefkat olgusu, özellikle annenin çocuğa beslediği bir duygu temelinde hep sınırlı bir vurguyla anlaşılmıştır. Bu bağlamda şefkat duygusu genelde annelere yakıştırılmakta ve aslında eşler arasında da söz konusu olabileceği göz ardı edilmektedir. Biz burada

---

377 Bauman, *Akışkan Aşk*, s. 149.

şefkatin eşlerin manevi duygularını ve aile içi ilişkiler bağını güçlendirdiğini ve zenginleştirdiğini düşünüyoruz.

Evlilikte şefkate ilişkin tutum ve davranışların önemi teorik düzeyde herkes tarafından paylaşılan bir durum olsa da pratikte bunun çok yaygın olmayabileceği de hatırda tutulmalıdır. Evlilik ilişkilerinin sevgi, saygı ve güven temeline oturtulmadığı ve şefkatle beslenmediği durumlarda ailenin manevi boyutunda bir kırılganlığın ortaya çıkması muhtemeldir. Şefkat, sevginin önemli bir parçası ve yansıması olmakla beraber evliliğin sürdürülmesine özel bir etkide bulunduğu göz ardı edilmektedir. Yıllarca kurduğu sevgi atölyelerinde uzun ve mutlu evlilikleri sürdüren çiftleri inceleyen Gottman'a göre ilişkilerde her zaman sadece mantıklı olmak iyi bir yaklaşım değildir: "Bırakın o rolü başkaları oynasın. Sizin rolünüz, sevdiğiniz kişinin onun yanında olduğunuzu bilmesini sağlamaktır. Duygularını anlayın ve geçerli olduğunu kabul edin - çünkü *tüm* duygular geçerlidir."[378] Gottman şefkatin ve şefkatle birlikte empatinin de önemini vurgular. Eşin duygularını açmasını teşvik edecek bir yakınlığı göstererek öncelikle onu anlamak gerekliliğinin altını çizer. Eşler arasında yaşanan gerilimlerde anlayışlı olmayı ve dinleyici konumunda olmayı seçmek çoğu zaman bu gerginlik hâlini azaltabilir. Esasen bu gerginliği telafi eden tavır, içinde örtülü bir şefkati barındırmasından dolayı önem taşımaktadır. Bu çerçevede görüştüğümüz kişilere, "*Şefkatin ne anlam ifade ettiği"* sorusundan hareketle *"*şefkatin eşler arasındaki önemi ve rolü" üzerinde durulmaya çalışılmıştır. Katılımcıların bu konudaki benzer yanıtlardan birkaçı şöyledir:

> *Şefkat, empati yapmaktır. Kendini onun yerine koyabilmektir. İçinde merhamet ve ilgiyi de barındırır. Bizim ilişkimizin devam edebilmesinde asıl kilit nokta birbirimize olan şefkatimizdir. Şefkat, onun yanında olduğunu eşine hissettirebilmektir. (Leyla Ö., Öğretmen, 28)*

> *Şefkat, eşler arası iletişimi ve sevgi bağını kuvvetlendiren ve güçlendiren bir duygu. Erkek kadın fark etmez, hepimiz yeri geliyor şefkatli bir omuz arıyoruz. İnsanın en yakını olan eşinin şefkat göstermesinden daha doğal ne olabilir? (Emel D., Öğretmen, 39)*

İfadelerden anlaşılacağı üzere şefkat, genellikle içinde sevgiyi, ilgiyi ve merhameti barındıran, eşler arası iletişimi ve sevgi bağını güçlendiren bir duygu olarak özellikle kadın katılımcıların çoğu tarafından dile getirilmektedir. Kadın katılımcıların çoğuna

---

[378] John Gottman ve Nan Silver, *Aşk Nasıl Sürdürülür?* (Çev. Sinem Sultan Gül), Varlık Yayınları, İstanbul 2014, s. 105.

göre şefkat, eşinden "yoğun ve sürekli bir karşılık görme beklentisini" içerirken bir başka deyişle, daha çok duyguların paylaşılması ve dertlerinin dinlenilmesini ifade ederken, erkek katılımcılar da şefkat duygusunu, eşi tarafından "nezaketle davranılmak, ilgilenilmek, anlayış ve sabır" anlamında dile getirerek evlilikte şefkatin önemine işaret etmişlerdir:

> *Kadınlar duygusal varlıklar, biz kadınlar kadar duygusal değiliz. Biz daha çok eşimizden nezaket, tatlı dil, güleryüz, anlayış ve sabır bekliyoruz. Onların beklentileri daha yoğun, çok ilgi bekliyorlar. Aslında kadınların duygusal bir varlık olduğunu bilerek hareket etmek gerekir. (Mehmet T., Yazılımcı, 42)*

> *Şefkat, evlilikte engel ve zorlukları aşmak için çiftlerin ihtiyaç duydukları birbirlerini hoşnut edecek özelliklerdir. Bu özelliğin karşılıklı olması evlilik hayatı boyunca ilişkinin şevkini tetikler ve ilişkiyi güçlendirir. Kadınlar, sorunlarının dinlenilmesini istiyor. Ben de en azından, eşimin tatlı dille ve nezaketle bana yaklaşmasını isterim. (Önder A., Öğretmen, 37)*

Emel'in "*Erkek kadın fark etmez, hepimiz yeri geliyor şefkatli bir omuz arıyoruz. İnsanın en yakını olan eşinin şefkat göstermesinden daha doğal ne olabilir?" (Emel D., Öğretmen, 39)* ifadesinden hareketle *"Eşler arasında şefkat göstermenin erkek veya kadına ait bir öncelik olup olmadığını*" sorduk. Nitekim bu konuda şefkatin cinsiyet farkı gözetilmeksizin de karşı cinsten talep edilmesine yönelik bir vurgu da dine referansla kendini göstermiştir. Esasen şefkatin belli bir cinsiyete ait olmadığını, erkeklerin de eşlerine şefkat göstermesi gerektiğini belirten Firdevs'e göre Müslüman erkekler, Hz. Peygamberin eşine olan davranışını örnek almalı ve ailelerine şefkat ve ilgilerini esirgemeyerek eşlerine her konuda yardımcı olmalıdır. Bu bakımdan Firdevs için erkeklere dini iyi öğretmek gerekmektedir:

> *Kişinin eşiyle çocuklarıyla ilgilenmesi ibadettir. Ne güzel anlatmış dinimiz eşini sevmek, elini tutmak, ona en güzel şeyleri yedirmek, giydirmek hepsi ibadettir. Yani eş o kadar kutsal ki Rabbim ona harcadığın her şeyi para, vakit, ilgi, şefkat hepsine sevap yazıyor. Bir Müslüman erkek bunu biliyorsa, bunun idrakindeyse eşini, çocuklarını el üstünde tutar, onlara her daim ilgi şefkat gösterir, en güzel şeyleri yiyecek, giyecek alır ve bilir ki bu hâlde olan erkek, Rabbi katında en hayırlı ve en kıymetli kişidir. İşte erkeklere dinimizi iyi öğretmek gerekiyor. Peygamberimiz bile eşine elleriyle yedirmiş, kendi söküğünü kendi dikip kendi suyunu kendi almış. İnşallah her erkek karısına peygamberin yaptığı gibi şefkatli davranır. (Firdevs Ş., Ev Hanımı, 55)*

Bir evlilikte şefkat duygusunun çok önemli olduğunu belirten katılımcılar şefkatin evlilikte vazgeçilmez hatta sevginin en önemli bileşenlerinden biri olduğu vurgusunu

yaptılar. Katılımcılardan Gülbeyaz, dine vurgu yaparak dinin hoşgörü ve merhamet dini olduğunu, bu değerlere sahip olan herkesin şefkatli olduğunu vurgulamaktadır:

> *Şefkat bir evlilikte çok önemlidir. Düşünün, erkek geçim kaygısından borç biriktirmiş, eşin ona sarılıp başını okşayıp geçer inşallah demesi, geçeceğine inandırması, bunu eşe hissettirmesi ne kadar güzel bir şey değil mi? Ya da kadının anne ya da babası ölmüş eşine, bir baba ya da anne gibi ona sarılıp o sıcaklığı hissettirmesinin neresi yanlış? Ben uzman psikolog anlamam, dinimiz merhamet dini, hoşgörü din. Hoşgörü ve merhameti olan herkes şefkatlidir. (Gülbeyaz A., Ev Hanımı, 42)*

Öte yandan bu bölümün başında da belirttiğimiz gibi görüştüğümüz kişilerin bazıları şefkati, daha çok çocuklara gösterilen bir duygu bağlamında algılamışlardır. Ancak belirtmek gerekir ki bu şekilde algılayan katılımcı sayısı azdır:

> *Şefkat değil, ilgi, alaka, güven hep taze sevgi, ciddiyet sevgide bile ciddiyet olmalı dalga geçer gibi değil, gerçekten ilgilendiğini bilmeli. En zor zamanda bile şefkatten kasıt değer verdiğini bilmesi, ona acıması, onu acınacak hâle koyma; bence şefkat acımaktır, sevmekle karıştırmayın. (Medine H., Ev Hanımı, 38)*

> *Şefkat karı koca arasında olmaz, karı koca arasında aşk olur, tutku olur. Şefkat, aşktan da merhametten de üstündür. Eşler arasında ilgi, sevgi, muhabbet olmalıdır. (Ayşe A., Ev Hanımı, 43)*

Katılımcılara göre şefkat, içinde acıma duygusunu barındırdığı için eşler birbirlerine sevgiden çok acıyarak yaklaşabilir. Şefkat duygusunu evlilik ilişkisine uygun görmeyen katılımcılar, sevgi ile şefkat duygusunu ayrı kefeye koyarak birbirinden farklı olgular gibi değerlendirdiler. Burada şefkat duygusunu sevgiden ve aşktan ayrı tutan yorumların varlığı, görüştüğümüz kişilerin şefkat kavrayışlarında acıma ile şefkati eş anlamlı görmelerinden kaynaklanmaktadır. Oysaki şefkatin tanımında sevgi öncelikli bir boyuttur. Zira şefkatte muhatabını onaylama, benimseme ve sevme bir arada bulunmaktadır.

Katılımcılara "*Evlilikte şefkatin olmaması durumunda eşler arasında ne tür bir eksiklik ya da boşluğun ortaya çıkacağını"* sorduk. Nitekim bu konuda katılımcılardan Yüksel evlilikte şefkatin, kadınlara yönelik şiddetin önüne geçeceğini hatta şefkat olmazsa sevginin olmayıp sadece şehvet duygusunun olacağını, bir başka deyişle evliliğin bir anlam ifade etmeyeceği hususu üzerinde şefkate büyük bir anlam ve işlev yüklemiştir. Mehmet ise eşten şefkat duygusunu esirgemenin, eşi dışarıya itmek olduğunu belirtmiştir:

> *Eşler arasında şefkat duygusu, özellikle kadınlara yönelik şiddetin önüne geçecektir. Şefkat olmazsa sevgi olmaz sadece şehvet olur, aşk olmaz. Aşk olmadan da evlilik anlamsız olur. (Yüksel B., Ev Hanımı, 27)*
>
> *Eşine, şefkat ve sevgi göstermezsen, eşin ağladığında veya sorunlarını dile getirdiğinde, dinlemeyip baştan savdığında huzurlu olamıyorsun. Sen eşinden şefkati esirgersen, eşini dışarıya itmiş olursun. (Mehmet T., Yazılımcı, 42)*

Katılımcıların ifadelerinde de görüldüğü üzere sevgi içinde şefkat duygusunu barındırmakta, şefkat olmadan sevginin olamayacağı hatta sevgi ve şefkati iki farklı duyguymuş gibi ayırmanın yanlış olduğu ifade edilmektedir. Şefkat eksikliğinin hayatın her döneminde kendini gösteren bazı davranış kusurlarına yol açması esasen beklenen bir durumdur. Kentsel hayatta şefkati birbirlerinden esirgeyen eşler giderek daha çok görülmektedir. Hızlanan hayat temposu içinde eşlerin kendi işlerine odaklanmaları ve gündelik meşguliyetlerin içerisinde kaybolmaları gibi etkenlerle evlilik ilişkisinin sıcaklığını kaybetme riski artmaktadır. Bilinmektedir ki kişisel meşguliyetlere yoğunlaşmak empatiyi zayıflatır. Nitekim burada Gottmann'nın şefkat duygusunun empatiyi de içerdiği konusundaki görüşü anlamlı gözükmektedir. Zira eşin sadece zihninde olanı değil, kalbinde de ne hissettiğini de anlamak gerekir. Bazen aralarındaki sosyolojik, fiziksel ve benzeri farklılıklardan dolayı erkekler kadınlara şefkatini gösteremese de yaptığımız görüşmelerde erkeklerin de en az kadınlar kadar şefkat beklediğini görmekteyiz. Kadınlardaki şefkat genellikle, "duyguların paylaşılması ve dertlerinin dinlenilmesi" şeklinde ortaya çıkarken, erkeklerde de buna benzer davranışların yanı sıra "nezaketle davranılma, tatlı dille konuşma, güleryüz, anlayış ve sabır gösterme" beklenti ve biçimlerinde ortaya çıkmaktadır.

6. Ailenin İnşasında ve Sürdürülmesinde Dindarlık

Toplumun temel birimi ve kurumu olan aile, insani yaşamın bütün boyutlarıyla bir yuva olarak da kutsal bir mahiyetle kuşatılmıştır. Ailenin kutsal boyutları tarih boyunca din ve aile arasında çok özel bir bağın ve devamlılığın gelişmesine sebep olmuştur. Bu durum yalnızca geleneksel toplumlarda varlık bulmakla kalan bir şey olmayıp günümüzün toplumlarında da biçim ve içeriği değişse bile devam eden bir bağı ifade etmektedir. Bir başka deyişle yeni kent ailesi 'din'le olan ilişkisini yeni sorunlar ve hedefler bağlamında daha özel ve bireysel boyutlarda da olsa sürdüren bir ailedir. Bu aile içinde din sadece kutsalla olan ilişkiyi tanzim etmez aynı zamanda aile içi ilişkilerde de belirleyici bir fonksiyon taşır. Esasen dinin bu etkileme boyutu, aile üyelerinin hayatlarında dine atfettikleri rolle ilişkilidir. Öte yandan dini algılama biçimi

de insanların hem kişisel hayatları hem de içinde yaşadıkları ailenin manevi dünyası hakkında bilgi verir. Bu açıdan ailede dine ehemmmiyet verme bakımından, ortalama bir Gaziantep ailesinin de muhafazakâr Türk ailesinden farklı bir yerde olmadığını söyleyebiliriz. Bir başka deyişle din, Gaziantep aile yaşamında da asli ve belirleyici kurumlardan biri olarak kültürel hayatın derinliklerine nufüz etmiş durumdadır.

Ailenin geleceğine ilişkin yeni kaygıların ortaya çıktığı modern düzlemde din ve ailenin iç içe geçmiş özellikleri, her ne kadar ailenin derinliğini etkileyecek yeni yönelimler ve farklılaşmalarla sarsılsa da bugün aile yaşamında din, değerini ve önemini değişerek de olsa sürdürmektedir. Geleneksel ailenin miadını doldurduğuna ilişkin görüşler sıklıkla dile getirilse de geleneksel aileye atfedilen birtakım özelliklerin dinî boyutlarda hâlen önemini koruduğu görülmektedir. Görüşmelerimizde katılımcıların verdiği cevaplarda dinin aile bireyleri için ne kadar önemli olduğuna ilişkin vurgular ağırlıklı olarak yer teşkil etmiştir. Görüşmelerimizde evlilikte dinî inancın anlam ve işlevlerine yönelik *"Evliliğin kurulması, sürdürülmesi ve eş seçiminde dinî inancın ne anlam ifade ettiği"*, *"Dinî inancı olmayan biriyle evlenir miydiniz? Ya da sonradan dinden uzaklaşırsa evliliği devam ettirir miydiniz?"* şeklindeki sorularla, katılımcıların "evlilik ve eş seçimiyle ilgili dinî algılarının neler olduğunu" anlamaya ve katılımcıların bu tanımlama ve yorumlamalarını şekillendiren bireysel ve kültürel etmenlere ışık tutarak, dinin, katılımcıların evlilik yaşamlarındaki yeri ve önemi anlaşılmaya çalışılmıştır. Sorularımıza verilen cevapların özellikle dinî inanç boyutunda toplanması evliliğin kuruluşundan sürdürülmesine kadar bütün aşamalarında inancı ilk sıraya taşımaktadır. Bir kent olarak Gaziantep'in içinden geçtiği toplumsal değişim ve dönüşüm süreçlerinde hâlen dinin eşler için bağlayıcı değerindeki "yükseklik", ailelerin manevi yaşamlarıyla ilgili dinî tutum ve kanaatlerinin yaşam pratiklerine ne düzeyde yansıdığını göstermektedir. Nitekim katılımcıların anlatılarında dinî inancın, evlilik yaşamlarının en önemli kısmı olarak görüldüğü anlaşılmaktadır.

6.1. Bir Meşrulaştırma Aracı Olarak İnanç: *"İnancı Yoksa Evlenmesine Müsaade Yok Kardeşim!"*

Görüşmelerimizde özellikle katılımcıların dinin kurallarına ve kuşatıcılığına gereksinim duyulması yönündeki yaklaşımları dikkat çekici olmuştur. Kitaplı dinlerin yasa koyucu ve yaptırım uygulayıcı yönüne yapılan vurgu, inancın bireysel içeriğinin dışında, kuşatıcı toplumsal yönlerine ve işlevlerine de işaret etmektedir. Bu noktada dinî inanç,

bireysel inanma ve ibadet etme eğiliminin yanı sıra bir düzen ve mutabakat arayışını da belirlemeye aracılık etmektedir. Görüşmelerimizde yeni kentsel ailede eş seçiminde dinî inanç faktörüne, özellikle kadınlar tarafından çok özel ve yüksek bir değer atfedildiği görülmüştür. İnanç konusunda muhtemel bir eksiklik eşler arasında evliliği ihtimal dışında bırakacak kadar mühim bir durumdur. Hatta bu eksikliğe rağmen kurulacak bir evliliğe çoğu zaman sert bir şekilde itiraz edilmektedir:

> *Hatice hanım, bırakın evliliği arkadaş dahi olsa çok irtibat hâlinde olmamak gerekir. Örneğin inancı olmayan bir insanın gusül abdestiyle ilgisi olmaz. Allah cünüp iken her attığın adımı bile haram kılmıştır. Guslü olmayan insanın elinden yemek içmek ve de kazancı da aynıdır yani haram... Din sevgiden de aşktan da evlilikten de daha üstün ve önemlidir. (Fatma Ş., Ev hanımı, 52)*

> *Bir kere dinî inanç olmazsa evlilik olur mu? Din bir evlilikte herşey demektir. Kur'an da birçok ayet var bu konu ile ilgili... Herkesin inancı kendine diye bir şey yok eşler arasında... Dinimizde inancı yoksa evlenmesine müsaade yok kardeşim. Allah korusun öyle bir şey olsa düşünmeden boşardım çünkü dinsiz bir insanı dinimizde önermiyor. Din olmadan yaşanmaz, evlilik de sürmez. (Gülcan Ö., Ev Hanımı,40)*

> *Evlilikte inanç çok önemli, kadının da erkeğin de inançlı olması gerekir. Müslüman olmayan bir adamla veya kadınla evlilik olmuyor. Ama evliysen adam sonradan dinini terk ettiyse zaten nikâh düşer diye biliyorum. Dinini terk eden biriyle evlilik olmaz. (Hamide Ç., Ev Hanımı, 27)*

Modernleşmeyle başlayan süreçte her ne kadar dinin aileyle örtüşen boyutlarında olası çözülmelerden bahsedilse de katılımcıların ifadeleri de göstermektedir ki yeni kentsel ailede özellikle dinî inanç noktasında hassasiyetlerin ve duyarlılıkların devam ettiği anlaşılmaktadır. İnancın ya da dinin gelenekten ve aileden gelen bir mahiyet taşıması, anlatılarda da görüldüğü üzere verili bir durum olarak ortaya çıkmaktadır. Buna göre geleneğe ve aileye dayalı dinî mirasın kişilerin kendi inançlarını tanımalarında ve pratiklerinde belirleyiciliği ön plandadır. Öğrenilmiş ve aktarılmış bu kavrayışın dinî inancı algılamada ve uygulamada nihai araçlardan biri olduğu düşünülmektedir. Ailelerin yapısal özelliklerinde ortaya çıkan birçok farklılaşmaya rağmen yeni kentsel ailede de dinî olgunun özellikle inanç noktasındaki belirgin önemi yaptığımız görüşmelerde ortaya çıkmıştır. Nitekim kadın katılıcımların bu konuda çok hassas olduklarını ve çok keskin vurgularla bunu ifade ediş biçimleri dikkat çekicidir:

> *Dinî inancı olmayanı seçmezdim. Diyelim ki eşim evlendiğimizde Allah'a inanıyordu, sonradan dinsizleşirse bu konuda tereddüt etmem, boşarım. Sonuçta insan dinini niçin yaşıyor ki bizler dünyaya dinimizi yaşamak için geldik. (Gülbeyaz A., Ev Hanımı, 42)*

> *Benim evlenirken ilk şartım, eşimin inançlı olmasıydı. İnançlı olmayan biriyle hiçbirşey düşünemem. Kesinlikle düşünmem. (Emel D., Öğretmen, 39)*

Görüşme yaptığımız erkek katılımcıların da bu konuda çok hassas olduklarına dair yorumları dikkat çekicidir:

> *İnançsız bir insanla evlenmezdim. Eşimin inançlı olması benim için çok önemli. Benim çocuklarımı inançsız bir anne mi yetiştirecek. Biz dinimizi yaşamaya geldik. Evlilikte din herşey demektir. Dinimizin gereklerini yerine getirmeliyiz. İnançsız evlilik olur mu? (İshak A., Taksici, 39)*

> *Evlilikte eşler inançlı ve dindar olmalılar. İnançlı olmayan biriyle asla evlilik olmaz. (Yavuz D., Esnaf, 50)*

Dini tanımlama ve algılama her ne kadar başta kişisel tecrübe ve ilişkilerde şekillenen öznel bir içeriğe sahip olsa da referansları daha çok kişinin ait olduğu sosyal grup ve çevresinde bulunmaktadır. Nitekim *"İnsanın karakterini şekillendiren dinî inancıdır. İnsan inançlarıyla şekillenir. Beni de ben yapan dinî inancım, evlenirken buna çok önem vererek evlendim. Dinsiz bir baba çocuğunu nasıl yetiştirecek?" (Leyla Ö. Öğretmen, 28)* veya *"... Din sevgiden de aşktan da evlilikten de daha üstün ve önemlidir." (Fatma Ş., Ev hanımı, 52)* şeklindeki açıklamalar kuşkusuz ki kişinin aile ve sosyal çevresinden etkilendiğini, eş seçiminde bu etkilenimin derinlikli izlerini sürdürdüğünü görmek mümkündür. Dolayısıyla bu durum, evliliğin kurulmasından sürdürülmesine kadar eş seçiminde dinî inancın kişinin ait olduğu çevreden hareketle tanımladığını göstermektedir. Katılımcılar bu konudaki kanaatlerini sosyalleştikleri çevreden edinmekle birlikte evliliği, ayetlere ve hadislere referans vermek suretiyle meşrulaştırmaktadırlar.

6.2. İnançla Meşrulaşan Evlilik: *"Sen, Ona Ilımlı Yaklaşıp Güzel, Tatlı Bir Dille Dinimizi Sevdirebilirsin"*

Evliliğe ilk adım atılırken evlenme kararı alan kişilerde evlenecekleri kişilerin verili bir inanca sahip olduklarına ilişkin bir ön kabul bulunmakta olup bazen bu durumla ilgili bir soru dahi sorulmamaktadır. Bir başka deyişle müstakbel eşin bir inanca zaten sahip olduğu anlayışıyla konuya yaklaşılmakta ve bu şekilde evlilik yapılmaktadır. Ancak evliliğin ilerleyen aşamalarında birtakım anlaşmazlıklar ortaya çıktığında bu durumla ilgili örtülü kanaatlerin su yüzüne çıkması söz konusu olabilmektedir. Kimi durumlarda eşler arasında inançları yaşamaya engel bir durum ortaya çıktığında, yine dine referansla eşler evlilik ilişkilerinde sabırla davranmak gerektiği ya da zamanla ikna yoluyla bu durumu aşabileceklerini düşünmektedirler:

> *Dinimizde evlilik sünnettir, bir eş seçerken iyi soruşturmak gerek, eğer eşlerden birisi sonradan dinden çıkmışsa, onu yola getirene kadar sabır edersen büyük mükâfatını alırsın. Allah sabredenleri sever. Sabredip doğru yola teşvik etmeye çalışırım. (Ebru K., Ev Hanımı, 39)*
>
> *Belki sen eşini bu yola teşvik edeceksin. Sen dinini uygularken ve çocuklarını dindar olarak yetiştirirken eşin bunlara engel olmuyorsa, sen sabır ile belki onu inançlı bir adam edebilirsin. (Songül A., Memur, 28)*

Ebru, Songül ve daha birçok katılımcının bu konu hakkında eşlere sabırla davranılması gerektiği konusunda benzer yorumları oldukça yüksektir. Ancak bütün bu yumuşatıcı geçiş imkânlarına rağmen zorluk çıkaran eşin davranışlarında bir değişiklik olmadığı taktirde, sonuçta boşanma konusu da dine referansla meşrulaştırılmaktadır:

> *Şimdi eşiniz ehli kitap mı yoksa Müslüman evladı olup inanmayanlardan mı? Çünkü ehli kitapta inancı var olanlara müşrik, kâfir gibi tabir kullanmıyoruz. Kâfir, Allah inancı olmadığı gibi inananlara da savaş açan demektir. Davranışları güzel, ılımlı, anlayışlı ve dürüstse belki Allah senin sebebinle doğru yolu bulduracaktır. Âlemlerin efendisi Peygamber efendimizin büyük kızı da müşrikle evliydi, yani risaletten önce evlendirmişti, yoksa İslamiyet geldikten sonra değil tabii. Başlangıçta bilerek evlenmek haramdır, bu bir şeyhin veya hocanın oğlu veya kızı da olabilir imanı olmayan kim olursa olsun dinsizdir, imansızlığın şehri ülkesi yoktur, bazen en yakınında abdestli namazlı insanların da evladı dinsiz oluyor, örnekleri çok. (Fatma G., Ev Hanımı, 63)*
>
> *İnanci yoksa o onun sorunu. Eğer senin inancına engel olmuyorsa sorun yok, eğer inancına engel oluyorsa dinimize göre boşayabilirsin. (Zehra Ö., Öğretmen, 42)*

Evlilik-din ilişkisinde, dinî inancın aileye yansımalarında katılımcıların ikiye ayrıldığını fark ettik. Dinî inancın aileye yansıması ile ilgili katılımcılardan gelen yorumların çeşitliliği açısından iki bölüme ayırdığımız konu başlıklarından biri *"İnancı Yoksa Evlenmesine Müsaade Yok Kardeşim!"* başlıklı kısımdı. Bu bölümde katılımcılar "dinî inancı yoksa boşanırım veya evlenmem" şeklinde görüş belirtmişlerdir. *"Sen, ona ılımlı yaklaşıp güzel, tatlı bir dille dinimizi sevdirebilirsin"* başlıklı bu bölümde ise katılımcılar "dinî inancın önemli olduğunu ancak boşanma noktasına gelinceye kadar eşlerine bu konuda yardımcı olacaklarını, onları inanca yönlendirebilmek için sabırla mücadele edecekleri" yönünde görüş belirtmiştirler. Her iki farklı görüş bildiren katılımcıların ifadelerinden de anlaşılacağı üzere dinî inancı, algılama ve deneyimleme ailevi ilişkiler açısından farklı kavrayışlara işaret etmektedir. İnancı daha çok yaşamsal tecrübelerinden hareketle algılayan ve inanç konusunda daha hoşgörülü olmak gerektiği vurgusunu Hz. Peygamber'e atıfla dile getiren katılımcıların bu konuya daha ılımlı yaklaştıkları görülmektedir. *"Dinî inancı yoksa boşanırım"* diyenlerin bu konudaki

eğilimlerine baktığımızda daha radikal, sert bir tutum içerisinde olduğunu, "*Dinî inancı yoksa sabırla dinî inancı benimsemesini beklerim"* diyenlerin ise eşlerine daha toleranslı ve yumuşak bir eğilimle yaklaştığını görmekteyiz. Nitekim bu konuyla ilgili olarak eşine toleranslı ve sabırla davranan bir katılımcının emek ve çabasının boşuna gitmediğini görmek mümkündür:

> *Benim babam da inanmazdı, içki içerdi hep. Biz tarikata bağlıyız, annem babama oranın ekmeğini ve suyunu gizli verirdi. Bir süre sonra halamın kocası vefat etti. O da dinine çok bağlı bir adamdı, çok severdi babam onu. O öldüğünde çektiği tespihi babama vermiş. Babamda hatıra diye sakladı, bir iki gün sonra namaza başladı, önceden sadece Cuma'ya giderdi, beş vakit kılmazdı. Şimdi Cuma'ya gider, bayram namazını, beş vakit namazını bile düzenli kılar. Ezan okunur okunmaz namaza durur, bizlere de söyler kıldınız mı namazınızı diye. Şimdi anneme diyor ki, "Umre'ye gidelim senle diye!" Annem hep dua ederdi, çok şükür babam abdestli namazlı oldu yani hiç umudunu yitirmedi, boşanmak aklından bile geçmedi hep mücadele etti. Valla hep çevremde karşılaştım, sonradan böyle abdestli namazlı olanları gördüm, sen yeter ki Allah'tan iste ümitsizlik diye bir şey yok, annem hiçbir zaman ümidini yitirmedi, hep dua etti, babam imanlı olsun diye! Beş tane çocuğu vardı, babam içerdi, annem de Kuran'ında ve namazındaydı. (Yüksel B., Ev Hanımı, 27)*

Fromm, günümüz insanının bireysel ve toplumsal yönelimlerinde "sahip olma" biçiminde tezahür eden karakteristik bir eğilim içinde olduğunu belirtir. Bu eğilim esasen *sahip olunanı* saklamak ve kendine ait kılmaktır. İnsan her şeye *sahip olmak ister*; fikirler, inançlar, eşyalar, mekânlar hatta evlilikler de bu sahip olma arzusuna dâhildir.[379] "Sahip olma" arzusu, sınırsız tüketim alışkanlıklarının yarattığı geçici hazlar ve zevkler arasında geçişleri çok iyi anlatan bir kavram olmakla birlikte evliliklerin de bundan etkileneceğine ilişkin görüşler de söz konusu olabilmektedir. Evliliğin kurulmasından sürdürülmesine kadar modernliğin başlangıcına kadar götürülen ve hâlen devam eden büyük çaplı değişim süreçlerinde ailenin de bundan olumsuz manada etkileneceği ve yaşanılacak bir daralmayla çözülme yaşayacağını öngören görüşlere rağmen çalışmamızda ailenin kendi bütünselliğini ve devamlılığını sağlama konusunda dinin hâlâ çok önemli bir işlev taşımaya devam ettiğini gördük. Bu tespit bize dinin aile ve toplum yaşamında dinin çözüleceğine dair görüşleri tereddütle karşılamaya götürdü. Nitekim bütün bu ifadeler de göstermektedir ki evlilik ilişkisinin mahiyetini belirlemede dinî hassasiyetler bizim çalışmamız da öne çıkmıştır. İçinde yaşanılan dönemde sadece

---

379 Fromm, *Sahip Olmak ya da Olmak*, s. 101-110.

toplumun geleceğine ilişkin endişeler değil, aynı zamanda onun dinle ilişkisinin altını çizen alternatif yorumların da şekillendiği görülmektedir.

7. Evlilik ve Dinî Pratikler İlişkisinde Dua ve İbadet: *"Herşeyin Başı Duadır"*

Dinî pratikler dindarlığın tezahürlerinde inançla birlikte düşünülmesi gereken temel boyutlardandır. Kişisel ve sosyal bağlamı olan dinî pratiklerin çeşitliliğinden söz etmek mümkün olmakla birlikte eşler arası ilişkilerde namaz ve dua, özellikle daha fazla etkileşime imkân veren pratikler olarak öne çıkmaktadır. Ancak bu çerçevede dua ile ilgili evlilik ve yakın ilişkiler üzerine yapılmış araştırma sayısı son derece sınırlıdır. Konumuzla ilgili önceki kavramsal tanımlamalarda dua ve ibadetin içeriğine değindiğimiz için bu kısımda bunlara yer verilmeyecektir. Yapılan tanımlarda dua ile ilgili ortaya çıkan ortak anlamı, "inanan kişinin Allah'a yalvarışı, O'ndan yardım dilemesi, O'nunla yaptığı içsel bir konuşması, O'na yönelişini, bağlanışını yansıtan her türlü duygu, talep ve tapınmanın bir ifadesi" olarak somutlaştırmıştık. İbadet ile ilgili olarak ise "Tanrı'ya yönelik saygı, yaşamsal zevklerden vazgeçmek, O'na kulluk etme gibi Tanrı merkezli bir bakış açısının yanı sıra bireyin dinî yaşayış ve tecrübelerinin nesnelleşmesi" gibi bir tanım öne çıkmıştır. Tanımlardan da anlaşılacağı üzere duayı ibadetin bir formu olarak ele almak mümkündür. Bu iki tanım arasındaki temel ayrım, duayı ifade etmede bireyin özgür olmasıdır; bir başka deyişle dua bireyin, kendini en içsel düzeyde Tanrı'ya aracısız yansıtabilme özgürlüğüdür. İnsan bu bakımdan herhangi bir özel zamana ve mekâna bağlı olmaksızın istediği anlarda ve istediği şekilde dua edebilir. İbadette ise Allah'a karşı sorumluluk bilinci ve görev duygusu, bazı formları dikkate almayı gerektiren bir tutum ve davranıştır. İbadet hem fiziksel hem de manevi açıdan bireyin duygu ve davranış kapasitelerini harekete geçirmektedir. İbadetlerle birlikte uyanık tutulan bu sevgi ve saygı gibi duygu durumları, aynı zamanda aile yaşamındaki pratikleri ve eğilimleri etkileyerek ailenin düzen ihtiyacının giderilmesine önemli katkı sağlar. Allah'a duyulan sevgi ve saygının dua ve ibadet formunda pratiğe dökülmesi evliliğin muhabbet ile sevgi ve güven temelinde ilerlemesini teşvik edebilmektedir. Eşlerin dua ve ibadete verdiği önemi değerlendirirken, duanın diğer ibadet türlerinden daha fazla ön plana çıktığını görebilmekteyiz. Her ne kadar ibadetin bir parçası olsa da duanın bireysel manevi ihtiyaçları karşılamada en yoğun ve kolay bir yol olması, bu durumun daha fazla öne çıkmasını belirleyici kılmıştır.

Katılımcıların dua ve ibadetle ilgili ifadelerine baktığımızda genellikle Kur'an'dan aile ilişkileri ile ilgili ayetleri referans verdiğini gözlemledik. Evlilik ilişkilerinde yaşanan krizlerin eşleri dua arayışına yöneltmesi bir bakıma çözüm üretme kapasitesinin tükendiği noktada beklenebilecek bir yönelimdir. Problemlerin çözülemediği durumlarda dua, evliliğin manevi yönden inşasına katkı sunabilmektedir. Bazı görüşmelerde ise dinin geleneksel kabuller üzerinden algılandığı ve genel anlamıyla bunların sürdürülmesi yönünde bir eğilim kendini göstermiştir. Dua öznel olarak kişiler arasında farklılıklar oluştursa da ibadetler daha çok kurumsal ve nesnel yapıları ile benzeştirici olmaktadır. Bir başka deyişle dinî pratikler, uygulamada kişileri aynılaştırsa da öznel düzeyde ibadetlerin uygulama sıklığı, niteliği ve eşleri birbirine yakınlaştırma dereceleri aynı olmamaktadır. Dua ve ibadet, biçimsel olarak aynı düzeyde duruyor gibi gözükse de onu algılama, tecrübe etme ve sosyal paylaşım açısından farklı kavrayışlara denk düşmektedir. Bu iki olgunun tamamen örtüşebildiği noktalar olduğu gibi çok farklı yönelimlere de karşılık gelebilmektedir. Dua daha çok öznel bir yapıya, ibadet ise kurumsal bir yapıya işaret etmektedir. Evlilik yaşamında duanın önemini ve nasıl bir role sahip olduğunu, kısacası dua ve ibadetin evlilik yaşamına etkilerini anlayabilmek için katılımcılara "*Dua ve ibadetin kendileri için ne anlam ifade ettiği"* ve *"Bir evlilikte hangi beklenti veya taleplerinin gerçekleşmesi için dua ettikleri"* sorusu yöneltildiğinde genellikle huzur, sabır ve mutluluk gibi kavramlarla açıklamalar getirmişlerdir:

> *Her şeyin başı duadır. Dua ve ibadet etmek eşler arası maneviyatı güçlendirir. Eşleri birbirine yakınlaştırır. Evlilikte yaşanabilecek sorunları çözer, sonuçta Allah duanı geri çevirmez. Sen yeter ki inanarak dua et. (Şerife M., Ev Hanımı, 37)*

> *Eşlerin birbirine dua etmesi kadar önemli bir şey olamaz. Evlilikte dua çok önemli, huzuru, sabrı, gücü arttırır. Eşini sana yakınlaştırır. (Pelin A., Yönetici Asistanı, 41)*

> *Duanın gücüne inanıyorum. Rabbim iste, vereyim diyor, ben de hep Rabbimden istiyorum. Evliliğin huzurlu bir şekilde yürümesi için çoluk çocuğumun geleceği için dua ediyorum. Şu ana kadar şükürler olsun çok büyük olaylarımız olmadı, evlilikte. Rabbim de inanıyorum ki dualarımı geri çevirmiyor. (Aynur T., Emekli Memur, 53)*

Şerife, Pelin ve Aynur'un ifadelerinin yanı sıra Münevver de evlilik ilişkisinde eşlerin birbirlerine dua etmesinin evdeki manevi huzuru artırdığını ancak kimi zaman da bazı insanlara duanın tesir etmediğini dile getirmektedir. Münevver, insanın öncelikli olarak kendisine dua etmesi gerektiğinin önemini vurgulamaktadır:

> *Eşlerin birbirine dua etmesi evdeki huzuru arttırır. Seccadenin başından yeni kalktım, genelde kendim için ne dua etmişsem ümmeti Muhammed'e de dua ederim ama bazı insana değil dua, hatim indirseniz gene boş insan olmayınca. O yüzden kendinize dua edin, güç, kuvvet ve sabır dileyin gerisi boş. (Gülistan G., Ev Hanımı, 63)*

Yapılan görüşmelerde duanın daha çok öne çıktığını, genellikle dinî eylemin bu noktada yoğunlaştığını, bir başka deyişle duaya olan inancın netliğini görebiliyoruz. Görüşmelerde katılmcılar duanın evdeki huzuru arttırarak, eşleri birbirine yakınlaştırdığını dile getirmiştir. Eş için dua etmek, ilişkideki pozitif duyguları ve olumlu davranışları artırabilmektedir.[380] Her ne kadar duanın içeriği öznel olarak değişse de evrensel anlamda dua huzur ve mutluluğa erişmek amacıyla yapılmaktadır. Dua sadece rasyonel düşüncenin ifade mecrası değildir, daha çok irrasyonel yönü ağır basan, sezgisel, duygusal doğası gereği birçok dinî pratiğin en üstünde yer almaktadır. Eşler dua yoluyla huzur ve mutluluğu paylaşmakta ve anlamlı bir bağlılık yaşamaktadır. Duanın kabul olmasıyla huzur ve mutluluğun gelmesi beklenir ve bu beklenti insan yaşamı boyunca hep devam eder. Yaşamı boyunca dindarlığın pratik boyutlarını yerine getirmeyen bir katılımcımız, başına gelen bir olayı şöyle anlatmıştır:

> *Biz 20 senedir evliyiz, iki çocuğumuz var, âşık olarak evlendik hatta öyle ki herkes bize imrenirdi, bir gün kocamın beni bir kadınla aldattığını öğrendim, hayatımın şokunu yaşadım, o kadar yaşlandım ki bu süreçte çocuklarımla birlikte eşimi eve döndürebilmek için her mücadeleyi verdim, namaz kılmazdım, namaz kılmayı öğrendim. Dua ederdim ama bu kadar sıklıkla edeceğim aklıma gelmezdi, Allah'a her gün yalvardım, yuvamı kurtarmak için çok çabaladım, evliliğimizi kurtarmak için eş dost herkes girdi, bu süreçte o kadar yıprandım ki, Allah'tan başka kimsem olmadığını anladım. Çaresizken çok dua ettim, dinî ibadetimi de yerine getirdim, ne anlatayım size… (Songül T., Ev Hanımı, 39)*

Aile yapısı ne olursa olsun dua ve ibadet, manevi bağlamda eşlerin ilk dayanak noktasını oluşturmaktadır. Yukarıdaki anlatı, umutsuzluk ve çaresizlik ile sıkışan bir eşin, bu krizine ilk çare olarak duaya yöneldiğini tasvir etmektedir. İçine düşülen çaresizlik ile onun çözüleceğine dair beklenti eş zamanlı oluşmaktadır; bu tür durumlar dua yoluyla kişiyi Allah'a daha çok yakınlaştırmaktadır. Anlaşılan o ki dua ve ibadet boyutu sadece Allah'a kulluk etme ve talep etme pratiği üzerine kurulmuyor, aynı zamanda ümitsiz durumlarla birlikte ortaya çıkarak varlığını devam ettiriyor. Bu anlatıda duanın ve ibadetin kişiyi derinleştirdiğini, Allah'a yakınlaştırdığını ve her türlü

---

380 Fincham et al., "Spiritual Behaviors …", p. 362-388.

zorluk karşısında duadan vazgeçilmediğini fark ediyoruz. Dolayısıyla burada duanın insana içkin yapısını ve bu bakımdan diğer ibadetlerin önüne geçtiğini görüyoruz. Dua gücüyle kaybedildiği sanılan eşin tekrar yuvaya dönmesi ve evliliğin kurtarılması bu sancılı süreçten çıkış için zor durumda kalan kadının en büyük talebiydi. Burada etkisine ve sonucuna bağlı kalmaksızın evliliği kurtarma adına yapılan ilk yönelimin duaya sığınmak olması, ailevi huzur ve mutlu bir birliktelikte duanın ilk ve özel bir çare oluşunu anlamlı kılmaktadır. Muhtemelen bu özel yönelime rağmen birçok evlilikte benzer bir sonuç yaşanmayabilir ancak yine de evliliğin kriz anlarında duanın ilk çare olması dikkat çekicidir. Benzer şekilde bu kadar zorluklara rağmen evli çiftlerin en az birinde böyle bir direnci ve evliliği kurtarma beklentisinin hâlen devam ettiğini görmek aile kurumuna atfedilen değeri gösterme bakımından manidardır. Duaya sığınma anlayışının evrenselliği konusunda ilginç verilerle karşılaşmak mümkündür. Nitekim Amerika'da yapılan bir araştırmada dua edenlerin yüzde doksan beşi, duasının karşılık bulduğuna, yüzde doksan yedisi ise duasının duyulduğuna inanmaktadır.[381] Dua eşin maneviyatına ve ailenin bütünlüğüne katkı sağlayarak olaylar karşısındaki sabrını ve direncini artırmaktadır. Böylelikle sabır da dua talebinin bir parçasını oluşturmaktadır. Başka bir katılımcı ise dua ve ibadet konusunda eşe yakınlaşmak isteyen kişinin, önce Allah'a yakınlaşması gerektiğini ifade etmektedir:

> *Her şeyin başı dua, namaz, secdedi, kalpten inanarak yapılan dua makbuldür. Eşe yakın olmak isteyen biri önce Allah'a yakın olmalıdır ki eşiyle iyi olsun. İnsan öncelikle namazını, ibadetini bilmeli, yapmalı. Bunları yapmayan kişi eşin kıymetini ne bilsin. (Yasemin Y., Ev Hanımı, 27)*

Bu ifadeye göre Allah'a yakın olmakla eşe yakın olunacağı düşüncesi öncelikli olarak ilahi bir güce inanmayı ve o inancın gereklerini yerine getirmeyi zorunlu kılmaktadır. Allah'a uzak olanın eşe de uzak olacağı düşüncesi hem inancın hem de onun yansıması olan dua ve ibadetlerin de gerekli olduğu varsayımını öne çıkarmaktadır. İnancın ve dinin gereklerini yerine getirmeden, eşe yakınlığın gerçekleşemeyeceği düşüncesini taşıyan birey, bu şartlar altındaki evliliklerde de eşlerin uyumlu çift oluşturamayacağını varsaymaktadır. Esasen bu düşünce çok katı bir anlayışa işaret etse de Türk toplumunun geleneksel dindarlık algısına verdiği önem açısından dikkate değerdir. Her ne kadar eşlerin herhangi bir dinî pratiğe sahip olmasalar bile en kötü zamanlarında da dua etmekten vazgeçmediklerini gösteren birçok kanıt vardır. Nitekim kocası tarafından

---

381 Zuckerman, *Din Sosyolojisine Giriş*, s. 36.

aldatılan kadının diğer ibadetleri yerine getirmese de duadan vazgeçmediğini gözlemlemiştik. Bir diğer katılımcı ise ibadetin aile içindeki önemini ifade ederken, ibadetin aksaması durumunda eşlerin daha fazla günaha meyilli olabileceğini ancak düzenli olarak namazlarını yerine getirirse evde huzur ve ferah olacağını, bu durumun ise diğer aile bireylerini de etkileyeceğini vurgulamaktadır:

> *Dinini bile tam yaşamayan insan olarak en basiti kendimizden pay biçelim. Allah korusun namazımızı bıraktığımızda en basiti insan günah işlemeye daha meyilli oluyor ama namazınızı düzenli kıldığınız zaman inanın bana, aile içindeki bireyler bile etkileniyor, ben buna eminim. Mesela ben namaza başladıktan sonra çocuklarım başladı, daha sonra hepimizi namaz kılarken gören kocam da bir müddet sonra namaza başladı. Rabbimin elbette ki adı geçtiği her yerde huzur ve ferahlık vardır. (Şerife M., Ev Hanımı, 37)*

Burada, ailede düzen inşasında namaz ibadetinin etkili olması ve bu inşa sürecinde aile bireylerinin birbirinden etkilenmesi söz konusudur. Düzen ve etkileşim aile yaşamında ibadetin iki ana unsurunu oluşturmaktadır. Dolayısıyla ibadetin ailede sosyalleşmeyi, düzeni ve bütünleşmeyi sağlayan yönüne dikkat çekmek gerekmektedir. Bu bağlamda ibadetin iki yönünden bahsetmek önemlidir; birincisi Allah'a yönelik kurumsal dinin gereklerini yerine getirme konusundaki yönü, diğeri ise aileye yönelik bütünleyici işlevidir. Aile içinde kılınan namaz, ortak şuur ve heyecanı uyandırarak ailede birlik ruhunu ve samimiyeti dinamik tutmaktadır. Her ne kadar ibadetin ailedeki bu işlevine işaret etsek de esasen bütün dinî tüm emir ve yasaklara uymak ailevi bütünleşmeye katkıda bulunur. Ailede icra edilen dindarlığın pratikleri ve ritüelleri aileyi özel ve anlamlı bir birlik hâline getirmektedir. Bu birlik aile bireylerini yalnızlaştırıcı ve yabancılaştırıcı tüm etkenden uzak tutarak ailenin kolektif vicdanını canlı tutar. Ayrıca burada öne çıkan diğer bir faktör ise aile bireylerinin diğer üyelerden etkilenerek dini pratikleri öğrenmeleri ve bu yolla aidiyet hissini kazanmaları ve sosyalleşmeleridir.

Yapılan görüşmelerde eşler arasında uyumun sağlanması ve ailede düzen ve huzurun sürmesini isteyenlerin, Kur'an'da aileyle ilgili geçen sure ve ayetlere verdikleri önem dikkat çekici olmuştur. Nitekim onlar, aile içindeki geçimsizliği ve huzursuzluğu önlemek için dinsel metinleri dayanak noktası olarak görmektedirler. Katılımcılar Kur'an'da geçen metinleri, aile içinde oluşan geçimsizliği çözümlemekte yardımcı faktörler olarak ele aldılar. Çoğu katılımcı geçimsizlik ve huzursuzluk anında Kur'an' da geçen metinlere ve Allah'ın sıfatlarına başvurduklarından söz ettiler. İfadelerin çoğu

Kur'an'da geçen metinlerin kendi üzerlerindeki etki gücünü ve aile içi ilişkilerin çözümüne yaptığı katkıları açıklamaktadır:

> *Bakara süresi okunsun evde en az üç gün. Eşler arası soğukluğu giderir, eve huzur getirir diye biliyorum. (Gülcan Ö., Ev hanımı, 40)*

Bakara suresinin dışında, Tuğba'nın da İhlas suresine, dokuz yüz gibi bir rakamla vurgu yapması ve bu surenin sıklıkla okunuşunun kendinde bir rahatlama yarattığını söylemesi dikkat çekicidir:

> Ben *dokuz yüz ihlâs okudum, dünyam döndü nerdeyse, kendimi o kadar rahat hissettim ki geleceğe yönelik böyle umut dolu ihtimaller açılıyor. (Tuğba B., Ev Hanımı, 37)*

Bu katılımcılarla yanı sıra Aynur da "Ya vedud" çekerek huzur bulduğunu ifade ederken, Çiğdem ise Mücadele suresini okuduğunu belirtmektedir:

> *Ya vedud çekiyorum, nasıl huzur mutluluk içerisine giriyorsunuz, anlatamam (Aynur T., Emekli Memur, 53)*
>
> *Ben sıklıkla Mücadele suresini okurum. Bu surenin eşler arasındaki anlaşmazlığa, soğukluğa ve geçimsizliğe iyi geldiğine inanıyorum. (Çiğdem T., Öğretmen, 34)*

Görüşme yaptığımız katılımcılar arasında, "Yasin süresini okurum" diyenlerle, bu süreye ilave olarak Nas, Felak ve İnşirah surelerini de sıkıntılı günlerinde, evde bozulan huzurun inşa olunması için okuduğunu söyleyen pek çok katılımcımız da vardır: *(Fatma G., Ev Hanımı, 63), (Ebru K., Ev Hanımı, 39).* Yeni kentsel aile bugün giderek toplum ve aile sorunları ile yüz yüze olduğu için geçmişe göre daha fazlasıyla dağılma, kırılma ve parçalanma riskiyle karşılaşmaktadır. Dolayısıyla yeni kentsel ailenin en önemli sorunu sıcak bir kaynaşma ve koruyucu bir çatı altında birlik ve beraberlik içinde devamlı olacak bir aile yaşamını kurmaktır. Bu bağlamda dinî pratikler ve semboller ailevi yaşam alanında gerekli ve yararlı işlevler sürdürerek ailenin bütünlüğünün ve dayanışmasının korunmasına yardımcı olmaktadır. Ailevi süreçlerin her aşamasında dinî pratik olarak en çok dile getirilen eylemin "dua" olması dikkat çekmiştir. Dolayısıyla sadece beş vakit namazın sonlarına veya belli bir kısım ibadetlerin arasına sıkıştırılan duanın gücü ve kadınlar üzerindeki etkisinin büyüklüğü bizi bu anlamda şaşırtmıştır. Schimmel, Müslümanlar için her şeyin bir ayet yani Allah'tan gelen bir işaret olduğunu vurgular. Ona göre bu ayetler yalnızca kâinatta değildir; aynı zamanda insanların nefislerinde, yani insanın anlama ve hayran kalma yeteneğinde, aşk ve merak

duygusunda, hissedilebilen, düşünülebilen ve tecrübe edilebilen her şeyde bulunur.[382] Schimmel'e göre hayat sayısız eylemden oluşur ve bunların çoğu dinsel duygu veya tecrübede kök salmıştır veya önceki kutsal olayların yinelenişi olarak ortaya çıkar çünkü kutsal eylemlerin tekrarlanarak güçleneceği kabul edilir.[383] Schimmel esasen bizim de işaret ettiğimiz, yaşamla dindarlık arasında bir bütünseliğe ve devamlılığa vurgu yapar. Bir başka deyişle hayatın tüm evrelerinde olduğu gibi belki de en önemli eşiklerinden biri olan evlilik ve aile yaşamında da dinî duygu ve tecrübenin bilhassa dualar üzerinden muazzam bir etki gücüyle varlığını sürdürdüğü söylenebilir. Duaların bireysel ve sosyal ilişkilerdeki gücüne o kadar itibar edilmektedir ki katılımcılar okunması gereken duaların sayısını belirtmekle kalmayıp onları, daimî olacak şekilde tekrarlarla zamana yaymaktadırlar. Nitekim bir katılımcının "Ben *dokuz yüz ihlâs okudum, dünyam döndü nerdeyse, kendimi o kadar rahat hissettim ki geleceğe yönelik böyle umut dolu ihtimaller açılıyor." (Tuğba B., Ev Hanımı, 37)* ifadesinde olduğu gibi böylelikle evlilik bağlarının güçleneceği umut edilmektedir. Dolayısıyla duaların eşler arasındaki bağı güçlendirip evde huzuru sağlayabileceği katılımcılar arasında yaygın bir kanı olarak bulunmaktadır. Nitekim ilişkilerdeki duanın rolüyle ilgili olarak yapılan bir araştırmada, eşlere dört hafta boyunca dua etmenin, eşler arasında ve ilişkilerde bağlılığı artırdığı bulgusuna ulaşılmıştır.[384] Bu çalışmanın verileri ile bizim nitel gözlemlerimiz bu bakımdan örtüşmektedir.

C. YENİ KENTSEL AİLEDE RİTÜELLERİN MANEVİ YAŞAMA ETKİLERİ

Kentsel ailede geleneksel ritüelin aile yaşamında devam edip etmediği, ediyorsa bile ne tür değişimlerle varlığını koruduğu merak konusudur. Her ne kadar kentleşmenin aile yaşamına getirdikleriyle geleneksel ritüellerin kentsel yaşamda işlevlerinin değişime uğraması söz konusu ise de Antep örneğinde bunun tam olarak böyle olmadığını ve ritüellerde birtakım değişimler olsa da çok büyük değişikliklerin ortaya çıkmadığını gözlemledik. Geleneksel dinamiklerin hayattan ve toplumdan çekildiği kabulüne rağmen yeni kentsel ailede sosyal ve kültürel yaşamın derinliklerinde geleneksel ritüellerin hâlen devam ettiğini gözlemlemek mümkündür. Ritüel yaşamı ele aldığımız bu bölümde geleneksel ritüellerin hâlen kentsel aile üzerinde olumlu etkilerinin devam ettiği düşüncesiyle hareket ediyoruz. Ailenin geniş zamansal ve mekânsal birlikteliğine

---

382 Annemarie Schimmel, *Tanrı'nın Yeryüzündeki İşaretleri*, Kabalcı Yayınevi, İstanbul 2002, s. 13.
383 Schimmel, *Tanrı'nın Yeryüzündeki İşaretleri*, s. 124.
384 Fincham, Lambert and Beach, "Faith and unfaithfulness ...", p. 649-659.

güç ve anlam veren ritüeller birlikte yaşama yansıtılıp benimsendiğinde artan biçimde bir motivasyon sağlamaktadır. Özellikle de aile içinde sürekli kuşaktan kuşağa aktarılan doğum, evlilik, bayram, hacca gitme, ölüm gibi geleneksel ritüeller yüksek etki gücüyle hâlen devam etmektedir.

1. Bir Geçiş Ritüeli Olarak Doğum: *"Her Aile Doğumla Tekrar Yenilenir"*

Toplumun yeniden inşası ile sosyal statü ve rollerin dağılımında bir düzen modeli sağlayan aile, her doğumla birlikte tekrar yenilenir. Ait olunan sosyokültürel unsurlara bakılmaksızın genellikle her aile çocuk sahibi olmayı evliliğin doğal bir sonucu olarak görmektedir. Çocuk sahibi olmak evlilik kurumunun bir yuvaya dönüşebilmesinde büyük önem arz eder. Doğum hem anne-baba hem de bebek için geleneksel ve dinî desenli pek çok etkinliğe sahne olan "tekrarı olmayan, bireyin hayatında bir kere tecrübe ettiği"[385] hayatın temel geçiş anlarından biridir. Kadın için özellikle doğum anı ve sonrası özel kültürel geçişlere sahne olurken yeni doğan bebek ve baba için durum biraz daha farklı görünmektedir. Esasen doğum olayı kadınlıktan anneliğe ve erkeklikten babalığa geçişin bariz göstergesidir:

> *Bebeğimiz doğduğunda eşim bebeği eline almaya kıyamamıştı. Üç gün boyunca uykusuz kaldığını biliyorum. Ben bebeğimi emzirirken bebeğin başını tutup göğsüme yaslayarak hem bana hem de bebeğimize destek olmaya çalışıyordu. (Leyla Ö., Öğretmen, 28)*
>
> *Bebeğimiz doğduğunda sadece ben uykusuz kalmadım, eşim de ufacık bir seste hemen kalkıp bebeğimizi kontrol ediyordu, bebeğin aç olup olmadığına bakmaksızın emzir diye ısrar ediyordu. (Tuğba B., Ev Hanımı, 37)*
>
> *Eşimin doğum süreci boyunca verdiği destek beni çok mutlu etmişti. 2 gün boyunca doğru dürüst bir şey yemeden hastane içinde dolaşması, ameliyat odasının kapısında beklemesi, çocuğunu eline alışı mutluluğunu görmeliydiniz. Eve geldiğimizde bana, 'bu çocuk sence kime benziyor' diye bebeğe uzun uzun bakışlarını ve sevincini unutmuyorum. (Pelin A., Yönetici Asistanı, 41)*

Yukarıdaki ifadelerde de görüldüğü üzere doğum sürecinden etkilenen sadece kadın değil, doğumla birlikte baba statüsüne erişmiş olan erkek de bu durumdan etkilenmektedir. Evlilikle birlikte bebeğin biyolojik temellerinin atılmasında erkek-kadın doğası asıl etken unsuru oluştururken doğum olayının tamamiyle kadına hasredilmesi gerek aile içinde gerekse toplum nezdinde kadını yüceltmektedir. Oysa annenin hamilelik süreci, doğum aşaması ve sonrasında, babanın da bu sürecin bir

---

385 Kasım Karaman, "Kayseri Göçmen Uygur Topluluğunda Doğum, Evlenme, Ölümle İlgili İnanç ve Ritüeller", ZfWT Dergisi, Vol. 8, No. 3, 2016, s. 105.

parçası olduğuna ilişkin anlayışlar geri planda kalabilmektedir. Geleneksel kültürde bu sürecin bir parçası olan babanın rolü, kadının rolü kadar fazla dile getirilmemektedir. Bilindiği üzere modern/geç modern toplumlarda kadın ve erkeğin değişen rolleri doğum sonrası babanın da belli sorumluluklara dahil edilmesiyle neticelenmektedir. Daha doğrusu modern koşullar babanın da bu sorumluluklara dahil edilmesini gerekli kılmaktadır. Zira çalışma hayatına katılan kadınların aile içinde taşıdıkları fazla sorumlulukları dolayısıyla evliliklerinde aksaklıklar çıkabilmektedir. Yeni kentsel aile içi ilişkilerde de bu dengenin sağlanmaya çalışılması ve aile düzeninin korunmaya çalışılması ailede geleneksel toplumlara özgü doğum sonrası ritüellerin devam etmediği anlamına gelmemelidir. Zira yeni kentsel ailede de geleneksel ritüeller varlığını devam ettirmektedir. Doğum olayının ardından düzenlenen etkinlikler yeni doğan bebeğin aile içindeki yaşam alanını belirli hâle getirirken; aile ilişkilerinde baba, abla, abi gibi aile içi statü rollerinin ortaya çıkmasını gerçekleştirmektedir. Bebekle birlikte değişen yaşam alanı, görünürde anne ve bebek bağlamında ailenin temel yapısı ve ilişkileri içinde meydana gelmektedir. Bu yeni yaşam alanında bir erkeğin de baba olma statüsüne eriştiği durum, en az kadınlıktan anneliğe geçiş evresi kadar önemlidir. Çocuğun doğumuyla *anne olma* statüsüne geçen kadın ve baba olma statüsüne geçen erkeğin kazanımları ile isim konulma ve sünnet olma neticesinde aidiyet kazanan çocuğun kimlik ve statü kazanma süreçleri birbirine paraleldir. Yeni doğan bebeğe aile içinde yapılan isim koyma ritüelini, cami imamı veya ezan okumasını bilen aile büyüğü bir erkek yönetmektedir. Kültürel ve dinî inanç noktasında aileler, özellikle çocuklarına anlamlı bir isim konulmasının gerekliliğini vurgulamaktadır. Bu bağlamda katılımcılara *"Kur'an'da geçen bir ismi koymak gerekli midir?"* diye sorulduğunda çoğu katılımcının bir hadis-i şerif'e referansla *"anlamı güzel"* ismin önemini vurgulaması, bir bakıma isim seçerken bunun, mutlaka Kur'an'da geçmesi gerektiğini düşünmediklerini gösterir. Erkek çocuğa konan isim soy, otorite, aidiyet gibi geleneksel bağlara ilişkin pek çok anlamsal kodu bünyesinde barındırmasına rağmen isim koyma konusunda bu tarz geleneksel tutumun değiştiğini söyleyebiliriz. Modern toplumda artık isim konusunda anne ve baba kendi inisiyatiflerini kullanmaktadır. Genel olarak aile büyüklerinden bir erkeğin veya bir imamın bebeğin kulağına ezan okuması ve ismini üç kere söylemesi şeklinde gerçekleşen ritüele, yeni kentsel ailede de devam edilmektedir. Bununla birlikte çocuğun kulağına ezan okuyan imama seccade, tespih gibi hediyelerin verilmesi ve aynı zamanda yakın çevre ve akrabanın da yemeğe davet edilmesi bu

ritüele eşlik etmektedir. Doğum olayı ile birlikte dayanışma ağları da etkin bir biçimde kendini hissettirmekte olup anne ve bebeğin kendilerini toparlamalarının ardından ziyaretler başlamaktadır.

Geleneksel ailede bebek ve anne için "Kırklı" diye adlandırılan, kırk günlük olmayan ve kırkının çıkması beklenilen ritüelde anne ve bebeğin korumasız olduğu inancından hareketle *al basması*, *kırk basması* denilen kötü ruhların etkisinden korunmak için bazı önlemler alınmaktaydı. Gaziantep kırklama ritüelinde, annenin kırk günü çıktığında ve bebeğin doğumunun kırkıncı günü tamamlandığında, kırk gün süresince geçen her bir günü temsil edecek biçimde su ile temizlemeye dayalı olarak bebek ve annenin kırklanma töreni yapılır. Esasen ritüel "çeşitli biçimlerde yapılsa da asıl olan kırk günün her bir gününün sembolik olarak arındırılması"[386] şeklinde icrasıdır. Bu durum birden kırka kadar sayılarak bebeğin ve annenin başına kırk defa su dökülmesiyle; beş parmakla suya beş, on, onbeş, yirmi, yirmi beş, otuz, otuzbeş, kırk diyerek sağ elin değdirilmesi; on parmakla suya on, yirmi, otuz, kırk diye parmakların dört kez değdirilmesi ve bir kaba kırk kez bir yemek kaşığı ile su doldurulup anne ve bebeğin başından dökülmesi suretiyle sağlanmaktadır. Kırklanma ritüelinde önce bebek kırklanır, sonra ise anne güsül abdesti alır ve aynı şekilde kırklanır. Ancak kırklanmadan önce bebeğe bir leğenin içinde tuz, karanfil, gül suyu ve bir avuç kadar tuz ve şekerden oluşan karışım hazırlanarak, bu karışımın bir pamuk yardımıyla vucudunun her yerine özellikle, koltuk altları, kasık aralarına sürülmesi şeklinde bir uygulama yapılır. Sonrasında ise bebek kırklanmaktadır.

Geleneksel kültürde kırk gün içerisinde doğum yapan annenin, gezmesi, tozması ve herhangi bir etkinliğe katılması beklenilmez; kırk gün geçinceye kadar lohusa kadının yanında al basması, kırk basması gibi adlandırılan durumlarda, kötü ruhlardan korunmak için muhakkak aile büyüklerinden veya yakınlardan biri olurdu. Lohusa kadının sürekli yıkanması uygun görülmez, üşütmemesine de dikkat edilirdi. Yeni kent ailesinde ise doğum yapan kadınlar değişen şartlar nedeniyle ve doktorların önerileriyle haftada en az iki kere duş almaktadır. Hastane sayılarının artması ve niteliklerinin iyileşmesi, her ailenin hastane imkânlarından kolaylıkla faydalanabilmesi kadınlara doğum sonrasında çabucak toparlanma olanağını sunmaktadır. Değişen yaşam koşulları

386 Şahin, *Göçmen Kadınların* …, s. 148.

nedeniyle yeni kent ortamında da kırklılık durumu ve kırklama ritüeli bazı değişikliklere rağmen hâlen devam etmektedir.

Doğum sonrasında yapılan bir diğer ritüel ise erkek çocuğu için gerçekleştirilen sünnet törenidir. Geçmişte Gaziantep'te geleneksel manada kendilerine sünnetçi denilen ve bu işi yapan bir kesimin varlığı bilinmektedir. Halkın güvenini kazanan bu sünnetçiler güvenilir hastane koşullarının da etkisiyle, artık eskisi gibi rağbet görmemekle birlikte çok az bir kısmı hâlen faaliyetlerini sürdürmektedir. Kentsel koşulların iyileşmesi, hastane ve özel hastane sayılarının artması geleneksel sünnetçileri saf dışı bırakmakta etkili olsa da bugün örneğin Türkmenler mahallesinde sünnetçi Zeki, sünnetçi Memik; Çıksorut da sünnetçi Reşit; Kayaönü'nde sünnetçi Ali; Düztepe'de sünnetçi muhtar Aziz hâlen faaliyetlerini sürdürmektedirler. Hastane sayılarının ve sağlık hizmetlerinin artmasıyla birlikte çocuklar artık daha güvenli şekilde sünnet edilebilmektedir. Sünnet ritüeli bugün akraba veya eş dostun katılımıyla isteğe bağlı olarak sünnet düğünü veya sünnet mevlidi şeklinde yapılmaktadır; geleneksel sünnet ritüeli ile günümüz sünnet ritüeli arasındaki en belirgin farkın çocukların hastane ortamı gibi daha hijyenik ve güvenilir ellerde sünnet edilmesidir.

Diğer bir geleneksel ritüel ise zamanla çocuğun büyümesi ve ilk süt dişlerinin çıkmaya başlamasıyla birlikte kutlanan "diş hediği"dir. Ancak Gaziantep'te her aile çocuklarının dişi çıkınca diş hediği geleneğini sürdürmemektedir. Çocuğun ilk dişleri çıkmaya başladığında bazı kimseler buğdayın haşlanması suretiyle yapılan ve "diş hediği" ya da "diş buğdayı" olarak adlandırılan bir yiyecek hazırlayarak akraba ve komşuları davet etmektedir. Bazıları diş hediğini âdet olduğu üzere ve büyüklerinden öyle gördükleri için yaptıklarını söylerken, bazıları ise özel kartpostallar, tahta magnettiler ve özel diş pastası yapmak suretiyle ritüeli güncellemektedirler. Geleneksel diş hediği adetleri, yeni anlayışlarla şekillenerek farklılaşan bir diş hediği ritüeline dönüşmüştür. Yeni kentsel yaşamın giderek yaygınlaştığı Gaziantep'te doğum ve bebekle ilgili geleneksel ritüellerin zamanla kısmi değişimlere uğramasına rağmen yine de aile ve akrabaların bir araya gelmesini sağlayacak şekilde yeniden canlandırıldığı anlaşılmaktadır.

2. Evliliğin Dönüştürücü Etkisi: *"Eşler, Başta Sevgilidir, Sonra Ortak Olurlar, Daha Sonra ise Akraba Olurlar"*

"Geleneksel olarak evlilik, yetişkin bir erkek ile yetişkin bir kadın arasındaki yasal geçerliliği olan, belirli hak ve yükümlülükleri getiren bir ilişki olarak kabul"[387] edilir. Başlangıçta evlilik dini ve toplumsal bir nitelik arz ederken, bu süreç zamanla hukuki ve bireysel bir boyut kazanmıştır.[388] Evlilik ayrıca çağdaş toplumlarda bazen daha özgürce yaşandığı kabul edilen birlikte oturmayla aynı manaya gelebilecek bir ilişki biçimini de ifade etmektedir.[389] Bu ilişki biçimi, anlaşılacağı üzere nikâhsız birlikteliği içermektedir. Günümüz toplumunda artan boşanma oranlarıyla birlikte aile giderek kırılgan bir hâle gelirken, her hâlükârda evlilik kurumunun Türk toplumu için kutsal ve önemli görülmeye devam ettiği de gözden kaçırılmamalıdır. Esasen evlilik Türk kültür yaşamında her zaman kutsal bir kurum olarak görülegelmiştir. Türk aile yaşamında kadın ve erkeğin gerek aile içindeki statüleri gerekse aile dışında birbirlerine karşı üstlendikleri sorumluluklar her daim önemsenmektedir. Bu bağlamda evlilik yapısının temel niteliklerinden biri, evlilikle birlikte kurulan ilişkilerin bağlayıcı yönünün, evlilik sonrası eşlerin sosyokültürel dönüşümlerde de kendini göstermesidir. Dolayısıyla evlilikler, evlilik öncesi ve sonrası bir ayrımla eşlerin aile içi ilişkiler döngüsünde önemli bir sosyokültürel dönüşümü beraberinde getirmektedir. Bu çerçevede Türkiye'nin geleneksel evlilik tecrübesinin görücü usulü evliliğe dayandığı görüşü yaygın kabul gören bir anlayış olsa da kentleşmeyle birlikte evlilik sürecinin geçirdiği birçok sosyokültürel değişime rağmen eşlerin evlenirken önem atfettikleri ritüeller yeni kentsel ortamda da hâlen devam etmektedir. Yaptığımız görüşmelerde Türk ailesinin evlilik kurumuna verdiği önemin, geleneksel ailede olduğu gibi yeni kent ailesinde de çok fazla değişmediğini gözlemledik. Türk ailesinde evliliğin inşasında geleneksel bazı usullere atfedilen değerler değişmese de artık yeni kentsel çevrede evlenecek adayların evlilik öncesi birbirini tanıma, kısa da olsa flörtleşme gibi aşamalardan geçtiği gözden kaçmamaktadır. Her ne kadar geleneksel evlilik eş dost, akraba ve komşuların aralarındaki etkileşim ağlarında uygun bir eş adayının bulunmasıyla gerçekleşse de bugün giderek herhangi bir üçüncü arabulucu olmaksızın da eşler birbirini tanıyıp evlenebilmektedir. Sonuçta evlenecek adaylar -nasıl tanışırsa tanışsın- kız evinin erkek

---

387 Marshall, *Sosyoloji Sözlüğü*, s. 223.

388 Mehmet A. Kirman, *Din Sosyolojisi Terimleri Sözlüğü*, 2. Basım, Rağbet Yayınları, İstanbul 2011, s. 109.

389 Marshall, *Sosyoloji Sözlüğü*, s. 223.

evi tarafından istenmesi ile kız ailesinin evliliğe "evet" demesi durumunda söz kesilir ve yüzükler takılır. Düğünle birlikte yeni bir sosyal birimin yani ailenin kurulduğunun topluma ilan edilmesi ve eşlerin bunu içselleştirmesiyle kadın ve erkeğin cinsiyet konum ve statülerinde önemli değişiklikler ortaya çıkmaktadır. Gaziantep halkı için düğün törenlerinin özel kültürel bir anlamı vardır. Bu sebeple kız veya erkek tarafı bütçelerinin elverdiği kadar kamusal boyutu olan düğün töreni için masraftan çekinmezler:

> *Düğün hayatta bir kez olan bir şey, çiftlerden birisinin istemesi durumunda yapılması gayet iyidir. Çünkü bu hayatınızda bir kez olan bir şey. Siz de keşke diyebilirsiniz. Tabi fazlaya da kaçılmamalı. Herkes kendi ekonomik durumu ölçüsünde bir şeyler yapmalı. Tabi bu çiftlerin istemesi durumunda. Sonuçta o günü hatırlatacak akılda kalacak güzel bir şey yapılmalı. Bizde herkes gibi eğlenerek düğün yapmıştık. Arkadaşlarımla birlikte çok güzel anılarım oldu. (Kadir Ç., Bilgisayar Programcısı, 27)*

> *Düğünler, oğlan ve kızın istediği bir şey. İnsan hayatında ilk kez evlendiği için düğün istiyor, açıkçası masraf yapmaktan çekinmiyor. Elbette kendi maddi imkânlarımız dahilinde bir şeyler yapmaya çalışsak da açıkçası masraf ne olursa olsun çekinmeyiz. (Fikret Ö., Esnaf, 45)*

Düğünlerin önemi konusunda geniş bir mutabakat olmasına rağmen kimi katılımcılar evliliklerin bir gösteriye dönüştüğüne; en iyi düğün salonu, en iyi gelinlik gibi kıyafetleri her iki tarafın da çok önemsediğine dikkat çekmektedir. Birçok katılımcı, evlilik ve düğün süreçlerinin pahalı ve masraflı olmasına rağmen hayatta bir defa evlenileceği düşüncesiyle bunu çok önemsememektedirler. Öte yandan geçmişte evliliği organize eden şirketlerin olmadığını, günümüzde ise bunun başından sonuna kadar planlayıp yöneten ve aileleri gereksiz ayrıntılarla uğraşmaktan kurtaran bir sektörün ortaya çıktığı vurgulanmaktadır. Kentleşmeyle birlikte düğün ritüellerine daha fazla önem verildiği düşüncesi birçok katılımcının dile getirdiği görüşler arasındaydı.

Günümüz toplumunda evlilikler, aile içi ilişkiler döngüsünde önemli bir sosyokültürel dönüşümü beraberinde getirirken büyük umutlar ve beklentileri de karşımıza çıkarmaktadır. Aile manevi etkileşimler temelinde şekillenmekte ve aile içinde bireysellikten kolektif bir yapıya geçmenin, dayanışma ve paylaşımın kendine özgü ruhu egemen olmaktadır. Geleneksel kültürel yapı, eşlerin aile içi ve aile dışı ilişkilerine büyük bir değer atfeder. Dolayısıyla eşlerin birbirlerine karşı tutumları ve üstlendikleri roller de gelenek için önemlidir. Kadının namusu, kutsal sayılan anneliği ve sevgisi, fedakârlığın ve itaatkârlığın temsilini yansıtırken; erkek ise namus koruyucu, aile

geçimini sağlayıcı, itaat edilen, sevgi ve saygı gösterilmesi gereken bir rol modeli yansıtır. Burada önemli olan yeni kentsel ortamda da evlilik kurumunun kadına ve erkeğe biçtiği rollerin değişip değişmediğidir. Yeni kentli aile için "*Evliliğin ne anlam ifade ettiği", "Eşlerin evlilik sürecinde birbirlerinden beklentileri olup olmadığı", "Bir beklenti var ise ne türden beklentiler içerisinde olduklarını",* dolayısıyla evlilik kurumunun kentli bir insanın hayatına ne getirip götürdüğünü inceledik:

> *İşten eve vardığımda güler bir yüz göremezsem, sürekli bir dırdır ve şikâyetle karşılaşırsam, bu elbette beni üzer ve evde soğukluk hâkim olur. Her kişinin bakış açısı farklıdır. Ben çok konuşan bir kadından haz etmem. Güleryüzlü olacak, yemeğim hazır olsun. Sevgi, saygı isterim. Eşim bunları karşılayabiliyorsa daha ne isterim ki! Bir erkek huzurlu ve kavgasız bir ev ortamı ister. Çocuklarım huzurlu bir ortamda yetişsin, isterim. (Ahmet Ş., Mühendis, 49)*

Esasen ikinci evliliğini yapmış olan Ahmet için bir evlilikte önemli olan şey sorunsuz ve huzurlu bir ev ortamıdır. Ahmet'in üzerinde en fazla durduğu konu ise huzurlu ev ortamı için sevgi ve saygı gereksinimidir. Ancak sevgi ve saygı beklentisi sadece Ahmet'in üzerinde durduğu önemli bir mesele değil, diğer erkek katılımcıların da üzerinde durduğu meseledir. Nitekim Fikret ve Kâmil de bu konu da benzeri görüşleri ifade etmektedir:

> *Evlilik sevgi, saygıdır. Bunlar varsa o evlilik yürür, ama karşılıklı olması şartıyla önemli olan budur. Tek taraflı ne sevgi olur ne de saygı olur. (Fikret Ö., Esnaf, 45)*
>
> *Evlilik aşk, sevgi, saygı, sadakattir… Bunlar ne din ne de mezhep ne de ırk barındırır, tamamen insan olmayı gerektirir. Ben eşimde, saygıya öncelik veririm. Saygının olmadığı yerde evlilik yürür mü? (Kâmil B., Esnaf, 45)*

Mehmet ise evliliğe oldukça yüksek ve kutsal bir anlam yüklemektedir: "*Evlilik karşılıklı saygı, sevgi, hoşgörü ve eşlerin birbirlerine güven duyması ile yürüyen bir kurumdur. Bizde evlilik kutsaldır" (Mehmet A., Kapıcı 45).* Uğur ise bir evlilikte eşten sevgi, saygı, sadakat ve fedakârlık beklentilerini dile getirirken, konuya biraz daha açıklık getirerek geçmiş tecrübe ve gözlemlerinden hareketle Türk kadınları ve yabancı kadınlar arasındaki fedakârlık derecesinin bir karşılaştırmasını yapmaktadır. Bu konuda Türk kadınlarının daha fedakâr olduğunu vurgulayarak fedakârlığa atfettiği önemi şu şekilde dile getirmektedir:

> *Evlilikte herkes gibi benim de beklentilerim var. Sevgi, saygı, sadakat ve fedakârlık. Ancak evliliğin yürütülmesinde her iki tarafın da fedakârlık yapması beklenilse de Türk kadınlarının daha fedakâr olduğunu söyleyebilirim. Bunda Türk örf ve adetimizin de etkisi çok büyük. Bir erkek aldattığında bayanlar genelde eşlerini kabul ediyorlar, hatta eşini aldatıldığı kadından korumaya çalışıyorlar.*

> *Tam tersini düşünün kadın aldatırsa hemen boşanabilir, hatta kadının bir adı da olur, onu da ben söylemek istemiyorum. Herkesçe adı çıkar diyelim. (Uğur T., Esnaf, 47)*

Katılımcılarla yapılan görüşmelerde evlilik, erkeği aile ilişkilerinde bir beklentiye sürüklese de eşten beklentilerin daha çok sevgi, saygı, fedakârlık, sadakat gibi manevi değerler ertafında yoğunlaştığını görmekteyiz. Bir evlilikte sevgi, saygı, fedakârlık gibi manevi unsurları diğer birçok değerin önüne koyanların yanı sıra dinî inancı da diğer birçok unsurun önüne çıkaran görüşleri de göz ardı edemeyiz. Bu konuyla ilgili olarak Memik dinî inancı, bir evlilikte sevgi ve saygının önüne koymaktadır:

> *Evlilikte dinî inanç çok önemlidir. Hatta sevgi ve saygı bir evlilikte ikinci planda kalır. Bir bayan veya erkek eş adayı, Müslümansa veya Müslümanlığı tercih ederse İslam'ın verdiği kurallara uyulursa evlilik olur. Yoksa erkek Müslümanlıktan çıkıp evleneceği kişi için dininden vazgeçerse olmaz ve o kişi ölüm anında dininden çıkmış kişi olarak ölür. (Memik K., Esnaf, 37)*

Bu konuyla ilgili Eyüp ve Ramazan ise Hz. Peygamber'e referansla düşüncelerini dile getirmektedir. Hz. Peygamber'in eşine davrandığı gibi erkeklerin de eşlerine o şekilde muamele etmesi gerektiği vurgusunu yapmaktadır. Hatta İbrahim, iman sahibi bir eşin, zaten imanlı olmasından kaynaklı verili bir sevgi ve saygı gibi manevi bileşenlere sahip olduğunu vurgulamaktadır:

> *Eşimin inançlı olması benim için olmazsa olmazımdır. Ben görücü usulü evlendim, bekârken zaten namazlarımı aksatmadım, bunun için evlenirken bu konuya çok hassas davranarak evlendim. Çünkü benim çocuklarım annesi imanlı çocuk yetiştirmeliydi, tabii ki her şeyi eşime yüklemem, bende sorumluluklarımı bilirim. İmanlı bir eşiniz varsa zaten sevgi de olur, saygı da olur. Mesela Peygamber (a.s), eşi nasıl davranmış, benim eşim hep onu örnek alır, aile içi davranışlarında ben de Peygamber (a.s) eşine nasıl davranmışsa onu örnek alırım. Kadınlarımız bize Peygamberimizin emanetidir. Cennet boşuna mı babanın değil de annelerin ayağının altındadır. (Eyüp Ö., Esnaf, 33)*

> *Evlilikte eşler dindar olmalılar. Rol model olarak Hz. peygamber efendimizi örnek almalılar. Ama maalesef bizim toplumumuzda erkekler kendine Kıvanç Tatlıtuğ'u, kızlarımız da falan mankeni örnek alıyorlar, öyle bir hayat yok, sen Müslümansan Müslüman gibi yaşa, müşriksen müşrik gibi yaşa hem Müslüman hem müşrik olunmaz. (Ramazan Ö., Esnaf, 45)*

İfadelerden her ne kadar erkek katılımcıların genellikle bu şekilde düşündüğüne dair bir algı ortaya çıksa da dinî inanç erkekler için önemli olmakla beraber evlilik kurumunun temeli olarak görülmesi esasen katılımcıların çoğu tarafından vurgulanmamıştır. Geri kalan erkek katılımcıların büyük bir kısmı, evlilik ilişkisinde sevgi ve saygı gibi manevi bileşenleri diğer birçok şeyin üzerinde tutmaktadır.

Daha öncede belirttiğimiz üzere evlilik kurumu eşler üzerinde hem aile içi hem de aile dışı sosyokültürel değişimlere sebep olsa da günümüz koşullarında kadınlığın statüsünü düzenleyen daha güçlü dönüşümlere de yol açmaktadır. Geleneksel ailede olduğu gibi yeni kentsel ailede de evlilikle birlikte statüsü değişen kadın, yeni konumunun verdiği güçle üstlendiği rollerin ayrıcalıklarını sürmektedir. Kadın evlilik öncesi yaşamına göre daha rahat ve özerk bir kimliği üstlenmektedir; çevresi genişlemekte, evlilikle gelen sorumluluk ve sınırlılıklarının genişlemesinin yanı sıra evlilikte de sorunlarla baş etme potansiyelini taşımaktadır. Aile içinde ve sosyal yaşamda yeni statüsüne uygun davranış ve rolleri sergilemesi beklenen kadın, *kadınlık öncesi hâli ve kadınlık sonrası hâl* diye "iki dünyayı" barındırır. Evlilik sonrasında kadın geleneksel ailede, yuvanın merkezi hâline gelmekte, yuva ve çocuklar kadından sorulmakta, aile düzeninin en önemli figürü olmaktaydı. Ancak yeni kentsel ailede değişen sosyoekonomik koşullar ile bireyselleşme ve özgürleşmeyle kadın sadece çocukların annesi değil, aynı zamanda evin maddi ve manevi sorumlulukları üzerinde söz sahibi olma rolünü de üstlenmektedir. Buna bağlı olarak kentsel ailede kadına yeni sorumluluklar eklendiği gibi erkekten de yeni sorumluluklar alması ve paylaşılması beklenilmektedir. Ancak kadınlardan beklenilen birtakım roller ve sorumluluklar hem geleneksel ailede hem de yeni kentsel ailede neredeyse aynıdır:

> *Bana göre erkekler kadınlardan üç şey bekler; biri ev hanımı, ikincisi anne, üçüncüsü ise dostluk ve dışarıda kendini mahcup etmeyen bir hanımefendi. (Mehmet T., Yazılımcı, 42)*

> *Eve geldiğimde bir düzen isterim. Çocuklarıyla ilgili bir anne isterim. Bana saygısını ve sevgisini ihmal etmesin, çocuklarıma iyi anne olsun. (Ahmet Ş., Mühendis, 49)*

Kadınlar esasen evlenmeden öncede yuvanın merkezinde olacağını bilmektedir. Zira geleneksel bakış açısının aile içinde ve dışında kadının konumuna biçtiği rol, kadın tarafından daha öncesinden de içselleşmiştir; yani kadın bilmediği, hakkında fikir sahibi olmadığı bir ortama girmemektedir. Bu yüzden evlilikle birlikte uyum sorunlarını en aza indirgemek için en fazla özverinin kendisinden beklendiğini de bilmektedir. Evlilik fedakârlık ve paylaşımla yürüyen etkileşimli bir birlikteliktir. Kadın ise bu değerlerin evliliğin temelini oluşturduğu fikrine yabancı değildir. Dolayısıyla evli kadının sosyal ilişkilerinde oluşturduğu imaj da evliliğe olan aidiyeti ile koşut gitmektedir. Kadın eşini sevdikçe, fedakârlık gösterdikçe ve saygısını eksik etmedikçe çevresinde olumlu görünürlüğü de artmaktadır. Buna bağlı olarak eşinin gözündeki değeri de artmaktadır.

Ailede kurulmuş düzenli bir yapının ana figürü olan kadının anne olmasıyla, yeni etkileşim alanları ve aile içinde paylaşılacak yeni sorumluluk alanları belirgin biçimde ortaya çıkmaktadır. Anne olmak biyolojik, psikolojik ve sosyolojik süreçleri içinde barındırır; kadın bu anlamda hem aile içinde hem de aile dışında üretmek ve dağıtmak zorundadır. Sadece çocuk dünyaya getirmez, anne olma psikolojisinin verdiği üretici bir güçle sevgi de dağıtmaktadır. Doğurganlık vasfı kadına Tanrı'nın bir hediyesi olduğu için annelik de her durumda bir kutsallaştırmanın öznesi hâline gelir. Dolayısıyla kadının doğurganlık niteliği, yeni kentsel ailede de onu ailenin etkin bir aktörü hâline getirmekte ve yeni kentsel ailede, sorumluluklarını artıran ve âdeta evin reisi konumuna taşıyan bir değişim anlamına gelir. Nitekim kadın geleneksel ailede olduğu kadar yeni kentsel ailede de değerli kabul edilmektedir. Yeni kentsel ailede de kadına ilişkin beklentiler, geleneksel ailedeki kadından beklenilenlerle neredeyse aynıdır. Bu beklentilerin kabullenilişi bir dizi sembolik eylemlerle aile içinde olduğu gibi sosyal çevreye de ilan edilmektedir:

> *Benim eşimden beklediğim en önemli özellik, beni ön planda tutmasıdır. Örneğin eşimin kendi arkadaşlarıyla bir işi olduğunda arkadaşlarını önemseyip, benim bir işim olduğunda beni ikinci plana atması en rahatsız olacağım durumdur. Başkalarının yanında benimle kibar bir konuşması ve ilgisi gururumu okşar. Tüm toplumda olması gereken bir durumdur, bununla ilgili atasözümüz bile var, "tatlı dil yılanı deliğinden bile çıkarır." Düşünsenize eşiniz size, bana su getir oradan! diyor ya da aşkım, bir tanem bana su verebilir misin dediğini! Hangisi daha etkileyici, tabii ki de ikinci seçenek. (Süleyman G., Esnaf, 39)*

Kadından beklenilen eve geldiğinde güler bir yüz, sıcak bir karşılama ve ilgidir. *"Ben inanılmaz mutlu oluyorum, kapıyı çaldığımda veya zile bastığımda, karım beni sıcak bir tebessümle karşıladığında sevildiğimi hissediyorum"* veya başka bir örnekte ise beklentiler sıralanır: *"Bir eş için önemli olan sevgi, saygı, hürmettir; yuvanın temeli budur."* Diğer yandan erkeklerin bu beklentileri eşler tarafından da göz ardı edilmemektedir. Evlilikle gelen bu sembolik göstergeler aileyi merkeze alarak sevgi ve saygıyla sürdürülmesi yönünde bir ilişki modeli oluşturmaktadır. Aile içinde sembolik göstergeler hem eşlerin birbirlerine olan sevgilerinin gösterimi olmakta hem de aileyi koruma altına alarak bir düzen inşa etmektedir. Böylelikle evli kadın ve erkek rollerinin aile içindeki sınırlarının belirlenişi en az biyolojik sınırların belirlenişi kadar doğal bir yapıya bürünmektedir. Evlilikle gelen sembolik edimler aile kurumunu inşa ederken, erkeğin de üzerine içselleştirebileceği birçok rolleri ve sorumlulukları da ikame eder.

Yeni kentsel ailede evlilikle birlikte kadınların da erkeklerden beklentileri en az erkekler kadar somuttur. Münevver, bir evlilikte sadakata ve merhamete öncelik tanımaktadır: "*Bir evlilikte sadakat ve merhamet varsa, gerisi gelir zaten" (Münevver Y., Öğretmen, 44).* Yasemin ise bir evlilik ilişkisinde güvenin ve Allah korkusunun önemine dikkat çekmektedir: *"Bir ilişkide güven önemlidir. Tabi bir de Allah korkusu. Çünkü Allah korkusu olan insan karısına iyi davranır, onu el üstünde tutar, yuvasını başka birileri için dağıtmamaya çalışır" (Yasemin Y., Ev Hanımı, 27).* Yasemin'e göre bir erkekte "Allah korkusu" varsa, o erkek eşine iyi muamele ederek gönlünü hoş tutmakta ve yuvasını kimse için dağıtmamaktadır. Bir evlilikte şefkat ve ilginin önemine değinen Leyla ise evliliklerinin inşasında şefkat duygusunun temellendiğini, bu duygunun zamanla daha da taçlanarak ilişkilerini sağlamlaştırdığını ifade etmektedir. Koca şefkatinin, evliliği sağlamlaştırdığını ifade eden Leyla, yaşadığı bir tecrübeyi şu şekilde anlatmaktadır:

> *Evliliğimden en büyük beklentim şefkattir. Bizim evliliğimizin temelinde şefkat ve ilgi var. Kocan sana şefkat gösteriyorsa o evlilik sağlamdır. Bende aynı şekilde eşime şefkat gösteririm. Hiç unutmuyorum, birgün eşim rahatsızlanmıştı, hastaneye kaldırdık, serum yedi, hastaneye nasıl gittiğimi bilmiyorum, yanından hiç ayrılmadım, yüzünü gözünü silip, suyunu içiriyordum. Bizim evliliğimizde şefkatin olmazsa olmaz bir yeri vardır. (Leyla Ö., Öğretmen, 28)*

Eşinin başka biriyle olan ilişkisinden dolayı yaşamı ters yüz olan ve eşini kazanabilmek için uzun süre mücadele veren Songül ise yaşadığı olayların etkisini üzerinden atamamış, evliliğini tekrar bir yuva hâline getirebilmek ve kocasını diğer kadının elinden alabilmek için sürdürdüğü mücadelesinde "fedakârlık" ve "sabır"a büyük bir anlam yüklemektedir. Dolayısıyla onun için evlilik fedakârlık anlamına gelirken, eşinden de beklediği "fedakârlıktır":

> *Evlilik, fedakârlık demektir. Fedakârlık olmazsa, o evlilik yürümez. Eşimden beklediğim en önemli şey hem kendim için hem de çocuklarım için fedakârlık isterim. Fedakârlık benim için önemli. Her evlilikte olduğu gibi bizde inanılmaz zor zamanlar atlattık. Sabırla evliliğimi kurtarabilmek için mücadele verdim, çocuklarım vardı. Gidecek bir yerim yoktu. Tabi çaresizlik insanı eşine bağlı olmaya itse de şu an boşanan insanlara baktığımda mutlu olmadıklarını gördüğümde iyi ki eşimden ayrılmamışım diyorum. Evliliğimizi fedakârlıkla ve sabırla kurtardık. (Songül T., Ev Hanımı, 39)*

Görüşme esnasında Songül'ün evliliği için gösterdiği mücadeleleri dile getirirken, aynı olayları tekrar yaşıyormuş gibi hatta dün yaşanmış gibi anlatması, eşiyle olan kavgaları, tartışmaları büyük bir duygu yoğunluğu ile ifade etmesi, bu sürecin, onu çok yorduğunu

göstermektedir. Nitekim kendisinin içinde bulunduğu durum, ailesi için fedakârlık yapmasını gerektirmiştir. Bu olayların yaşandığı süreçte, söz konusu fedakârlığı kendisinden başka yapacak kimse yoktur. Dolayısıyla bu konuda üzerine fazla yük binen Songül, bu sürecin altında çok yıpransa da kendisiyle daha önce yaptığımız görüşmelerde de Allah'a sığınarak ve dinî ibadetlere de ağırlık vererek yaşadığı süreci atlatmaya çalışması, esasen yeni kentsel hayatta birçok kadının da tecrübe ettiği olaylardır. Başka bir katılımcı Aynur ise diğer katılımcılar gibi eşi tarafından sayılmak ve takdir görmenin önemli olduğunun altını çizerken, bir kadın olarak sorunların dinlenilmesinin bir evlilikte önemli olduğu vurgusunu yapmaktadır. Aynur'a göre evlilik ortak bir yaşam alanını ifade eder, bir başka deyişle evlilik kurumu iki temel ortağa sahiptir. Bu iki ortağın sahip oldukları herşey, ortak bir yaşam alanına denk düşmektedir ancak Aynur'a göre söz konusu ortaklık için evli olmanın bilincinde olmak gerekir:

> *Biz kadınlar kocalarımızdan sevgi, saygı, sadakat, sosyal statü ve ortak bir yaşam alanını eşitçe paylaşmayı bekliyoruz. Daha doğrusu şöyle açıklayayım. Eşler ilk başlarda sevgilidirler, evliliğin ilk dönemleri sevgili olarak yaşanır. Ortaklık dönemi evliliğin idrakiyle başlar; ortak bir yaşam alanı, ortak sıkıntılar, ortak mutluluklar, ortak eşyalar, ortak borçlar, ortak çabalar, ortak kaygılar, ortak umutlar, en önemlisi de ortak evlatlar… Yani evlilik kurumunun iki ana ortağı olur eşler. Akrabalık dönemi aslında çocukların doğumu ile başlar ve torunlarla devam eder. Bu dönemde eşinizle akraba olmuşsunuzdur. Ortak bir yaşam alanında kadının beklediği şey, sorunlarının dinlenmesi, eşleri tarafından sayılmak, takdir görmek… (Aynur T., Emekli Memur, 53)*

Evlilik sosyolojik ve manevi yapısı itibariyle belli bir mahremi içermekte olup sadece eşler arasındaki rol ilişkilerinde sınırlılıklar yaratmakla kalmaz. Evlilik temelinde mahremin korunma beklentisi de aile sırlarının dışarıya karşı muhafaza edilmesi anlamında bir sınır oluşturur. Bu sebeple aile üyelerinin eş dost ve akrabayla olan etkileşim ve iletişim mesafelerini daraltmaları, aile bağlarını sağlamlaştırmak adına önemli hâle gelmektedir. Geleneksel evlilik bağlarının eşe dosta olan iletişimsel yakınlığının az olması, aile ilişkilerine dış etkenlerin karışmasına izin verebilme potansiyelini taşımaktadır. Kentsel ailede ise eşlerin sosyolojik çevreyle kurduğu ilişkilerin dengede olması bir bakıma ailenin yapısının korunması ve devamı için özel bir sınır oluşturmaktadır. Aile yapısı gereği bütünsel bir birim olduğu için diğerleriyle olan ilişkilerde yaşanabilecek bir dengesizlik durumu, evliliği de savunmasız bir hâlde bırakabilmektedir. Nitekim bir katılımcı ifadesinde mahremini koruma hususunda sebep

olduğu bir aksaklık durumunda şaşırdığını, zor duruma düştüğünü belirtmiştir. Bunun üzerine kendisinden bu olayı açması istenildiğinde konuyu şu şekilde açıklamıştır:

> *Ben bir evlilikte ailevi sırlar konusunda yaşadığım bir şeyden dolayı hassas olunması gerektiğini düşünüyorum. Eşimle tartışmıştık, bazen içinden çıkamadığımız sorunlar oluyor, ben de bunu çok yakın olmasak da güvenebileceğim bir arkadaşa anlatmıştım. Açıkçası o arkadaşa kayınvalidemin beni istemediğini, sevmediğini, aramızı açmak için herşeyi yaptığını anlatmıştım. Aramızda sır olarak kalacağını düşünürken, kayınvalideme yaptığımız ev ziyaretinde kayınvalidemin direk ağzından bunu duyunca şaşırdım, ne yapacağımı bilemedim. Çünkü eşimin ailesi beni hiçbir zaman istemedi ve sevmedi. Onların eline bu şekilde fırsat geçti. Eşim bu konuda hassastır, ona göre her şey aile içinde kalmalı ve bitmeli. İşte insan dayanamıyor, bazen böyle hatalara düşebiliyoruz, aslında arkadaş da iyi birisiydi, bana bu konuda nasihatler vermişti. Bu durum sonrasında ailede bayağı huzursuzluklar oldu. (Leyla Ö., Öğretmen, 28)*

İfadede görüldüğü gibi bu tür durumlar yaşandığı zaman eşler arasında duygusal bağlılık zedelenmektedir. Yeni kentsel ailede evlilik sadece düzenli, kalıplaşmış rollerden oluşmamaktadır; aynı zamanda hatalara ve öğrenmelere de kendini açık tutma ve yenileme potansiyelini barındırır. Aile düzeni bütünselliği gerektirse de barındırdığı dinamiklerin parçalı yönleri ve süreçlerinin olduğu da göz ardı edilmemelidir. Nitekim yapılan görüşmelerde yeni kent ortamında ailenin bütün anlam ve biçimleriyle geleneksel formunu devam ettirebilmesinin zorlaştığı da görülmektedir. Yeni kentsel aile, içinde geleneksel ve modern aileye ilişkin anlam ve formları içeren ve durumlara göre değişebilen senkretik bir yapıya bürünmüştür. Burada yapılan görüşmelerde ailenin geleneksel formlarının tamamen değişmese de yeni kentsel yaşama özgü bazı özel nitelikler kazandığı da gözlenmektedir.

3. Haccın Dönüştürücü Etkisi: "*Döndüğümde Namaza Başladım, Eve Huzur, Bereket Geldi"*

İnsan psikolojik olarak manevi değer ve duyguların yarattığı huzura ve esenliğe ihtiyaç duyan bir varlıktır. İnsanın fiziksel ihtiyaçları dışında esasen bedeni de doğrudan etkileyen psikolojik tatmin ve arayışlar içerisinde olduğu bilinmektedir. Huzurlu bir aile ortamı ise bu manevi ihiyaçların en üst düzeyde sükûn ve tatmin bulduğu bir yerdir. Manevi huzurun, aile içinde yaşlı kabul edilen kuşağın da etkili olduğu bir süreçte ortaya çıkması beklenilen bir durumdur. Ailenin büyüğü kabul edilen yaşlıların, geleneksel kültürde saygınlığı ve söz sahibi olma gücünü diğer aile bireylerinden daha fazla hak ettiği düşünülür. Konum ve rol olarak "yaşlı", güç ve söz sahibi olarak

çevresinde nezaket kurallarına en fazla uyma ve yönlendirmeyi de içeren bir statüdür. Âdâb-ı muâşeret ve nezaket ile görgü kuralları özellikle yaşlıların en fazla önem verdiği davranışsal değerlerdir. Büyüklerin yanında bacak bacak üstüne atmamak, yüksek sesle konuşmamak, onlarla her türlü karşılaşmalarda ellerini öpmek[390] gibi davranış ve değerler, kentsel aile bile olsa, halen varlığını geleneklerden alan bir ailenin önem atfettiği davranışlar ve değerler içerisinde yer almaktadır. Geleneğin yaşlılara atfettiği saygıya koşut olarak yaşlıların manevi açıdan da daha dindar bir temsile sahip olacakları kabul edilir. Bir başka deyişle yaşlı kimliği beraberinde dinî aidiyeti de taşımakta, yaşlılık ilerledikçe dinî bağlılığın da artacağı gözüyle bakılmaktadır. Genellikle yaşlılıkla ilişkilendirilen hac ibadeti[391] ise dinî tutum ve davranışların ileriki yaşlarda kıvamını ve heyecanını arttıran önemli eşiklerden biridir. Hac, ailede yaşlılar için maneviyatın belki de en üst düzeyde yaşandığı ve âdeta bir yeniden doğuş gibi hayata dair umut ve anlamların tazelendiği temel ibadetlerden biridir. Türk toplum ve kültür yapısının genel özelliklerini paylaşan Gaziantep'te de hacca giden yaşlılar sosyal ve kültürel bakımdan değeri yükselmiş bir dindarlık statüsünün sahibi olarak kabul görmektedirler. Hac ibadetinin en belirgin özelliği olarak yaşlılık kavramıyla ilişkilendirilmesi hac öncesi ve sonrasında kişinin yaşamındaki meydana gelen değişiklik ve dönüşümlerle ilgili olmasıdır. Gaziantep kent ortamında yaşlılığın hac ile olan bağlantısı geleneksel bir özellik olarak değerlendirilmekle birlikte hacca giden daha genç yaştakilerin sayısının giderek artması ise yeni bir durum olarak dikkati çekmektedir. Gündelik hayat içinde yaşlılara "Hacı"[392] denilmesine karşılık hacca giden gençlerin aynı sıfatla birlikte fazla zikredilmemesi haccın zaman ve koşullar ne olursa olsun hâlen yaşlılıkla ilişkilendirildiğinin bir ifadesidir. Genel olarak gençlerin erken yaşlarda hacca gitme eğiliminin düşük olması özellikle 'Hacı' sıfatının taşınamaması düşüncesine bağlanmaktadır. Hacca gitmeye Müslümanlığın gereklerini yerine getirmenin son evresi gözüyle bakılması onu bir bakıma hayatın ileriki aşamalarına ve maddi durumun yeterliliğine bağlama eğilimini doğurmuştur. Öte yandan hacca gidenlerin yaş aralığı son yıllarda giderek daha erken ve genç yaş evrelerine doğru kaydığı da görülmektedir. Bunun en önemli sebebi ise hem Türkiye de gelir düzeyindeki artış ile yeni orta sınıfın yükselişi hem de giderek hac yolculuğunun ve konaklama imkânlarının iyileşmesi olarak gösterilebilir. Dolayısıyla gelir düzeyindeki

390 Şahin, *Göçmen Kadınların* …, s. 188.
391 Şahin, *Göçmen Kadınların* …, s. 190.
392 Şahin, *Göçmen Kadınların* …, s. 199.

artışlar, hac yolculuğu ve konaklama ihtiyaçlarının iyileştirilmesi gibi durumlar, yeni kentsel ortamda genç olanları da hacca gitme yönünde bir eğilime itmektedir. Nitekim katılımcılardan biri bu konuda şunları ifade etmiştir.

> *Yeğenim 29 yaşında, düğün için biriktirdigi parayla hacca gitti. Eşimin yeni evli arkadaşları balayı yerine eşiyle hacca gitmeyi tercih ettiler. Açıkçası, haccın şartlarını taşıyabilenler, ellerine imkân geçince sanıldığı gibi ertelemiyorlar. Fırsatları yakalayanlar gidiyorlar. Artık günümüzde hacca giden genç sayısında artışlar yaşanıyor. Ben çevremde öyle görüyorum. (Rahime P., Ev Hanımı, 61)*

Hac ibadetinin kültür açısından önemli olan yanı, aile üyelerini bir araya getirmedeki işlevsel değeridir. Hac öncesi ve sonrası etkinlikler aile üyelerini bir araya getirerek bir etkileşim ortamı içinde ailede sevgi ve saygının, muhabbet ve birlikteliğin bir gösterimi hâline dönüşebilmektedir. Hacca gidecek olanların bütün tanıdıkları ve akrabaları ile helalleşmesi, hac öncesi ve sonrasında davetler, ziyaretler ve hediyeleşmeler hacı adayına anlamlı bir statü yüklemektedir. Sevgi ve saygının bağladığı yakın ilişkiler helalleşmeyle daha da yüceltilmekte ve anlam kazanmaktadır. Gaziantep kentinde hac tecrübesi, kültürel yaşamın anlamlı ve önemli bir unsuru olarak görülmektedir. Hacı adayları kendilerini uğurlamaya gelen insanlarla mutlaka helalleşmektedir. Helalleşme, tekrar *eve geri dönememe ve Allah'ın kul hakkını* bağışlamayacağı düşüncesinden kaynaklanır. Nitekim katılımcılarımızdan biri kutsal toprakları ziyaret esnasında eşinin orada vefat ettiğini ve defnedildiğini belirtmiştir. Eşi her ne kadar orada defnedilmiş olsa da kutsal toprakları tekrar ziyaret ettiğinde bu ayrılığın izafileştiğini eşinin oradaki ölümünün manevi bir anlam taşıdığını ve onu, *Allah'ın sevgili kulu* kıldığını ifade etmiştir *(Ayşe Ş., Ev Hanımı, 70).* Rahmetlinin *Allah'ın sevilen kulu* olduğu düşüncesi, geride kalan ve iyice yaşlanmış eşin manevi bir umudu olmaktadır. Zira ona göre kutsal topraklarda ölen kişi Allah'ın sevgili kuludur ve kendisinin de temennisi orada ölmektir.

Haccın ailede oluşturduğu dönüştürücü etki, üzerinde durulması gereken önemli boyutlardan biridir. Nitekim hac ibadetinin yasak ettikleri doğrultusunda nefsini terbiye eden ve kutsal yerlerde dolaşan kişinin kendini değiştirmesi, eğitmesi ve dönüştürmesi beklenilen bir durumdur. Hac öncesi ve hac sonrası haller arasında hacılarda fark olması beklenilir. Nitekim "*Hac sonrası aile içi tutum ve davranışlarında bir değişiklik olup olmadığı"* sorusu yöneltildiğinde bir katılımcımız şöyle ifade etmiştir:

> *Kötü alışkanlıklarım vardı, alkol alır, eve geç giderdim, namaz kılmazdım. Karım çok dindardır. Eşim sürekli benim düzelmem için dua ederdi. Eşim hacca birlikte gitmemizi, benim değişmemi çok istedi. Nihayet hacca eşimle birlikte kayıt*

> *yaptırdım, gitmeye karar verdik. Şükür ismimiz çıktı. Bedenimi büyük bir maneviyat ve rahatlama sardı … Döndüğümde namaza başladım, alkolu herseyi bıraktım. Eve huzur bereket geldi ... (Mustafa P., Esnaf, 55)*

Katılımcımız hac sonrasında yaşadığı değişimlerin âdeta bütün hayatını etkileyen bir dönüşüm şeklinde olduğunu ifade etmiştir. Hacca gitme arzusu, eşinin isteği ve ısrarıyla gerçekleşen hacı adayı, eşi ile birlikte yüksek manevi bir huzur ortamına girdikleri hac dönüşünde büyük dönüşümler yaşadığını vurgulamaktadır. Hatta bu durumun kötü alışkanlıkları bırakmaktan tutun da ekonomik sıkıntılarının giderilmesine kadar yaşamının önemli noktalarında bir çözüm imkânı ve fırsatı yarattığını; bu dönüşümün hayatının her alanına sirayet ettiğini belirtmektedir. Diğer bir katılımcı da aynı şekilde gerek kendisinde gerekse çevresinde de bu değişimleri gördüğünü vurgulamaktadır:

> *Yani kişinin niyetine bağlı, eğer sen giderken 'herkes bak bu hacı oldu ne güzel' diye gidiyorsan onda pek hayır bekleme, ama giden yakınlarıma bakıyorum, karısına bağıran adam, şimdi çok nazik konuşuyor, hanımı da keza çocuklara beddua ederdi, şimdi o da eski halinden pek uzaklaştı. Ben, düzenli namaz kılmazdım, düzenli kılmaya başladım, eşime karşı daha sabırlı olmayı öğrendim, İnsan inanılmaz değişiyor. Elbette oranın huyundan suyundan etkilenmemek imkânsız. (Medine H., Ev Hanımı, 38)*

Ancak haccın dönüştürücü etkisinin yanında hiçbir şekilde etkilemediğini ifade eden ve bu durumu hacı adaylarının beklentileriyle ilişkilendiren bir katılımcının durumu da ayrı bir vakadır:

> *Babam ve üvey annem, her ikisi de hacca gittiler, gel gelelim evde dirlik düzen yok. Hac ibadeti kişiye gore, kalbe vicdana gore değişiyor, insanda Allah korkusu yoksa nereye gidersen git, kişilik değişmiyormuş, bunu anladım, çevremde birkaç kişi var böyle. (Hamide Ç., Ev Hanımı, 27)*

Hac öncesi ve sonrasında bireyin yaşamında sosyokültürel bir anlayışla üzerinde vurgulanan "kişinin değişmesi" durumu, her hacı örneğinde beklenilen ve umulan bir şekilde gerçekleşmemektedir. Beklenilen ve ümit edilen bu durumun gerçekleşmemesinden haccın eşler üzerindeki etkilerinin aynı şekilde olmadığı anlamı da çıkarılmamalıdır. Hac sonrası değişimler, bir toplumda hacı adaylarında en fazla gerçekleşmesi umulan ve üzerinde hassasiyetle durulan bir olaydır. Bu türden az sayıda örnekler de göstermektedir ki kişinin değişip değişmemesinde beklentilerinin ve söz konusu bu değişime hazır olup olmadığının da etkili olduğu söylenebilir. Çünkü katılımcımız anne-baba isteğinin ve beklentilerinin de bunda etkili olduğunu ifade etmektedir. Katılımcımız, hac ibadetinin anne ve babasında bir değişiklik yapmadığını,

bunu "kişi isterse değişir" sözleriyle dile getirmektedir. Bu türden az sayıda örneklerin varlığını inkâr etmeden hacca giden katılımcılarımızın genel görüşlerinden yola çıkarak haccın yine de dönüştürücü bir etkiye sahip olduğunu söylemek mümkün gözükmektedir. Nitekim yukarıdaki ifadelerde de görüldüğü gibi katılımcılar, hac sonrası değişimleri kendilerinde hissettiklerini ifade ederken, söylemlerinde büyük bir samimiyet ve içtenliği yansıtmaktadırlar. Bu bakımdan hac, kutsal olmakla birlikte dönüştürücü manevi etmenleri de içinde barındırmaktadır. Bu manevi bileşenler yapısı itibariyle dinamik bir oluşum arz ederken, Gaziantep'te sürekli tekrarlanan hac ibadetinin kişilere ve çevreye olan etkisi, onu yeni kent ailesinin önemli manevi kaynaklarından biri hâline getirmektedir.

4. Bir Aradalığın Anlamlı Zamanları Olarak Bayramlar: *"Bir Mana Etrafında Birlikte Hareket Edebilmek"*

Dinî bayramların toplumsal manada öne çıkan temel özelliği sosyal ve kültürel bütünleşmede taşıdıkları özel işlevleridir. Sosyal bütünleşme, bir toplumu meydana getiren bireylerin ve grupların karşılıklı bağımlılık ve uyum içerisinde bir düzen teşkil edecek şekilde birleşmeleri sürecinden ibarettir.[393] Dinî bayramlar kültürün vazgeçilmez bir unsuru olarak sosyal bütünleşmede önemli bir rol oynamaktadır. Zira *"bir mana etrafında toplanarak bir birlik meydana getirme"*[394] biçimindeki bütünleşme şeklini sosyal bütünleşmenin bir modeli olarak da görebiliriz. Bu bağlamda dinî bayramlar, kültürün çeşitli unsurları arasında gruplar arası münasebeti sıkı bağlarla bir arada tutma potansiyeli açısından kayda değerdir. Bu bölümde amacımız ailevi değerler açısından dinî bayramların ne anlam ifade ettiğini ve ne tür işlevleri olduğunu incelemektir. Bu konuda katılımcılara *"Dinî bayramların kendileri için ne ifade ettiği"* sorusu yöneltildiğinde, onlar "akrabalarla hasret giderme, birlik-beraberlik, sevgi-saygı, ziyaret ve tatil" gibi boyutlara dikkat çekmişlerdir:

> *Ailede birlik ve beraberliğin sağlaması açısından dinî bayramların büyük önemi var. Kurban Bayramı ne kadar önemli! Hz. İbrahim oğlunu kurban edecekti. Gördüğü rüyasına sadakat gösteren Hz. İbrahim'i Rabbimiz koç göndererek mükafatlandırdı. Buradan bile önemini anlamamız gerekir. Uzun süredir görmediklerinizi görüyorsunuz, seviniyorsunuz. Bizim zamanımızda çocukken bütün evleri gezerdik, konu komşunun ellerini öperdik, bayram şekerleri alırdık.*

---

393 Ünver Günay, *Din Sosyolojisi*, İnsan Yayınları, 9. Basım, İstanbul 2010, s. 343.
394 Günay, *Din Sosyolojisi*, s. 345.

Bazen harçlık beklerdik, genelde harçlığı akrabalar verirdi, konu komşu genelde şeker verirlerdi. Ne güzel günlerdi o günler. (Fatma G., Ev Hanımı, 63)

Bayramlar insanların manevi yönünü ön plana çıkartır, kırgınlıkların sona ermesini sağlayarak eşi dostu birbirine yakınlaştırır. Bayramın en güzel yanı küs olanların ve kavgalıların barışmasıdır. (Rahime P., Ev Hanımı, 61)

Bayramlar insanların birbirini sayması ve sevmesi ile iyi ilişkiler kurmasıdır. Küçük büyüğün elinden öpmesi, büyüyüğün küçüğün alnından, gözlerinden öpmesi geleneğimiz içinde yıllardır kaybolmamıştır. Bayram geleneklerimizin kentin kalabalık, yalnızlaştırıcı ve boğucu ikliminde de sürmesi esasında umut verici bir duygu. Çünkü eşi dostu, yakın çevreyi birbirine yakınlaştırıyor. Günümüzde de akrabaları yakınlaştırıcı ve kaynaştırıcı bir işlevselliğe sahip. (Mehmet S., Akademisyen, 55)

Bayramda uzun süredir görmediğimiz akrabalarımız, evlatlarımız gelir. Hep beraber oluruz. Yemek yer, sohbet ederiz. Diğer zamanlar kimse birbirine hastalık veya mecbur kalmadıkça gidip gelmiyor. (Emel D., Öğretmen, 39)

Anlaşılan dinî bayramlar insanların kucaklaşmasını, kırgınlıkların ortadan kaldırılmasını, yakınların birbirine kavuşmasını ve bütünleşmesini sağlayan bereketli günlerdir. Bu özel günlerde insanlar bayramlaşarak temas kurmakta, selamlaşmakta ve böylelikle bir yakınlaşma söz konusu olabilmektedir. Bayramlarda konu komşu ve akraba ziyaretleri yoğunlaşmaktadır. Bu ziyaretlerde küçükler büyüklerin ellerini öper, büyükler de güzel dualar ederek karşılıklı tebrikleşmeler olmaktadır. Dinî bayramlarda hazırlık ve kutlama biçimleri kentten kente farklılıklar gösterebilir. Bununla birlikte bayramdan önce ev içi genel bir temizliğin yapılması hemen hemen her bölgede ortak olan bir hazırlık sürecidir. Bayramlık elbiselerin alınması, yemekler ve tatlıların hazırlanması gibi diğer faaliyetler de buna dahildir. Hatta Gaziantep kentinde bayram zamanları, çoğu ailenin *bayram yemeği* olarak akraba, eş ve dostlarına *bayram yuvarlaması* denilen özel bir yemek ikram edildiği görülmektedir. Bu tür hazırlıklar ve alışverişler sayesinde toplumsal dayanışma, sosyalleşme ve bütünleşme sağlanmaktadır.

Öncelikle aile büyükleriyle bayramlaşıldıktan sonra konu komşu ve akraba ziyaretleri başlar. Ramazan ve Kurban bayramlarında kent dışında yaşayanlar, bu bayramların birinde de olsa bayramı geçirmek üzere memleketlerine gelmektedirler. Bayram için memleketlerine gelenler, bunu bayram öncesi Arife gününü de dahil edecek şekilde ayarlarlar. Böylelikle insanlar "geçmiş"lerinin mezarlarını ziyaret ederek dua ve Kur'an okurlar. Nitekim katılımcılara "*Dinî bayramlarda ne tür geleneklere sahipsiniz?"* sorusunu yönelttiğimizde bu cevapları aldık. Öte yandan katılımcıların çoğu *"Dinî bayramların devam edip etmediği"* sorusuna "bayram geleneklerinin devam ettiği"

şeklinde görüş belirtmelerine rağmen kentleşmeyle birlikte bayramların eskisi gibi olmadığına da vurgu yapmışlardır. Geleneklerin eskisinden daha farklı olarak devam ettiğini yönünde görüş bildirenler, teknolojik gelişmelerin ve kentleşmenin gelenekler üzerinde olumsuz etkileri olduğunu ileri sürmektedirler. Bazıları ise bayramlaşmanın kısa sürdüğü hatta kapıda bayramlaşmalar veya telefonda bayramlaşmalara indirgenen kutlamaların, yani eski bayramların canlılığının olmadığına işaret ettiler. Bayramların kentsel aile üyeleri arasındaki yakınlığı arttırdığı ve aradaki sorunları giderdiği yönündeki olumlu görüşlerin ağırlıklı olması nedeniyle bayramların Antep ailesi için hâlen özel bir anlam ve işlev taşımaya devam ettiği görülmektedir. Mülakatlar sırasında katılımcılara "*Dinî bayramların aile içi ilişkilere ne tür katkılar sağladığı"* sorusu yöneltildiğinde aldığımız cevaplar "bayramların aile içi ilişkileri düzelttiği ve aile üyelerini birbirine bağladığı" şeklindeydi:

> *Eşimle aramızda uzun suredir problem vardı, bazı özel meseleler. Biz de tartışınca birbirimizin ailelerine gitmeme kararı almıştık. Ancak eşim bayram günü gelip benden özür diledi, annesinin bu bayram gününde ziyaretine gitmezsek annesinin sorun edeceğini söyledi. Ben de özrünü kabul ettim, kocamla bayramlaştık ve annesine gittik, oradan da kendi annemin yanına bayramlaşmaya gittik. (Pelin A., Yönetici Asistanı, 41)*

> *Annemin bayram öncesi evini temizleyememiştim, bu durumdan mahcup olduğum için annemin gelecek misafirlerine ev baklavası yapıp eşimle birlikte götürdük. Herkes oradaydı, sohbet ettik, eğlendik. Uzun süre görmediğim akrabalarla sohbet ettik, hâl hatır sorduk. (Songül T., Ev Hanımı, 39)*

> *Bayram benim için çok önemli, bayramda ailemle bir arada olmaya çalışıyoruz. Özellikle babamı kaybedince annem tek kaldı, ailecek annemi yalnız bırakmamaya çalışıyoruz, en azından bugün toplanalım diyoruz." (Gülistan G., Ev Hanımı, 63)*

> *Böyle günlerde akrabalık, komşuluk daha önemsenmektedir. Uzun süre göremediklerimizi görebiliyoruz. Eşimle birlikte bu konuda hassas davranmaya çalışıyoruz. (Gülcan Ö., Ev Hanımı, 40)*

Katılımcıların çoğunluğu bayram zamanları bir görev bilinciyle hareket etmekte ve bunu içselleştirmektedir. Eşlerin içselleştirilmiş bu duyguyu yani *birlikte hareket etme* duygusunu belirgin olarak öne çıkardığını belirtmek gerekir. *Birlikte hareket etme* duygusunun içeriği geniştir. Birlikte bayramlaşmaya gitmek, birlikte yapılan mezar ziyareti, birlikte mezar başında dua etmek, akrabaları birlikte ziyaret etmek ve aynı zamanda onları birlikte ağırlamak gibi adetler dinî bayramların eşlere atfettiği görevlerin işlevselliğine dikkat çekmektedir. Bayramın en önemli özelliği olan *birlikte hareket etme* duygusu ve eşlerin bu duygunun bilincinde olmaları, bayram zamanlarında

küslüklerini bitirmeye çalışmaları, kültürün önemli bir bileşeni olan dinî bayramların şartlar ne olursa olsun yeni kentsel yaşamda da tereddütsüz icra edilmesini mümkün kılmaktadır.

İfadelerden de anlaşılıyor ki bayram ritüellerine kentleşme olgusuna rağmen büyük önem verilmekte ve uzun süre görüşmeyenler bir araya gelmektedir. Bu özel günlerin kötü geçmemesi için ailenin her bireyi çaba sarf etmekte ve eşler kendi aralarında yaşadıkları çatışmaları bir kenara bırakmaktadırlar. Bir başka deyişle bayram zamanlarındaki birlikte hareket etme bilinci ve anlayışı âdeta bir görevmiş gibi algılanmaktadır. Örneğin bir katılımcı bir yıldır küs olduğu görümcesiyle bayram zamanı gelince, kocasının ricası üzerine bayram ziyaretinde barıştığını belirtmiştir.

Katılımcılar kentleşme ve teknoloji ile birlikte değişmekte olan yaşam koşulları ve ihtiyaçların da bireyler üzerinde etkileleri olduğunu düşünmektedirler. Bazı katılımcılar düzenli çalışma hayatının değiştiği yeni kent ortamında bayram zamanlarını tatil ihtiyaçlarını gidermek için bir fırsat olarak değerlendirmektedirler. Bu açıdan bakıldığında bayramı tatil fırsatı olarak görenlerle, yakın akraba ve çevreyi ziyaret etme olarak görenlerin ayrıştığını görmekteyiz. Dolayısıyla bayram tatilleri, aile üyelerinin bir araya gelmesi için özel zaman dilimleri olsa da bayramların sosyal bütünleşmeyi sağlayıcı yönünün zamanla belli durumlar bakımından zayıfladığı anlaşılmaktadır. Artık bayram tatillerinde bir arada olmak yerine tatil günlerinin farklı memleketlerde, otellerde veya kaplıcalarda geçirmek isteyen insan sayısı giderek çoğalmaktadır:

> *Bayramlarda artık el öpeceğim bir büyüğümü bulamıyorum. Herkeste bayram zamanları tatile gitme gibi bir alışkanlık başlamış. Bir büyük görsem, elini öpüp başıma koyacam. (Tuğba B., Ev Hanımı, 37)*
>
> *Bayramlar artık sadece tatil olarak görülüyor, özellikle biraz parası olan tatile gidiyor ki gelene gidene hizmet etmeyelim diye. Bayramlar fakirlerin ve hastaların kutladığı özel bir gün oldu. (Aynur T., Emekli Memur, 53)*
>
> *Bayramlar artık eskisi gibi değil. Ben bunda asıl sebep olarak teknolojik gelişmeler ve internetin etkili olduğunu düşünüyorum. İnsanlar sanal ortamda çok fazla zaman geçirdikleri için uzakta olanlar sadece bir whatsApp üzerinden bile görüntülü konuşma gerçekleştirerek bayramlaşıyorlar. (Ahmet Ş., Mühendis, 49)*

Katılımcılar dinî bayramların, toplumun geleneksel ruhunu yaşatmada önemli bir unsur olduğunu, aynı zamanda insanların bir araya gelmesine ve kaynaşmasına katkı sağladığını belirtmekle birlikte bayramların geleneksel kültüre özgü bazı yönlerinin değiştiğini vurgulamaktadırlar. Dinî bayramların eskisi gibi olmadığı yönünde görüş

bildirenler, teknolojik gelişmelerin ve kentleşmenin gelenekler üzerinde olumsuz etkileri olduğunu belirtmektedirler. Katılımcılar bayramlaşmanın eskisi gibi olmadığını ve daha kısa süreli, hatta kapıda, telefonla ve sanal ortamda bayramlaşmalara indirgendiğini, yani eski dinî bayramların derinliğinin kalmadığını işaret ettiler. Bunda bayram günlerinin dinî bir ritüeli yerine getirmekten çok bir tatil fırsatı olarak görülmesinin de etkili olduğunu söyleyebiliriz. Dolayısıyla katılımcılar dinî bayramların ailenin kültürel faaliyetlerine ve aile içi ilişkiler üzerinde olumlu katkılar sağladığı yönünde görüş belirtseler de bunların eskisi gibi olmadığının da altını ısrarla çizmektedirler. Buna ek olarak onlar, geleneklerde olduğu gibi bayramlarda öncelikle aile büyüklerini ziyaret ettiklerini ve mümkün olduğunca onları gücendirmemeye çalıştıklarını ifade ettiler. Diğer taraftan bu ziyaretler aile yakınlarına, kendilerinin de mutlu olduklarını gösterme ve paylaşma anlamına gelmektedir. Eşler *beraber hareket etme* duygusuyla bayramlaşmaya gittikleri yerlerde '*bizler iyiyiz, mutluyuz*' mesajını vermektedirler. Bayramlaşma esnasında el öpme ve kucaklaşma şeklinde icra edilen tebrikleşmeler ise akrabaların birbirlerine olan samimiyetlerini, iyi dileklerini, sevgi ve saygı duygularını aktarmada aracı işlevi görmektedir. Katılımcıların görüşlerinden bazıları şu şekildedir:

> *Dinî bayramlarda ailecek daha mutlu oluyoruz, daha bir canlılık var, küs bile olsanız kimse kimseye surat yapmıyor, hiçbir şey olmamış gibi davranıyoruz. Aile bireyleri birbirine karşı daha sıcak. Bayramlar aileyi bir arada tutmaktadır. (Münevver Y., Öğretmen, 44)*
>
> *Ben, küçük kızım, annem ve babamla birlikte Arife günü rahmetli iki dedem ve babaannemi ziyarete gittik. Ellerimi açıp dua ettiğimde 6 yaşındaki kızım da benim yaptığımın aynısını yapıp ellerini kaldırıp dua etti, çocuklar büyüklerden ne görüyorsa onu yapıyorlar... İleride de bizim mezarımıza gelip dua okuyacaklar. (Çiğdem T., Öğretmen, 34)*
>
> *Aile içinde daha önceden yaşanan dargınlıkları, sitemleri bayram günlerinde göremiyorsun. Akrabalar arasında ne yaşanırsa yaşansın, yine de herkes kapısını güler yüzle açıyor, işte bayramların en güzel yanı bu. Bu dinimizin emridir, 'bayramlarda barışmak'. (Fatma Ş., Ev Hanımı, 52)*

İfadelere göre dinî bayramlar aile büyüklerini hatırlamayı, aile üyeleri arasında kaynaşmayı ve bireylerin sosyalleşmesini sağlayan günler olarak görülmektedir. Böylelikle bayramlar, aile ilişkilerinde yaşanan olumsuzlukların ve kırgınlıkların bir kenara bırakıldığı, samimiyete dönüşen sıcak karşılaşmaların yaşandığı kültürün en önemli anlarıdır. Mülakatlara göre yeni kentsel ailede dinî bayramların aile içi ilişkilere olumlu katkılar sağladığı ve aile üyelerini birbirine bağladığı anlaşılmıştır. Ancak

kentleşmeyle birlikte bayramlara ilişkin kutlama biçimi ve anlayışlarının eskisi gibi olmadığının altının çizilmesi gerekir. Bu değişimin gerekçesi olarak, teknolojik gelişmelerin ve kentleşmenin gelenekler üzerinde olumsuz etkileri katılımcılar tarafından ileri sürülmüştür. Öte yandan hâlen dinî bayramların bütünleştirici doğasının, ailede birlikte hareket etme duygusu ve bilincini destekleyerek toplumda geleneklerin yaşatılmasına ve toplumun sosyalleşmesine önemli katkılar sağladığı da söylenebilir.

5. Acının Birleştirici Gücü: *"Ölenle Ölünmüyor ama Unutulmuyor da"*

Her insan ölümlüdür. İnsanın başına gelecek nihai ve kaçınılmaz gerçek olan ölüm, pek doğal biçimde insani varoluşun özsel bir gerçekliği olarak karşımıza çıkmaktadır. Ölüm karşımıza türlü şekillerle çıkabilir ancak ölüme tanıklığımız da hep bizim dışımızdakiler üzerindendir. Kendi ölümümüz dışında tanıklık ettiğimiz her ölüm, kendi ölümümüzü düşünmeye zorlayan soğuk bir gerçektir. Bu iki ölüm biçimi de zihinsel ve etkileşimsel olarak birbirine bağlıdır. Ne zaman bir başkası ölse, *kendimizin nasıl öleceğini* düşünürüz ve başkalarının ölüm haberi bize kendi ölümümüzü hatırlattığı için bundan pek hoşlanmayız. Ancak kaçınılmaz olarak yakınlarımızdan ya da tanıdıklarımızdan birisi vefat ettiğinde taziye ziyareti yaparız. Bu ziyaretin psikolojik bakımdan hüzün ve üzüntü içeren boyutu bizi rahatsız etse de vefat edenin yakınlarını ziyaret etmenin dinî ve sosyal bir sorumluluk olduğu bilinciyle bu hâli aşarız. Ölümün hatırlanmak istenmemesi ve vuku bulduğunda ise üzüntüyü içselleştirmeye zorlayan taziyeyi gerektirmesi bir şekilde kültürel bakımdan anlamlı kılınmasından kaynaklanır. Ölüm sonrası zamanın, tahammülleri zorlayan özelliği ve normal hayata bir an evvel dönülme beklentisi ise insanlara özgü bir durumdur. Bu bağlamda ölümün aile içindeki önemini anlamak için katılımcılara birkaç soru yönelttik: "*Kültürel bakımdan ölüm sonrası yapılan etkinlikler ve ziyaretler bağlamında bir sosyalleşme ya da geleneğin sürdürülmesi gibi durumlardan söz edilebilir mi?* Ya da *ölüm paradaksol olarak aile bağlarının güçlenmesine nasıl bir etki de bulunabilir? Ölüm veya cenaze sonrası yapılan etkinliklerde yaşanılan veya karşılaşılan sorunlar nelerdir?"* Bu ve buna benzer sorularla katılımcıların ölümle ilgili bakış açılarını değerlendirmeyi amaçladık. Ancak burada ölümle ilgili ritüellerden biraz bahsetmemiz gerekmektedir.

Ölümle ilgili ritüeller Türk toplum ve kültür hayatında müşterek ve benzer bir şekilde cereyan etmektedir. Kişinin öleceğinin anlaşılması durumunda Kur'an okumayı bilen biri, hastanın yanında hasta ölünceye kadar Kur'an okumaya devam eder. Tüm aile ve

yakın akrabalar ölmek üzere olan kişiyle "helalleşmek" ve birbirlerine destek olmak için bir araya gelir. Ölüm olayının gerçekleşmesinin ardından yapılacak ritüeller bitinceye kadar ölüm olayının yaşandığı ev "cenaze veya taziye evi" olarak adlandırılır. Bu süreçte akrabalar ve komşular ölünün ardından cenaze evini ziyarete hazırlarlar. Cenaze sürecinde ise kent dışından gelecek birileri yoksa cenaze fazla bekletilmez ve bir an evvel defnedilir. Ölümün vuku bulduğu günden başlayarak 40'ıncı ve 52'inci günlerde Kur'an-ı Kerim ve Mevlit okuma/okutma, cenaze evine yemek getirme, helva dağıtma gibi adetler yas sürecini kolaylaştıran kültürel unsurlar olarak değer görmektedir. Bu özellikleri itibariyle ölüm fenomeni, yaşamın ilk basamağı olan doğum kadar ve hatta doğumdan daha güçlü ritüel etkinliklere sahne olmaktadır. Ölümle birlikte ziyaretçiler cenaze evini yalnız bırakmamakta ve hüznü paylaşarak birlikte yas tutmaktadır. Ölüme binaen oluşan sosyal ve kültürel dayanışma, cenazenin defnedilmesinden sonra da devam eder. Merhuma karşı sevenleri ve yakınları tarafından ifa edilecek olan son görev ise cenaze namazına katılmak ve helalleşmektir. Mezarlıktan dönen cemaatin bir kısmı ölenin yakınlarına destek olmak ve taziye evini yalnız bırakmamak için cenaze sahipleriyle tekrar evde toplanırlar.

Geleneksel kültürde cenaze evine gelen erkek ve kadın misafirler ev sahipleri tarafından ayrı ayrı odalarda ya da komşu evlerde ağırlanırdı. Ancak kentleşmeyle birlikte belediyeler tarafından organize edilen taziye evleri veya taziye çadırları denilen hizmetler artık bu işlevi görmektedir. Bu hizmet kapsamında taziyenin ilk günü için belediye yemek konusunu da karşılamakta, diğer günler ise cenaze yakınları ve konu komşu, yemek yaparak taziye evine getirmektedirler. Başsağlığına gelen yakın akraba ve çevre lahmacun gibi yiyeceklerin dışında şeker ve çay gibi içecekleri de temin ederler. Yakınların getirdiği yemek hem cenaze evi tarafından yenmekte hem de taziyeye gelenlere ikram edilmektedir. Taziyeye gelenler, cenaze evine manevi destek sağlama ve acıları paylaşma amacı güderler. Dolayısıyla ölen kişinin ardından cenaze evinin acısını paylaşmak için tutulan yas kolektifleşmektedir. Bu çerçevede kentleşmenin arttığı günümüzde ölümle ilgili ritüeller giderek kurumsallaşan ve uzmanlaşan bir organizasyonun parçası hâline gelmiştir. Öte yandan bazı uygulama ve adetlerin yeni kentsel ortamda bile devam ettiğini görmek ilgi çekicidir. Nitekim Gaziantep'te eski bir gelenek olan ölen kişinin ardından nohutla 70 bin tevhit çekme ve ölenin mezarına nohut dikme uygulamasını hâlen sürdürenler bulunmaktadır. Bu ve benzeri iç içe geçmiş uygulamalarla sosyokültürel yaşamın bütünlüğü, ölüm fenomeni

üzerinden şekillenmekte, yaşam ve ölüm arasında kurulan bağ ritüeller vasıtasıyla korunmaktadır. Geleneksel dünyada ritüeller vasıtasıyla ölüm olgusu sosyal hafızaya daha kolay yerleştirilmekte ve ölüm gerçeği daha kolay benimsenebilmektedir.

Yeni kentin ölüm algısı ve pratiği geleneksel kültürdeki ölümü, varoluşun doğal ve zaruri gerçekliği olarak görme ve kabullenme anlayışını kısmen değiştirmiştir. Yeni kent insanı ölüme giderek daha uzaktan bakmakta, ölümü hatırlamak ve öleni geçici de olsa yad ettikten sonra bu duygudan kaçınmanın yollarını aramaktadır. Tıpkı mezarlıkların kentin kenarına itilmesi gibi ölümün de ruhsal ve zihinsel anlamda manevi yaşam alanının dışına itilme sürecini bu çerçevede anlayabiliriz. Her ne kadar ölümü kabul etmekte zorlansak da ölüm duygusunun yarattığı etkiyi hafifletmek veya anlamlı bir meşrulaştırmayla dönüştürmek sosyal bir süreci de gerektirmektedir. Babasını kaybeden bir katılımcı yaşadığı tecrübeyi şu şekilde anlatmaktadır:

> *Babamı kaybettiğimde kendimi boşlukta hissettim. Hanıma baktım, başın sağolsun dedi. O esnada sadece onunla bakıştık. Birbirimize bakmayla yetinmiştik. Bir müddet öyle dikildim ayak üzeri. Olayı idrak etmeye çalıştım. Sonra karımı ve çocuğumu alıp hemen baba evine gittim. Kalabalığı görene kadar panik ve üzüntü içindeydim. Kalabalıkta acını paylaşabileceğin insanlar çoğalıyor, kardeşlerin var, annen var, herkes ağlıyor. Biraz daha rahatlamıştım. Eşim bu esnada bizlere destek oldu, hizmet ederek saygısını göstermeye çalıştı, beni ve ailemi yalnız bırakmadı. (Ahmet Ş., Mühendis, 49)*

İnsanın sevdiği birini kaybetmesi ne kadar acı verici olsa da yaşanan bu kaybın üstesinden gelmek oldukça zor bir süreçtir. Yakınlarından birisini kaybeden kişi ile birlikte o kişinin çevresi de bu ölümden etkilenir. Bu süreci atlatmak, acıyla baş etmek, hayatın devam ettiği gerçeğini ölenin yakınlarına anlatmak zordur. Çoğu zaman sıradan gündelik işlermiş gibi görünen yaşam pratiklerini devam ettirmek, eşine yardımcı olmak ve bir bakıma hayata tutunmasını sağlamak, verilebilecek en güzel destektir. Genelde ölümle birlikte tecrübe edilen şey, ölenin acısını yaşamaktan çok kalanların acısını paylaşma düzleminde karşılığını bulmaktadır. Yukarıdaki ifade de katılımcının eşi, kocasının acısını paylaşmayı ve yardımcı olmayı bir aile bilinci içinde yapmıştır. Nitekim aile olma bilinci sadece eşe karşı sorumluluk anlayışıyla değil, duyguların paylaşılmasıyla da yapılmaktadır ve böylesi zor zamanlarda duyguların birbirine aktarılması eşlerin ölüm olayını daha kolay atlatmalarına yardımcı olmaktadır.

İçinde yaşadığımız dünya adı konulmuş veya konulmamış sayısız hastalıkla karşılaşma ihtimali sunan bir dünyadır. Bu hastalıkların bir kısmının tıbbi tedavileri veya çözümleri

de bulunmamaktadır. Nitekim genç yaşta kocasını kaybeden bir kadın yıllar önce yaşadığı bu deneyimin zorluklarını atlatmakta kendi ailesine pay biçmektedir.

> *Herkes acısını içinde yaşıyor ve bir süre sonra alışıyorsun. Destek olsalar da olmasalar da o acı hep içimde. Ama iyi ki benim ailem yanımda oldu her zaman, şükürler olsun. Annem der ki ölüm görmeyen ne gördüm sanar, ben en acı ölümü eşim vefat ettiğinde gördüm, daha 30 yaşındaydı, ben 25 yaşındaydım ve kızımız 3 yaşındaydı. 14 sene oldu, ölenle ölünmüyor ama unutulmuyor da. Sanırım bu, ben ölünceye kadar devam edecek. Bir diğer acı ölüm de kız kardeşimin 5 sene arayla iki tane dünya güzeli kızlarının vefat etmesiydi, ciğerim yandı yavrularıma. Allah'ım mekânlarını cennet etsin, cennetinde buluşursun inşallah... (Gülcan A., Ev Hanımı, 39*)

Kavramsal çerçevede kentsel ailenin akrabalık işlevlerinin azaldığını veya eskisi gibi olmadığını öne süren yaygın bir yaklaşımdan bahsetmiştik. Yeni kentleşmenin akrabalar arasında görece uzaklaşma yaratan koşullarına rağmen bu sürecin daha çok yakın aile üyeleri arasındaki yakınlaşmayı öne çıkardığı söylenebilir. Esasen bu yakınlaşma aile olma bilincinden gelmektedir. Bu bilinçle insanlar ölüm sürecinin bütün aşamalarında bireysel ve toplumsal sorunlarının farkında olarak hareket etmektedirler. Bütün yaşanılan ritüeller içerisinde bilhassa ölüm için yapılan etkinliklerin fazlalığı ve fiiliyatta ölüme verilen önem fazlasıyla manidardır. Ancak pratikler bakımından ölüme atfedilen önemle, manevi anlamda ölümü kabul etme zorluğu arasında bir tezat olduğu da dikkatten kaçmamaktadır. 16 yaşında bir gencin ölümünün aile üzerinde yarattığı travma o kadar derin ki erkeğin ailesi, gencin ölümünden dolayı kadının ailesini suçlamaktadır:

> *Oğlum dayısıyla birlikte arabayla giderken trafik kazası geçirdi. Arabayı dayısının kullanması, sanki oğlumun ölümüne dayısı sebep olmuş gibi bir algı yarattı. Bu yüzden bütün ailem karımın üzerine geldi, cenaze yerinde karımı suçladılar, bağırdılar. Zaten oğlunun ölümüyle yıkılmış bir kadın var, aileme karşı karımı ezdirmemek için tavır aldım, bir daha bunu yaparlarsa onlarla görüşmeyeceğimi belirttim. Ona göre hareket ettim. O günden sonra sustular. (Ramazan Ö., Esnaf, 45)*

Acılı bir babanın cenaze işlemleri sırasında yaşadığı acıya bir de hiç düşünülmeyen suçlamaların da eklenmesi eşlerin acılarını katmerleştirmiştir. Ancak erkeğin suçlamalar karşısında gösterdiği tavır, yani eşini korumak için ailesine müdahalesi, bu dramatik olayın ve suçlamaların uzamasına engel olmuş ve karısına destek çıkmıştır. Evlilik bilincinin sağlam olması, yaşanan acının türü ne olursa olsun evliliği ayakta tutmaya yetmektedir. Evliliğin içinden geçtiği kritik aşamalarda eşlerin birbirlerine hassas davranmaları ve birbirlerini anlamaya

çalışmaları yıkıcı kopuşun önüne geçmiştir. Anlaşılan bu türden ciddi olayların yaşandığı dönemlerde eşlerden birinin dik duruşu, olumsuz olayların devamına müdahale etmesi ve eşini koruması, bu örnekte görüldüğü gibi acılı durumların atlatılmasına yardımcı olmaktadır. Aile olma bilinci ölüm gibi insan yaşamının en dramatik olayında bile kendini göstermektedir.

Geleneksel ortamlarda devam eden taziye sürecinde başsağlığı dilemeye gelenler, ölümün herkesin başına gelecek bir durum olduğunu belirtip ölen kişiyle ilgili olumlu hatıralarını dile getirirler. Bu hatıralar ölenin yakınlarının kendi duygularını ifade etmelerine de imkân verir. Ölümle ilgili ritüeller sırasında bütün aile bir yandan taziyeye gelenlerle konuşur ve onlara ikram edilecek şeylerle ilgilenirler. Geleneksel kent ailesinde sürdürülen bu ziyaretlerin hâlen yeni kentsel ortamda da devam etmesi ölüm ritüelinin sosyal ve kültürel işlevlerinden dolayıdır. Ancak katılımcılarla yapılan görüşmelerde ölüm veya cenaze sonrası yapılan etkinliklerde yaşanılan ve rahatsızlık duyulan bazı durumlar dile getirilmiştir. Ölenin ardından yapılan etkinlikler sırasında rahatsızlık duyulan bu mevzularla ilgili olarak katılımcıların verdiği cevaplar şu şekildedir:

> *Cenaze evleri misafir ağırlamaya dönüştü, eskisi gibi dua vs. pek olmuyor, gün olarak taziye evleri kısa sürüyor. (Zehra Ö., Öğretmen, 42)*
>
> *Eskiden 40 gün ölü evinde yas tutulur, taziye evinde de devam ederdi, şimdi cenazeden hemen sonra taziye evine gidiliyor, 3. gün dağılıyorlar. (Sakıp M., Öğretmen, 55)*
>
> *Kentleşmeyle birlikte cenaze ve törenlerde de değişiklikler oldu. Örneğin komşunun cenazesi varken o hafta düğün yapılmazdı. Cenaze yemeğini komşular yapardı. Şu an ise aynı apartmanda cenaze ve düğün de aynı anda yapılıyor. (Cavit Y., Öğretmen, 47)*
>
> *Cenazelerimiz inanılmaz modernleşmeye başladı, artık insanların acılarına ortak olmak yerine ölenin ailesine saygı sınırlarının hiç olmadığı sohbet, yeme içme için gelen insan gruplarını simgelemeye başladı. (Emel D., Öğretmen, 39)*
>
> *Cenaze evi yas yeri değil ki sanki yeme içme yeri oldu. (Çiğdem T., Öğretmen, 34)*

Genel olarak katılımcılar cenaze evinin âdeta misafir ağırlama, sohbet ve yeme içme yeri hâline geldiğini vurgulayarak bundan rahatsızlıklarını ifade ettiler. Cenaze evinin bir sohbet ve yeme içme evine dönüşmesi konusundaki genel eleştiriye rağmen bu durumun yas tutanlar açısından bir meşguliyetle birlikte bir rahatlama da meydana getirdiğini düşünmek mümkündür. Cenaze sahiplerinin normale göre daha fazla gündelik işlerle uğraşması esasen yas tutma geleneğine pek uymaz ancak bu türden

işlevin nispeten acıyı hafiflettiğini de göz ardı etmemek gerekir. Öte yandan yeni taziye evlerinin kurulması cenaze evini gündelik işlerden tamamen koparmamaktadır. Zira taziye evi/taziye çadırları en uzun bir hafta kadar sürmekte, daha sonra ise dağılmaktadır. Bu süreçten sonra başsağlığına gelmek isteyenler cenaze evine uğramaktadır. *"Eskiden yas 40 gün sürerdi, şimdi ise 3 gün sonra dağılıyorlar"* ifadesi burada taziye evi/taziye çadırının kısa süreliğine organize edilmesine bağlanabilir ancak cenaze evi, taziye çadırları dağıldıktan sonra da misafir kabul etmeye devam etmektedir.

Yeni kent toplumunda ilişkiler zihinsel ve bedensel faaliyetleri de içine alan oldukça yoğun ve karmaşık olduğu bir zeminde gerçekleşmektedir. İnsanların gündelik meşguliyetlerinin yoğunluğuna rağmen taziyelere ve ölüm ritüellerine katılmaları önemli sayılabilir. Bununla birlikte görüşmelerimizde yas sürecinin kısalığından yakınma eğilimi de dikkat çekici olmuştur. Diğer taraftan cenaze evinin yas evi değil de misafir ağırlama mekânına dönüştüğünü dile getirenler, aynı zamanda sohbetlerin uzamasından yakınan kişilerdir. Kent yaşamına özgü sorunların ağırlığı, cenaze evinde bile taziyeden bir müddet sonra kendini hissettirebilmektedir. Burada insanların taziye için bir araya gelmeleri âdeta taziyeden çok sosyalleşme ve sohbet etme ihtiyacının telafisi gibi bir işlev görmektedir. Cenaze evine gelen misafirlerin bir kısmının uzun süre birbirlerini görmeyen insanlar olduklarını varsayarsak, ölenle ilgili hatıralardan sonra onların kendi aralarında ayrı bir sohbete başlamaları sıklıkla görülen bir durumdur. Diğer taraftan bu görüşlerin aksine yas sürecinin daha kısa tutulması gerektiğini ve yalnızca mezarlıkta başsağlığı dilemenin kâfi olabileceğini savunanlar da bulunmaktadır:

> *Başsağlığı dilemek dinimizce yerine getirmesi gereken bir fiiliyat olmakla beraber mümkün oldukça kısa tutulması da dinimizin gereğidir. Mezarda taziye dilemek kafidir. Bu maksatla günlerce evlerin önünde ya da taziye çadırında bulunmak uygun değildir. Yemek içmekte cabası. (Tacettin A., Öğretmen, 40)*

Bilimsel ve teknolojik ilerlemelerin insan ömrünün uzamasına ve yaşam kalitesine yaptığı katkılara rağmen bugün ölümle ve onun psikolojik sonuçlarıyla baş etme açısından aynı düzeyde bir gelişmeden söz etmek imkânsızdır. Geleneksel düşünen insan için ölüm, yaşamın kabul edilebilir, onaylanabilir doğal bir parçası iken, yaşam ve ölüm de birbirini tamamlayan süreçlerdi. Bu ölüm tasavvuru geleneğin dünyasındaki insanı isyandan, çaresizlikten ve terkedilmişlik düşüncesinden uzak tutan, yaşamın anlamlı bir eşiği olarak kabul edilen bir duraktır. Yeni kent insanı için ise ölüm doğal

bir olay olmanın ötesinde neredeyse beklenilmeyen, düşünülmeyen ve göz ardı edilen bir durumdur. İnsanlar ölümü hatırlatacak, gündemlerine sokacak bütün tesadüflerden görsel şeylerden kaçınmaya ve uzak durmaya çalışmaktadırlar. Medyada yer alan sağlık ve kaza haberleri, insanları bir yandan ürkütmekte, diğer yandan teknolojinin ve bilimsel ilerlemenin gücüyle ölüme karşı erteleme ve direnç duygusu da aşılamaktadır.

Hemen her kültürde olduğu gibi yeni kentsel hayatın dönüşen yaşam tarzlarında da cenaze ile ilgili etkinlikler ve taziye ziyaretleri, bu yeni pratiklerin zamanla kurumsallaşmasına yol açmaktadır. Bununla birlikte ölüm ve cenaze ritüellerinin gelenekten moderne yenilenerek devam ettiği, daha da önemlisi cenaze için toplananların birlikteliğine ve ailevi dayanışmasına özel bir katkı sunduğu da açıkça görülmektedir. Cenaze ritüelleri ölenin yakınlarını ve sevenlerini bir araya getirip acılarını paylaşmalarına vesile olduğu gibi toplumsal bağları da güçlendirerek yeni kentsel ritüellerin yaşandığı özel bir boyut olarak varlığını devam ettirmektedir.

6. Yeni Kentsel Ailede Ritüeller

6.1. Yeni Mekânlar Üzerinden Ritüeller: *"Bağ Evleri, AVM'ler, Hobi Bahçeleri"*

Bir yeri mekân kılan şey, o yerin insanlar tarafından anlamlı bir keşfe ve kullanıma konu olmasıdır. Mekânın anlamı ve tanımı kendisinde yaşanan tecrübeyle ilişkilidir. Mekânla bağlantılı tecrübeler ise zaman içerisinde tekrarlanan ritüellerle zenginleşir. Mekânsal ilintisi olan ritüelin tanımları arasında göze çarpan özellik, "Uygun zamanlarda yerine getirilen ve sembollerin de kullanılabildiği, sık sık tekrarlanan bir davranış modeli"[395] olmasıdır. Ritüel genellikle dinî çerçevede tanımlanan bir kavram olmuştur ancak geniş anlamda ritüel sınırlarını seküler ve gündelik yaşamın çeperlerine kadar genişletmiştir. Bu anlamda ritüeli dinle ilişkilendirmeden farklı bir perspektifle de ele almak mümkündür. Mary Douglas, *ilkbahar temizliği yapmak* gibi bir faaliyetin gerçekte bir ritüel olduğunu ancak bunun dinî bir nitelik taşımadığını ve gündelik yaşamda pek çok şeyin bu şekilde tekrarlandığını ifade eder.[396] Douglas iki insan arasındaki ilişkinin ve iki dostun birbiriyle mektuplaşmasının da bir ritüel olduğunu söyler.[397]

---

395 Marshall, *Sosyoloji Sözlüğü*, s. 623.

396 Mary Douglas, *Saflık ve Tehlike: Kirlilik ve Tabu Kavramlarının Bir Çözümlemesi*, (Çev. Emine Ayhan), Metis Yayıncılık, İstanbul 2007, s. 93-94.

397 Douglas, *Saflık ve Tehlike* …, s. 87.

İçerdiği anlamı itibariyle ritüeli sadece dinî çerçeveyle sınırlar ve düzen oluşturma işlevini göz ardı edersek yaşam dünyasını büyük ölçüde kaos kavramıyla betimlememiz gerekirdi. Eğer dünya ritüellerle düzene konmaz ve sadece kaostan ibaret olsaydı, mutlu bir yaşamdan söz etmemiz imkânsız olurdu. Weber modern dünyayı tanımlarken "büyüden arındırılmış" kavramıyla derin bir anlam krizine işaret ederek, aslında modern hayatın ritüellerden arındırılmış olduğunu dile getirmekteydi. Ancak toplumsal pratiklere bakıldığında ise gerçekte ritüellerin hiç kaybolmadığı, eski ritüellerin yerine yenilerinin ikâme olduğu anlaşılır. Nitekim gündelik hayat içerisinde yerleşik ritüelleri sadece dini alanda değil, sosyal ve kültürel dünyanın hemen her önemli geçiş ve kutlama eşiklerinde görmek mümkündür.

Yeni kentsel hayatta farklı amaçlar ve ilgiler bağlamında dönemsel ya da belli aralıklarla icra edilen etkinlikler vardır ki esasen bunlar sadece basitçe bir ilgi veya hobi olmayıp ritüel düzeyinde bağlılık isteyen faaliyetlerdir. Nitekim bunlardan mekânsal anlamda dikkat çekenleri, *AVM'ler, Hobi Bahçeleri ve Bağ Evleri'dir*. Bu mekânların belirgin özelliği boş vakit değerlendirme ve eğlence amaçlı kullanılmalarıdır. Her ne kadar AVM'ler ticari merkezler olsa da insanlar bu mekânlarda alışverişin dışında gezmek, vitrinleri seyretmek, oturup birşeyler yiyip içmek ve stres atmak gibi amaçlarla bulunurlar. Alışverişin bu mekânlarda eğlence ile birleşerek gerçekleşmesi, bireyin gündelik hayatına bir renk katması ve boş zamanını doldurması olarak düşünülebilir. Benzer şekilde *hobi bahçeleri ve bağ evleri* de eğlenme ve dinlenme tercihlerinden biri olarak son yıllarda yadsınamayacak kadar önemli bir etkinlik hâline gelmiştir. Bu tür mekânların düzenli aralıklarla âdeta ritüel gibi ziyaret edilmesi ve kullanılması, mekâna özel bir anlam ve değer de yükleyebilmektedir.

Her ne kadar dünyevi amaçlar ve kişisel ilgilerle yapılsa da bu tekrar eden faaliyetler modern bireyin yeni seküler ritüelleri olarak önemli hâle gelmiştir. Ritüel mekânların ya da merkezlerin önemli özelliklerinden biri de kent insanı için cazibe ve çekim merkezleri olmasıdır. Bu bakımdan örneğin AVM'ler birçok aile için herhangi bir şey satın almasalar bile iş ve evdeki stresten ve kaygıdan uzakta ve birlikte hoşça vakit geçirebildikleri bir ortam sağlamaktadır. Konya'da yapılan bir araştırmada örneklemin %71,9'u AVM'lere "Ailemle birlikte hem alışveriş yapmak hem de beraber vakit geçirmek" için gittikleri yanıtını, örneklemin %23,1'i, "Sadece alışveriş yapmak için" yanıtını vermiştir. Aynı zamanda "Alışveriş yapmasam da AVM'lerde gezmeyi

severim" ifadesine "Katılıyorum" yanıtını verenlerin oranı ise %50,4'tür.[398] Zamanın etkin değerlendirilmesi, insanın kısa sürede rahatlama ve eğlence ihtiyaçlarını karşılaması kentli birey için hayati bir önemdedir. Bu noktada AVM'ler, hobi bahçeleri ve bağ evleri, aralarındaki farklılıklara rağmen eğlenme, dinlenme ve boş zamanları değerlendirme işlevi görmektedir.

Ritüeller kolektif dayanışmayı güçlendirme fonksiyonları ile kentsel toplumda çeşitli biçimlerde varlığını sürdürmektedir. Bu anlamda da kentli ailenin, geçirdiği yapısal ve kültürel değişimlere uygun yeni ritüeller inşa ettiği söylenebilir. Dolayısıyla ritüel, ailenin bir arada olması temelinde mekânsal bir bağlamda varlığını sürdürmektedir. Ritüelin sosyal bütünleşmeyi ve dayanışmayı sağlayan özelliği mekânın sadece belirgin özelliklerini değil, onun başka bir yerde bulamayacağımız herşeyi kapsamaktadır. Bu anlamda kentsel aile için dış mekândan çok kendini huzur ve güven içinde hissettiği yerler özellikle bir ritüel mekân olarak karakteristiktir.

Burada üzerinde durulması gereken önemli bir nokta ise özellikle ritüel mekânlardan biri olan AVM'lerin aynı zamanda tüketimin de bir parçası olmasıdır. AVM sadece insanların nesnel açılardan alışveriş taleplerinin karşılandığı yerler değil, öznel açıdan da eğlenme ve dinlenme gibi duygusal ihtiyaçlarında bir şekilde giderilebildiği yerlerdir. Bu bağlamda hobi bahçeleri ve bağ evlerini de aynı kategoride değerlendirmek mümkündür. Hobi bahçeleri ve bağ evleri de geleneksel dinlenme ritüellerinin yerine ikame edilen yeni kentsel ritüeller olarak ortaya çıkmaktadır. Her ne kadar tüketimin parçası olarak bu mekânların, insanları boşluğa veya anlamsızlık krizlerine sevk ettiği yönünde görüşler beyan edilse de aslında burada olguya farklı açılardan bakmak gerekir. Bu durumu sadece içinde yaşanılan evreyle ilgili görmemek gerekir. Burada tüketim bağlamında eleştiriye ve sorunlara konu olan AVM gibi mekânlar her ne kadar bir metalaşma yaratsa da kendi içinde birçok taleplere cevap veren özelliğinden dolayı kaostan çok düzenle ilgilidirler. Yapısal ve kültürel boşluğa karşı düzen işleviyle AVM, hobi hahçeleri ve bağ evlerini, kapitalizmin yeni sömürü araçları olarak değerlendirmek aceleci bir sonuca gitmek olur. Esasen AVM'leri, hobi bahçeleri ve bağ evlerini yeni tüketim mecraları olarak görmekten ziyade yeni kentli

---

398 Mehmet Ali Aydemir, "Büyük Alışveriş Merkezlerinin Aile İçi Tüketm Alışkanlıkları Üzerine Etkisi (Konya Örneği)", Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 2005 (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), s. 119, s. 132.

insanın yaşadığı değişimler bağlamında içine düştüğü stres, gerginlik gibi krizlerden kurtulma yolları olarak da değerlendirmek mümkündür.

Farklı etkinliklerle karşımıza çıkan bu yeni ritüeller aileyi bir arada toplama işleviyle de önem kazanmaktadır. Ritüelin ilk ve daimî olarak yaşatılıp anlam kazandığı yer ailedir. Geniş anlamda icra edilen ritüellere katılanlar; ortak nesneler, eylemler ve iletişim yoluyla birbirlerine odaklanırlar ve böylelikle kolektif ruhu ve duygusal tecrübelerini paylaşırlar. Ritüeller, katılımcılarda duygusal enerjiyle birlikte kendine güven, zevk, huzur ve güç gibi hisler oluştururlar.[399] Görüşme yaptığımız kişilere *"AVM'lere ailenizle birlikte mi yoksa tek başınıza gitmek mi daha mutlu eder? Bu yerlere ne kadar sıklıkla gidiyor sunuz? Bu yerleri tercih etme nedeniniz veya gitme amacınız nelerdir?* şeklinde sorular yönelterek bu mekânsal ritüellerin aile üzerinde nasıl bir etkiye sahip olduğunu anlamaya çalıştık. Katılımcıların cevapları şu yöndeydi:

> *En güzel şey, aile ile geçirilen vakittir. Yani sevdiklerimizle geçen zamandır. İki haftada en az bir kere bazen Sanko Park'a, bazen de Primemall'a gidiyoruz. Buralara gitmek için paraya ihtiyacınız yok, biraz hava almak, serinlemek amaçlı gidiyoruz. (Serpil Ç., Öğretmen, 52)*
>
> *Çok bunaldığımız zamanlarda, özellikle çocukların ısrarıyla bir yerlere gitmek istiyoruz. Bu durumda aklımıza ilk gelen, Sanko'ya gidip çocukları gezdirmek. Sanko Park'ta çocuk parkı var, çocuklar oynuyorlar, biz de hem mağazalara bakıyoruz hem de hava alıyoruz. (Pelin A., Yönetici Asistanı, 41)*

Katılımcıların ifadelerine göre AVM'ler insan hayatının bir parçası olarak algılanmaktadır. Ekonomik gücüne bakılmaksızın katılımcıların haftada en az bir kere dinlenme ve eğlenme amaçlı buralara gittikleri anlaşılmaktadır. AVM'ler tüketim kültürünün merkezi mekânlarını temsil etseler de aynı zamanda insanlara sunduğu geniş olanaklar sayesinde rahatlama, dinlenme ve eğlence alanları olarak da işlevselleşmektedir. Bauman'a göre "*Şehir ve toplumsal değişim neredeyse eşanlamlıdır. Değişim, şehir yaşamının niteliği ve şehirde yaşam tarzıdır."*[400] Değişen yeni kent kültürü ile hayat, bizi, bu bağların yerine, yeni teknolojiler ve bütün zamanı içinde geçirdiğimiz mekânlarla meşguliyete yöneltmiştir. Tüketimin cezbettiği bu mekânlar bir bakıma gündelik hayatın rutinleri arasına girmiş ve boş zamanları değerlendirme anlamında da ritüel sebebi olmuşlardır. "*Şehir yaşamı içsel olarak ve çaresizce müphem bir olaydır. Bir şehir ne kadar büyük ve heterojen olursa o ölçüde*

---

399 Randal Collins, *Interaction Ritual Chains*, Princeton University Press, New Jersey 2004, p. 48-49.
400 Bauman, *Akışkan Aşk,* s. 24.

cezp edici olur."[401] Bir başka deyişle kent deneyimi çoğu zaman cezbedici yönleri içerse de ancak bazı kentsel deneyimler de insanları uzaklaştırır. Kimi aileler AVM'lere eşleri ve çocukları ile gitmekten memnun kalırken bunun aksine bu tür etkinliklerden haz almayan aileler de olabilmektedir:

> *Eşinle AVM'lere gidilmez, tek gitmeyi veya çocuklarla gitmeyi tercih ediyorum, benim eşim alışverişi hiç sevmez ve rahatsızlığını hissettirir, sana orada tat aldırmaz. Benimle birlikte aynı mağazaya girmez, dışarıda bekler veya ilgisini çekecek başka şeylere yönelir. (Ebru K., Ev Hanımı, 39)*

> *Alışverişler uzun sürüyor, o yüzden ben AVM'lere gönülsüz gidiyorum. Sırf eşimi ve çocukları mutlu etmek için gidiyorum. Orada çok uzun zaman harcıyorlar. (Vedat B., Şirket Sahibi, 29)*

AVM'ler kadınlar için büyük ölçüde bir rahatlama ve eğlenme imkânı sunarken diğer yandan kadınların alışverişle ilgili tutumları bazen bu rahatlama duygusunu ters yüz edebilmektedir. Kent yaşamına uyum sağlamanın koşullarından biri de esnek tutum ve davranışlardır. İnsanların değişen koşullara uyum sağlaması ve yaşama etkin bir biçimde katılması için belirli bir esnekliği ve hoşgörüyü içinde barındırması gerekir. Kadınlarla erkeklerin birlikte alışveriş heyecanı çoğu zaman gerginliğe yol açtığından bazen, eşlerden biri alışveriş süresini daha kısa tutmakta ve bu sıkıntılarını gizlemektedirler. İfadelerden anlaşıldığı üzere AVM'ler kadınların tercih ettikleri rahatlama, eğlenme, alışveriş imkânlarını sunmaktadır ancak söz konusu bağ evi veya hobi bahçesi olunca özellikle erkeklerin AVM'lere kıyasla daha esnek ve rahat bir şekilde tavır sergilediği, bağ evi veya hobi bahçesine sahip olanların, bu yerleri, AVM'lere tercih ettiği görülmektedir. Bununla ilgili olarak "*Hobi bahçeniz veya bağ eviniz var mı? Bu yerlere ailenizle gitmek sizi mutlu eder mi?"* şeklindeki bu ve buna benzer sorular yöneltildiğinde aldığımız cevaplar şu yöndeydi:

> *Bizim de bir hobi bahçemiz var. Hobi bahçemize hep birlikte gideriz. Kimi zaman ben çocuklarla ilgilenmek için evde meşgul olduğumdan, eşimin kendisi hobi bahçesine tek gider. Orada bahçeye ektiğimiz şeylerin bakımıyla ilgilenir. Domates, patlıcandan tutun da neredeyse bahçeye ekmediğimiz hiçbir şey yok. Her hafta sonu gidiyoruz. Hobi bahçesine giderken koşa koşa gelir. (Aynur T., Emekli Memur, 53)*

> *Bizim ne hobi bahçemiz ne de bağ evimiz var ama erkek kardeşimin bir bağ evi var, oraya bizi de davet ederler, ailecek eşofmanlarımızı üzerimize geçirip gideriz. Amaç muhabbet, sohbet etmek, biraz rahatlamak tabi. İyi de oluyor. (İshak A., Taksici, 39)*

---

401 Bauman, *Akışkan Aşk,* s. 157.

Kentsel yaşam alanlarında doğal ve yeşil ortamların giderek azalması ve daha çok asfalt ve beton yığınları arasına hapsolması nedeniyle insanların yeşil alanlara ve toprağa özel bir ilgiyle yöneldikleri söylenebilir. Bu bakımdan hobi bahçeleri ve bağ evleri doğal ortamların eksikliklerinin giderilmeye çalışıldığı bir seçenek hâline gelmiştir. Hobi bahçeleri ve bağ evleri, dinlenme ve rahatlama gibi aktivitelerin gerçekleştiği mekânlardır. Doğal çevre içinde yaşama duygusu insanlara kentsel hayatın gerilimlerinden ve streslerinden uzakta kendini dinleme ve sükûn hissi verir. Kent hayatının mekanik ve yapay mekânsal ilişkilerinden, kurumsal ve bürokratik yapılarından sıkılan ve bunalan insanlar bu yorgunluğu geçici de olsa bağ evleri veya hobi bahçeleri üzerinden doğal hayata bir pencere açmak suretiyle telafi etme yoluna gitmektedirler. Disipline ve mekanize olmuş kentsel hayatın dışına yapılan bu kaçamak, belli aralıklarla tekrarlandıkça huzur temin eden ritüeller hâline gelmektedir.

6.2. Seküler Aile Ritüelleri: *"Doğum Günü, Babalar Günü, Yılbaşı …"*

Küreselleşen modernlikle birlikte dinden bağımsız bir çerçevede gelişen ve âdeta ritüel düzeyinde bütün dünyada yaygınlaşan kutlama günleri bugün hayatın her dönemi için etkin hâle gelmiştir. Doğum günü, sevgililer günü, anneler günü, babalar günü vd. gibi hayatın belirli geçiş evrelerine yönelik kutlamalar evrenselleşmiş ve kutsallaşmış ritüeller olarak karşımıza çıkmaktadır. Esasen dinî alanda köklenen ritüellerin aksine, modern gündelik hayatta insani yaşama anlam ve renk katarak sürekli tekrarlanan din dışı yeni kutlama etkinlikleri bugün neredeyse yaşamın her alanına nüfuz etmektedir. Seküler yaşam doğası gereği, dinî olan ritüeli yaşamın daha kısıtlı alanına hapsederken, dini olanın dışında da türeyen ve yaygınlaşan özel gün ritüelleri âdeta küresel bir gerçek hâline gelmiştir. Burada bu yeni kutlama ritüellerine eşlik eden sembolik nesneler ise dikkat çekicidir. Özellikle sembolik olarak hediyeleşme, pasta, yemek veya parti eşliğinde icra edilen kutlamaları saymak mümkündür. Bu özel günler ve etkinlikler ailelere eşleri ve dostlarıyla birlikte mutlu ve neşeli anları paylaşma fırsatı verir. Diğer yandan bu kutlamalar, kent ailesinde çeşitli kimlik, rol ve statüleri (baba, anne, kadın vb.) ön plana çıkararak bunların içselleşmesini sağlar.

Zaman içinde bu özel günlerin tekrarlanması yoluyla ailenin seküler kutlama deneyimleri, ritüelin devamlılığı konusunda istikrar oluşturur. Aile bireyleri bu kutlamalar hakkında olumlu duygulara sahip olabilirler veya yakın çevresinden etkileşim yoluyla bu kutlamaları yaşamlarının bir parçası hâline getirebilirler. Nitekim

gündelik konuşmalarda zaman zaman "*Babalar gününde ne yaptınız veya anneler gününde annene ne aldınız? Sevgililer gününde ben sevgilime parfüm aldım, sen ne aldın?* şeklindeki ifadelerle karşılaşmak mümkündür. Bu tür özel günlerdeki kutlamaların genellikle olumlu duygusal bir yönü vardır. Muhtemelen yılbaşı kutlamaları aile içinde duygusallık etkisi yaratmayabilir ancak anneler günü, doğum günü, babalar veya kadınlar günü bu duygusallığın yoğunlaşmasına yol açabilmektedir:

> *Herkes anneler gününde veya kadınlar gününde annesine bir şeyler alıyor. Tabi ki annelerimiz, kadınlarımız her zaman başımızın tacı. Bizde annelik kutsaldır. Bu anneler gününde eşime, anneme, kayınvalideme de bir şey aldım. Birine alıp, diğerine almazsan olmuyor. Aslında benden birşeyler almamı beklemiyorlar. En azından bir tebrikleşme, annen veya kayınvaliden uzaktalar ise bir telefon açıp hâl hatır sormak da onları mutlu ediyor. (Mansur T., Polis, 46)*

Esasen bu özel günlerdeki kutlamaların sembolik biçimler alması ve tekrarlanması sevginin kutsal düzeyde önemsenmesinde yatmaktadır. Yeni kentsel hayatın düzenli aralıklarına serpilmiş seküler ritüellerin en belirgin özelliği hemen her tarafa ve her yöne yayılmasıdır. Dolayısıyla bugün ritüel düzeyine gelmiş bu kutlamaları görmezden gelmek, yok saymak veya geçiştirmek kent ortamında mümkün gözükmemektedir. Kutlamalar ister mesaj ister tebrik veya hediye, hangi yolla olursa olsun, iyi dilek ve temennilerin genel işlevi aile üyeleri ve yakınlar arasında sevgi ve saygı bağını güçlendirmeye yaramaktadır. Genel olarak bireylerin tebrikle ve mesajla kutlamalara katılması bile artık ritüel düzeyine gelmiş bu özel günlerin etkileşim özelliğini öne çıkarmaktadır. Bir başka deyişle hiçkimse bugünlerin etki ve çekim alanının dışında kalamamakta, hediye alamazlarsa bile bir tebrik mesajıyla kutlamalara katılmaktadırlar. Seküler ritüellerin sembolik yönlerinden en önemlisi hediyeleşme olup bunun eksik kalması durumunda etkileşim zayıflayabilmektedir:

> *Yakın çevrende akrabalar veya komşular arasında bu özel günlerde hediyeleşme olduğunda bu durum seni de etkiliyor. Küçükte olsa bir beklenti içine giriyorsunuz. Mesela komşum eşine bir şeyler almış, ha ucuz ha pahalı, ben de kocamdan isterim ki bir tane gül bile getirse mutlu olacağım. Ben de babalar gününde eşimi ve babamı düşünüyorum, İhtiyacı olan ufak tefek şeyleri bu özel günlerde alıyorum. Bir gömlek olur, eşofman olur, hatta çorap bile bir ihtiyaçtır farketmez. Mutlu oluyorlar. Artık hediyeleşme de hayatımızın bir parçası oldu. Hediye küçükte olsa bir beklenti içine giriyoruz. (Yüksel B., Ev Hanımı, 27)*

> *Hanım komşusunda görmüş, komşunun kocası doğum gününde hanımını yemeğe götürmüş, eşine daha öncesinde onun beğenip istediği birşeyi almış. Kadınlar böyle şeylerden çabuk etkileniyorlar. Sen de bu konuda duyarlı davranmazsan eğer sitemlerini yansıtıyorlar, kırılabiliyorlar. Tabi hemen telafi yoluna gidiyoruz,*

> *üzülmesin, kırılmasın diye. O gün birşeyler alamadıysam veya unuttuysam sonraki günlerde telafi etmeye çalışıyorum, o zaman mutlu oluyor. (Mehmet T., Yazılımcı, 42)*

Hediyeleşmenin buradaki işlevi, kişiler arası sevginin varlığını ortaya koymak ve maddi temelde bunu somutlaştırmaktır. Ritüel hâline gelen hediyeleşme, büyük ölçüde bir beklentiyi oluşturmakta ve gerçekleştiğinde ise kişiyi mutlu etmektedir. Esasen hediyeleşme ritüeli Türk kültüründe mevcut olduğu için bu durum taraflar için anlamlı sembolik bir süreçtir. Babalar günü, anneler veya kadınlar günü gibi kutlamaların her birinin aile üyeleri üzerinde özel bir rolü ve anlamlı bir etkisi vardır.

Bilindiği üzere dini mahiyetli ritüeller insanı Tanrıya ve kutsala yakınlaştırırken, seküler nitelikli ritüeller daha çok insanı insana yakınlaştırmaktadır. Bir başka deyişle kutsal düzeyinde tekrarlanan ve yaygınlaşan ritüellerin seküler hayatla ilgisi, daha çok insani yalnızlaşma ve yabancılaşmaya karşı mutluluk yaratan birlikteliklere fırsat vermesidir. Burada tekrar vurgulamak gerekirse, bu tür özel günler vesilesi ile kültüre yerleşen seküler ritüeller bir taraftan tüketimi özendirirken, diğer taraftan yaygınlaşan tüketimin bir sonucu olarak karşımıza çıkarlar. Nitekim yukarıda aktarılan ifade de bireyi, hediye almaya özendiren şeyin daha çok çevrenin etkisi olduğunu görmekteyiz. Anlaşılan o ki bu özel günler sayesinde eşler birbirine daha fazla yakınlaşmakta, hediye ve başka türlü sembolik vasıtalarla mutlu olabilmektedirler.

Seküler ritüeller artık giderek kent ailesinin belirlenmiş özel kutlama günleri olarak takvimde yerini bulmuş ve aile birlikteliklerinin vazgeçilmezi durumuna gelmiştir. Öte yandan ailevi buluşma ritüellerinin almış olduğu biçimsel yapılar kentsel yaşamın değişik kesimlerinde farklı desenler olarak ortaya çıkmaktadır. Özel kutlama ritüllerinin en yaygın ve en bilinen formu "yeni yıl/yılbaşı" kutlamalarıdır. Küresel bir olgu hâline gelen yeni yıl kutlamalarının mikro planda her aile için özel fırsatlar içerdiği de söylenebilir. Öte yandan görüşmelerimizde alternatif dinî yılbaşı kutlamalarına katıldığını belirtenler de olmuştur. Burada muhafazakâr ve dindar çevrelerde yılbaşı, Batılı seküler tarza bir itiraz olmakla beraber insanları bir araya getiren özelliğinden dolayı da bu özel günlerde alternatif kutlamalar yapıldığı görülmektedir. Bu ve benzeri sebeplerden dolayı yılbaşı gibi kutlamaların önem derecesi ailelere göre değişmektedir. Dindar aileler genellikle yılbaşının Hıristiyanlara özgü bir gün olduğu düşüncesinden dolayı kutlamalara katılmaktan çok resmî tatil hakkından faydalanma ve pasif katılım şeklinde hareket etmektedirler. Bu bağlamda örneğin yılbaşı tatilinde genellikle

arkadaşlarla, eş dost veya aile üyeleriyle buluşmalar düzenlenir. Bu buluşmalarda aile üyeleri ve yakınlar bir araya gelerek bir sohbet ve eğlence fırsatı yakalamış olurlar. Elbette bu tür toplantılarda birlikte yapılan yeme içme, sohbet-muhabbet ve bazı ufak tefek eğlenceler sembolik anlamda da olsa aile üyeleri için zaman zaman tekrarlanacak bir ritüel fonksiyonu görmektedir. Dini olmayan muhtevasıyla bu özel kutlama günlerinin insanları ve yakınları bir araya getirme özelliği, hediyeleşme ve tebrikleşme gibi sembolik unsurlarıyla sevgiyi ve muhabbeti artırması, senenin belli günlerinde tekrarlanması sebebiyle âdeta dinî bir ritüel gibi görülmesi söz konusu olmaktadır. Belki de bu seküler ritüellerin en önemli özelliği küreselleşen dünyada hemen hemen bütün kültürlere tüketim üzerinden yayılmasıdır. Yeni kentsel ailenin din dışı maneviyatlarla tahkim edilmesine de hizmet eden bu seküler ritüeller, ilk etapta din dışında bir eğlence ve tüketim kültürünün yayılması gibi algılansa da gerçekte kentsel yalnızlık içinde yabancılaşan modern insan için birlikteliği kutsayan bir boyut taşımakta ve bu yüzden önemli kabul edilmektedir.

DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Kentlilik, aile ve maneviyat, her ne kadar toplumsal hayat üzerinden sorunsallaşsa da bireylerin iç dünyalarına ve varoluşlarına yönelik etkileri, belirlenimleri ve yansımaları ile belirleyici bir yere sahiptir. Maneviyat sosyokültürel yapılarla doğrudan ilişkili bir durum olmakla beraber tek tek bireylerin zihin ve tahayyül dünyalarında özel bir boyutu ifade etmektedir. Manevi unsurlar ailenin kuşatıldığı koşulları içermekle birlikte her bireyin zihnindeki izdüşümleri göstermesi açısından belirleyicidir. Aile ve maneviyat bağlamında karşımıza çıkan unsurlar, içerik olarak farklı kültürler ve o kültürler içerisinde yaşayan ailelere göre değişkenlik gösterirler. Çalışmamızda bu durumu dikkate alarak kentlileşme ekseninde aile içi ilişkiler ve manevi unsurlar arasındaki etkileşime odaklanılmıştır.

Sosyolojik çalışmaların yöntemle ilgili mecrası her zaman için araştırmanın problemlerini ve seyrini etkileyici bir başlangıç sorunudur. Biz de çalışmamızda başından sonuna kadar belli bir tutarlılık ve ilişkisellik mantığı içerisinde özellikle aile ve maneviyat bağlamına uygun bir yaklaşım olduğu için anlayıcı-yorumlayıcı yaklaşımı yöntem olarak benimsedik. Nitekim bu yöntemsel tercihimiz görüşmelerde katılımcıların bütün doğallığı ve samimiyeti içinde araştırmamızın daha derinlikli kavram ve anlamları tartışmasına imkân vermiştir. Bu çerçevede yeni kentsel ailede sevgi, şefkat, fedakârlık, nezaket, düzen, inançlar ve pratikler vb. manevi değerler ile geleneksel ritüellerde meydana gelen değişiklikler ailevi sorunlarla ilişkili olarak ele alınmıştır. Doğum, evlilik, ölüm, bayram gibi geleneksel ritüeller yoluyla katılımcı ailelerin bireysel farklılıklarının göz önüne serilmesi gibi yeni kentsel ailenin taşıdığı manevi dinamiklerin nasıl bir etki alanına sahip olduğu da bu araştırmada gösterilmiştir. Çalışmada asıl üzerinde durduğumuz mesele, yeni kentsel ailenin kendine özgü maneviliklerle beslenen yaşam sürecinin manevi değerler, geleneksel ve yeni ritüeller üzerinden şekillenmesi olmuştur. Burada çalışmamıza özgü orjinalliklerden biri de manevi yaşamın, yeni kentsel ailenin yaşam dünyasında yeni bir açıklama ve anlamlandırma kanalı olarak ortaya çıkışının fark edilmesidir. Bu bağlamda geleneğin

yeni formlarıyla dönüşen kentsel ailenin manevi yaşamı, içinde dönüşümün, çatışmanın ve uzlaşmanın tohumlarını taşıması açısından kritik bir önem taşımaktadır.

Çalışmamızın odağı kentsel ailenin sosyal ve kültürel yaşam dünyası ile manevi unsurlar arasındaki etkileşimidir. Kentsel ailenin gündelik hayatında karşılaştığı sorunlar ile aile içi ilişkilerde manevi değerlerin ve ritüellerin yeni işlevleri çalışma boyunca irdelenmiştir. Kentleşme denilen olgu sosyal bilimler açısından ortaya çıkan yeni ve özel durumlarla birlikte sürekli yenilenmekte ve yeni problemlerle ilgi alanı olmaya devam etmektedir. Nitekim çalışmamız da yeni kentsel aile, dönüşen kent ortamı ve aile yapısı bağlamında şekillenen sorunlar etrafında yapılanmıştır. Burada sorunun iki tarafı da hâlen cazibesini korumakta ve üstelik bilinenlerden farklı yeni problemlerle araştırma alanına kendini sunmaktadır. Bunlardan ilki kentleşmenin tezahürleri olup diğeri ise insan yaşamı boyunca temel bir birim olan ve bu yeni durumlar karşısında dönüşen ailedir. Aile içi ilişkiler yeni kentsel hayat bağlamında karşımıza yeni manevilikle ilgili unsurları çıkarmıştır.

Araştırmanın ayrıntılarında kentlileşme süreciyle yeni bir forma bürünen aile içi ilişki biçimleri ve yaşanan değişim, dinî inançların ve pratiklerin farklılaşması, eşleri birbirlerine bağlayan manevi değerler ile geleneksel ve yeni ritüeller arasında meydana gelen etkileşim incelenmeye çalışılmıştır. Bu etkileşimin yeni kentsel hayatın küresel tüketim toplumuna dönüştüğü ve sosyal medya ağlarının gündelik hayata nüfuz ettiği bu evrede yalnızlaşma ve yabancılaşmadan kişisel ve ailevi problemlere kadar uzanan yansımaları bu çalışmanın ilgiyle yöneldiği temalar olmuştur.

Bu bağlamda yeni kentsel ailenin manevi yaşam biçimlerine, eşlerin yaşamlarını nasıl sürdürdüklerine, birbirlerine karşı manevi tutumlarına ve aile içi ilişkilere odaklanıldığında kentsellik ve maneviyatla ilgili unsurların doğrudan ve iç içe bağıntılı olduğu ortaya çıkmıştır. Burada mesele, kentleşmenin aile yaşamının manevi boyutlarını ve işleyişini ne ölçüde dönüştürdüğü üzerine kuruludur. Nitekim aile bugün seküler yaşam biçiminin kurumsallaşmış manevi yapılarını da içselleştirerek sosyokültürel düzlemdeki konumunu devam ettirmektedir. Duruma eşlerin ihtiyaçları, beklentileri, sorumlulukları ve birbirlerine olan tutumları açısından bakıldığında, kentsel hayatta tezahür eden çeşitli boşlukların manevi değerlerle, geleneksel ve yeni ritüellerle telafi edildiği anlaşılmaktadır. Bu bağlamda eşler arasında şefkat, sevgi, fedakârlık, nezaket gibi manevi değerler ile geleneksel ve yeni ritüeller, modernitenin dar ve

kısıtlayıcı bağlamından uzaklaştırılmış, kentsel ailenin işleyişi içinde yeni bir içerik kazanmıştır.

Ailede öne çıkan yeni manevi yaşam unsurları olarak belirlediğimiz durum, yeni kentselliğe ait, içinde bir karşı çıkışı da bulunduran etkileşimleri içermektedir. Zira kentlilik, bir bireylik ve özgürlüğü vaat eder. Bu özgürlüğün aileye yansıyan olumlu yönleri de vardır. Ancak özgürlüğün sınırlanması ile ödenen bedelle, yani aile düzeni için fedakârlıkta bulunmak, ailenin manevi yaşamına bir katkı sunmaktadır. Yeni kentsel ailenin yaşam dünyası manevi değerlerin ve yeni ritüellerin yönelttiği bir kavrayış üzerinden yorumlanmakta ve düzenlenmektedir. Aile içi manevi unsurlar bireyleri ailevi düzene intibak ettiren, bu düzende rahatsızlıklarını ortadan kaldıran ve aile ile kendi varoluşunu diri tutan bir işlevselliği harekete geçirir.

Ailede yaşanan dönüşümle birlikte ortaya çıkan yeni manevilikler arasındaki ilişki, ana probleme bağlı olarak belirlenen alt problemlerle açımlanmaya çalışılmıştır. Ailevi yaşam pratiklerinde öne çıkan manevi unsurlar, bu alt problemlerle ilişkili olarak katılımcılarla yapılan görüşmelerde derinlemesine tartışılmıştır. Buna göre öncelikle manevi değerlerin en önemlisi, *sevginin,* eşleri birbirine bağlamadaki etkisi, sevginin aktarımında aldığı biçim, çalışmamız açısından önemli bir boyut olarak öne çıkmıştır. Nitekim bu bağlamda eyleme dönüşmüş sevgi davranışı eşte hem sevildiği hissini uyandırmakta hem de akrabalar arasında bir statü kazandırarak güven duygusunun oluşumuna sebebiyet vermektedir. Ayrıca bir manevilik unsuru olarak sevginin evlilikte kadınlar lehine özel bir durum yarattığı da gözlenmiştir.

Çalışmanın kentsel aileyle ilgili öne çıkardığı yeni manevi unsurlardan bir diğeri de *fedakârlık* olmuştur. Esasen fedakârlık, insani yaşamın her evresinde özel bir durum olarak var olmuştur. Ancak bu çalışmada, bu durumun yeni kentsel aile için tekrar işlevselleşen bir yöne sahip olduğu anlaşılmıştır. Nitekim aileyi kutsallık boyutuna taşıyan unsurlardan biri de fedakârlığın işlevselliğidir. Aile içi ilişkilerin muntazam bir şekilde yürüyebilmesi için düzene ve onun için de fedakârlığa ihtiyaç vardır. Düzen ve fedakârlığın işlevselliği eşlerin birbirine olan bağını güçlendirmektedir. Ailenin oluşumunda ve devamında manevi unsurlar belirleyici olduğu için fedakârlık da eşler arasında önemli bir olgu olarak öne çıkmıştır. Nitekim aile ilişkilerinde yaşanan birçok probleme karşın, toplumsal kültürün aileye verdiği önem, görüşülen kişilerin fedakârlığa getirdiği anlamlarda görülmüştür.

Ailenin yeni manevi unsurları arasında dikkat çeken nezaket olgusu da bu çalışmanın ele aldığı unsurlardan biri olmuştur. Aile ile ilgili derinlemesine görüşmelerde ve elde edilen verilerde nezaketi öne çıkaran bir iletişim dili çarpıcı bir şekilde kendisini göstermiştir. Evlilikte, eşlerin duygu ve düşüncelerini birbirlerine aktarma tarzlarında yaşanan sorunlar ve nezaketsizlikler birçok geçimsizliğin temel nedeni olmaktadır. Eşler arasında küçük nezaket davranışları aradaki duyguları dostluğa dönüştürmekte ve evlilik daha sağlam temellerde yürümektedir.

Bu çalışmada özgürlük kavrayışı ve onun aile bağlarını güçlendirip güçlendirmediği sorusu önemli bir manevi boyut olan özgürlük meselesini de tartışmamızı gerektirmiştir. Görüşmelerde özgürlük alanlarına müdahalelerin sınırlı olması gerektiği ve kişilerin farklılıklarının korunmasına dair bulgular dikkat çekici olmuştur. Öte yandan özgürlük kavrayışının, güven duygusuyla birlikte içselleştiği anlaşılmıştır. Eşlerde güven duygusu beraberinde partnerine karşı, evlilikte özgürlük alanlarına saygıyı da gerektirmiştir. Nihayet özgürlük kavramının içeriği, evlilikle şekilden şekle girerek vücut bulmakta, aynı zamanda göreceliliği içinde barındıran bir sürece işaret etmektedir. Kaçınılmaz düzen ihtiyacı, eş ile huzurlu bir yuva kurma beklentisi, burada güven duygusunu gerekli kılmaktadır.

Manevi boyutlar bağlamında daha çok büyüklerin küçüklere yönelik duygularını ifade eden bir olgu olarak şefkat, çalışmamızda aile içi ilişkilerde özel bir önemle karşımıza çıkmıştır. Bu çalışmada şefkatin bir evlilikte bulunması ve eşler arasında yaşanması gerektiği yönündeki bulgu dikkat çekici olmuştur. Nitekim görülmüştür ki şefkat ailenin manevi duygularını ve aile içi ilişkiler bağını güçlendirmekte ve zenginleştirmektedir. Burada sevgi duygusunun, içinde şefkati barındırdığı, sevgisiz şefkatin olamayacağı da vurgulanmış ve iki kavram arasındaki görünmez çizgi biraz açığa çıkmıştır. Şefkat ile acıma duygusu arasındaki yakınlık dile getirilse de şefkatin evlilik için gerekliliği konusunda bir mutabakata varıldığı anlaşılmıştır.

Kentlileşme sürecinde manevi boyutlar kategorisine yerleştirebileceğimiz diğer önemli faktör ise “din"dir. Kentsel yaşam tarzı, aile için bir cazibe merkezi olmakla birlikte manevi değerlerin içinde önemli bir sırada yer alan dinin kentleşmeyle birlikte beklenilen gerilemesi gerçekleşmemiş, “yeni kentsel aile”de de dinî yaşamın değişen formlarıyla karşılaşılmaya devam edilmiştir. Evliliğin kurulması, sürdürülmesi ve eş seçiminde, aile ilişkileri ile dindarlık ve inanç arasında etkileşimin hâlen yüksek bir

düzeyde olması dikkat çekicidir. Evlilikte inanç durumu manevi yaşamın en yüksek noktasına taşınmaktadır. Kentleşmeyle birlikte gündelik yaşam pratiklerinde bir sekülerleşme olsa da dinî alanda maneviyatın daha güçlü konuma geldiği göze çarpmaktadır. Özellikle bu konuda kadınların dinî alana verdiği önem dikkat çekicidir. Manevi unsurları benimsemiş olan eşler, özellikle kadınlar aile içinde dinsel pratiklerini gerek kendileri gerekse de eşleriyle olan ilişkileri açısından anlamlandırmanın peşine düşmüşlerdir. Bu anlamlandırma arayışında ise dinî inançlar, eşlerin diğer manevi değerleri tecrübe etmelerinde ve onlara yön vermelerinde dayanak noktası haline gelmektedir. Dolayısıyla burada sayılan tüm manevi değerlerin inançlarla bir bütünlük arz ettiği ve aralarında bir etkileşim olduğu anlaşılmıştır.

Bölgesinde bir merkez olma özelliği taşıyan ve hızla değişen Gaziantep'te aile yapısının manevi yaşamıyla ilgili olarak geleneksel dinî bakış açılarının, aile içi manevi pratiklerde etkili olmaya devam etmesi oldukça önemlidir. Burada sözü edilen manevilik, dinî temellere dayalı bir maneviliktir. Öncelikli olarak bireyin kendini iyi hissetmesi ve ailede oluşabilecek manevi boşluğu doldurması açısından dinî inançlar ve pratikler eşler tarafından başvurulan yegâne manevi değerlerden biridir. Araştırmamızda dinî inanç ve pratiklerin Türk toplumunun kültürel kodlarıyla değerlendirildiği ve bireysel yorumlamaların da artan bir çeşitliliği ortaya çıkardığı gözlemlenmiştir. Kentlileşme kapsamında dinî inançlar ve pratiklerin, ailenin diğer manevi değerleriyle etkileşimde olduğu, manevi değerlerin çoğunu beslediği ve eşler arası ilişkilerde dindarlaşmaya ılımlı bir geçiş yarattığı anlaşılmıştır.

Görüşmelerimizde dinî inançlar ve pratiklerin evlilikte diğer aile içi manevi değerlere bir zemin oluşturduğu, aile içi ilişkilerde yönlendirici olduğu anlaşılmıştır. Din, aile yaşamında da nihai bir gerçeklik olarak karşımıza çıkmaktadır. Burada dinin kuşatıcılığı ve inancın bireysel içeriğinin de özgürce yorumlanabildiği bir eğilim de dikkati çekmiştir. Dinî doktrinlere verilen önemle, inancın bireyselliği noktasında Hz. Peygambere referans verilerek yapılan anlatılarda daha çok dinin hoşgörü boyutu öne çıkarılmıştır.

Aile içi ilişkilerde maneviyata yapılan atıflar ve vurgular konusunda kadınların erkeklere nazaran daha öne çıktığı da gözlenmiştir. Ağırlıklı olarak "şefkat, fedakârlık, dinî inançlar ve pratikler" boyutunda kadınların erkeklere oranla manevi değerleri daha çok önemsedikleri ve bu değerleri uygulamada erkekleri yönlendirdikleri anlaşılmıştır.

Sevgi gibi manevi içeriği derin bir duyguya, kadınların daha çok önem verdiği ve sevgi talebinin belirleyicisi oldukları düşünülse de erkekler de en az kadınlar kadar *sevgi* konusunu sıklıkla dile getirmişlerdir. Dolayısıyla sevgi boyutunda cinsiyet farklılaşması ortaya çıkmamıştır. Bu konuda yegâne fark, kadınların sevgiyi çok sık dile getirmeleri ve yansıtmalarındaki yoğunluktur. Öte yandan *özgürlük ve nezaket* boyutlarının her iki cinsiyet kategorisinde de eşit şekilde bir bekleyiş yarattığı görülmüştür. Özellikle fedakârlık, şefkat, dinî inanç ve pratikler neredeyse kadın kimliğiyle özdeşleşmektedir. Bu noktada fedakârlık, şefkat, dinî inanç ve pratiklerin, cinsiyet karakterinin kadınsı bir yapı arz ettiğini görüyoruz. Öte yandan evliliklerde, erkeklerin de fedakâr olduğunu ancak erkek fedakârlığının çoğu zaman kadınlar tarafından göz ardı edildiğini fark ettik. Dinî inançlar ve pratikler boyutuna ise kadınların erkeklere göre daha fazla önem verdikleri anlaşılmıştır. Evliliğin devamı ve huzuru için kadınlar, özellikle eş seçiminde inançlı ve dindar bir erkeği tercih etmektedirler. Kadınların gerek eş seçerken gerekse evliliğin devamı içerisinde inançsız ve dindar olmayan bir erkeğe karşı tutum ve davranışları, erkeklerin eş seçerken kadınlara olan tutum ve davranışlarından daha dirençli bir biçimde ortaya çıkmaktadır.

Eşler arası ilişkilerde manevi değerlerde yaşanan farkılıkların sosyokültürel ve sosyo-psikolojik ilişkilere de yansıması söz konusudur. Özellikle kadınlar, bu durumla ilgili tutum ve davranışlarını dile getirmede erkeklerden daha fazla öne çıkmıştır. Nitekim kadınların sevgi edimini, erkeklerin tutum ve davranışlarında görme beklentileri, bilhassa kadınların erkek aileleriyle yan yana geldiği ortamlarda, kocalarından sevgi görme talepleri bariz bir şekilde dillendirilmiştir. Kadınlar, sevginin eyleme dönüşmüş biçimini ve gösterim tarzını fazlasıyla önemsemektedirler. Fedakârlık konusu ise ailede düzeninin bozulmaması için gerek duyulan bir eylemdir. Diğer önemli bir husus da eşler arasında sağlam bir dostluk ve birliğin ancak nezaket gerektiren bir iletişim tarzıyla kurulabilmesidir. Bu yüzden her iki cinsiyet kategorisi için iletişim biçimi önemli bir mesele olup nezaket gösterimi eşler için bir saygı belirtisi olarak görülmektedir. Katılımcıların önem atfettiği şefkat duygusu ise sıklıkla sevgiyle birlikte kullanılmakta olup şefkat eşler arasındaki yakın birlikteliği, aile bağlarının sıcak tutulması ve manevi düzeni için gerekli bulunmaktadır. Bu birlikteliği sadece sevgi ve şefkatte değil, özgürlük ve güven ikilisinde de görmek mümkündür. Özgürlük anlayışı ikili ilişkiler söz konusu olduğunda ancak güven ve sorumluluk duygusunun bir temel teşkil ettiği durumlarda olumlu karşılanabilmektedir. Bu sebeple ikili ilişkilerde özgürlük

anlayışında sınırlı müdahaleler ortaya çıkmaktadır. Dinî inanç ve pratikler konusunda ise cinsiyet farklılaşması olmaksızın iki farklı eğilim fark edilmiştir. Bu iki farklı eğilimlerden birinde, eşler dinî inanç ve pratikler konusuna dinin kuralcı ve örgütlü yapısından bakarken, diğer bir eğilimde ise daha hoşgörülü ve bireysel yorumlarla yaklaşmaktadır. Kuralcı eğilim dinî metinlerden hareketle evliliğe yön vermeyi savunurken, bireyci ve hoşgörülü eğilim ise Hz. Peygamberin hayatından örnekler vererek daha ılımlı bir yol çizmiştir.

Burada altı çizilmesi gereken bir diğer dinamik ise manevi değerlerin, eşlerin sosyokültürel ve sosyo-psikolojik yaşamlarını yeniden inşasında ve devamlılığında özel bir güç sağlamasıdır. Sevgi, şefkat, fedakârlık, nezaket, özgürlük, dinî inanç ve pratikler gibi manevi değerlerin her iki cinsiyetin sosyo-psikolojik davranışlarını etkilediği, aynı zamanda aile hayatına kalıcı bir birlik duygusu katarak, eşlerin aile birliği ve düzenini koruma güdüsünü güçlendirdiği anlaşılmıştır. Kentleşme sürecinde yaşanan tecrübeler manevi bilinç ve dayanışma üzerine önemli etkiler bırakmaktadır. Ailedeki manevi birlik ve direnç, kentleşme sürecinin değiştirici doğası karşısında kendini koruyarak ve değişen dinamiklerle birlikte yenileyerek devam etmektedir.

Kentleşmeyle birlikte geleneksel ortamdan günümüze taşınan ritüellerin uygulanma biçimlerinde bazı değişiklikler söz konusu olmuştur. Bu süreç içinde bazı geleneksel ritüeller devam etmiş ancak özellikle geleneksel aile yapısında birtakım değişimler de ortaya çıkmıştır. Kadınların geleneksel değerlere olan bağlılığı geleneksel ritüellerin sürdürülmesini de beraberinde getirmektedir. Türk aile yapısında varlığını devam ettiren geleneksel ritüeller, yeni kentli ailelerin hayatlarında da etkinliğini sürdürmektedir. Geleneksel ritüellerde erkekler gerek eşlerine gerekse evlilik ilişkilerine uyum sağlama konusunda kayda değer bir ağırlığa sahip olsa da dinî ritüeller söz konusu olduğunda kadınlar kadar etkin olmadıkları anlaşılmıştır. Kadınların ailevi yaşamı ritualize etme konusunda erkeklere nazaran daha yoğun bir eğilime sahip oldukları görülmüştür. Kadınlar aile içi dindarlığın temel aktörleri olarak erkekleri yönlendiren, dinî ritüellere katılımını teşvik eden özne vasfını da üstlenmektedirler.

Bu çalışmanın özgün sonuçlarından biri de kentsel mekânlarla özdeşleşen yeni mekânların ve seküler kutlamaların anlamlı ritüellere dönüşme pratiğidir. Bu yeni ritüellerin, cinsiyet bağlamındaki yansımaları ise özellikle "AVM ritüelleri" konusunda kadınların yoğun etkinliğiyle erkeklerden ayrıldıkları gözlenmiştir. Hobi bahçesi ve bağ

evi gibi ritüele dönüşen mekânsal pratikler her iki cinsiyetin de önemsediği bir etkinlik iken eylemsel planda daha çok erkeklerin etkin olduğu bir ritüeldir. Öte yandan doğum günü, anneler günü, babalar günü ve yılbaşı gibi yeni seküler ritüeller ise daha çok kadınların aktive ettikleri kutlama faaliyetleridir. Bu seküler ritüellerin yayılmacı ve tüketimci özelliği bir şekilde erkekleri de etkilemektedir. Dolayısıyla gerek geleneksel gerekse yeni kentsel yaşamın uzantısında şekillensin, bütün ritüellerde kadınların coşkulu müdavimler ve failler olarak yer aldıkları rahatlıkla ifade edebilir. Bu noktada erkeklerin yalnızca AVM dışındaki yeni mekânsal ve seküler ritüellere yaklaşımları olumludur.

Çalışmamızda geleneksel ve yeni ritüellerin, Gaziantep ailesinde aile içi dayanışma ağlarını kuran ve grup bilincini artıran bir işlevi ile karşılaşılmıştır. Geleneksel ve yeni ritüeller kendi içlerinde belirli çatışmaları temsil etseler de aile içi sosyokültürel yaşamın ve devamlılığının temel dinamiği olarak bir icra alanı bulmaktadır. Ailenin bir aradalığı ve bütünlüğü ritüeller yoluyla sağlanmakta, eşler arası kültürel anlam dünyası ritüeller sayesinde paylaşılmaktadır. Bu çalışmada geleneksel ritüeller olarak ele alınan doğum, evlilik, ölüm, hac ve bayram ritüelleri bir yandan eşlerin sosyokültürel durumlarını kuvvetlendirmekte, diğer yandan da ailevi yaşamın genelinde dayanışmayı arttırarak aile olma bilincini yükseltmektedir. Bu ritüllerden özellikle ölüm, diğerlerinden daha yoğun bir duygu içerisinde icra edildiği için görünmeyen bir başka işleviyle öne çıkmakta, daha doğrusu ölenin çevresinde bir *birlik* duygusunu harekete geçirmektedir. Ölüm ritüelinin, söz konusu diğer geleneksel ritüeller içerisinde olumlu işlevi bakımından üst sıralara yerleştiği görülmektedir.

Araştırmamızda katılımcıların geleneksel ritüellerin değişimiyle ilgili kimi olumsuz tepkilerinin olduğu ve bu tepkilerin sadece cenaze sonrası uygulamalarla sınırlı kalmadığı, bayramlar söz konusu olduğunda da karşımıza çıktığı görülmüştür. Bayramların yeni kentsel hayata uygun biçimde giderek daha çok tatil merkezli ve bireycileşmeye dönük bir anlayışla evrilmesi dile getirilmiştir. Bununla birlikte geleneksel ritüeller bazı değişimlere uğrasa da aileyi bir arada tutma işlevini hâlen sürdürmektedir. Kentleşmenin bir yansıması olarak ortaya çıkan AVM eksenli ritüellere, yeni kentin insanı büyük bir yoğunlukla iştirak etmektedir. Ancak AVM'lerde geçen vakit, çoğu zaman eşleri birbirlerine uyum sağlamak zorunda bırakan mekânsal bir ritüel olarak ortaya çıkmaktadır. Bağ evi ve hobi bahçesi gibi diğer mekânsal

ritüeller ise ailede birlik ve dayanışmaya güç veren bir boş zaman etkinliği olarak değerlendirilmektedir.

Hediyeleşme veya bir yemek eşliğinde icra edilen, yakın çevre ve aileyle yapılan kutlamalar da yeni kentsel hayatta öne çıkan seküler ritüeller olarak tanımlanabilir. Bu ritüeller, ailelere, eşleri ve dostlarıyla birlikte bu özel günleri paylaşma fırsatı vermektedir. Aynı zamanda aile içinde çeşitli rol ve statüleri öne çıkararak bu rollerin standardize hâle gelmesini sağlamaktadır. Zaman içinde bu özel günlerin tekrarlanmasıyla ailelerin seküler kutlama deneyimleri bir ritüele dönüşmektedir.

Araştırmamızda cinsiyet bağlamında geleneksel ve yeni ritüellere katılımda yaşanan farklılıkların ailenin sosyokültürel ve sosyo-psikolojik yaşamına etkileri görülmüştür. Kentleşme sürecinin, kadın ve erkekleri geleneksel ritüellere yönelimlerini azaltmadığı ve kadınların ritüellere katılımdaki ağırlığı, onları yeni kentsel ailede de geleneğin taşıyıcı bir unsuru hâline getirmiştir. Yeni seküler ritüeller daha çok kadınların çabaları ve öncülüğünde gerçekleşmektedir. Netice itibariyle yeni kentsel ailede kadınların erkeklere nazaran duygusal, formel ve sıklık bakımından daha yoğun bir şekilde ritüellere katıldığı görülmüştür. Geleneksel ve yeni ritüellere katılım daha çok kadınların etkisinde ve yönlendirmesinde pratik bulmakta, bu durum ailenin de sosyo-psikolojik ve sosyokültürel ikamesini ve devamlılığını beslemektedir. Kentsel hayatın dönüşümüne paralel olarak aileye ilişkin geleneksel ve yeni ritüeller de hem dönüşmekte hem de yeni işlevleriyle ailenin anlamlı birlikteliğini desteklemeye devam etmektedir. Ailenin yeni kent hayatına etkili bir şekilde katılımını sağlayan bu yeni ritüeller bir yandan da manevi bakımdan muhtemel kırılganlıklar ve savrulmaları da telafi edebilmektedir. Bir başka deyişle yeni kentsel yaşam, içinde eskiyi dönüştüren ve yeniyle harmanlayan özel uyum unsurlarıyla aileyi yalnızlık veya yabancılaşma gibi gittikçe artan sorunların kucağına düşmekten koruyan bir dinamizm göstermektedir.

Bu çalışmamız sevgi, şefkat, fedakârlık, nezaket, özgürlük, dinî inanç ve pratikler vb. manevi değerleri, kentleşmenin aile üzerinde yarattığı sarsıcı ve yenileyici dinamiklerine karşı özel manevi boyutlar olarak ele alması açısından yeni bir girişimdir. Çalışmanın orjinalliği kentsel ailenin bilinen kültürel boyutları dışında sıklıkla göz ardı edilen manevi boyutlara odaklanmasında yatar. Bu bağlamda kentleşmenin çok yönlü etkilerine rağmen Gaziantep örneğinde ailenin, her türlü değişim karşısında güçlü

manevi dinamiklerle özel bir denge halini korumaya devam ettiği görülmüştür. Bir başka deyişle aile olgusu, Gaziantep kenti için çok önemlidir.

KAYNAKÇA

Aile ve Sosyal Araştırmalar Genel Müdürlüğü ve TÜİK, *Aile Yapısı Araştırması 2006,* Ankara 2006.

Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı Aile ve Toplum Hizmetleri Genel Müdürlüğü, *Türkiye Boşanma Nedenleri Araştırması TBNA 2014,* İstanbul 2015.

Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı Aile ve Toplum Hizmetleri Genel Müdürlüğü, *Türkiye'de Aile Yapısı Araştırması 2011*, Ankara 2011.

Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı Aile ve Sosyal Araştırmalar Genel Müdürlüğü, *Aile Yapısı Araştırması TAYA 2006*, 2. Basım, Ankara 2014.

Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı Aile ve Toplum Hizmetleri Genel Müdürlüğü, *Türkiye Boşanma Nedenleri Araştırması TBNA 2008*, Ankara 2015.

Aktay, Yasin, "Modern Dünyada Ailelerin Dönüşümü ve Muhtemel Geleceği Üzerine Mülahazalar ve Geleneğe Dayalı Problemler", *Aile Sosyolojisi Yazıları*, (Ed. Mustafa Aydın), Açılım Kitap, İstanbul 2014, s.181-188.

Akçay, Duygu ve Hilal Özcebe, "Okul Öncesi Eğitim Alan Çocukların ve Ailelerinin Bilgisayar Oyunu Oynama Alışkanlıklarının Değerlendirilmesi", *Çocuk Dergisi*, Cilt 12, Sayı 2, 2012, s. 66-71.

Akkoyunlu, Buket ve Belma Tuğrul, "Okul Öncesi Çocukların Ev yaşantısındaki Teknolojik etkileşimlerinin Bilgisayar okuryazarlığı Becerileri Üzerindeki Etkisi", *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi,* Cilt 23, Sayı 23, 2002, s. 12-21.

Alver, Köksal, "Kent İmgesi", *Kent Sosyolojisi*, (Ed. Köksal Alver), Çizgi Kitabevi, Konya 2017, s. 11-37.

Allport, Gordon W., *Birey ve Dini*, (Çev. Bilal Sambur), Elis Yayınları, Ankara 2004.

Aslanoğlu, Rana A., *Kent, Kimlik ve Küreselleşme,* 2. Basım, Ezgi Kitabevi, Bursa 2000.

Aydın, Mustafa, "Ailede Çocuk ve Ebeveynle İlişkisi", *Sistematik Aile Sosyolojisi*, (Ed. Mustafa Aydın), Çizgi Kitabevi, Konya 2014, s. 195-213.

Aydın, Mustafa, "Tarihsel Dönüşüm İçinde Aile ve Kent İlişkisi", *Aile Sosyolojisi Yazıları*, (Ed. Mustafa Aydın), Açılım Kitap, İstanbul 2014, s. 83-100.

Aydemir, Mehmet Ali, *Büyük Alışveriş Merkezlerinin Aile İçi Tüketim Alışkanlıkları Üzerine Etkisi (Konya Örneği),* Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 2005 (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi).

Baetz, Marilyn, Rudy Bowen, Glenn Jones and Tulay Koru Sengul, "How Spiritual Values and Worship Attendance Relate to Psychiatric Disorders in the Canadian Population", *Canadian Journal of Psychiatry,* Vol. 51, Issue 10, September 2006, p. 654-661.

Bahr, Howard M. and Kathleen S. Bahr, *Toward More Family-Centered Family Sciences: Love, Sacrifece and Transcendence,* Lexington Books, New York 2009.

Bahr, Howard M. and Kathleen S. Bahr, "Families and Self-Sacrifice: Alternative Models and Meanings for Family Theory", *Social Forces,* Volume 79, Issue 4, June 2001, p. 1231–1258.

Baker, Chris and Jonathan Miles-Watson, "Faith and Traditional Capitals: Defining the Public Scope of Spiritual and Religious Capital—A Literature Review", *Implicit Religion,* Vol. 13, No.1, 2010, p.17-69.

Bal, Hüseyin, *Kent Sosyolojisi,* Fakülte Kitabevi, İsparta 2006.

Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Başkanlığı, *Aile İçinde ve Toplumsal Alanda Şiddet,* Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Başkanlığı Yayınları, Ankara 1998.

Başbakanlık Kadın ve Sosyal Hizmetler Müsteşarlığı, *Gecekondularda Ailelerarası Geleneksel Dayanışmanın Çağdaş Organizasyonlara Dönüşümü,* T.C Başbakanlık Kadın ve Sosyal Hizmetler Müsteşarlığı Yayınları, Ankara 1993.

Batson, Mindi and Loren Marks, "Making the Connection Between Prayer, Faith, and Forgiveness in Roman Catholic Families, *The Qualitative Report,* Vol. 13, No. 3, 2008, p. 394-415.

Bauman, Zygmunt, *Modernlik ve Müphemlik*, (Çev. İsmail Türkmen), Ayrıntı Yayınları, İstanbul 2003.

Bauman, Zygmunt, *Parçalanmış Hayat: Postmodern Ahlak Denemeleri*, (Çev. İsmail Türkmen), Ayrıntı Yayınları, İstanbul 2001.

Bauman, Zygmunt, *Çalışma, Tüketicilik ve Yeni Yoksullar*, (Çev. Ümit Öktem), Sarmal Yayınevi, İstanbul 1999.

Bauman, Zygmunt, *Postmodern Etik*, (Çev. Alev Türker), Ayrıntı Yayınları, İstanbul 1998.

Bauman, Zygmunt, *Akışkan Aşk*, (Çev. Işık Ergüden), Versus Kitap, İstanbul 2012.

Bauman, Zygmunt, *Özgürlük*, (Çev. Kübra Eren), Ayrıntı Yayınları, İstanbul 2015.

Beach, Steven R.H., Frank D. Fincham, Tera R. Hurt, Lily M. Mcnair and Scott M. Stanley, "Prayer and Marital Intervention: A Conceptual Framework", *Journal of Social and Clinical Psychology*, Vol. 27, No. 7, 2008, p. 641–669.

Beck, Ulrich, *Risk Society: Towards a New Modernity*, London: Sage Publications, 1992.

Bellah, Robert N., "Durkheim and ritual", *The Cambridge Companion to Durkheim*, (Ed. Jeffrey C. Alexander, Philip Smith), Cambridge University Press, Cambridge 2005.

Bell, Catherine, *Ritual Perspectives and Dimensions*, Oxford University Press, New York 2009.

Berger, Peter L., Brigitte Berger and Hansfried Kellner, *Modernleşme ve Bilinç*, (Çev. Cevdet Cerit), Pınar Yayınları, No:27, İstanbul 1985.

Berger, Peter L. and Thomas Luckmann, *Modernite, Çoğulculuk ve Anlam Krizi: Modern İnsanın Yönelimi*, (Çev. M. Derviş Dereli), Heretik Yayınları, Ankara 2015.

Berger, Peter L. *Kutsal Şemsiye,* (Çev. Ali Çoşkun), 2. Basım, Rağbet Yayınları, İstanbul 2000.

Berger, Peter L., *Melekler Hakkında Söylenti: Modern Toplumda Tabiatüstünün Yeniden Keşfi*, (Çev. Ali Coşkun, Nebile Özmen), Rağbet Yayınları, İstanbul 2012.

Berger, Peter L., "Dinler ve Küreselleşme", (Çev: Hatice Gül), *Bilimname: Düşünce Platformu*, Cilt 2017, Sayı 34, Ekim 2017, s. 603-613.

Benedek, Therese, "Sevginin Ruhsal Gücü", *Aşkın Anatomisi, (*Der. A. Krich, Çev. M. Harmancı), 8. Basım, Say Yayınları, İstanbul 2005, s. 103-111.

Beutel, Ann M. and Margaret M. Marini, "Gender and Values", *American Sociological Review*, Vol. 60, No. 3, s. 436-448.

Bird, John, *Din Sosyolojisi Nedir?* (Çev. Abdulvahap Taştan, M. Derviş Dereli), Lotus Yayınevi, İstanbul 2015.

Bookchin, Murray, *Kentsiz Kentleşme*, (Çev. Burak Özyalçın,) Ayrıntı Yayınları, İstanbul 1999.

Bozkurt, Nergüz, "Bir Grup Üniversite Öğrencisinin Depresyon ve Kaygı Düzeyleri İle Çeşitli Değişkenler Arasındaki İlişkiler", *Eğitim ve Bilim,* Cilt 29, Sayı 133, 2004, s. 52-59.

Braithwaite, Dawn O. and Leslie A. Baxter, "I Do" Again: The Relational Dialectics of Renewing Marriage Vows", *Journal of Social and Personal Relationships*, Vol.12, Issue 2, May 1995, p. 177-198.

Buffoni, Laura, "Küreselleşmiş Koşullarda Yoksulluğu Yeniden Düşünmek", *Sosyoloji Başlangıç Okumaları*, (Çev. Günseli Altaylar, Ed. Anthony Giddens), Say Yayınları, İstanbul 2009, s. 317-326.

Burr, Wesley R., Loren D. Marks and Randal D. Day, *Sacred Matters: Religion and Spirituality in Families*, Routledge, New York 2012.

Butler, Mark H., Julie A. Stout and Brandt C. Gardner, "Prayer As a Conflict Resolution Ritual: Clinical Implications of Religious Couples' Report of Relationship Softening, Healing Perspective, and Change Responsibility", *American Journal of Family Therapy*, Vol. 30, Issue 1, 2002, p. 19–37.

Cafri, Reyhan ve Pınar Özdemir Çukadar, "Boşanmanın Sosyo-Ekonomik Nedenleri Üzerine Mekânsal Ekonometrik Bir İnceleme", *Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi,* Eylül 2018, s. 407-424.

Can, Yücel ve Nazlı Buket Aksu, "Boşanma Sürecinde ve Sonrasında Kadın", *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 15, Sayı 58, s. 888-902.

Canatan, Kadir, "Türk Ailesinin Tarihsel Gelişimi", *Aile Sosyolojisi,* (Ed. Kadir Canatan, Ergün Yıldırım), 4. Basım, Açılım Kitap, İstanbul 2013, s. 97-119.

Cech, Alexandra, Drilon Gashi, Luke Jordan Auistin Kilroy, Z. Joe Kulenovic, Megha Mukim and T. Juni Zhu, *Six Case Studies of Economically Successful Cities: Competitive Cities for Jobs and Growth, Companion Paper 3*, World Bank, Washington D.C. 2015, p. 123.

Cevizci, Ahmet, *Felsefe Sözlüğü*, 3. Basım, Paradigma Yayınları, İstanbul 1999.

Cox, Harvey, *The Secular City*, Pelican Books, London 1965.

Collins, Randal, *Interaction Ritual Chains*, Princeton University Press, New Jersey 2004.

Cole-King, Alys and Paul Gilbert, "Compassionate Care: The Theory And The Reality", *Journal Of Holistic Healthcare*, 2011, Vol 8, No 3, p. 29-37.

Cüceoğlu, Doğan, *İnsan ve Davranış,* 15. Basım, Remzi Kitabevi, İstanbul 2006.

Çağan, Kenan, "Ailenin İşlevleri", *Aile Sosyolojisi*, (Ed. Kadir Canatan, Ergün Yıldırım), Açılım Kitap, İstanbul 2013, s. 83-93.

Çamoğlu, Dikmen Yakalı, *Kaynana Ne yaptı Gelin Dedi?: Ailedeki Kadınlar ve İlişkileri,* İletişim Yayınları, İstanbul 2017.

Çavlin, Alanur, Türkiye'de Boşanma, *Türk Aile Yapısı Araştırması: Tespitler, Öneriler*, (Ed. Mustafa Turgut, Semiha Feyzioğlu), *Araştırma ve Sosyal Politika Serisi 07*, İstanbul 2014, s. 198-207.

Çelik, Celaleddin, "Değişim Sürecinde Türk Aile Yapısı ve Din- Paradigmatik Anlam ve İşlev Farklılaşması", *Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergisi,* Sayı 8, 2010, s 25-35.

Çelik, Celaleddin, "Kentsel Dindarlık: Kentlilik Tecrübelerinde Farklılaşan Dindarlıklar", *Dindarlığın Sosyo-Psikolojisi*, (Ed. Ünver Günay, Celaleddin Çelik), Karahan Kitabevi, Adana 2006, s. 81-111.

Çelik, Celaleddin, *Geleneksel Şehir Dindarlığından Modern Kent Dindarlığına,* Hikmetevi Yayınları, İstanbul 2013.

Çelik, Celaleddin, *Şehirleşme ve Din*, Çizgi kitabevi, Konya 2002.

Çoşkun, Ali, "Peter L. Berger'in Modernleşme Anlayışı ve Din", *Toplum Bilimleri Dergisi*, Cilt 4, Sayı 8, Temmuz-Aralık 2010, s. 49-66.

Davis, Winston, "Din Sosyolojisi: Kurucular ve Temel Yaklaşımlar", (Çev. İhsan Çapcıoğlu), *Din Sosyolojisi Klasik ve Çağdaş Yaklaşımlar,* (Ed. Bünyamin Solmaz, İhsan Çapcıoğlu), Çizgi Kitabevi Yayınları, Konya 2006, s. 73-96.

De Rougemont, Dennis, "Çağdaş Çiftin İçinde Bulunduğu Bunalım", *Aşkın Anatomisi*, (Der. A. Krich, Çev. Mehmet Harmancı), 8. Basım, Say Yayınları, İstanbul 2005, s. 79-90.

Demirkan, Semra Y., Aysel G. Ersöz, Rahime B. Şen, Emre Ertekin, Özden Sezgin, Ahu M. Turgut ve Nuray Şehitoğlu (Araştırma Ekibi), *Boşanma Nedenleri Araştırması*, T.C. Başbakanlık Aile ve Sosyal Araştırmaları Genel Müdürlüğü, Ankara 2009.

Dikeçligil, F. Beylü, Aileye Dair Kabullerin Ezber Bozumu, *Aile Sosyolojisi Yazıları*, (Ed. Mustafa Aydın), Açılım Kitap, İstanbul 2014, s. 13-50.

Dillon, Michele ve Paul Win, "Dindarlık ve Spiritüalite: Geç Yetişkinlikteki Yörüngeler ve Hayati Katılım", (Çev. Hüsamettin Arslan), *Din Sosyolojisi Elkitabı*, (Ed. Michele Dillon), Paradigma Yayıncılık, İstanbul 2014, s. 261-275.

Doğan, Şahin, "Boşanma Nedenlerine Yönelik Tutumlar: Boşanmayı Artırıcı veya Engelleyici Faktörlere Yönelik Tutum Ölçeği Geliştirme Çalışması", *İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi,* Cilt 5, Sayı 4, 2016, s. 991-1011.

Douglas, Mary, *Saflık ve Tehlike: Kirlilik ve Tabu Kavramlarının Bir Çözümlemesi*, (Çev. Emine Ayhan), Metis Yayıncılık, İstanbul 2007.

Duben, Alan, *Kent, Aile, Tarih*, (Çev. Leyla Şimşek), 3. Basım, İletişim Yayınları, İstanbul 2012.

Durkheim, Emile, *Dini Hayatın İlkel Biçimleri*, (Çev. Fuat Aydın), Ataç Yayınları, İstanbul 2005.

Ekici, Sıddık, *Evden Kaçan Çocuklar: Aile Dinamikleri ve Suç,* Sentez Yayıncılık, İstanbul 2015.

Eliade, Mircae, *Dinler Tarihine Giriş,* (Çev. Lale Arslan Özcan), Kabalcı Yayıncılık, İstanbul 2014.

Erit, Volkan, *Sekülerleşme Teorisi: Sekülerleşen Türkiye'nin Analizi,* Liberte Yayınları, Ankara 2019.

Ersoy, Ersan, "Cinsiyet Kültürü İçerisinde Kadın ve Erkek Kimliği (Malatya Örneği), *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 19, Sayı 2, Elâzığ 2009, s. 209-230.

Erdoğan, Fatih H., Tezcan Uysal, Ahmet Altın ve Erkan Saki, "Televizyon Eğilimi, Özdeşleşme ve Medya Okuryazarlığı Kavramlarının İlişkilendirilmesi: Ergenlik Dönemindeki Çocuklara Yönelik Bir Araştırma", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi,* Ağustos 2015, Cilt 8, Sayı 39, s.846-860.

Fichter, Joseph, *Sosyoloji Nedir*? (Çev. Nilgün Çelebi), 5. Basım, Atilla Kitabevi, Ankara 2001.

Fiese, Barbara H., "Dimensions of Family Rituals Across Two Generations: Relation to Adolescent Identity", *Family Process*, Vol. 31, Issue 2, June 1992, p.151-162.

Fiese, Barbara H., Thomas J. Tomcho, Michael Douglas, Kimberly Josephs, Scott Poltrock, and Tim Baker, "A Review of 50 Years of Research on Naturally Occurring Family Routines and Rituals: Cause for Celebration?", *Journal of Family Psychology*, Vol. 16, No. 4, 2002, p. 381-390.

Fisher, Bruce, *Sona Eren İlişkinin Ardından Yeniden Toparlanmak (Ön söz Virginia M. Satir'a ait)*, (Çev. Semra Eren), HYB Yayıncılık, Ankara 1998.

Field, John, *Social Capital,* Routledge, London 2003.

Fincham, Frank D., Steven R.H. Beach, Nathaniel M. Lambert, Tyler F. Stillman and Scott Braithwaite, "Spiritual Behaviors and Relationship Satisfaction: A Critical Analysıs of the Role of Prayer", *Journal of Social and Clinical Psychology*, Vol. 27, No. 4, 2008, p. 362-388.

Fincham, Frank. D. Nathaniel M. Lambert and Steven R. H. Beach, "Faith and Unfaithfulness: Can Praying for Your Partner Reduce Infidelity?" *Journal of Personality and Social Psychology*, Vol. 99, No. 4, 2010, p. 649-659, http://fincham.info/papers/2010-jpsp-prayer.pdf (12.09.2017).

Fincham, Frank D. and Ross W. May, "Prayer And Forgiveness: Beyond Relationship Quality and Extension to Marriage" *Journal of Family Psychology*, Vol. 31,

Issue 6, Sep 2017, p. 734-741; http://www.fincham.info/papers/2017-jfp-prayer-marriage.pdf (12.10.2017).

Fromm, Erich, *Barışın Tekniği ve Stratejisi*, (Çev. Fevzi Emir, Kaan H. Ökten), Arıtan Yayınevi, İstanbul 1996.

Fromm, Erich, *Kendini Savunan İnsan*, (Çev. Devrim Doğan Yüzer), İlya Yayınevi, İzmir 2005.

Fromm, Erich, *Sahip Olmak ya da Olmak*, (Çev. Aydın Arıtan), Arıtan Yayınevi, İstanbul 2003.

Fromm, Erich, *Sevme Sanatı,* (Çev. Işıtan Gündüz), Say Yayınları, İstanbul 1985.

Fukuyama, Francis, "Social Capital, Civil Society and Development", *Third World Quarterly,* JSTOR, 2001, Vol. 22, No.1, p.7-20.

Geçtan, Engin, *İnsan Olmak*, Remzi Kitabevi, İstanbul 1994.

Genelkurmay Başkanlığı, *Arşiv Belgeleriyle Ermeni Faaliyetleri 1914-1918,* Cilt. 1, Genelkurmay ATASE ve Genelkurmay Denetleme Başkanlığı Yayınları, Ankara 2005.

Giddens, Antohny, *Modernite ve Bireysel Kimlik: Geç Modern Çağda Benlik ve Toplum,* (Çev. Ümit Tatlıcan), 2. Basım, Say Yayınları, İstanbul 2014.

Giddens, Anthony, *Sosyoloji,* (Haz. Hüseyin Özel, Cemal Güzel), Ayraç Yayınevi, Ankara 2000.

Giddens, Anthony, *Modernliğin Sonuçları*, (Çev. Ersin Kuşdil), Ayrıntı Yayınları, İstanbul 1994.

Gittins, Diana, *Aile Sorgulanıyor*, (Çev. Tuna Erdem), Pencere Yayınları, İstanbul 1991.

Goleman, Daniel, *Duygusal Zekâ*, (Çev. Banu Seçkin Yüksel), 33. Basım, Varlık Yayınları, İstanbul 2010.

Gordon, Marshall, *Sosyoloji Sözlüğü*, (Çev. Osman Akınhay, Derya Kömürcü), Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara 1999.

Gottman, J. and N. Silver, *Evliliği Sürdürmenin Yedi İlkesi,* (Çev. Ezgi Deniz), Varlık Yayınları, İstanbul 2013.

Gottman, John and Nan Silver, *Aşk Nasıl Sürdürülür?* (Çev. Sinem Sultan Gül), Varlık Yayınları, İstanbul 2014.

Gökçe, Birsen, "Aile ve Aile Tipleri Üzerine Bir inceleme", *Hacettepe Sosyal ve Beşerî Bilimler Dergisi,* Cilt 8, Sayı 1-2, Mart-Ekim 1976, s. 46 – 67.

Günay, Ünver ve Vehbi Ecer, *Toplumsal Değişme, Tasavvuf, Tarikatlar ve Türkiy*e, Erciyes Üniversitesi Yayınları, Kayseri 1999.

Günay, Ünver, *Din Sosyolojisi*, İnsan Yayınları, İstanbul 2010.

Güneş, Fatime, *Kent Sosyolojisi*, Anadolu Üniversitesi, Açıköğretim Fakültesi Yayını, No: 1932, Eskişehir 2013.

Güneş, Hasan, *Sosyoloji Terimleri Sözlüğü*, Ütopya Yayınevi, Ankara 2016.

Günerigök, Mustafa, *Risk Toplumu ve Din: Yeni Bir Sosyolojiye Doğru,* Maarif Mektepleri, Ankara 2018.

Habermas, J., *Kamusallığın Yapısal Dönüşümü,* (Çev. Tanıl Bora, Mithat Sancar), 5. Basım, İletişim Yayınları, İstanbul 2003.

Hamilton, Malcolm, Sekülerleşme Var mı Yok mu?, (Çev. Günseli Altaylar), *Sosyoloji Başlangıç Okumaları*, (Ed. Anthony Giddens), Say Yayınları, İstanbul 2009, s. 455-464.

Hamberg, Eva M., "Kilisesiz Ruhsallık", (Çev. Yurdagül Mehmedoğlu), *Din Sosyolojisi-Çağdaş Gelişmeler, (*Der. Peter B. Clarke, Çev. Ed. İhsan Çapçıoğlu), İmge Kitabevi, Ankara 2012, s. 228-250.

Harvey, David, *Sosyal Adalet ve Şehir*, (Çev. Mehmet Moralı), 4. Basım, Metis Yayınları, İstanbul 2013.

Harvey, David, *Asi Şehirler*, (Çev. Ayşe Deniz Temiz), 4. Basım, Metis Yayınları, İstanbul 2015.

Haviland, William A., Harald E. L. Prins, Dana Walraht ve Bunny Mcbride, *Kültürel Antropoloji*, (Çev. İnan Deniz E. Sarıoğlu), Kaknüs Yayınları, İstanbul 2008.

Hill, Peter C., Kenneth I. Pargament, Ralph W. Hood, Michael E. Mccullough, James P. Swyers, David B. Larson and Brian J. Zinnbauer, "Din ve Maneviyatı Kavramlaştırma: Birleşme ve Ayrılma Noktaları", (Çev. Nurten Kimter),

Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Sayı 3, 2013, s. 85-118.

Hoge, Dean R. and David A. Roozen, "Research On Factors Influencing Church Commitment", *Understanding Church Growth and Decline: 1950-1978*, (Ed. Dean R. Hoge, David A. Roozen), The Pilgrim Press, New York 1979, p. 42-68.

Horlick-Jones, Tom, "Risk Toplumunda Kentsel Felaketler ve Mega-Şehirler", *Sosyoloji Başlangıç Okumaları*, (Çev. Günseli Altaylar, Ed. Anthony Giddens), Say Yayınları, İstanbul 2009, s. 477-487

Horney, Karen, *Kadın Psikolojisi*, (Çev. Selçuk Budak), 2. Basım, Öteki Yayınevi, Ankara 1995.

Hökelekli, Hayati, *Din Psikolojisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 3. Basım, Ankara 1998.

Hökelekli, Hayati, "Şefkat" *Dem Dergi*, Yıl 1, Sayı 3, 2008, s. 109-113; https://dem.org.tr/dem_dergi/3/dem3mak17.pdf (14. 12. 2017).

İzutsu, Toshihiko, *Kur'ân'da Allah ve İnsan*, Çev. Süleyman Ateş, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, No:126, Ankara 1975.

James, William, *Dinsel Deneyimin Çeşitleri*, (Çev. İsmail Hakkı Yılmaz), Pinhan Yayıncılık, İstanbul 2017.

Kalkan, Gülşah Parlak, *Gaziantep İli Yer Adları Üzerine Bir İnceleme*, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elâzığ 2014 (Yayınlanmamış Doktora Tezi).

Kane, Anne E., "Sosyal Teoride Kültürün Merkeziliği: Weber ve Durkheim'dan Temel İpuçları", *Sosyal Teori ve Sosyoloji*, (Ed. Stephen P. Turner), Küre Yayınları, İstanbul 2008.

Karaman, Kasım, "Kayseri Göçmen Uygur Topluluğunda Doğum, Evlenme, Ölümle İlgili İnanç ve Ritüeller", ZfWT Dergisi, Vol. 8, No: 3, 2016, s. 103-114.

Karaman, Kasım, *Şehirleşme Sürecinde Gelenek ve Değişme- Kayseri Örneği,* İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Malatya 2003 (Yayınlanmamış Doktora Tezi).

Karakaş, Mehmet, "Küresel Yoksulluğun Öteki Yüzü: Yeni Yoksulluk ve Sosyal Dışlanma", *Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: 12, Sayı:2, Aralık 2010, s. 1-16.

Karpat, Kemal H., "The Genesis of the Gecekondu: Rural Migration and Urbanization (1976)", *European Journal of Turkish Studies*i, 2004, URL: http://journals.openedition.org/ejts/54 (15. 07. 2018).

Karpat, Kemal H., *Ottoman Population (1830-1914): Demographic and Social Charcter*, Madison 1985.

Katchadourian, Stina, *Efronia: An Armenian Love Story*, Gomidas Institute, Princeton 2001.

Kaya, Mevlüt ve Kübra Varol, "İlahiyat Fakültesi Öğrencilerinin Durumluk-Sürekli Kaygı Düzeyleri ve Kaygı Nedenleri (Samsun Örneği)", Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Cilt 17, Sayı 17, 2004, s. 31-63.

Keleş, Ruşen, *100 Soruda Türkiye'de Kentleşme, Konut ve Gecekondu,* 3. Basım, Gerçek Yayınevi, İstanbul 1983.

Keleş, Ruşen, *Kent Bilimleri Terimler Sözlüğü,* TDK Yayınları, Ankara 1980.

Kıray, Mübeccel B*., Kentleşme Yazıları*, Bağlam Yayınları, İstanbul 1998.

Kırık, Ali Murat, "Televizyonun Gelişim Çağı Çocukları Üzerindeki Olumsuz Etkileri ve Ebeveynlerin Kontrol Sorunu", *21.Yüzyılda Eğitim ve Toplum*, Cilt 2, Sayı 4, 2013, s. 189-198.

Kippenberg, Hans G., "Max Weber: Din ve Modernleşme", (Çev. Nilgün Sofuoglu Kılıç), *Din Sosyolojisi Kuram ve Yöntem,* (Der. Peter Clark, Çev. Ed. İhsan Çapçıoğlu), İmge Kitabevi, Ankara 2012, s.121-142.

Kirman, Mehmet A., *Din Sosyolojisi Terimleri Sözlüğü*, 2. Basım, Rağbet Yayınları, İstanbul 2011.

Kirman, Mehmet A., *Din ve Sekülerleşme: Üniversite Gençliği Üzerine Sosyolojik bir Araştırma*, Karahan Kitabevi, Adana 2005.

Koç, İsmet, "Türkiye'de Aile Yapısının Değişimi:1968-2011", *Türkiye Aile Yapısı Araştırması: Tespitler, Öneriler,* (Ed. Mustafa Turgut, Semiha Feyzioğlu), Araştırma ve Sosyal Politika Serisi 07, İstanbul 2014, s. 24-53.

Kongar, Emre, *21. Yüzyılda Türkiye 2000 'li Yıllarda Türkiye'nin Toplumsal Yapısı*, 45. Basım, Remzi Kitabevi, İstanbul 2012.

Kongar, Emre, *Küresel Terör ve Türkiye*, 13. Basım, Remzi Kitabevi, İstanbul 2016.

Koenig, Harold G., "Religion And Medicine II: Religion, Mental Health, and Related Behaviors", *International Journal of Psychiatri in Medicine*, Vol. 31, Issue 1, March 2001, p. 97-109.

Koştaş, Münir, *Üniversite Öğrencilerinde Dine Bakış*, TDV Yayınları, Ankara 1995.

Kurt, Abdurrahman, "Sosyolojik Din Tanımları ve Dine Teolojik Bakış Sorunu", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi,* Cilt:17, Sayı:2, 2008, s. 73-93.

Kümbetoğlu, Belkıs, *Sosyolojide ve Antropolojide Niteliksel Yöntem ve Araştırma*, Bağlam Yayıncılık, İstanbul 2015.

Lambert, Nathaniel M. and David C. Dollahite, "How Religiosity Helps Couples Prevent, Resolve, and Overcome Marital Conflict", *Family Relations*, Vol. 55, Issue 4, October 2006, p. 439-449.

Lambert, Nathaniel M. and David C. Dollahite "Threefold Cord: Marital Commitment in Religious Couples", *Journal of Family Issues*, Vol 29, No 5, May 2008 p. 592-614;
https://www.researchgate.net/publication/254114589_The_Threefold_Cord, (15.12. 2017)

Lynch, Kevin, *The Image Of The City,* MIT Press, London 1960.

Lukes, Steven, *Individualism,* (Ed. Alan Ware), ECPR Classics Series, ECPR Press, 2006.

Marks, Loren D., "How Does Religion Influence Marriage? Christian, Jewish, Mormon, and Muslim Perspectives", *Marriage & Family Review*, December 2005, Vol 38, No 1, p.85-111 ;https://www.researchgate.net/publication/253887594_How_Does_Religion_Influence_Marriage_Christian_Jewish_Mormon_and_Muslim_Perspectives (15.12. 2017).

Mayring, Philipp, *Nitel Sosyal Araştırmaya Giriş,* (Çev. Adnan Gümüş, M. Sezai Durgun), Baki Kitabevi, Adana 2000.

May, Rollo, *Kendini Arayan İnsan*, (Çev. Ayşen Karpat), Kuraldışı Yayıncılık, İstanbul 1997.

Marsh, Robert D. and Rudi Dallos, "Roman Catholic Couples: Wrath And Religion" *Family Process",* Vol. 40, Issue 3, Sep 2001, p. 343-360.

Miller, Andrea J., Everett L. Worthington and Michael A. McDaniel, "Gender and Forgiveness: A Meta-Analytic Review and Research Agenda", *Journal of Social and Clinical Psychology*, Vol. 27, No. 8, 2008, p. 843–876.

Mumford, Lewis, *Tarih Boyunca Kent: Kökenleri, Geçirdiği Dönüşümler ve Geleceği*, (Çev. Gürol Koca, Tamer Tosun), Ayrıntı Yayınları, İstanbul 2007.

Mumford, Lewis, *Makine Efsanesi*, İnsan Yayınları, İstanbul 1996.

Myers, Scott M. "Religious Homogamy and Marital Quality: Historical and Generational Patterns 1980–1997", *Journal of Marriage and Family,* Vol. 68, No. 2, May 2006, p. 292–304.

Nacak, İbrahim, "Kent Sosyolojisinde Temel Kavramlar", *Kent Sosyolojisi,* (Ed. Köksal Alver), Çizgi Kitabevi, Konya 2017, s. 99-118.

Neuman, W. Lawrence, *Toplumsal Araştırma Yöntemleri, Nitel ve Nicel Yaklaşımlar 1.Cilt,* (Çev. Sedef Özge), Yayınodası Yayıncılık, İstanbul 2007.

Nichols, M.P. and R. Schwartz, *Family therapy*, Allyn and Bacon, Boston 2002.

Ozankaya, Özer, *Toplumbilim,* 7. Basım, Cem Yayınevi, İstanbul 1991.

Ortaylı, İlber, *Osmanlı Toplumunda Aile*, 9. Basım, Pan Yayıncılık, İstanbul 2009.

Özbek, Meral, *Popüler Kültür ve Orhan Gencebay Arabeski*, İletişim Yayınları, İstanbul 1991.

Özbudun, Sibel, Balkı Şafak ve N. Serpil Altuntek, *Antropoloji: Kuramlar/Kuramcılar*, Dipnot Yayınları, Ankara 2006.

Özuğurlu, Aynur, "Sosyal Sermaye: Kamunun Trajedisi ya da Emeğin Sömürgeleştirilmesinde Yeni Bir Eşik", *Akdeniz Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Fakültesi Dergisi Dergisi*, Cilt 6, Sayı 12, Antalya 2006, s.188-213.

Özgüven, İbrahim Ethem, *Evlilik ve Aile Terapisi*, PDREM Yayınları, Ankara 2000.

Özgüven, İbrahim Ethem, "Üniversite Öğrencilerinin Evlilik ve Eş seçmeye İlişkin Tercihleri," *Aile Kurultayı- Değişim Sürecinde Toplumsal Katılım ve Demokratik Değerler (16-18 Kasım 1994),* Ankara 1995, s. 203-213.

Özlü, Zeynel, "Giriş", *Kassam Defterlerine Göre XVIII. Yüzyılın İkinci Yarısında Gaziantep*, AÜ. Sosyal Bilimler Enstitüsü Ankara 2002 (Yayınlanmamış Doktora Tezi).

Paden, William A., *Kutsalın Yorumu*, (Çev. Abdurrahman Kurt), Sentez Yayıncılık, İstanbul 2008.

Pargament, Kenneth I., "Din Psikolojisi mi, Din ve Maneviyat Psikolojisi mi?, Gerekçeler ve İtirazlar", (Çev. Ahmet Rıfat Geçioğlu), *Bilimname Düşünce Platformu*, Cilt 29, Sayı 2, 2015, s. 365-382.

Park, Robert E., "Büyü, Zihniyet ve Şehir Hayatı", *Şehir Kent Ortamındaki İnsan Davranışlarının Araştırılması Üzerine Öneriler,* (Çev. Pınar Karababa Kayalıgil), (Ed. Robert E. Park, Ernest W. Burgess), Heretik Yayınları, Ankara 2015, s.173-190.

Park, Robert E. "Şehir: Kent Ortamındaki İnsan Davranışlarının Araştırılması Üzerine Öneriler", *Şehir: Kent Ortamındaki İnsan Davranışlarının Araştırılması Üzerine Öneriler,* (Çev. Pınar Karababa Kayalıgil), (Ed. Robert E. Park, Ernest W. Burgess), Heretik Yayınları, Ankara 2015, s. 37-85.

Postman, N., *Televizyon: Öldüren Eğlence*, (Çev. Osman Akınhay), Ayrıntı Yayınları, İstanbul 1985.

Putnam, Robert D., *Bowling Alone: The Collapse and Revival of American Community*, Simon and Schuster, New York 2000.

Putnam, Robert D., "Bowling Alone: America's Declining Social Capital", Journal Of Democracy, Vol 6, No 1, Jan 1995, p. 65–78.

Rambo, Lewis, "Din Değiştirme Teorileri: Dini Değişimi Anlama ve Yorumlama", (Çev. Hatice Gül), *KSÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt 9, Sayı 17, Ocak-Haziran 2011, s. 204-226.

Reik, Theodor, "Sevgi ve Cinsellik Ayrı Şeylerdir", *Aşkın Anatomisi, (*Der. A. Krich, Çev. Mehmet Harmancı), 8. Basım, Say Yayınları, İstanbul 2005, s. 139-152.

Robins, Kevin, "Kent Tutsakları: Postmodern Kent De Ne Ola ki?", *Yitik Ülke Masalları, Kimlik ve Yer Sorunsalı,* (Çev. T. Yöney), Sarmal Yayınları, İstanbul 1996.

Robins, Kevin, *Into The Image: Culture and Politics in The Field of Vision*, Routledge, London 1996.

Roof, Wade Clark, "Din ve Spiritüalite: Entegre Bir Analize Doğru", (Çev. Hüsamettin Arslan), *Din Sosyolojisi Elkitabı*, (Ed. Michele Dillon), Paradigma Yayıncılık, İstanbul 2014, s. 199-215.

Sarafian, Kevork Avedis, *A Briefer History of Aintab, A Concise History of the Cultural, Religious, Educational, Political, İndustrial and Commersial Life of the Armenians of Aintab*, United States of America 1957.

Sayın, Önal, *Aile Sosyolojisi: Ailenin Toplumdaki Yeri*, Ege Üniversitesi Edebiyat Fak. Yayınları, No. 57, İzmir 1990.

Satir, Virginia, *İnsan Yaratmak: Aile Terapisinin Başyapıtı*, (Çev. Selim Yeniçeri), 3. Basım, Beyaz Yayınları, İstanbul 2018.

Sencer, Yakut, *Türkiye'de Kentleşme Süreci ve Kırsal Alan Sorunları*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1979.

Sennett, Richard, *Gözün Vicdanı*: *Kentin Tasarımı ve Toplumsal Yaşam*, (Çev. Süha Sertabiboğlu, Can Kurultay), Ayrıntı Yayınları, İstanbul 1999.

Sennett, Richard*, Kamusal İnsanın Çöküşü,* (Çev. Serpil Durak, Abdullah Yılmaz), 4. Basım, Ayrıntı Yayınları, İstanbul 2013.

Sennett, Richard, *Karakter Aşınması: Yeni Kapitalizmde İşin Kişilik Üzerindeki Etkileri*, (Çev. Barış Yıldırım), 3. Basım, Ayrıntı Yayınları, İstanbul 2008.

Sennett, Richard, *Saygı: Eşit Olmayan Bir Dünyada,* (Çev. Ümmühan Bardak), Ayrıntı Yayınları, İstanbul 2005.

Sevim, Yelda, Ayşenur Güldeste ve Canan Öner, "Boşanan Erkeklerin Sorunları Üzerine Sosyolojik Bir Araştırma (Elâzığ İli Örneği), *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi,* Cilt 26, Sayı 2, 2016, s. 293-312.

Sezal, İhsan, *Sosyoloji Yazıları*, (Der. İhsan Sezal), Ağaç Yayıncılık, İstanbul 1991.

Sezal, İhsan, *Şehirleşme,* Ağaç Yayınları, İstanbul 1992.

Simmel, Georg, "Metropol ve Zihinsel Yaşam", (Çev. ve haz. Ahmet Aydoğan), *Şehir ve Cemiyet*, İz Yayıncılık, İstanbul 2000, s. 167-184.

Simmel, Georg, "Din Sosyolojisi Üzerine", (Çev. Tuncay Birkan), *Bireysellik ve Kültür,* Metis Yayınları, İstanbul 2009, s. 301-316.

Schimmel, Annemarie, *Tanrı'nın Yeryüzündeki İşaretleri*, Kabalcı Yayınevi, İstanbul 2002.

Sorokin, Pitirim, "Özgeci Sevgi"*, Aşkın Anatomisi,* (Der. A. Krich, Çev. Mehmet Harmancı), İstanbul 2005, s. 229-242.

Spagnola, Mary and Barbara H. Fiese, "Family Routines and Rituals: A Context for Development in the Lives of Young Children", *Infants &Young Children,* Vol.20, No. 4, 2007, p. 284-299.

Stromsnes, Kristin, "The Importance of Church Attendance and Membership of Religious Voluntary Organizations for the Formation of Social Capital", *Social Compass*, SAGE, Vol.55, No.4, December 2008, p.478-496.

Subaşı, Necdet, "Toplumsal Değişme, Aile ve Yeni Risk Alanları", *Aile Sosyolojisi Yazıları,* (Ed. Mustafa Aydın), Açılım Kitap, İstanbul 2014, s.101-117.

Sümer, Nebi, Nevin Solak ve Mehmet Harma, *İşsiz Yaşam: İşsizliğin ve İş Güvencesizliğinin Birey ve Aile Üzerindeki Etkileri*, Koç Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2013.

Şahin, İlkay, *Göçmen Kadınların Dini Ritüellere Katılımı: Amersfoort (Hollanda) ve Boğazlıyan Örneğinde Karşılaştırmalı Bir İnceleme,* Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri 2008 (Yayınlanmamış Doktora Tezi).

Taplamacıoğlu, Mehmet, *Din Sosyolojisi,* 2. Basım, İlahiyat Fakültesi Yayınları, No:121, Ankara 1975.

Tayfun, Ayşe Nur Tekin ve Âdem Korkmaz, "Üniversite Öğrencilerinde İşsizlik Kaygısı: Süleyman Demirel Üniversitesi Öğrencileri Üzerinde Bir Araştırma", *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi,* Cilt 8, Sayı 17, Aralık 2016, s. 534-558.

Taylor, Charles, *Modern Toplumsal Tahayyüller*, (Çev. Hamide Koyukan), Metis Yayınları, İstanbul 2006.

Taylor, Charles, *Seküler Çağ*, (Çev. Dost Körpe), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2014.

Tecim, Erhan, *Sosyal Güven Oluşumunda Dinin Etkisi,* Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 2011 (Yayınlanmamış Doktora Tezi).

Tekeli, İlhan, "Türkiye'de Kentleşme Dinamiğinin Kavranışı Üzerine", *Türkiye'de Kentleşme Yazıları*, Turhan Kitabevi, Ankara 1982, s. 327-346.

Tekeli, "İlhan Türkiye Tarımında Mekanizasyonun Yarattığı Yapısal Dönüşümler ve Kırdan Kopuş Süreci", *Türkiye'de Kentleşme Yazıları*, Turhan Kitabevi, Ankara 1982, s. 85-119.

Tekin, Mustafa, "Sekülerleşme Bağlamında Aile ve Kadın", *Aile Sosyolojisi Yazıları*, (Ed. Mustafa Aydın), Açılım Kitap, İstanbul 2014. s. 259-273.

Timur, Serim, *Türkiye'de Aile Yapısı*, Hacettepe Üniv. Yayınları D-15, Ankara 1972.

Toffler, Alvin, *Üçüncü Dalga,* (Çev. Selim Yeniçeri), Koridor Yayıncılık, İstanbul 2008.

Tolan, Barlas, *Toplumbilime Giriş,* Adım Yayınları, Ankara 1991.

Topçu, Çiğdem ve Esin Tezer, "Fedakârlıkta Algılanan Zarar Ölçeği ve Fedakârlık Doyum Ölçeği'nin Türkçe'ye Adaptasyonu", *Türk Psikolojik Danışma ve Rehberlik Dergisi*, Cilt 5, Sayı 40, 2013, s.176-185.

Türkdoğan, Orhan, *Çağdaş Türk Sosyolojisi: Araştırma, Yöntem ve Teknikler*, 2. Basım, Turan Yayıncılık, İstanbul 1995.

Tüysüz, Nurettin, *Sosyal Sermayenin Ekonomik Gelişme Açısından Önemi ve Sosyal Sermaye Endeksinin Hesaplanması*, T.C Kalkınma Bakanlığı, Ankara 2011.

Tüzer, Verda, "İnternet, Siberseks ve Sadakatsizlik", *Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar-Current Approaches in Psychiatry*, Cilt 3, Sayı 1, Mart 2011, s. 100-116.

Peirce, Leslie, "*Ahlak Oyunları: 1540-1541 Osmanlı'da Ayntab Mahkemesi ve Toplumsal Cinsiyet",* (Çev. Ülkün Tansel), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2005.

Ünal, Mehmet Süheyl, "Bireycilik ve Din", *Din Sosyolojisi El Kitabı*, (Ed. Niyazi Akyüz, İhsan Çapçıoğlu), Grafiker Yayınları, Ankara 2012, s. 223-235.

Ünal, Vehbi, "Geleneksel Geniş Aileden Çekirdek Aileye Geçiş Sürecinde Boşanma Sorunu Ve Din", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt 6, Sayı 26, Bahar 2013, s. 589-602.

Van Lange, Paul A. M., C.E. Rusbult, S.M. Drigotas, X.B. Arriaga, B.S. Witcher and C.L. Cox, "Willingness to sacrifice in close relationship", *Journal of Personality and Social Psychology*, Vol.72, No.6, 1997, p. 1373-1395.

Varga, Ivan, "Georg Simmel: Religion and Spiritüality", *A Sociology of Spiritüality*, (Ed. Kieran Flanagan, Peter C. Pupps), Ashgate Publishing Limited, England 2007, p. 145-160.

Wach, Joachim, *Din Sosyolojisine Giriş*, (Çev. Battal İnandı), Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, No:181, Ankara 1987.

Walsh, Froma, "The Spiritual Dimension of Family Life", Normal Family Processes, 4th ed., New York: Guilford Press, January 2012, p. 347-372.

Weber, Max, "Şehrin Doğası", (Çev. Fırat Oruç), *Şehir ve Cemiyet*, (Haz. Ahmet Aydoğan), İz Yayıncılık, İstanbul 2000, s. 101-129.

Westin, Alan F., *Privacy and Freedom*, Atheneum, New York 1970.

White, James M. and David M. Klein, *Family Theories*, Third Edition, SAGE Publications, The United States of America 2007.

Wirth, Louis, "Urbanism as a Way Of Life", The American Journal of Sociology, July 1938, c. 44, No. 1, p. 1-24, (http://www.sjsu.edu/people/saul.cohn/courses/city/s0/27681191Wirth.pdf), (https://www.jstor.org/stable/2768119) (18.11.2018).

Wolin, Steven J. and Linda A. Bennett, "Family Rituals", *Family Process*, Vol. 23, Issue 3, September 1984, p. 401-420.

Yapıcı, Asım, "Eşlerin Dinsel Algı ve Yaşayışına Göre Evlilikte Dindarlık ve Maneviyat Huzur mu, Kusur mu?", *Turkish Studies*, Volume 13/2, Winter 2018, p. 79-106.

Yıldırım, Ergün, "Toplumsal Değişme Sürecinde Aile", *Aile Sosyolojisi, (*Ed. Kadir Canatan, Ergün Yıldırım), 4. Basım, Açılım Kitap, İstanbul 2013, s. 121-138

Yıldırım, Ergün, "Aile ve Evlilik Türleri", *Aile Sosyolojisi,* (Ed. Kadir Canatan, Ergün Yıldırım), 4. Basım, Açılım kitap, İstanbul 2013, s. 65-81.

Yıldırım, Ali ve Hasan Şimşek, *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*, 2. Basım, Seçkin Yayıncılık, Ankara 2000.

Yörükoğlu, Atalay, *Değişen Toplumda Aile ve Çocuk,* 7. Basım, Özgür Yayınları, İstanbul 2007.

Zuckerman, Phil, *Din Sosyolojisine Giriş*, (Çev. İhsan Çapçıoğlu, Halil Aydınalp), 3. Basım, Birleşik Yayınevi, Ankara 2009.

İNTERNET KAYNAKLARI

"Competitive Cities: A Local Solution to a Global Lack of Growth and Jobs", http://www.worldbank.org/en/topic/trade/publication/competitive-cities-a-local-solution-to-a-global-lack-of-growth-and-jobs (12. 12. 2017).

Gaziantep Ticaret Odası Resmî Sitesi, "Ekonomi", http://m.gto.org.tr/Ekonomi-icerik-19.html (12.12.2017).

Gaziantep Ticaret Odası Resmî Sitesi, "GTO Başkanı Gaziantep'in 2017 yılı ihracatını değerlendirdi", http://www.gto.org.tr/GTO-Baskani-Gaziantepin-2017-yili-ihracatini-degerlendirdi-haberler-1500.html (12. 12. 2017).

https://biruni.tuik.gov.tr/medas/?kn=95&locale=tr (15.03.2019).

Parkantep Harikalar Diyarı Resmî Sitesi, "Parkantep Harikalar Diyarı", http://www.parkantep.com.tr/hakkimizda.html (15. 12. 2017).

www.worldvaluessurvey.org/WVSOnline.jsp (11.10.2017).

TÜİK, http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=24642 (21. 01. 2018).

TDK, http://www.tdk.gov.tr (14. 12. 2017).

EK

GÖRÜŞME YAPILANLARIN ANALİTİK LİSTESİ

	İsim	Yaş	Eğitim	Meslek	Medeni Durum
1.	Tuğba B.	37	Lise	Ev Hanımı	Evli
2.	Aynur T.	53	Lisans	Emekli Memur	Evli
3.	Yasemin Y.	27	Lise	Ev Hanımı	Evli
4	Firdevs Ş.	55	İlköğretim	Ev Hanımı	Evli
5	Sevim Ç.	37	Lise	Ev Hanımı	Evli
6	Şerife M.	37	Lise	Ev Hanımı	Evli
7	Yüksel B.	27	Lise	Ev Hanımı	Evli
8	Songül A.	28	Lisans	Memur	Evli
9	Hamide Ç.	27	Lise	Ev Hanımı	Evli
10	Ebru K.	39	İlköğretim	Ev Hanımı	Evli
11	Medine H.	38	İlköğretim	Ev Hanımı	Evli
12	Gülbeyaz A.	42	Lise	Ev Hanımı	Evli
13	Fatma Ş.	52	İlköğretim	Ev Hanımı	Evli
14	Pelin A.	41	Lisans	Yönetici Asistanı	Evli
15	Zehra Ö.	42	Lisans	Memur (Öğretmen)	Evli
16	Serpil Ç.	52	Lisans	Memur (Öğretmen)	Evli
17	Çiğdem T.	34	Lisans	Memur (Öğretmen)	Boşanmış
18	Ayşe A.	43	İlköğretim	Ev Hanımı	Evli
19	Songül T.	39	Önlisans	Ev Hanımı	Evli
20	Leyla Ö.	28	Lisans	Memur (Öğretmen)	Evli
21	Gülcan Ö.	40	İlköğretim	Ev Hanımı	Boşanmış
22	Gülistan G.	63	İlköğretim	Ev Hanımı	Evli
23	Rahime P.	61	İlköğretim	Ev Hanımı	Evli
24	Emel D.	39	Lisans	Memur (Öğretmen)	Evli
25	Münevver Y.	44	Lisans	Memur (Öğretmen)	Evli
26	Fatma G.	63	İlköğretim	Ev Hanımı	Evli
27	Ayşe Ş.	70	İlköğretim	Ev Hanımı	Eşi Ölmüş
28	Gülcan A.	39	İlköğretim	Ev Hanımı	Evli
29	İshak A.	39	Lisans	Taksici	Evli
30	Mehmet T.	42	Lisans	Yazılımcı	2. Evlilik
31	Mehmet A.	45	İlköğretim	Apartman Görevlisi	Evli
32	Mehmet S.	55	Lisans	Akademisyen	Evli
33	Tacettin A.	40	Lisans	Memur (Öğretmen)	2. Evlilik
34	Önder A.	37	Lisans	Memur (Öğretmen)	Evli
35	Sakıp M.	55	Lisans	Memur (Öğretmen)	Evli
36	Salim S.	48	Lisans	Memur (Öğretmen)	Evli
37	Mansur T.	46	Lisans	Memur (Polis)	Evli
38	Kâmil B.	45	Lise	Esnaf	Evli
39	Ramazan Ö.	45	İlköğretim	Esnaf	Evli
40	Yavuz D.	50	Lisans	Esnaf	Evli
41	Vedat B.	29	Önlisans	Şirket Sahibi (İthalat-İhracat)	Evli
42	Kadir Ç.	27	Lise	Bilgisayar Programcısı	Evli
43	Fikret Ö.	45	İlköğretim	Esnaf	Evli
44	Mustafa P.	55	İlköğretim	Esnaf	Evli
45	Memik K.	37	Lise	Esnaf	Evli
46	Eyüp Ö.	33	İlköğretim	Esnaf	Evli
47	Süleyman G.	39	Lise	Esnaf	Evli
48	Uğur T.	47	İlköğretim	Esnaf	2.Evlilik
49	Cavit Y.	47	Lisans	Memur (Öğretmen)	Evli
50	Ahmet Ş.	49	Lisans	Memur (Mühendis)	2.Evlilik

ÖZ GEÇMİŞ

KİŞİSEL BİLGİLER

İsim: Hatice Gül
E-Mail: hgul11212@gmail.com.tr

EĞİTİM BİLGİLERİ

- **Ön Lisans:** Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Büro Yönetimi ve Sekreterlik Bölümü (1999)
- **Lisans:** Anadolu Üniversitesi İşletme Fakültesi İşletme Bölümü (2002)
- **Lisans:** Erciyes Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü (2018)
- **Yüksek Lisans:** Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (2013)

YABANCI DİL

- İngilizce, Almanca